

~~85-3~~
305

Aristotelis

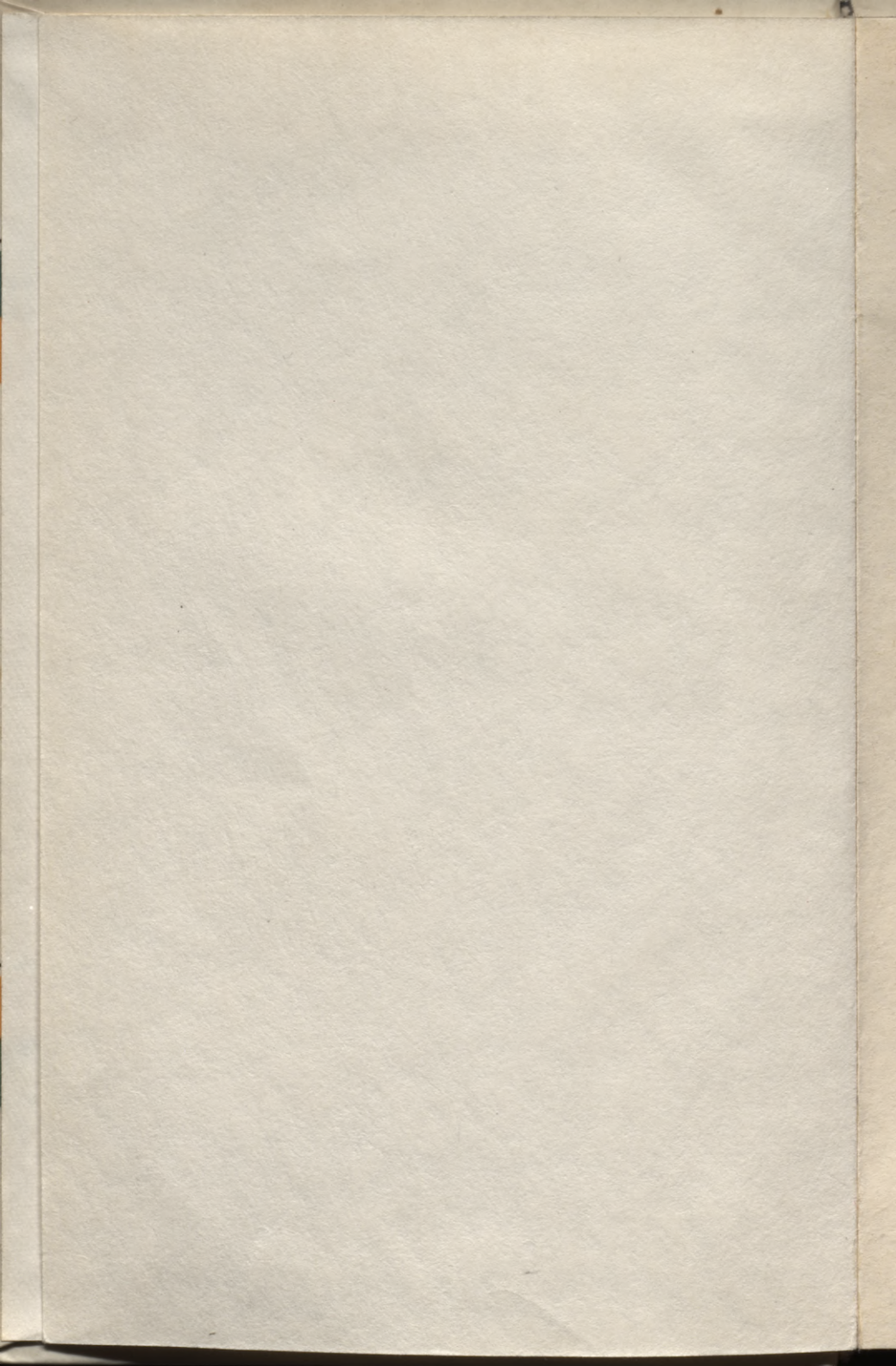
**NIKOMAHA
ĒTIKA**

PAGĀTNES
DOMĀTĀJU
DARBI

Aristotelis

SĒRIJA „AVOTS”

Aristotelis

85/3
L/305

КОНТОЛЬНИК КОМПЛЕКТА

L
1

Aristotelis

NIKOMAHA ĒTIKA

RĪGA «ZVAIGZNE» 1985

Aristotelis
ETHICA NICOMACHEA
Leipzig, Lipsiae in aedibus B. G. Teubneri, 1912

Sērijas «Avots» redaklējija:
N. Antēns, M. Kūle, A. Rolova, A. Rubenis, P. Zeile, V. Zariņš

No sengrieķu valodas tulkojusi *Ināra Ķemere*

Sengrieķu filozofs Aristotelis, ko Markss dēvēja par senatnes vislielāko domātāju, šajā darbā iztirzā tikumības būtību, tikumiskus mērķus un tikumisku rīcību, it īpaši akcentējot jautājumu par to, kāds ir tikumisks un pilnvērtīgs cilvēks, un pētot problēmu par laimi kā cilvēka augstāko labumu. Viņš pirmo reizi cilvēces vēsturē reljefi ieskicē ētikas kā zinātnes kontūras.

Grāmata paredzēta pasniedzējiem, studentiem, skolotājiem, kā arī lasītājiem, kuri interesējas par paliekošo un zūdošo ētikas attīstības gaitā.

Vija Lāča Latv. BSR
VALSTS BIBLIOTĒKA

~~85~~

46.787
0304040514

A $\frac{0302010000-173}{M802(11)-85}$ 162.85

© Tulkojums latviešu valodā, priekšvārds, komentāri, «Zvaigzne», 1985

ARISTOTELIS UN VIŅA «NIKOMAHA ĒTIKA»

Aristotelis ir viens no universālākajiem domātājiem cilvēces vēsturē. Viņš apkopoja un sistematizēja filozofijas un zinātnes sasniegumus Senajā Grieķijā un būtiski ietekmēja izglītības un kultūras attīstību visā turpmākajā vēstures gaitā. Sā domātāja sacerējumi bija mācības līdzekļi, izziņas avots un paraugs daudzu paaudžu zinātniekiem. Lai gan pēdējo gadsimtu gaitā zinātne sasniegusi daudz augstāku līmeni nekā Senajā Grieķijā, dažos zinātnes aspektos, it īpaši jautājumos, kas attiecas uz problēmu izvirzīšanu, savu uzskatu argumentāciju, uzmanīgu, taču kritisku attieksmi pret priekšteču veikumiem un vēl citādā ziņā Aristoteļa ietekme saglabājusies līdz mūsdienām.

Aristotelis dzimis 384. gadā p. m. ē. Stagīrā (Ziemeļgrieķijā). Viņa tēvs bija ārsts; ārsti bijuši arī vectēvs un tālāki priekšteči, bet pats dzimtas dibinātājs saskaņā ar leģendu bijis Trojas kara varonis Mahaons, Asklēpija dēls. Ļoti prasmīgs dziednieks bijis arī Aristoteļa tēvs Nikomahs, tādēļ Maķedonijas valdnieks Aminta II (393—369 p. m. ē.) uzaicināja viņu par savu ārstu. Aristoteļa bērnība līdz ar to galvenokārt aizritēja Maķedonijas galvaspilsētā Pellā un citās vietās, kur uzturējās valdnieka galms. Viens no viņa rotaļu biedriem bija Amintas dēls, nākamais Maķedonijas valdnieks Fīlips.

Aristotelis savos sacerējumos daudzkārt minējis ārsta darbu un ārstniecības mākslu, taču nav ziņu, ka viņš būtu praktiski nodarbojies ar ārstniecību. Viņa medicīnas

studijas aprāvās 15 gadu vecumā, kad nomira tēvs un tālākās rūpes par audzināšanu uzņēmas māsa vīrs Proksens, kas dzīvoja Stagīrā.

Nomaļajā pilsētiņā nebija lielu iespēju iegūt labu izglītību, tādēļ 367./366. gadā p. m. ē., tātad 17 gadu vecumā Aristotelis devās uz Atēnām un sāka mācīties Platona nodibinātajā Akadēmijā. Platona tobrīd tur nebija: viņš bija devies otro reizi uz Sicīliju un atgriezās tikai pēc diviem gadiem, tāpēc mācības vadīja vecākie Platona skolnieki (viens no viņiem — Knidas Eudokss pārzināja visu Akadēmiju).

Te Aristotelis mācījās apmēram divdesmit gadu. Abu domātāju attiecībās valdīja dziļa cieņa. Saskaņā ar ne daudz vēlāku periodu autoru liecībām Platons dēvējis Aristoteli par savas skolas «prātu», bet Aristotelis izteicis domu, ka sliktiem cilvēkiem nevajadzētu ļaut pat slavēt Platonu. Tomēr vairākos teorētiskos jautājumos, it īpaši tajos, kas skar pasaules uzskatu, abu filozofu nostāja ir jūtami atšķirīga. Neutrūkst nostāstu, ka Platons bijis ļoti neapmierināts ar to, ka viņa skolniekam dažkārt mēdz būt citāds viedoklis. Savukārt Aristoteļa teicienu «Nikomaha ētikā», ka ideju mācību radījuši viņam tuvi ļaudis, taču pienākums liek viņam dot priekšroku patiesībai, daži pētnieki interpretē kā Aristoteļa noraidošu nostāju pret Platona mācību kopumā.

Te jāpiebilst, ka daudzi skolnieki, kuri Akadēmijā mācījās ilgāku laiku, bija kļuvuši par Platona uzskatu pārliecinātiem piekritējiem. Kādēļ tā nenotika ar Aristoteli, par to var izteikt tikai minējumus. Zināma nozīme varēja būt tam, ka Aristotelis nenonāca Akadēmijā kā «balta lapa», bet viņam jau bija noteikts zināšanu un uzskatu krājums. Jāņem vērā arī tas, ka lielākā daļa Platona ievērojamāko skolnieku (Speusips, Ksenokrats, Polemons, Kratēts u. c.) bija nokļuvuši Akadēmijā tad, kad Platons bija jaunāks, bet Aristotelis nonāca Akadēmijā, kad Platona bija jau vairāk nekā 60 gadu, un lielā gadu starpība, protams, varēja rosināt domāšanas stila atšķirības. Vienlaikus jāatzīst, ka Aristoteļa filozofija daudz aspektos risina tos pašus jautājumus, kas izvirzīti Platona darbos, tikai dod šiem risinājumiem citādu ievirzi. Ievērojami atšķiras abu filozofu zinātniskās intereses. Tā, piemēram, dabas zinātņu jautājumiem, empī-

risko faktu sistematizēšanai Aristotelis veltījis daudz vairāk uzmanības un laika.

347. gadā p. m. ē. Atēnās noteicošā ietekme bija Dēmostenam un antimakēdoniešu partijai. Šā gada pavasarī Aristotelis (pēc dažu zinātnieku domām, neilgi pirms Platona nāves) pārcēlās dzīvot uz Atarneju, kuras tirāns Hermijs bija viņa draugs. 341. vai 342. gadā p. m. ē. persieši, uzaicinājuši Hermiju viesos, to sagūstīja un nogalināja. Aristotelis savam draugam lika uzcelt Delfos pieminekli un iekalt tajā paša sacerētu dzejoli, kurā slavināta Hermija vīrišķība.

Kādu laiku (ap 345—344 p. m. ē.) izcilais domātājs dzīvoja Mitilēnā Lesbas salā, kur turpināja nodarboties ar zinātņi, it īpaši ar jūras dzīvnieku pētījumiem. Pēc tam (343—339) Aristotelis atkal dzīvoja Maķedonijā, kur pēc valdnieka Filipa lūguma audzināja un izglītoja viņa dēlu Aleksandru.

Kad Aleksandrs karagājienos aizņemtā tēva prombūtnes laikā 16 gadu vecumā sāka aktīvāk nodarboties ar valsts lietām, viņam vairs nebija laika un varbūt arī vēlēšanās turpināt mācības. Tādēļ Aristotelis vairākus gadus (339—336) atkal pavadīja Stagīrā. Šajā periodā daudzas grieķu polisas, arī Atēnas gatavojās karam pret Maķedoniju, cerēdamas saglabāt Grieķijā polisu sistēmu un savas tradicionālās brīvības. Tāpēc Aristoteli, kura draudzība ar Maķedonijas valdniekiem nebija noslēpums, Atēnās, protams, negaidītu sirsnīga uzņemšana.

338. gadā p. m. ē. notika kauja pie Haironejas, kurā Maķedonijas armija sakāva apvienoto grieķu karaspēku. Grieķu polisu neatkarībai līdz ar to bija pienācis gals. Visās lielākajās Grieķijas pilsētās tika izvietoti maķedoniešu garnizoni un politisko dzīvi sāka vadīt tie darbinieki, kuri atzina Maķedonijas hegemoniju.

Drīz pēc šās uzvaras Maķedonijā pastiprinājās iekšējās pretrunas. Filips apprecējās otrreiz, un galma intrigu dēļ Aleksandram un viņa mātei nācās bēgt no galvaspilsētas uz Illīriju, kuras dienviddaļa tikai neilgi pirms tam bija pakļauta Maķedonijas varai. 336. gadā Filipu nogalināja. Grieķu polisu cerības pēc Filipa nāves nomest maķedoniešu jūgu ātri pagaisa, jo astoņpadsmitgadīgais Aleksandrs, ieguvis varu, apspieda visus mēģinājumus atjaunot Grieķijā agrāko stāvokli. Šajā laikā Aristotelis atgriezās Atēnās un turpināja savu darbību

šajā izcilajā filozofijas centrā. Aleksandrs drīz vien devās karagājienā uz Persiju, bet par vietvaldi Balkānos un Grieķijā iecēla Antipatru, kas bija Aristoteļa draugs.

Aristotelis Atēnās sistematizēja un attīstīja grieķu zinātnes un kultūras sasniegumus daudzās nozarēs. Joprojām darbojās Platona nodibinātā Akadēmija, ko tagad vadīja Ksenokrats. Arī kiniķi (kuru vidū viskolorītākā personība bija Diogens Sinopietis), Dēmokrita skolnieki un citu filozofisko uzskatu paudēji uzturējās Atēnās un propagandēja savas mācības.

Aristotelis Atēnu priekšpilsētā Likeja Apollona tempļa tuvumā izveidoja jaunu izglītības un pētniecības centru, kur lekcijas notika apjuntā galerijā [*peripatos*] (tādēļ to sauc arī par *peripatētiķu skolu*). Te nodarbojās ar daudzām zinātņu nozarēm: loģiku, ētiku, dabas zinātnēm, vāca materiālus par politiku satversmēm un veica daudz citu pētījumu, iesaistot šajā darbībā arī skolniekus.

Ir ziņas, ka Aleksandrs no Persijas sūtījis savam skolotājam minerālus, augus un dzīvniekus, kā arī interesantus priekšmetus, un Aristotelis ar Aleksandra iekarojumiem saistījis savas ideālās politikas realizēšanas plānus (tās apraksts dots «Politikas» VII un VIII grāmatā), taču visumā Aleksandra karagājieni gaitā gūtā pieredze Aristoteļa darbos nav atspoguļota. Sarakste starp Aristoteli un Maķedonijas Aleksandru turpinājās ilgus gadus. Vienīgi pēc tam, kad Aleksandrs 327. gadā p. m. ē. lika nogalināt vēsturnieku, Aristoteļa radnieku Kallistenu, turēdams to aizdomās par līdzdalību sazvērestībā, skolotāja un skolnieka attiecības kļuva ļoti vēsas.

Otrajā Atēnu periodā, kas ilga apmēram 13 gadu, Aristoteļa ģēnijs uzplauka viskrāšņāk: šajā laikā viņš sarakstīja lielāko daļu savu nozīmīgāko darbu. Tomēr šis ražotais posms negaidīti aprāvās: 323. gadā nomira Aleksandrs un viņa augstākie karavadoņi sāka sīvu savstarpēju cīņu (diadohu karus), kuru gaitā Aleksandra iekārotā teritorija sadalījās vairākās naidīgās valstīs. Kad ziņa par to sasniedza Atēnas, tur ātri atjaunojās spēcīga pretmaķedoniešu kustība. Atēnieši sāka cīņu pret Antipatra vadītajiem maķedoniešiem un viņu piekritējiem. Sākumā šajā karā (323—322) veicās Atēnām, jo tās atbalstīja arī Argosa, Korinta un citas grieķu polisas. Maķedoniešu karaspēks uz laiku tika padzīts no Grieķijas.

Atēnās sākās rīdīšanas kampaņa pret Aristoteli un citiem Maķedonijas draugiem. Aristoteli apsūdzēja necienā pret dieviem. Tāpēc filozofs, atcerēdamies Sokrata likteni, uzskatīja par prātīgāku mainīt dzīves vietu, lai, kā pats izteicās, «pasargātu atēniešus no vēl viena nozieguma pret filozofiju». Viņš pārcēlās uz Euboijas salu un tur drīz nomira (322 p. m. ē.). Saskaņā ar paša vēlēšanos viņš apglabāts Stagīrā. Ap to pašu laiku anti-maķedoniskie spēki Grieķijā tika pilnīgi sagrauti. Liktejs Atēnās turpināja darboties arī pēc viņa nāves.

Aristotelis atstāja Atēnas steigā, nepaguvis sakārtot un sistematizēt savus rakstus, turklāt acimredzot nedomādams, ka šķiras no tiem uz visiem laikiem. Daudzi lielā domātāja sacerējumi aizgāja bojā. Saglabātos rokrakstus Aristoteļa skolnieki rūpīgi sargāja un ar lielu bijību salika kopā šos tekstus, neko tajos negrozīdami un nelabodami. Šādas rīcības dēļ nākamās paaudzes saņēma tādu mantojumu, kur līdzās gataviem, rūpīgi noslīpētiem darbiem sastopami mazāk izstrādāti lekciju teksti, melnraksti un uzmetumi, kuriem vēl nav galīgās redakcijas.

Hellēnistisko valstu valdnieki nemitīgi savstarpēji karoja, taču līdzās karu postam nereti bija vērojams arī saimniecības uzplaukums un šo valdnieku rīcībā nonāca daudz līdzekļu. Viņu prestiža apsvērumi prasīja iekārtot plašas bibliotēkas, tādēļ viņi tērēja daļu šo līdzekļu rokrakstu iepirkšanai. Lielākās bibliotēkas izveidojās Aleksandrijā un Pergamā. Tomēr daudzi Grieķijas literātu un domātāju mantinieki un skolnieki nevēlējās pārdot savu vecāku vai skolotāju manuskriptus, tādēļ, baidīdamies, ka tos varētu nozagt vai atņemt, glabāja šos vērtīgos rokrakstus bieži vien visai nepiemērotās vietās.

Šāds liktenis nav gājis secen arī Aristoteļa sacerējumiem. Strabons (I gs. p. m. ē.) rakstīja, ka Aristotelis atstājis sacerējumu rokrakstus savam skolniekam Teofrastam, bet Teofrasts vecumdienās savukārt nodevis tos savam skolniekam Nēlejam. Pēc Nēleja nāves viņa radinieki, baidīdamies no vērtīgo rokrakstu atņemšanas, glabājuši tos pazemes slēptuvē, kur tos stipri bojājis «mitrums un kukaiņi». I gs. p. m. ē. Aristoteļa rokrakstus tur sameklējis bagāts grāmatu kolekcionārs Apellikons, kurš licis tos pārrakstīt vairākos eksemplāros un, vadoties no konteksta, aizpildījis bojātās vietas. Taču tā kā Apellikons

vairāk bijis bibliofīls nekā filozofs, tad bojātais teksts restaurēts diezgan neveiksmīgi un pārrakstītajos darbos bijis daudz kļūdu.

Pēc Sullas iekarojumiem Grieķijā viens no pārrakstītajiem eksemplāriem nonāca Romā, kur to iepazīna nopietns zinātnieks — *Rodas Androniks* (ap 43 p. m. ē.). Viņš sistematizēja Aristoteļa darbus pa tēmām un izlaboja acīmredzamās pārrakstītāju kļūdas. Rodas Andronīka izveidotais Aristoteļa darbu iedalījums un to redakcija ilgi tika uzskatīti par visautoritatīvākajiem.

Līdzīgas ziņas par Aristoteļa darbu likteni sniedzis ne tikai Strabons, bet arī Plūtarhs un vairāki citi antīkie autori. Tomēr mūsdienās pieņemts uzskatīt, ka viņu aprakstītais Aristoteļa darbu ceļš pie lasītājiem nav bijis vienīgais: daži darbi atrasti arī vēlāk un citādos apstākļos, taču neviens no šiem ceļiem nav bijis taisns un drošs, un Aristoteļa darbu saglabāšanā un apzināšanā liela loma bijusi arī nejaušībām.

Aristotelis rakstīja daudz un par dažādiem jautājumiem. Jaunībā, mācīdamies pie Platona, viņš sacereja arī dialogus (līdz mūsdienām saglabājušies tikai īsi to fragmenti vai pārstāstījumi). Tie darbi, kas tapuši viņa mūža brieduma posmā, veltīti gan loģikai, gan arī filozofijas vispārīgajām problēmām; vairākos darbos apskatīti dabas zinātņu, psiholoģijas, politikas, estētikas un ētikas jautājumi.

Senajiem grieķiem gadsimtiem ilgi ētika kā zinātne nebija vajadzīga, jo cilvēku uzvedību nozīmīgākajās dzīves situācijās regulēja ģimeņu tradīcijas, reliģija un ikvienas polisas satversme. Tikai kopš V gs. p. m. ē. attīstītākajās polisās sākas tradicionālās morāles krīze — sakarā ar amatniecības un tirdzniecības uzplaukumu pēc grieķu-persiešu kariem kļuva biežāka lielu bagātību koncentrēšanās atsevišķu indivīdu rokās, un turīgāko vergturu aprindās pieauga šo indivīdu tieksme raisīties vaļā tiklab no ģimeņu, kā no polisas aizbildniecības.

Aiziešana no tradicionālās morāles bieži izpaudās kā bezprincipiāla tieksme pēc fiziskām baudām. Šādu dzīvesveidu viskonsekventāk propagandēja Aristips un citi Kirēnes skolas filozofi. Daži cilvēki pilnīgi ignorēja tradicionālās morāles priekšrakstus un uzvedības normas. Šajā ziņā konsekventākais bija Diogens Sinopietis un citi kīniķu skolas piekritēji. Dažos gadījumos pastāvošo

morāles normu atmetēji nonāca līdz seksuālām perversitātēm un dzimtās polisas nodevībai. Ļoti raksturīgs šajā aspektā bija Alkibiāds. Sokrata mēģinājumi novecojošo uzskatu vietā ieviest jaunus neguva Atēnu pilsoņu atsaucību.

Platona dialogos iztīrītas daudzas ētikas problēmas, taču galvenokārt mākslinieciska tēlojuma formā, — viņš nav devis detalizēti izstrādātu ētikas teoriju. Tāpēc Aristoteļa pievēršanās ētikai kā zinātnei bija novatoriska.

Aristotelis ar saviem darbiem ētikas jomā turpina Akadēmijā aizsāktās diskusijas par ētikas jautājumiem. Tiklab Platona, kā Aristoteļa uzskatos atsevišķa cilvēka laime nav šķirama no visas polisas laimes, tomēr Aristoteļa ētikā cilvēks ir vairāk atbildīgs par savu laimi nekā Platona ideālās polisas pilsonis. Bez tam Aristotelis ne tikai atsauca uz tradicionālo gudrību, bet arī lielā mērā to padziļina un vispārina. Tā, piemēram, domu par mēra izjūtas nepieciešamību var rast jau Homēra darbos, tā pati doma parādās arī tā saucamo septiņu gudro izteikumos, toties Aristotelis teorētiski vispārina šo tradicionālo gudrību un padara to par vienu no savas ētikas mācības pamatatzinumiem.

Aristoteļa ētikas praktiskā ievirze lielā mērā saistīta ar cerībām realizēt ideālās polisas plānu Maķedonijas Aleksandra iekarotajā teritorijā austrumos. Domātāja nolūks ir radīt spēcīgu vergturu polisu, kas būtu stabilāka par tām, kādas viņš varēja iepazīt savā pieredzē. Tomēr viņa politiskie ideāli nesniedza tālāk par tradicionālo polisas formu, kaut gan reālā vēsturiskā situācija viņa mūža otrajā pusē varēja rosināt domu arī par citu valsts formu.

Aristotelis uzskatāms par pirmo zinātnieku, kuram ētika jau ir atsevišķa zinātne, nodalījusies no filozofijas un daļēji arī no politikas. Viņš visai pamatīgi izstrādā arī noteiktu ētikas jēdzienu sistēmu, kura izteikta vairāk vai mazāk precīzos un viennozīmīgos terminos.

Ētikā Aristotelim tiek piedēvēti trīs sacerējumi: «Nikomaha ētika», «Eudēma ētika» un tā saucamā «Lielā ētika». Par to, vai Aristotelis ir vienīgais šo darbu sarakstītājs un veidotājs, zinātnē nav vienprātības. Katrs no minētajiem traktātiem savā laikā ir apšaubīts kā autentisks Aristoteļa darbs, taču tagad vairums zinātnieku «Nikomaha ētiku», tāpat kā «Eudēma ētiku», atzīst par

Aristoteļa sacerējumiem, turpretī joprojām pastāv lielas domstarpības par «Lielo ētiku». Grūtības rada arī šo darbu nosaukumu cilmes skaidrojums. Kas ir Nikomahs un Eudēms? Kāpēc traktāti nosaukti viņu vārdos? Kāpēc apjoma ziņā mazākā ētika nosaukta par «Lielo ētiku»? Zinātne uz šiem jautājumiem vēl līdz šim nav sniegusi īsti skaidru atbildi.

Istas vienprātības nav arī par konkrēto sacerēšanas laiku. Tie zinātnieki, kuri «Lielo ētiku» neatzīst par Aristoteļa darbu, uzskata, ka tā ir vēlāks abu iepriekšējo ētiku pārstrādājums. Savukārt «Nikomaha ētikā» un «Eudēma ētikā» nav tiešu hronoloģisku norāžu, kas ļautu daudz maz precīzi datēt šos traktātus. Skaidrs ir vienīgi tas, ka tie sacerēti tā saucamajā otrajā Atēnu periodā, kad Aristotelis rakstīja darbus skolas vajadzībām.

Salīdzinot «Nikomaha ētiku» un «Eudēma ētiku» saturu un formas ziņā, zinātnieki nav guvuši vienotu atzinumu arī attiecībā uz šo darbu sacerēšanas secību. Pēdējā laikā atkal izvirzīta doma, ka vēlāk radusies «Eudēma ētika», kas gan nav pabeigta, dažviet konspektīvāka, tomēr domas formulējumos noteiktāka, turpretī plašākā un ideju risinājumā izvērstākā «Nikomaha ētika» sacerēta pirms tās.

Nav īsti pamatots arī tas, kāpēc abās ētikās pilnīgi sakrīt trīs grāmatas: V-VI-VII grāmata «Nikomaha ētikā» ar IV-V-VI grāmatu «Eudēma ētikā». Daži zinātnieki domā, ka tās sākotnēji bijušas «Eudēma ētikā», bet vēlāk iekļautas arī «Nikomaha ētikā» kādu nozaudētu vai galīgā redakcijā atmestu grāmatu vietā.

Lai gan «Nikomaha ētika» ir pati viengabalainākā, saturs un izteiksmes ziņā pabeigtākā, tomēr var pamanīt, ka darbs tapis ilgākā laikposmā — ir atsevišķi vairāk vai mazāk patstāvīgi fragmenti (piemēram, visa V grāmata; VIII—IX grāmata), ir daži atkārtojumi (divreiz iztirzāta *bauda*; arī par dvēseles uzbūvi runāts vairākas reizes).

Iepazīstot šo sacerējumu, nākas konstatēt, ka ētiku, tāpat kā politiku, Aristotelis nošķir no teorētiskajām zinātnēm. Praktiskās zinātnes viņa izpratnē ir zinātnes par darbību [*praksis*], ko veic par savu rīcību atbildīgs cilvēks. Šāda darbība saistīta ar brīvu izvēli. Tiesa gan, Aristoteļa izpratnē prakse ir traktēta citā aspektā un visumā aplūkota šaurāk nekā mūsdienās, jo viņš, būdams vergturu sabiedrības augstāko aprindu uzskatu paudējs,

par praksi galvenokārt uzskata brīvā cilvēka darbību ģimenē, draugu pulkā, karaspēkā vai polisas sabiedriskajā dzīvē. Materiālās ražošanas jomā Aristotelis pievērš uzmanību gandrīz vai vienīgi daiļradei, bet citādā ziņā materiālā ražošana domātāju ētiskajā aspektā maz interesē, jo viņa dzīves laikā ar to nodarbojās brīvo pilsoņu zemākās aprindas un vergi.

Aristotelis uzskata, ka ētiskajā aspektā daudz kas atkarīgs no cilvēka paša, jo «mūsu varā ir būt tikumīgiem vai netikumīgiem» (III, 7). Saskaņā ar filozofa koncepciju tikumi nerodas no dabas, taču arī ne pret dabu. Daba mums tikai dod iespēju iemantot tikumus. Tādēļ Aristotelis tikumus raksturo kā slavējamu iegūtu dvēseles īpašību. Ētiskos tikumus, proti, spēju apvaldīt savus afektus, mēs gūstam no paraduma; dianoētiskos tikumus — gudrību, mākslu kā meistarību utt. mēs iemantojam mācīšanās rezultātā. Tādēļ, kā norāda Aristotelis, ikviens zināmā mērā ir vainīgs par savu raksturu.

Bagātīgs novērojumu materiāls, empīrisku faktu daudzveidība, iepriekšējo domātāju, kā arī agrāko uzskatu kritiska analīze, atsaukšanās uz dažādiem literātiem, — tādas ir iezīmes, kas raksturīgas daudziem Aristoteļa darbiem un rāda viņa darba metodi visumā. Daudzu jēdzienu analīzē Aristotelis balstās ne tikai uz dzīves pieredzi, bet arī uz valodas praksi. Tāpēc viņš, kur vien iespējams, etimoloģizē vārdu, tādējādi cenšoties padarīt tā nozīmi skaidrāku, nepārprotamāku un precīzāku vai meklējot apstiprinājumu savai domai valodas lietotāju pieredzē. Rakstura tikumu iztīrījumā ir daudz trāpīgu novērojumu, taču Aristotelis nesteidzas ar plašiem teorētiskiem vispārinājumiem, bet, sistematizējot parādības, apstājas pie tipiskā, lielākoties sastopamā. Jāpiebilst, ka Aristoteli neinteresē raksturs kā viengabalains personības pazīme, — viņu drīzāk interesē raksturojumi, dažādas rakstura iezīmes, kas parādās noteiktās situācijās. Pie tam Aristotelis uzskata par vajadzīgu nošķirt tikumisku rīcību, kas var būt arī nejauša, no tikumiska cilvēka rīcības, kas izriet no rakstura noturīgas kvalitātes un nekad nav nejauša.

Aristotelis nav literāts, bet pirmām kārtām domātājs, filozofs. Tas jaušams viņa stilā un izklāsta metodē. Taču jāatzīmē, ka «Nikomaha ētika» ir ne tikai traktāts noteiktu problēmu iztīrējuma nozīmē, bet arī lekciju

materiāls, kas domāts skolas vajadzībām. Šajā darbā apskatīto problēmu nozīmīgums atklājas, tikai tuvāk iepazīstot pašu darbu, tāpēc te akcentēsim vienīgi dažus svarīgākos jautājumus.

I grāmata ir zināmā mērā programmatiska, un to var izmantot Aristoteļa ētikas pamatprincipu un iztīrījuma metodes noskaidrošanai. Traktāta sākums rakstīts atiskajai prozai raksturīgā stilā: vispirms dots vispārīgs izteikums, vēlāk tas konkretizēts. Aristotelis sāk ar vispārzināmu un vispārpieņemtu atzinumu, ka labais ir tas, uz ko viss tiecas, taču tūlīt konkretizē šo domu, atklājot, ka mērķis un augstākais labums, uz ko praktiskajā dzīvē tiecas cilvēks, ir laime. Līdz ar šādu vispārīgā jēdziena «labais» konkretizāciju Platona izvirzītā *labā* ideja faktiski ir noraidīta. Tad Aristotelis precizē savu uzskatu. Izzināt jautājumu par *labā* idejas esamību un par jēdziena «labais» izteikšanās iespējām ir «citas filozofijas» kompetence, — ētikas zinātnē šādam abstraktam jēdzienam nav praktiskas nozīmes. Ētika ir vērsta uz atsevišķo, mainīgo, nevis uz vispārīgo, nemainīgo. *Labais* dzīvē izpaužas daudzveidīgi, un nevar būt viena kopīga ideja tam visam, kas dzīvē tiek dēvēts par labo.

Iekļaudams ētiku praktiskajās zinātnēs, Aristotelis noraida tajā eksaktas normas un matemātiskas precizitātes nepieciešamību. Abstraktu jēdzienu tīri teorētiska zināšana maz var līdzēt praktiskajā darbībā. Ētikas uzdevums nav tīri teorētiska izziņa; ētikas jautājumu pārzināšanai ir praktisks mērķis: noskaidrot, kā cilvēks var kļūt krietns, un palīdzēt sasniegt šo krietnību.

Analizējot jēdzienu «laime», Aristotelis arī sāk ar vispārpieņemto un it kā visiem zināmo, proti, par laimi parasti domā, ka tā nozīmē labu dzīvi. Viņš pamazām atklāj šā jēdziena dziļāko saturu, nošķirot virspusējo no būtiskā. Izrādās, ka laime ir ne tikai augstākais labums, ko var sasniegt cilvēks, bet arī cilvēka dabai kaut kas būtisks un nepieciešams. Laime ir cilvēka augstākā esības forma, nevis pasīvs stāvoklis; tā ir aktivitāte kā visa labākā izpausme, kas vien ir cilvēkā. Laimes priekšnosacījumi nav lielākoties ārējie apstākļi, kaut arī tie ir zināmā mērā svarīgi, — te galvenā loma ir pašam cilvēkam, jo sākums ir cilvēkā. Tiecība uz laimi piemīt katram cilvēkam, bet ar to ir par maz, — nepieciešama prāta vadīta un saskaņota rīcība atbilstoši rakstura kriet-

numam. Prāts ne tikai paceļ cilvēku pāri citām dzīvām būtņēm, bet ir arī vadošais un noteicošais cilvēkā vispār. Cilvēka dvēseles struktūra, pēc Aristoteļa un Platona uzskatiem, ir līdzīga polisas sociālajai hierarhijai: prātam ir tās pašas funkcijas, kas valdošajam slānim valstī. Gan Aristoteļa politiskajos uzskatos, gan arī viņa ētikā spilgti jaušams vergturu sabiedrībai raksturīgais fiziskā un garīgā darba pretstats. Viņš ir pārliecināts, ka tam, kurš nodarbojas ar politiku un ētiku, vajadzīgas zināšanas par cilvēka dvēseles struktūru un funkcionēšanu. Atbilstoši dvēseles struktūrai tiek nošķirti arī divu veidu tikumi: ētiskie jeb rakstura tikumi un dianoētiskie jeb prāta tikumi.

II grāmatā iztirzāti vispārīgi jautājumi par rakstura tikumu izveidošanos un rakstura tikumības jēdzienisko būtību, kā arī ieskicēti nozīmīgākie rakstura tikumi (drošsirdība, saprātīga mērenība jeb atturība, cēlsirdīgums, pašapzinīgums u. c.). Plašākā nozīmē rakstura tikumība skaidrota kā noturīga, ilgstošās noteikta veida darbības iegūta rakstura kvalitāte [*hexis*], kas savukārt nosaka darbības un rīcības kvalitāti. Tā kā šāda rakstura kvalitāte var būt tiklab pozitīva, kā negatīva, t. i., tādējādi var rasties gan tikumi, gan netikumi, tad tikumību nepieciešams definēt vēl precīzāk, proti, tikumība ir vidus starp pārmērību un nepietiekamību, starp *par daudz* un *par maz* (drošsirdība ir vidus starp glēvulību un pārgalvību, devīgums — starp skopulību un izšķērdīgumu u. tml.). Vidus nav attiecināms uz tiem tikumiem, kuriem kvantitatīvā gradācija nav iespējama (piemēram, nevar būt par daudz taisnīguma). Vidus kā pareizais samērs rīcībā un afektos jāsaprot nevis absolūtā nozīmē, bet attiecībā pret cilvēku; līdz ar to tikumībai nevar būt eksaktas normas raksturs. Aristoteļa ētikā par objektīvu mērauklu tiek uzskatīts krietns cilvēks un viņa rīcība.

II grāmatas beigās Aristotelis atkal apskata to, kā ievingrināmi un ieaudzināmi rakstura tikumi. Svarīgi ir apzināties, uz kādu netikumu var vest katra atsevišķā cilvēka dabiskā nosliece un rakstura vispārējā tendence. Vadot savu rīcību pretējā virzienā, ikviens vislabāk varēs sasniegt rīcībā un afektos to vidu, kas ir pareizais samērs starp pārmērību un nepietiekamību. Ilgstoša un pastāvīga šādu darbību atkārtošana radīs vajadzīgos rakstura tikumus. Te aizsākta risināt arī tā doma, kas

konkrētāk un pilnīgāk iztīrāta X grāmatā — ideja par likumu audzinošo lomu valstī un par tādu likumu nepieciešamību, kuri radinātu pilsoņus pie kārtības. Šī problēma nodarbināja arī Platonu un šajā ziņā Aristoteļa un Platona uzskatos daudz kopīgu iezīmju.

III grāmatā nozīmīgs ir iztīrājums par rīcības apzinātu izvēli [*proairesis*], kas cieši saistīta ar Aristoteļa uzskatiem par cilvēka darbības un rīcības raksturu vispār. Pagātnes domātājs iedala cilvēka darbības labprātīgās un nelabprātīgās, pie tam nelabprātīgās ir tādas darbības, ko cilvēks veic nezināšanas dēļ vai pakļaudamies varmācībai, bet par labprātīgajām darbībām viņš uzskata tās, «kuru princips ir pašā darītājā un kuras tiek veiktas tā, ka personai, kas darbojas, zināmi visi apstākļi, kas saistīti ar kādu darbību» (III, 2). Ar jēdzienu «apzināta izvēle» Aristotelis atšķirībā no Platona uzsver ikviena paša atbildību tiklab par krietnu rīcību, kā par nekrietnu; līdz ar to laime ir zināmā mērā atkarīga no paša cilvēka.

Sajā grāmatā apskatīta arī griba. Jāatzīmē, ka minētais jēdziens «Nikomaha ētikā» nav pietiekami skaidri nošķirts. Aristotelis gan runā par gribu tādā nozīmē kā «gribēt neiespējamo», taču gribas moments nenoliedzami rodams jēdzienos «labprātīga rīcība» [*hekúision*] un «apzināta izvēle» kā rīcības izlēmums. III grāmatas beigās sākas to rakstura tikumu sīkāka analīze, kuri II grāmatā bija ieskicēti tikai vispārīgās līnijās (drošsirdība un saprātīga mērenība jeb atturība). Lai gan Aristotelis atzīst, ka ētikas zinātnē nav nepieciešami eksakti precīzi formulējumi, tomēr dažu jēdzienu analīzē ir ļoti precīzi nošķirtas dažādās vārda lietojuma nozīmes (piemēram, īstena drošsirdība nav tad, kad drošsirdīga rīcība neizriet no drošsirdīguma raksturā, bet ir piespiesta vai nejauša). Ikdienā minētajos gadījumos rīcība tiek dēvēta par drošsirdīgu, taču būtībā atšķirība ir liela. Aristotelis lieto līdzīgu metodi arī dažu citu tikumu analīzē.

IV grāmatā turpināta rakstura tikumu analīze, sniedzot bagātīgu dzīves situāciju novērojuma materiālu. Aristotelis ar sevišķām simpātijām raksturo pašapzinīgu cilvēku [*megalópsyhos*], atvēlot tam IV grāmatā visvairāk vietas. Zīmīgi, ka, raksturojot vairākus tikumus, viņš neatrod valodā attiecīgu apzīmējumu, tomēr atzīst, ka šādas rakstura iezīmes pastāv reāli. Te redzama domā-

tāja tendence rast precīzus apzīmējumus konkrētām pārādībām, kā arī viņa cīņa pret atsevišķu vārdu daudznozīmību un nenoteiktību to lietojumā.

V grāmata veltīta jēdzienu «taisnība» [*dikaion*] un «taisnīgums» [*dikaiosynē*] analīzei, kā arī citu, ar tiem saistītu jēdzienu apskatam. Aristotelis strikti šķir taisnību (kā taisnīgas rīcības izpausmi) no taisnīguma (kā rakstura kvalitatīvas iezīmes). Taisnīga rīcība pati par sevi var būt arī nejauša, bet taisnīga cilvēka taisnīga rīcība ir nepieciešama un likumsakarīga. Taisnība un taisnīgums Aristoteļa ētikā ir ļoti būtiski jēdzieni sociālpolitisko attiecību sfērā; taisnība ir viens no pamata jēdzieniem arī Platona politiskajos uzskatos, taču Aristoteļa ētikā salīdzinājumā ar Platona «Valsti» tas ir izstrādāts sīkāk un galvenokārt balstoties uz reālo attiecību analīzi. Jāatceras, ka Aristotelim cilvēks ir sabiedriski politiska būtne [*politikon zoon*], tāpēc taisnīgums kā tikumība ir viens no svarīgākajiem raksturlielumiem cilvēka būtībā. Vispirms taisnīgums raksturots kā visaptveroša tikumība, kas garantē pārējo tikumu klātesamību. Tālāk sīkāk analizēta taisnība kā taisnīguma izpausme tādās sociālās attiecībās kā maiņa, sadale un tiesību izlīdzinājums. Analizējot taisnības izpausmi maiņas attiecībās, Aristotelis izsaka atzinumus par maiņas attiecībām sabiedrībā, par naudas nepieciešamību un rašanos, par naudu kā noteiktu ekvivalentu savstarpējā maiņā.

VI grāmatā iztirzāti tā saucamie dianoētiskie jeb prāta tikumi kā prāta izcilas spējas. Domātājs sīkāk apskata 5 tikumus: māksla kā noteikta meistarība [*technē*], loģiski teorētiskās zināšanas [*epistēmē*], praktiskā gudrība [*phronēsis*], intuitīvais prāts [*nūs*] un filozofiskā gudrība jeb gudrība vispār [*sophiā*]. Tie garantē cilvēka domāšanas un rīcības patiesumu, bet izpaušmes joma katram no tiem ir cita. Augstākais un pilnīgākais prāta tikums ir filozofiskā gudrība, kas vieno sevi gan intuitīvo prātu, gan arī loģiski teorētiskās zināšanas, taču ētikā nozīme ir tikai praktiskajai gudrībai un intuitīvajam prātam.

Izziņas jautājumu risināšana nav ētikas tiešais uzdevums, tomēr Aristotelis arī te pauž vienu otru interesantu atzinumu (piemēram, analizēdams jēdzienu «intuitīvais prāts», viņš saista to ar sajūtām, tādejādi atzīdams izziņas procesa vienību). Ievērojamais domātājs sevišķi akcentē praktisko gudrību kā nozīmīgāko prāta

spēju sociālo attiecību jomā un politiskajā praksē. Tieši šajā aspektā parādās Platona un Aristoteļa kardinālās atšķirības politikas un ētikas jautājumos.

Praktiskā gudrība Aristoteļa ētikā ir prāta tikums, kas saistīts ar pareizo līdzekļu izvēli rīcībā. Ne jau vienmēr pareizi izvirzītam mērķim tiek atrasti pareizie līdzekļi, tāpēc nepieciešama praktiskā gudrība, kas rīcībā saskaņo mērķi ar līdzekļiem. Ētiskā tikumība kā rakstura noteikta kvalitatīva iezīme var atklāties rīcībā tikai praktiskās gudrības dēļ, kas ir tāda prāta spēja, kura nodrošina pareizo līdzekļu izvēli rakstura tikumības noteiktā mērķa sasniegšanai.

VII grāmatas sākumā aplūkoti jēdzieni «morāla savaldība» un «morāla nesavaldība», kas ir svarīgi arī Sokrata un Platona uzskatos. Aristotelis šīs īpašības nedēvē īsti par tikumiem, taču atzīst, ka tikumiskā rīcībā tām ir liela nozīme: tās atšķir cilvēku no dzīvnieka. Zīmīgi, ka pētot domu, vai morāli nesavaldīga cilvēka rīcībā iekāres un tieksmes var gūt pārsvaru pār prāta atzinumiem, Aristotelis daļēji piekrīt Sokratam, ka cilvēks, ja vien viņam ir zināšanas par to, kas ir labs, rīkosies saskaņā ar šīm zināšanām. Viņš atzīst, ka iekāre un tieksme gan nav spējīga ietekmēt zināšanas par vispārīgo, taču tās var būt spēcīgākas nekā zināšanas par atsevišķo un līdz ar to var ietekmēt cilvēka rīcību. Pēc tam šajā grāmatā iztirzāta bauda, galvenokārt analizējot dažādus uzskatus un izteikumus par to, parādot viena vai otra atzinuma loģisko pamatotību vai nepamatotību. Te visvairāk atbalsojas tās diskusijas, kas sakarā ar šiem jautājumiem notika Akadēmijā. Aristotelis skaidri formulē savu viedokli tikai X grāmatā, kur jēdziens «bauda» iztirzāts vēlreiz.

VIII un IX grāmatā apskatīts jēdziens «draudzība», kas ir viens no šajā darbā visvairāk analizētajiem jēdzieniem. Tā lietojuma amplitūda ir ļoti plaša, taču Aristotelis par sevišķi nozīmīgu uzskata sociālo aspektu. Draudzība ir vienojošs faktors polisas kolektīvā. Draudzīgas pilsoņu attiecības nodrošina polisas stabilitāti un līdz ar to arī pilsoņu laimi. Zīmīgi, ka runājot par draudzību sociālajā aspektā, Aristotelis to tuvina taisnības jēdzienam. Draudzība, tāpat kā jebkura cita tikumība, zināmā mērā pastāv arī no dabas, bet Aristotelis kā augstāku vērtē to tikumību, kas ir saistīta ar prāta apzinātu darbību.

X grāmatā Aristotelis atkal analizē jēdzienu «bauda», noskaidro un pamato tieši savus uzskatus par baudu, iekļaujot to vispārīgajā koncepcijā par laimi. Viņš nepiekrīt Eudoksa uzskatam, ka bauda pati par sevi ir augstākais labums, un uzskata, ka baudas vērtību nosaka attiecīgā darbība vai rīcība, kuru pavada bauda: tā tad jo tikumiskāka ir darbība, jo augstvērtīgāka ir bauda, kas saistīta ar šo darbību. Šajā sakarībā Aristotelis izvirza domu, kas ir ļoti tuvu Platona uzskatiem, proti, augstvērtīgākā cilvēkam iespējamā darbība ir prāta aktivitāte, kas vērsta uz teorētisku un filozofisku apceri. Viņš tomēr piebilst, ka filozofiski teorētiska apcere ir kaut kas dievišķs un ne jau visiem vienādi, kā arī ne jau vienmēr un pastāvīgi iespējams; cilvēks kā sabiedriski politiska būtne visvairāk spēj izteikt sevi politiskā aktivitātē un tā ir galvenā un nepieciešamākā cilvēka darbības joma.

Šās grāmatas beigās Aristotelis, atgādinot jau sākumā teikto par ētikas uzdevumu, proti, ētikas mērķis ir nevis teorētiska izziņa, bet darbība, izvirza konkrētu jautājumu par to, kā cilvēki var kļūt krietni. Sis jautājums ir risināts jau sen pirms Aristoteļa, un «Nikomaha ētikā» var redzēt, ka viņam ir zināmi ne tikai šie uzskati, bet arī politiskās dzīves prakse. Uzsverot likumu un vispār likumdošanas nozīmi valstī, Aristotelis sagatavo pāreju uz savu nākamo traktātu «Politika».

Aristoteļa ētika teorētiskās izstrādātības ziņā pārspēja visu šajā nozarē jau radīto, tomēr nekļuva par neviena nozīmīga sabiedrības grupējuma morālās uzvedības pamatu. Jau filozofa dzīves laikā sabruka grieķu polis sistēma, kuras brīvo pilsoņu uzvedību un rīcību viņš iztīrīja, taču hellēnisma valstīs un vēlāk arī Romas impērijā, kas II—I gs. p. m. ē. nodibināja savu kundzību visās Vidusjūras piekrastes zemēs, izveidojās gluži citādas indivīda un sabiedrības, kā arī atsevišķo indivīdu attiecības.

Nelielajās polisās brīvie pilsoņi, it īpaši tie, kuri aktīvi piedalījās sabiedriskajā dzīvē, pazina cits citu. Ikvienam no viņiem polisā bija pašradīta vai no vecākiem mantota reputācija. Viņi varēja brīvi izlemt daudzus jautājumus tiklab savā, kā polisas dzīvē, taču parasti nācās respektēt polisas sabiedrisko domu, kas neko neaizmirsā un neko viegli nepiedeva.

Turpreti hellēnisma valstis un Senā Roma jau bija tik lielas, ka pat galvaspilsētu iedzīvotāji vairumā gadījumā nebija personiski pazīstami. Brīvo pilsoņu noslāņošanās dažādās aprindās un sociālās grupās bija turpinājusies un iedzīvotāju lielākā daļa, to skaitā arī bagāti vergturi, visai bieži bija anonīmi pavalstnieki, kuru attiecības ar valsti un savā starpā regulēja gandrīz vai vienīgi likums. Te praktiski vai nu vairs nepastāvēja no valdnieku un viņu galmu gribas neatkarīga sabiedriskā doma, vai arī tā izpaudās deformētās formās (piemēram, kā reliģiskais sektantisms). Aristoteļa ētika, kas balstīta uz brīvu pilsoņu brīvu izvēli, šādiem apstākļiem nebija piemērota.

Hellēnisma laikmetā un Romas impērijā ētikas jautājumus risināja stoīķi, kuri visvairāk uzmanības veltīja pienākumam, kā arī epikūrieši, kuri aicināja novērsties no sabiedrības problēmām un gūt prieku personiskajā dzīvē. Tiklab stoīķu, kā epikūriešu filozofijā jaušama Aristoteļa uzskatu ietekme, taču šis mācības nebija viņa mācības turpinājums, — tās tikai ņēma vērā svarīgākos sasniegumus, kādi bija gūti ikvienā filozofijas jomā.

Pēc Aristoteļa nāves Likeju vadīja viņa skolnieks dabaszinātnieks *Teofrasts*. Arī nākamais Likeja vadītājs *Stratons* galveno uzmanību veltīja dabaszinātņu un kosmoloģijas jautājumiem. Pēc viņa nāves 268. gadā p. m. ē. Likeja kā zinātnes centra nozīme mazinājās un dažu gadu desmitu laikā tā darbība apsika, kaut arī nebeidzās organizatoriski. Pirmajiem Likeja darbiniekiem pēc Aristoteļa bija loma sava skolotāja darbu popularizēšanā, taču līdz I gs. p. m. ē. plaši zināmi bija galvenokārt tie lielā domātāja sacerējumi, kuri līdz mūsdienām nav saglabājušies, it īpaši viņa dialogi. I gs. p. m. ē. Atēnu filozofo vidū pieauga eklektisma tendences un daži no viņiem uzskatīja sevi tiklab par Platona, kā par Aristoteļa un par stoicisma sekotājiem.

I gs. otrajā pusē p. m. ē. nozīmīgākie Aristoteļa darbu pētnieki un komentētāji līdzās jau minētajam Rodas Andronīkam bija *Sidonas Boets* un *Damaskas Nikolajs*. Ievērojamā filozofa ētiskie uzskati kopš šā perioda kļuva zināmi dažādu nozaru kultūras darbiniekiem (piemēram, ir pamats uzskatam, ka Plūtarha sarakstītajās biogrāfijās izpaužas Aristoteļa ētikā rodamā doma: cilvēks pats izvēlas savu dzīves veidu). Pēdējais nozīmīgais Aristotē

teļa sekotāju jeb peripatētiķu skolas pārstāvis bija Aleksandrs Afrodisiādiētis, kurš sarakstīja komentārus daudziem lielā domātāja sacerējumiem (it īpaši darbiem dabas zinātnēs), bet ētikā aizstāvēja gribas brīvības principu pret stoīķu pausto fatālismu.

III gs. otrajā pusē izglītoto aprindās sāka izplatīties neoplatonisms, kas drīz vien kļuva par dominējošo filozofijas virzienu Romas impērijā. Tas pārņēma un turpināja galvenokārt platonistu un neopītagoriešu koncepcijas, taču aizguva arī dažus Aristoteļa mācības elementus, it īpaši viņa loģiku. Ētikā neoplatonisms sludināja askētismu un nosodīja fiziskas baudas.

Arī vairums kristiešu sektu, kuru mācības kopš I—II gs. mijas izplatījās vispirms Senās Romas mazkulturālo ļaužu vidū, aicināja novērsties no grēcīgās laicīgās dzīves un gatavoties debesu priekiem. Lielākā daļa agrīnās kristietības ideologu vērsa niknus uzbrukumus pret prātu un zinātņi, arī pret antīko filozofiju. Romas impērijas pagrimuma periodā fanatizēti ļaužu pūļi kristiešu garīdznieku vadībā daudzkārt postīja bibliotēkas un dedzināja grāmatas, kā arī nogalināja izcilus zinātniekus. Agrīnās kristietības ideologiem nebija pieņemami Aristoteļa uzskati, ka pasaule bijusi vienmēr un tādad nav radīta. No viņa mācības izrietēja arī tas, ka nav iespējama individuāla nemirstība, ka vārds nevar kļūt par miesu un citas nesaņķaņas ar kristiešu dogmatiku. Tomēr kristietībā cīņa starp dažādiem virzieniem bija tik asa, ka disputos katra puse savu uzskatu pamatošanai centās lietot visus pieejamos līdzekļus, arī Aristoteļa filozofiju, tikai, protams, neminot to. Lielā domātāja uzskatus visvairāk pārņēma tie virzieni, kas noliedza dieva-dēla mūžīgumu, it īpaši ariāņi, kā arī Sīrijas nestorieši un monofizīti. Ortodoksālo uzskatu paudēji viņus dēvēja par ķeceriem un centās kaitēt viņiem. Reliģisko strīdu gaitā kristietības ideologi bija spiesti apgūt Aristoteļa un citu nekristiešu domātāju leksiku un filozofisko terminoloģiju. III—VI gs. tā arvien plašāk ieplūda teoloģijā, taču jāpiebilst, ka kristiešu garīdznieki daudzus terminus izprata un lietoja citādā nozīmē nekā paši šo terminu veidotāji.

Pēc Rietumromas sabrukuma V gs. garīgās dzīves līmenis tās bijušajā teritorijā strauji slīdēja lejup un vairāk kā 500 gadu bija ļoti zems, turpretī Austrumromā jeb Bizantijā saglabājās daudz vairāk kultūras un

izglītības elementu. Te turpinājās arī zināma filozofiska rosība (tiesa gan, stingrā baznīcas un valsts iestāžu uzraudzībā). Kopš IX gs. augsti situētu baznīcas un valsts darbinieku vidū pieauga interese par antīko filozofiju, arī par Aristoteļa darbiem. Daudzi senie teksti tika pārakstīti un atsevišķus senās filozofijas darbus, it īpaši loģikā, apguva arī skolās. Labākie un senākie Aristoteļa sacerējumu rokraksti, kas saglabājušies līdz mūsdienām, vairumā gadījumu ir X—XII gs. pārakstīti Bizantijā. Kad Bizantijas pēdējās teritorijas un galvaspilsētu Konstantinopoli XV gs. ieņēma turki, daudzi grieķu zinātnieki kopā ar bibliotēkām pārcēlās uz Rietumeiropu, it īpaši uz Itāliju, dodot jūtamu rosinājumu izglītības un kultūras attīstībai.

VIII—XIII gs. Aristoteļa filozofija plaši izplatījās arābu kalifātā, kur galvenie viņa darbi tika pārtulkoti arābu valodā, turklāt tos studēja un komentēja daudzos centros. Izcilākie Aristoteļa pētnieki un komentētāji arābu valodā bija *Farabi* (870—950), *Ibn Sina* (980—1037) un *Ibn Rušds* (1126—1198). Minētie un citi autori lielākoties pievērsās Aristoteļa darbiem par loģiku un dabas zinātnēm. Dzejas, retorikas un ētikas jautājumiem veltītie Aristoteļa darbi gan bija zināmi, taču neizraisīja lielu interesi.

Lai gan arī arābu kalifātā Aristoteļa un citu antīko filozofu pētniekus nereti vajāja islama fanātiķi, uzskatīdami, ka zinātnes un izglītības izplatīšanās var kaitēt reliģijai, tomēr zinātnes attīstība te bija relatīvi brīvāka un rezultātā vairākas Eiropas zinātnieku paaudzes varēja apgūt daudzus Aristoteļa darbus tulkojumā no arābu vai ebreju, nevis no sengrieķu valodas.

Periodā pēc Senās Romas krišanas pirmais nozīmīgais filozofs, Aristoteļa pētnieks Rietumeiropā bija *Boēcijs* (480—525), kurš augstā izglītības līmeņa un valodu prasības dēļ drīzāk gan bija uzskatāms par pagātnes palieku. Viņš pārtulkoja latīniski daudzus Aristoteļa darbus, taču no šā veikuma saglabājušies tikai daži teksti par loģiku. Toties Boēcija komentāri neoplatonista Porfīrija sacerētajam Aristoteļa kategoriju Ievadam kopā ar šo Ievadu bija gandrīz vai vienīgais filozofiska rakstura teksts, ko agrajos viduslaikos zināja Rietumeiropā.

Pēc ilgstoša pārtraukuma daži Aristoteļa darbi (galvenokārt loģikā) XI—XII gs. mijā atkal kļuva pieejami

Rietumeiropā. XII gs. otrajā pusē te tika pārtulkoti arī daži Aristoteļa sacerējumi dabas zinātnēs no grieķu vai arābu valodas, taču tulkošana un pārrakstīšana vedās gausi, un vienlaikus izplatījās dažādi tulkojumi.

Pirmo droši zināmo «Nikomaha ētikas» tulkojumu no sengrieķu valodas veica angļu filozofs R. Grossetēts (ap 1168—1253), kurš kā viens no pirmajiem izteica piezīmi, ka vairāki viņa laikabiedri, balstīdamies uz kļūdainiem latīņu tulkojumiem un ignorējami oriģināltekstu, cenšoties Aristoteli iztēlot kā katoli.

Oficiālās katoļu baznīcas aprindas Aristoteļa darbu izplatīšanos vēroja ar nepatiku, jo uzskatīja, ka tā apdraud viņu kundzību garīgajā dzīvē. 1210. gadā Parīzē, piedraudot ar izslēgšanu no baznīcas, tika aizliegts lasīt lekcijas tiklab universitātē, kā ārpus tās par Aristoteļa dabaszinātniskajiem sacerējumiem un par «Metafiziku» (arī 1215. gadā sastādītie Parīzes universitātes statūti paredzēja tikai lekcijas par Aristoteļa darbiem loģikā un fakultatīvi — par darbiem ētikā). Līdzīgu aizliegumu 1230. gadā izdeva pāvests Gregors IX un 1263. gadā — pāvests Urbāns IV, tomēr tie netika visai stingri ievēroti.

Apstākļos, kad Eiropā jau attīstījās pilsētas, kad tirdzniecības attīstības un arī krusta karu rezultātā bija paplašinājies daudzu cilvēku redzesloks un pieaugušas viņu garīgās vajadzības, noturēt baznīcas garīgo autoritāti tikai ar aizliegumu un represiju palīdzību bija grūti. Turklāt ap 1230. gadu Rietumeiropā sāka izplatīties Ibn Rušda jeb Averroesa mācība, ko ortodoksālie teologi uzskatīja par vēl lielākām briesmām nekā Aristoteļa darbus, jo tā tiecās atbrīvot zinātni no baznīcas aizbildniecības.

Sādā situācijā pāvests 1256. gadā uzdeva dominikāņu mūkam *Albertam Lielajam* (Albrehtam fon Bolštētam) (ap 1193—1280) «kristietizēt» Aristoteli. Veicot šo uzdevumu, Alberts pārstāstīja daudzus lielā pagātnes domātāja darbus katoļu baznīcai pieņemamā interpretācijā, vietumis papildinot tos ar saviem vērojumiem un prātojumiem. Šajos sacerējumos ir ne mazums fantastikas, tomēr to laiku kultūrā tie bija zināms sasniegums, jo Alberts uz sava laikmeta fona bija izcils zinātnieks (vēl XV gs., kad ieviešās grāmatu iespiešana, visvairāk publicētais filozofs bija Alberts Lielais [*Alberts Magnuss*], bet Aristotelis atradās tikai otrajā vietā). Alberta Lielā sacerējumu popularitāte

krasi noplaka tikai XVI gs., kad strauji cēlās Rietumeiropas intelīģences garīgo prasību līmenis.

Uzdevumu pielāgot Aristoteli katoļu baznīcas vajadzībām vēl konsekventāk pildīja Alberta Lielā skolnieks *Akvīnas Toms* (1225—1274), kurš ne tikai atlasīja Aristoteļa mācībā tādus elementus, kas nebija pretrunā ar kristiešu dogmatiku, bet, balstoties uz tiem, ievērojamā mērā pārredīgēja arī daudzus katoļu teoloģijas atzinumus, palielinot reliģiskās ideoloģijas konkurences spējas laikmetā, kad garīgā dzīve kļuva arvien sarežģītāka. Alberta un Toma teorētiskā darbība palīdzēja katoļu baznīcas vadībai mazināt averroisma ietekmi, turklāt viņu parauga iespaidā dažādus Aristoteļa mācības elementus katolicisma vajadzībām piemēroja arī daudzi sīkāki teologi.

Baznīcas iestāžu atļauto Aristoteļa darbu skaits arvien pieauga. XIV gs. vidū Parīzes universitātes mākslas fakultātes licenciātam jau bija jāzina ne tikai Aristoteļa loģika, bet arī fizika un «Metafizika», toties maģistram — arī «Ētika» un pirmās trīs grāmatas no «Meteoroloģijas». Tiesa gan, arī lielo universitāšu bibliotēkās bija maz Aristoteļa darbu eksemplāru un studentiem nebija viegli tikt pie pirmavotiem, tāpēc viņi visbiežāk mācījās pēc Alberta Lielā vai citu teologu veiktajiem pārstāstījumiem, kā arī pēc iepriekš sastādītiem jautājumiem un atbildēm par attiecīgo darbu. Šāda rakstura materiāli gan bija vieglāk saprotami nekā paša Aristoteļa raksti, un kūrāki studenti tieši tādēļ deva tiem priekšroku, taču jāpiebilst, ka tajos bija rūpīgi apieti jautājumi, par kuriem senatnes domātāja viedoklis bija citāds nekā katoļu teologiem.

XII—XIV gs. daudzveidīgāka kļuva zinātnisko sacerējumu problemātika, ievērojami pavirzījās uz priekšu disputu kultūra, taču nākamajos trijos gadsimtos teologi, balstoties uz Aristoteļa autoritāti, apkaroja ikvienu svaigu vēsmu kultūras dzīvē, tāpēc progresīvu kultūras darbinieku naidis pret sholastisko dogmatiku visbiežāk izpaudās kā pārmetumi (daudzos gadījumos gluži nepelnīti) Aristotelim. Tieši uz šo periodu vislielākā mērā attiecināma V. I. Leņina konstatācija: «Melnsvārcība ir nonāvējusi Aristotelī dzīvo un uz ilgiem laikiem nostiprinājusi nedzīvo» (*Leņins V. I. Raksti*, 38. sēj., 345. lpp.).

XVIII gs., it īpaši tā otrajā pusē, kad viena zinātnes nozare pēc otras nostājās uz jaunrades ceļa, balstoties

uz vērojumiem un eksperimentiem, sholastizēto Aristoteli vairs nevarēja izmantot kā šķērslī zinātnes un kultūras attīstībai, un drīz vien, jo sevišķi kopš XIX gs. sākuma, viņu atkal vērtēja taisnīgi kā vienu no izcilākajiem domātājiem cilvēces vēsturē.

Arī XIX—XX gs. Aristoteļa vērtējums nav būtiski mainījies, toties ievēribu un atzinību pelna daudzu filologu rūpīgais darbs. Daudzi no viņiem visu mūžu salīdzinājuši simtiem viduslaiku rokkrastu tiklab grieķu un latīņu, kā arābu, ebreju, armēņu, gruzīnu un citās valodās, lai varētu atbrīvoties no iepriekšējo gadsimtu pārrakstītāju kļūdām un tendencioziem sagrozījumiem.

Mūsdienu latviešu lasītājs «Nikomaha ētiku», protams, nevarēs izmantot tieši kā tikumiskas rīcības rokasgrāmatu, kas sniedz praktiskus padomus ikdienas dzīvē. Gluži otrādi: tās lasīšanas gaitā tikai pieaug risināmo problēmu skaits. Taču šāda jautājumu sarežģītības apjaušana un iedziļināšanās tajos nenoliedzami dod daudz materiāla un rosinājumu patstāvīgas pieejas izveidei.

*Ināra Ķemere
Vilnis Zariņš*

Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page. The text is mirrored and difficult to decipher.

NIKOMAHA ĒTIKA

NIKOMACHA ETIKA

A

[I GRĀMATA]

1. Katra māksla un zinātne, tāpat arī jebkura darbība vai apzināta izvēle, tiecas uz noteiktu labumu. Tāpēc jēdziens *labais* pareizi ir definēts kā mērķis, uz ko viss tiecas. Taču mērķi ir atšķirīgi: dažkārt mērķis ir pati darbība, citkārt līdzās darbībai ir vēl kāds cits rezultāts. Tajos gadījumos, kad mērķis nav darbība, bet kāds rezultāts ārpus darbības, tas, protams, ir vērtīgāks nekā pati darbība. Tā kā darbības, mākslas un zinātnes ir dažādas, dažādi ir arī mērķi: medicīnas mērķis ir veselība, kuģubūves — kuģis, karamākslas — uzvara, ekonomikas — labklājība. Ja vairāki mērķi ir pakļauti kādam vienam, piemēram, zirgkopībai ir pakļauta zirglietu izgatavošana, jebkura ar karu saistīta darbība pakļauta stratēģijai u. tml., tad šādos gadījumos augstāk vērtējami tie mērķi, kas pakļauj sev zemākos, jo zemākie mērķi pastāv augstāko dēļ. Turklāt nav nekādas atšķirības, vai mērķis ir darbība vai ārpus darbības vēl kas cits kā, piemēram, tikko minētajās zinātnēs.

2. Ja mēs pieņemam, ka dažādām darbībām ir kāds galamērķis, uz ko mēs tiecamies kā uz augstāko mērķi, bet visu pārējo darām tā dēļ, un ja mēs neizvēlamies arvien jaunus un jaunus mērķus (tādā gadījumā mēs nonāktu bezgalībā un mūsu tiešanās būtu tukša un vel-tīga), tad šis galamērķis arī ir visaugstākais labums. Vai gan šī galamērķa zināšanai dzīvē nav liela nozīme? Vai mēs vieglāk netrāpīsim mērķi, līdzīgi loka šāvējiem, ja zināsim šo mērķi? Ja tas ir tā, tad jāmēģina kaut vai vispārīgos vilcienos apjaust, kas ir šis mērķis un ar

kādu zinātni vai praktisku spēju tas saistīts. Liekas, ka tas ir pašas svarīgākās un vadošākās zinātnes mērķis. Tāda, izrādās, ir valsts lietu zinātne [jeb politika]¹, jo tieši tā nosaka, kādas zinātnes ir nepieciešamas polisās un ar kādām zinātnēm un cik lielā mērā katram pilsonim jānodarbojas. Bez tam mēs redzam, ka politikai ir pakļautas pašas nopietnākās un cienījamākās nodarbošanās, kā, piemēram, stratēģija, ekonomika, retorika. Tā kā politika izmanto pārējās praktiskās zinātnes un turklāt nosaka, ko vajag darīt un no kā atturēties, tad tās mērķis aptvers arī pārējo zinātņu mērķus. Tātad tas, uz ko tiecas politikas zinātne, tad arī būs cilvēka augstākais labums. Lai gan augstākais labums vienam pilsonim un polisai ir viens un tas pats, tomēr sasniegt un saglabāt polisai šo augstāko labumu nozīmē kaut ko lielāku un pilnīgāku. Ir jau labi, ka to sasniedz arī viens cilvēks, bet skaistāk un dievišķāk ir, ja to sasniedz tauta vai valsts. Tieši par to arī būs šis izklāsts², pēc sava rakstura būdams politisks.

3. Izklāsts būs pietiekami skaidrs tad, ja tas būs atbilstošs iztīrājamai tēmai. Nav jātiecas pēc vienādas precizitātes visos iztīrājumos, un tā tas ir arī amatniecībā. Jēdzieni *skaistais* un *taisnīgais*, ko aplūko politikas zinātne, ir tik daudzveidīgi un nenoteikti, ka, šķiet, tie pastāv tikai pēc vienošanās, nevis no dabas. Tikpat liela nenoteiktība ir arī jēdzienam *labais*: daudzi taču labuma dēļ ir dabūjuši ciest — citi ir aizgājuši bojā bagātības dēļ, citi — drosmes dēļ. Ir lietderīgi, par šādiem jautājumiem runājot, patiesību norādīt tikai aptuveni un vispārīgos vilcienos. Ja sprieduma premisas balstās uz to, kas notiek lielākoties, tad arī secinājumiem jābūt tādiem, kuri skar tikai vairumu gadījumu. Tieši tāpat arī jāuztver ikviens iztīrājums. Izglītots cilvēks meklēs izklāstā precizitāti tiktāl, ciktāl to pieļauj pati iztīrājuma būtība. Prasīt no oratora pierādījumus ir tas pats, kas apmierināties ar to, ka matemātika apgalvojumi ir visumā ticami.

Katrs spriež pareizi par lietām, ko viņš pārzina, un tādos jautājumos viņš ir labs tiesnesis. Par atsevišķajām lietām labs spriedējs ir attiecīgajos jautājumos izglītots cilvēks, bet par vispārīgajām lietām — tāds, kas ir vispusīgi izglītots. Šī iemesla dēļ jauns cilvēks nav piemērots klausītājs politikas zinātnes [apgūšanā], jo viņam nav dzīves pieredzes, bet tieši uz to balstās šis iztīrā-

jums un tādiem jautājumiem tas ir veltīts. Turklāt jauns cilvēks, būdams pakļāvīgs jūtām, veltīgi un nelietderīgi noklausīsies šo izklāstu, jo mērķis ir nevis zināšana, bet darbošanās. Turklāt nav nekādas atšķirības, vai cilvēks ir jauns gados vai nenobriedis rakstura ziņā. Nepietiekamība nav laikā, bet attieksmē: jauns pakļaujas jūtām un tiecas pēc atsevišķā. Tādiem cilvēkiem zināšanas neko nedod, tāpat kā tas ir nesavaldīgiem vājas gribas cilvēkiem. Bet tiem, kas savas tieksmes saskaņo ar prātu un atbilstoši arī rīkojas, tiem šo jautājumu pārzināšana ir ļoti noderīga. Sākumam ir pietiekami pateikts gan par klausītāju, gan par to, kā šāds iztīrājums jāuztver, gan arī par tēmu.

4. Atgriezoties pie iepriekš teiktā, proti, ka katra izziņa un katra darbības izvēle tiecas uz kaut ko labu, noskaidrosim, kas ir tas, uz ko tiecas politikas zinātne, un kas ir visaugstākais no visiem darbībā sasniedzamajiem labumiem. Gandrīz vai visi — gan vienkāršie cilvēki, gan izglītotie — to sauc vienā vārdā — *laime*, pieņemdami, ka labi dzīvot un labi klāties ir tas pats, kas būt laimīgam. Bet attiecībā uz to, kas tieši ir laime, viņu domas dalās, un vienkāršie cilvēki spriež citādi nekā filozofi. Daļa cilvēku uzskata, ka laime ir kaut kas taustāms, redzams, piemēram, bauda, bagātība, gods; citi domā citādi; un bieži viens un tas pats cilvēks laimi uztver dažādi (slimībā tā ir veselība, trūkumā — bagātība); tie, kuri apzinās savu nezināšanu, apbrīno tos, kas saprot vairāk un prot lieliski runāt. Daži turpretim ir izteikuši domu, ka bez šiem daudzajiem labumiem pastāv vēl kāds labums pats par sevi, kas ir pamats tam, ka arī viss pārējais ir labs. Visus viedokļus izklāstīt, šķiet, būtu lieki, — pietiks ar vispazīstamākajiem un tiem, kuriem ir kāda jēga.

Ievērosim, ka ir atšķirība starp iztīrājumu, kas izriet no pamatatzinumiem par atsevišķo, un iztīrājumu, kas nonāk pie atsevišķā. Platons pamatoti izvirzīja jautājumu, vai izziņas ceļš virzās no atsevišķā vai uz atsevišķo, tāpat kā sacikšu skrejceļā — no balvu piešķirējiem līdz robežai vai otrādi. Jāsāk ir ar to, kas ir zināmais, bet zināmais ir saprotams divējādi: zināmais mums un zināmais vispār. Vismaz mēs sāksim ar mums zināmo. Tāpēc ir nepieciešams, lai tam, kas nodomājis noklausīties iztīrājumu par skaisto un taisnīgo un vispār par to

visu, kas saistīts ar politikas zinātni, Lūtu ieaudzināti pareizi paradumi (jo sākums un pamats ir atsevišķais, — ja tas būs pietiekami apgūts, nebūs vajadzības izzināt cēloni). Tādam cilvēkam vai nu jau ir pamatatzinumi, vai arī viņš tos viegli apgūs. Bet tas, kuram šo pamatu nav un kas arī nespēj tos apgūt, lai paklausās Hēsioda vārdus:

«Tas ir vislabākais, kurš pats visu apjauš, krietns ir arī tas, kurš paklausa labam padomam, toties tas, kurš pats neko nejēdz un, arī citu uzklaudams, neņemas prātā, ir nederīgs cilvēks.»³

5. Bet mēs atgriezīsimies tajā vietā, no kurienes sākam. Ne bez pamata uzskatus par laimi un jēdzienu *labais* atvedina no dzīves veida. Neizglītotie pūļa cilvēki šos jēdzienus saista ar baudu, tāpēc viņi mīl baudpilnu dzīvi. Ir trīs vispazīstamākie dzīves veidi: tikko nosauktais, tad praktiski politiskais un trešais — teorētiski apcerošais. Lielais vairums cilvēku atklāj savu verdzisko domāšanu, dodot priekšroku tādām dzīves veidam, kas līdzīgs kustoņu dzīvei. Viņu attaisnojums ir tas, ka daudzi turīgie piedzīvo tādu pašu likteni kā Sardanapals⁴. Izglītotie cilvēki un politiskie praktiķi dod priekšroku cieņai un godam, jo gods ir gandrīz vai politiskās dzīves mērķis. Taču arī tas ir pārāk virspusējs salīdzinājumā ar meklēto augstāko labumu, jo gods ir vairāk tajos, kas godā, nevis tajā, kurš tiek godāts, bet pēc mūsu pieņēmuma jēdziens *labais* ir kaut kas pašam piemītošs un neatdalāms. Turklāt liekas, ka tie, kas tiecas pēc goda, to dara tāpēc, lai paši sevi pārliecinātu, ka ir krietni. Tieši tāpēc viņi grib, lai viņus godā gudri cilvēki, — tādi, kas viņus pašus pazīst, un lai viņus godā tikumības dēļ. Tātad skaidrs, ka saskaņā ar šo cilvēku uzskatiem augstākais labums ir tikumība. Drīzāk jau tikumību varētu pieņemt par politiskās dzīves mērķi, bet izrādās, ka arī tā vēl nav galamērķis, jo tikumība var būt arī guļošam cilvēkam vai tādām, kas visu dzīvi pavada bezdarbībā un turklāt piedzīvo vislielākos ļaunumus un neveiksmes. Neviens gan šādu cilvēku nesauks par laimīgu, ja vien nebūs nepieciešams saglabāt pamatpieņēmumu. Bet

par to diezgan^c (šis jautājums ir pietiekami iztirzāts arī populārajās lekcijās). Trešais dzīves veids ir teorētiski apcerošais, kuru iztirzāsim vēlāk. Dzīve, kas veltīta bagātības iegūšanai un peļņai, ir pakļauta ārējiem faktoriem, un skaidrs, ka bagātība nav meklētais jēdziens *labais*. Bagātība ir kā derīgs līdzeklis cita mērķa labad. Tāpēc drīzāk pieņemami būtu iepriekš minētie mērķi, uz kuriem cilvēki tiecas kā uz pašmērķiem. Bet arī tie nav tādi, lai gan daudz par to tiek runāts. Šo jautājumu pagaidām atstāsim.

6. Varbūt tagad labāk izsekosim un noskaidrosim, kādā veidā tiek izteikts vispārīgais, kaut arī šāds iztirzājums nav patikams tā iemesla dēļ, ka tuvi un draudzīgi cilvēki ir ieviesuši jēdzienu *idejas*. Tomēr liekas labāk un arī vajag saglabāt patiesību un atteikties no personiskā; jo sevišķi minētais attiecas uz filozofiem. Lai gan tuvs un dārgs ir kā viens, tā otrs, tomēr patiesībai dodama priekšroka. Tie, kas izteikuši šādus uzskatus, nav radījuši idejas tām lietām, kurām parādās atšķirība laika ziņā starp agrāko un vēlāko (tieši tāpēc viņi nav radījuši idejas skaitļiem). Bet labais var tikt izteikts gan kā atsevišķa esība, gan kā īpašība, gan arī kā attieksme. Atsevišķa lieta pēc savas dabas ir pirms šīs lietas attieksmes pret citu lietu (attieksme ir kā atvase, kā kaut kas esībai klātnākošs). Tāpēc nevar būt viena, abiem gadījumiem kopīga ideja. Turklāt, tā kā labais tiek izteikts atbilstoši visās esības kategorijās (substances kategorijā tas ir, piemēram, dievs vai prāts, kvalitātes kategorijā — tikumība, kvantitātes kategorijā — mērs, attieksmes kategorijā — derīgais, laika kategorijā — īstais brīdis, vietas kategorijā — piemērota uzturēšanās vieta u. tml.), tad skaidrs, ka labais vienlaikus nevar būt kaut kas vispārīgs un viens. Tādā gadījumā *labais* iekļautos nevis visās kategorijās, bet tikai vienā. Bez tam, tā kā vienai idejai atbilst arī viena zinātne, tad arī daudzveidīgajam jēdzienam *labais* atbilstu viena zinātne. Bet ir taču daudzas zinātnes un pie tam par vienu kategoriju, piemēram, par īsto brīdi karā spriež stratēģija, slimībā — medicīna, par mēru pārtikas lietošanā lemj medicīna, bet sporta vingrinājumos — ģimnastika. Neskaidrība var rasties arī jautājumā par to, kas jāsaprot ar apzīmējumu *pats par sevi*, ja jau jēdzienam *cilvēks pats par sevi* un jēdzienam *cilvēks* ir viens un tas pats saturs — cilvēks un šajā ziņā

nav atšķirības. Ja tā, tad minētais attiecas arī uz jēdzienu *labais*. Patiešām, *labais* nebūs vairāk labs tādēļ vien, ka tas būs bezgalīgs, tāpat kā ilgstošs baltums nebūs baltāks par vienas dienas baltumu. Pārlicenošāk liekas, spriež pītagorieši, kuri jēdzienu *labais* liek vienā rindā ar skaitli *viens*. Viņu uzskatam, domājams, seko Speusips. Bet šie jautājumi aplūkojami citā izklāstā.

Kas attiecas uz iepriekš teikto, tad te ir viena neprecizitāte, proti, runāts tiek nevis par visaptverošu jēdzienu *labais*, bet gan par vienu labā veidu, par to, uz kuru tiecas un kuru izraugās pašu par sevi. Turpretim ir vēl cita veida *labais*, tas, kas palīdz radīt augstāko labumu, saglabādams to un nosargādams no pretējā. Tā tad skaidrs, ka jēdziens *labais* var tikt lietots divējādā nozīmē: *labais pats par sevi* un *labais kā līdzeklis*. Tikai nodalot abas šīs nozīmes vienu no otras, var izvīrīt jautājumu, vai jēdziens *labais pats par sevi* atbilst vienai idejai. Ko var teikt par *labo pašu pār sevi*? Vai tas ir kaut kas tāds, uz ko tiecamies kā pašvērtību, kā, piemēram, domāšana, redzēšana, zināmas baudas vai gods? Šis lietas ir tādas, kuras varētu uzskatīt par labumiem, kuriem ir vērtība pašiem par sevi, kaut arī mēs tiecamies pēc tiem kā līdzekļiem citu mērķu dēļ. Vai varbūt *labais pats par sevi* nav nekas cits kā tikai ideja? Tādā gadījumā tā būs tikai tukša forma. Ja arī iepriekš minētās lietas būtu labumi paši par sevi, tad labā saturam visos šajos gadījumos vajadzētu būt vienam un tam pašam, tāpat kā, piemēram, jēdziens *baltums* ir vienāds sniegā un svina baltumā. Turpretim gods, prāts un bauda kā labumi ir atšķirīgi. Tā tad nav kopīga jēdziena *labais*, kas atbilstu vienai idejai.

Bet kas tad ir *labais* un kā to definēt? Nevar taču būt, ka viens jēdziens *labais* nejauši apzīmē dažādas lietas.

Varbūt lietderīgāk būtu tagad ar šo problēmu nenodarboties, jo tās iztīrīšanai vairāk piemērota ir cita filozofijas daļa. Tas pats sakāms arī par ideju. Ja arī ir kāds viens un kopīgi izsakāms *labais* vai arī kaut kas pastāvošs atdalīti pats par sevi, skaidrs, ka tas nav saistīts ar cilvēka praktisko darbību un nav cilvēkam iegūstams. Bet tagad mēs meklējam tieši tādu labo. Un tomēr varbūt kādam šķitīs, ka ir lietderīgi zināt *labo pašu par sevi*, lai tādā veidā sasniegtu to, kas cilvēkam ir iegūst-

tams un izdarāms. Tas būtu kā paraugs, kas palīdzētu izzināt tos labumus, kuri sasniedzami cilvēka dzīvē, un arī palīdzētu tos iegūt. Kaut kāda ticamība šādam spriedumam ir, tomēr tas nesaskan ar to, kas zināms no atsevišķām zinātnēm. Nebūtu taču nesaprātīgi, ja visi, kas darbojas kādā praktiskā nozarē, ignorētu šādu palīdzību un netiekotos to izzināt. Tomēr nav skaidrs, kādu palīdzību varētu iegūt audējs vai celtnieks savā darbā, ja viņš zinātu *labo pašu par sevi*; vai arī, kādā veidā ārsts vairāk būtu ārsts vai karavadonis vairāk karavadonis, ja viņi būtu vērojuši pašu ideju. Ārstu taču interesē nevis veselība vispār, bet cilvēka veselība, un vēl precīzāk, tieši šī cilvēka veselība, jo viņš ārstē konkrētu cilvēku.

Par šiem jautājumiem ir pietiekami pateikts.

7. Atgriezīsimies atpakaļ pie tā jēdziena *labais*, ko mēs meklējam, un noskaidrosim, kas tas varētu būt. Liekas, ka katrā atsevišķā darbībā un mākslātas būs atšķirīgs: cits medicīnā, cits stratēģijā un tāpat arī citās jomās. Kas tad ir *labais* katrā no tām? Vai gan ne tas, kura dēļ tiek darīts viss pārējais? Medicīnā — veselība, stratēģijā — uzvara, celtniecībā — māja, citā mākslā vēl kas cits, bet katrā darbībā un darbības izvēlē tas ir galamērķis, kura dēļ tiek veikts viss pārējais. Tātad, ja katrai darbībai ir mērķis, tad tieši tas būs tas labais, uz ko tiecas darbība; ja mērķi ir vairāki, tad — tie. Iztirzājot šo jautājumu citādi, mēs esam nonākuši pie tā paša, kas sacīts jau agrāk, bet jāmēģina to izteikt vēl skaidrāk. Ja izrādās, ka mērķi ir vairāki un dažus no tiem mēs izvēlamies citu dēļ, piemēram, naudu, flautas un vispār darbarīkus, tad ir skaidrs, ka visi mērķi nav galamērķi. Tikai vislabākais mērķis liekas kaut kas pilnīgs. Tātad, ja ir viens galamērķis, tad tas ir tas, ko mēs meklējam, ja tādi ir vairāki, tad meklētais ir pats pilnīgākais no tiem. Mērķis, uz ko mēs tiecamies kā uz pašmērķi, ir pilnīgāks par to, kas ir līdzeklis citam, un mērķis, kas vienmēr ir pašmērķis, ir pilnīgāks par to, kas dažkārt ir pašmērķis, bet citkārt — līdzeklis. Vispārīgi sakot, tas mērķis, kas vienmēr ir pašmērķis un nekad nav līdzeklis, ir galīgais mērķis. Tāds galīgais mērķis visvairāk šķiet laime, jo to mēs izvēlamies vienmēr kā pašmērķi un nekad ne kā līdzekli. Turpretim godu, baudu, domāšanu un jebkuru tikumu mēs vēlamies gan

kā pašmērķi (mēs gribētu iegūt to visu arī tad, ja nekāds cits blakus labums no tā nebūtu), gan arī kā līdzekli, lai sasniegtu laimi. Mēs ceram, ka tā mēs kļūsim laimīgi. Turpretim laimi neviens neizvēlas šo lietu dēļ un vispār nekā cita dēļ. To pašu var secināt, izejot no *autarķijas* jēdziena. Augstākais labums, protams, ir pats sevī pilnīgs. Ar jēdzienu *autarķija* es saprotu pilnīgu neatkarību un patstāvību tam, kurš dzīvo savu dzīvi ne tikai sev pašam, bet arī vecākiem, bērniem, sievietei, vispār, draugiem un citiem pilsoņiem, tāpēc ka cilvēks pēc savas dabas ir sabiedrīks. Taču šajā ziņā ir jānosprauž kādas robežas: ietverot te gan senčus, gan pēctečus, gan draugu draugus, var nonākt līdz bezgalībai. Šos jautājumus aplūkosim nedaudz vēlāk. Šeit jāpasaka, ka par autarķiju mēs uzskatām to, kas vienīgā padara dzīvi vēlamu un tādu, kurā nekā netrūkst. Tieši tāda, pēc mūsu domām, ir laime; turklāt tā ir visvēlamākā no visām lietām un tāda, kurai nekas cits vairs nav vajadzīgs. Tāda lieta, kurai vēl kaut ko var pielikt klāt, būs vēlamāka tad, ja kaut niecīgs labums būs nācis klāt, jo tas, kas nāk klāt, palielina jau esošo labumu, bet no labumiem vienmēr jāizvēlas lielākais. Tātad izrādās, ka laime, būdama praktiskās darbošanās mērķis, ir kaut kas pilnīgs.

Taču varbūt tāds atzinums, ka «laime ir vislabākais», gan ir vienprātīgs, bet tomēr vēlams pateikt vēl skaidrāk, kas ir laime. To varētu izdarīt, ja tiktu noskaidrots cilvēka darbs un uzdevums. Tāpat kā flautistam, tēlniekam un katram amata meistaram un vispār visam, kas spēj darboties un veikt kādu darbu, tieši darbā parādās labais, tāpat, šķiet, ir arī cilvēkam, ja ir kāds viņa darbs.

Vai gan celtniekam vai kurpniekam ir noteikts darbs, bet cilvēkam nav un viņš ir bezdarbīgs? Vai arī, tāpat kā acij, rokai, kājai un vispār katrai ķermeņa daļai, arī cilvēkam pašam par sevi ir noteikts darbs? Kas gan tas varētu būt? Dzīvošana kā dzīvības izpausme piemīt arī augiem, bet tiek meklēts īpašais. Tātad barošanās un augšanas funkcija nav tas, kas tiek meklēts. Arī sajūtas piemīt gan zirgam, gan vērsim, gan katrai dzīvai būtnei. Tātad paliek ar domāšanu saistītā praktiskā darbošanās. Viena racionālās dvēseles daļa it kā paklausa prātam, otra daļa sevi ietver prātu, un tās funkcija ir domāšana. Tā kā racionālās dvēseles daļas ir divas, jāizraugās tā,

kuras funkcija ir domāšana. Šī dvēseles daļa tiek uzskatīta par augstāko. Ja cilvēka darbs ir dvēseles aktivitāte saskaņotībā ar prātu vai katrā ziņā ne bez prāta līdzdalības, tad mēs atzīstam, ka viens un tas pats darba rezultāts ir visai sugai un vienam izcilākam šīs sugas pārstāvim, līdzīgi kā tas ir, piemēram, kitāristam un izcilam kitāristam. Minētais attiecas arī uz visiem citiem gadījumiem, kad ar piebildi raksturojam labāku darba kvalitāti (kitārista darbs ir spēlēt kitāru, izcila kitārista darbs — veikt to labi). Ja tas ir tā, tad par cilvēka darbu mēs uzskatām dzīvi, kas ir dvēseles aktivitāte saskaņotībā ar prātu, bet izcila cilvēka darbs ir veikt to labi un skaisti. Katra lieta ir laba, ja realizējas tai piemītošā izcilība. Ja šāds uzskats ir pareizs, tad jāsecina, ka cilvēka dzīves augstākais labums ir sasniegts tad, ja dvēseles aktivitāte izpaužas augstākajā kvalitātē. Ja šādas izcilas kvalitātes ir vairākas, tad dvēseles aktivitātei jāparādās vislabākajā un pilnīgākajā kvalitātē, turklāt visā dzīves laikā, jo, kā saka, viena bezdelīga pavasarienes, arī viena diena ne; tāpat cilvēku nepadara laimīgu viena diena vai īss laika sprīdis.

Jēdziens *labais* šādā veidā ir ieskicēts (sākumā vajag novilkt tikai kontūras, vēlāk skaidri izzīmēt), un var uzskatīt, ka ikviena spēkos ir novest līdz galam un sīkumos izstrādāt to, kas labi ieskicēts. Laiks šajā ziņā ir labs palīgs un padomdevējs, kā par to var spriest no mākslām, kur ar laiku pieaug meistarība. Ikvienam var pielikt to, kā trūkst. Vajag atcerēties arī to, kas teikts agrāk, proti, netiekties pēc vienādas precizitātes visās lietās, bet katrā lietā atbilstoši saturam un tiktāl, ciktāl tas ir piemērots izklāsta veidam. Celtnieks un matemātiķis taču atšķirīgi pētī taisni. Vienu interesē, cik tā ir noderīga darbam, otru — kas tā ir un kāda tā ir, jo viņš meklē patiesību. Tādā pašā veidā jārikojas arī citās lietās, lai blakusjautājumi nenomāktu būtisko. Tāpat arī cēlonis nav jāmeklē visās lietās vienādi, jo dažos gadījumos pietiek, ja skaidri tiek norādīts atsevišķais fakts. Tas ir sākums un pamats. Pamatatzinājumus var iegūt gan ar indukciju, gan ar sajūtām, gan arī ar zināmu vingrināšanos vai kā citādi. Vajag izsekot katrā atsevišķā sākuma dabai, un jācenšas pēc iespējas skaidrāk to noteikt, jo tam turpmāk ir liela nozīme. Liekas, ka sākums ir vairāk nekā

puse no visa, un daudz kas no izpētāmā kļūst skaidrs, ja skaidrs ir sākums.

8. Par atsevišķām lietām ir jāspriež ne tikai no siloģisma, bet arī no tā, ko citi teikuši. Paties atzinums saskan ar esību, maldīgs ātri nonāk pretrunā ar patiesību.

Visi labumi parasti tiek dalīti trīs daļās: ārējie, dvēseles un ķermeņa labumi. Par svarīgākiem un būtiskākiem mēs saucam tos labumus, kas saistīti ar dvēseli. Šāds spriedums, kas ir sens un visu filozofu atzīts, ir pareizs. Mēs atzīstam par mērķi noteiktas kvalitātes darbības un aktivitāti, un tieši dvēseles labumi, nevis ārējie labumi izpaužas darbībā. Patiesībai atbilstošs spriedums ir arī tas, ka laimīgs cilvēks dzīvo labi un viņam klājas labi. Laimīga cilvēka dzīvi tieši tā sauc — «labklājība» vai «laba dzīve».

9. Liekas, ka visi izteiktie uzskati par laimi ir ietverti mūsu dotajā definīcijā: vieniem laime ir tikumība, otriem — saprātīgums, citiem tā šķiet zināma gudrība, vēl citiem — viss iepriekšminētais vai arī kaut kas no minētā kopā ar baudu vai vismaz ne bez baudas, vēl citi klāt ņem arī ārējo labklājību. Vienus uzskatus aizstāv daudzi senie domātāji, citus — nedaudzi izcili vīri. Loģiski ir pieņemt, ka nedz vieni, nedz otri neklūdās pilnīgi, bet vismaz vienā jautājumā vai lielākā daļā jautājumu spriež pareizi. Mūsu atzinums daļēji saskan ar to uzskatu, ka laime ir tikumība vai kāds no tikumiem, jo mēs saprotam jēdzienu *laime* kā dvēseles aktivitāti, kurā izpaužas tikumība. Nav maza atšķirība, protams, vai augstāko labumu saprot kā kaut ko iegūtu vai kā darbošanos. Ir iespējams, ka ieguvums nedod nekādu labumu, piemēram, guļošam vai citādā veidā bezdarbīgam cilvēkam, bet nav iespējams, ka darbība, ja tā ir krietna, nedod nekādu labumu. Tāpat kā olimpiskajās spēlēs uzvaras vainagu saņem nevis visskaistākie un visstiprākie, bet tie, kas cīnās (jo no tiem nāk uzvarētāji), tāpat arī dzīvē skaisto un labo sasniedz tie, kas aktīvi darbojas. Viņiem dzīve ir pati par sevi patīkama. Bauda jeb labsajūta ir dvēseles stāvoklis. Katram prieku sagādā tas, pret ko viņš izturas ar mīlestību, piemēram, zirgs sagādā prieku tam, kam zirgi mīli, izrāde sniedz baudu izrāžu cienītājam; tādā pašā veidā taisnība sagādā baudu tam, kurš mīl taisnību, un, vispār, tas viss, kas saistīts ar tikumību,

iepriecina tikumisko. Vienkāršajai tautai jēdziens *patīkamais* ir pretrunīgs, tāpēc ka pūlim baudu sagādā tas, kas nav patīkams pats par sevi, pēc savas dabas. Bet tiem, kuri mīl skaisto, patīkamais ir tas, kas pēc savas dabas ir tāds. Tieši tādas ir tikumiskas darbības, kas gan sagādā baudu šiem cilvēkiem, gan arī savā esībā ir tīkamas. Tikumisko cilvēku dzīvei nav nepieciešama bauda kā vēl kāda piedeva, bet šī dzīve pati par sevi ir bauda. Minētajam vēl var piebilst, ka nav krietns tas, kuram prieku nesagādā krietna rīcība. Neviens nesauks par taisnīgu to, kurš nepriecājas par taisniem darbiem, par brīvu nesauks nevienu, kuru nepriecē brīva cilvēka cienīgi darbi. Tāpat tas ir arī citās lietās. Tātad var teikt, ka tikumiska rīcība pati par sevi ir patīkama. Laime ir vislabākais, visskaistākais un vispatīkamākais. Šīs īpašības nav atdalāmas, kā tas darīts Dēlas svētnīcas epigrammā:

«Visskaistākais ir taisnība, vislabākais — veselība, vispatīkamākais ir sasniegt to, ko katrs vēlas.»

Visi šie raksturojumi piemīt viskrietnākajām darbībām, kuras visas kopā vai vienu no tām, pašu labāko aktivizē, mēs saucam par laimi.

Šķiet, ka laimē ir nepieciešamība arī pēc ārējiem labumiem, kā mēs jau teicām. Nav iespējams vai vismaz nav viegli darīt labus darbus, dzīvojot nabadzībā. Daudz kas tiek veikts ar draugu, bagātības, politiskās varas palīdzību, izmantojot tos it kā darbarikus. Dažu lietu trūkums aizēno laimi, piemēram, ja nav dižciltīgas izcelšanās, krietnu bērnu, glītas ārienes. Nav pilnīgi laimīgs tas, kura izskats ir pretīgs vai kuram ir zema izcelšanās, vai arī kurš ir vientuļš un bez bērniem; varbūt vēl nelaimīgāks ir tas, kuram ir nekrietni bērni vai draugi, vai arī tie, būdami krietni, mīruši. Kā jau teicām, pastāv nepieciešamība, šķiet, pēc kādas ārējas labklājības. Te ir izskaidrojums tam, kādēļ daži uzskata labklājību un laimi par vienu un to pašu, bet citi — tikumību un laimi par vienu un to pašu.

10. No minētā rodas jautājums, vai laime ir kas iemācāms vai ievingrināms, vai kādā citā veidā iegūstams, vai tā rodas saskaņā ar dievišķu gribu vai arī tā ir laimīgs gadījums. Ja jau vispār pastāv kāda dievu dāvana cilvēkiem, tad loģiski būtu, ka arī laime ir dievu dota, vēl jo vairāk tāpēc, ka tā ir vislabākais no visa, kas ir cilvēkiem. Šis jautājums gan ir piemērotāks citam izklās-

tam; var vienīgi teikt, ka laime, ja tā arī nav dievu dota, bet iegūstama ar tikumību un mācoties vai iemantojot noteiktus paradumus, tad tomēr tā ir kaut kas dievišķs. Tikumības balva un rezultāts ir visaugstākais labums, un tas ir kaut kas dievišķs un svētlaimīgs. Turklāt tas ir arī visiem pieejams, ja vien kāds nav tik samaitāts, ka, mācoties un ieguldot zināmas pūles, viņš nevarētu sasniegt zināmu tikumību. Labāk uzskatīt, ka cilvēks tādā veidā kļūst laimīgs, nevis nejauša gadījuma rezultātā, ja jau visam, kas rodas saskaņā ar dabu, ir tendence sasniegt vislabākā pakāpi, tāpat kā mākslā un jebkurā cēloņsakarībā, it īpaši, ja cēlonis ir vislabākais. Pārāk maldīga būtu doma, ka vislabākais un skaistākais varētu rasties no nejauša gadījuma. Iztirzātais kļūst skaidrāks arī no mūsu sniegtās laimes definīcijas: laimi mēs definējam kā dvēseles aktivitāti, kurā izpaužas noteikta tikumība. Pārējie labumi ir nepieciešami kā pamatnosacījumi laimei vai arī kā palīglīdzekļi, vai kā derīgi darbarīki. Teiktais saskan ar to, ko mēs apgalvojām sākumā, proti, ka augstākais labums ir politikas zinātnes mērķis, — tā visvairāk nodarbojas ar to, lai pilsoņus padarītu krietnus, lai tie veiktu skaistus darbus. Nevienu vērsi, nevienu zirgu un nevienu citu dzīvnieku mēs nedēvējam par laimīgu, tāpēc ka neviens no tiem nav spējīgs veikt šādu pilnvērtīgu darbību. Šī izesla dēļ arī bērns nav laimīgs, jo viņš neko tādu nespēj veikt savas jaunības dēļ. Bērnus dēvē par laimīgiem tikai cerībā, ka viņi kādreiz būs tādi. Tikumībai, kā mēs jau teicām, ir jābūt visaugstākajā kvalitātē, un, lai to sasniegtu, nepieciešama visa dzīve. Dzīvē gadās dažādas pārmaiņas un visādas likstas. Var gadīties, ka vislaimīgākais cilvēks vecumdienās piedzīvo vislielākās nelaimes, kā tas tiek vēstīts varoņeposā par Priamu. To, kas piedzīvojis tādu likteni un tik nožēlojami beidzis savu dzīvi, neviens nesauks par laimīgu.

11. Vai neviens cilvēks nav uzskatāms par laimīgu, kamēr viņš dzīvo, un, kā Solons teicis, jāskatās uz mūža beigām? Ja arī tas ir tā, tad pastāv jautājums: vai kāds ir laimīgs pēc tam, kad viņš ir miris? Varbūt, ka tas nav iespējami, it īpaši, ja ņem vērā mūsu apgalvojumu, ka laime ir noteikta aktivitāte? Ja mēs neuzskatām mirušo par laimīgu, ko neapgalvo arī Solons, bet sakām, ka cilvēku var uzskatīt par laimīgu tikai tādā vecumā, kad

viņš jau ir ārpus visiem ļaunumiem un likstām, tad arī šādā izteikumā ir kaut kāda neskaidrība. Liekas, ka zināmā mērā arī mirušo skar labums un ļaunums, bet mirušais to tikai nejūt, piemēram, bērnu un vispār pēcnācēju godu vai negodu, labklājību vai postu. Arī šeit ir neskaidrība: var gadīties, ka tam, kas laimīgi ir nodzīvojis visu mūžu līdz vecumam un mierīgi nomiris, gadās daudz nelaimju, kas skar viņa pēctečus, — daži ir krietni un arī viņu dzīve ir atbilstoša viņu krietnumam, citi — gluži pretēji. Būtu nejēdzīgi, ja mirušais to visu līdzdzīvotu un kļūtu brīžiem laimīgs, brīžiem nelaimīgs, bet nejēdzīgs būtu arī uzskats, ka bērnu liktenis ne mazākā mērā neskar vecākus.

Bet jāatgriežas pie iepriekš teiktā. Visdrīzāk tā mēs varēsim noskaidrot to, ko meklējam. Tātad, ja mēs pieņemam, ka vajag vērtēt dzīvi pēc tās beigām un tad uzskatīt kādu par laimīgu, nevis saukt par laimīgu tādu, kas attiecīgajā brīdī ir laimīgs, — vai gan nav nejēdzība tādēļ vien neatzīt cilvēkus par laimīgiem, ka dzīves laikā iespējamās pārmaiņas. Kaut arī laime tiek uzskatīta par kaut ko stabilu un nekādā ziņā ne viegli pakļaujamu pārmaiņām, toties liktenis vieniem un tiem pašiem cilvēkiem ir bieži mainīgs, tomēr ir taču skaidrs, ka mēs, sekodami likteņa pārmaiņām, vienu un to pašu cilvēku brīžiem sauksim par laimīgu, brīžiem par nelaimīgu, attēlojot laimīgu cilvēku kā kādu hameleonu vai arī kaut ko tādu, kam nav stabila pamata. Tāds uzskats, liekas, nav pareizs. Ne jau nejaušā gadījumā slēpjas laime vai nelaime, bet cilvēku dzīvē. Ārējie apstākļi gan ir nozīmīgi, kā mēs jau teicām, taču noteicošais laimē ir tikumiska rīcība, turpretim netikumiska rīcība savukārt rada pretējo. Nekur citur cilvēku darbos un rīcībā nav tādas stabilitātes un noturības kā tajos gadījumos, ja cilvēks rīkojas atbilstoši tikumībai. Tikumība ir noturīgāka pat par zināšanām, tai ir ilgāka un lielāka stabilitāte dzīvē. Tikumi, kas savā izpausmē ir visnoturīgākie, ir arī viscienījamākie, jo tie visvairāk un pastāvīgi izpaužas pašu laimīgāko cilvēku dzīvē. Tas ir cēlonis ([parādībai], ka tos neaizmirst. Tātad tas augstākais labums, ko meklējam, piemīt laimīgajam, un viņš būs tāds visu mūžu, jo viņš vienmēr vairāk par citiem rīkosies un domās atbilstoši tikumībai, viņš dzīvos skaisti un likteni pacietīs visādā ziņā ar cieņu kā jau tāds, kas ir īsteni

krietns un pilnīgs, bez jebkāda trūkuma (cik pilnīgs un nevainojams ir kvadrāts). Daudz ir nejaušību, — gan nozīmīgākas, gan arī nenozīmīgākas, kas saistītas ar likteni. Niecīga laime, tāpat arī nelaime, skaidrs, ka neietekmēs mūžu. Liela laime padara dzīvi vēl laimīgāku (jo tā grezno dzīvi un tās baudīšana ir skaista un krietna), bet liela nelaime aptumšo un aptraipa laimi. Tā nes ciešanas un kavē daudzas darbības. Taču arī šādos apstākļos cauri spīd skaistais, ja vien cilvēks prot savaldīgi panest lielās un daudzās likstas. Šādos apstākļos, protams, nevar nejūst [kādas] ciešanas, bet tās var panest cēli un pašapzinīgi. Ja noteicošais dzīvē ir, kā mēs teicām, darbošanās un noteikta rīcība, tad neviens no laimīgiem nevar kļūt nožēlojami nelaimīgs, jo viņš nekad nedarīs neko nosodāmu un zemisku. Tas, kurš ir īsteni krietns un saprātīgs, pēc mūsu domām, panesīs likteni savaldīgi un, vadoties no apstākļiem, vienmēr rīkosies skaisti. Tāpat krietns karavadonis kaujā prot veiksmīgi izmantot tādu karaspēku, kāds viņam ir, kurpnieks no attiecīgajām ādām izgatavo visskaistākos apavus, un tāpat rīkojas arī visi citi amata meistari. Ja tas ir tā, tad neviens laimīgais nekļūs nožēlojami nelaimīgs. Viņš, protams, nebūs arī svētlaimīgs, ja piedzīvos Priama likteni. Bet nekādā ziņā viņš nebūs svārstīgs un nenoteikts, viņa daba nemainīsies nedz laimē, nedz nelaimē, ja nu vienīgi daudzas un lielas likstas spēs radīt kādas pārmaiņas. Pēc tam viņš, protams, nevarēs īsā laikā atkal kļūt laimīgs, un, ja vispār varēs, tad tikai ilgā laikā, kurā piedzīvos daudz skaista. Kas kavē dēvēt par laimīgu cilvēku to, kurš rīkojas atbilstoši vispilnīgākai tikumībai un ir pietiekami apgādāts ar ārējiem labumiem, pie tam nevis īsu brīdi, bet visu mūžu? Vai gan vēl jāpiebilst, ka viņš tā dzīvos un mierīgi nomirs? Nākotne, protams, mums nav zināma, bet laimi mēs visādā gadījumā uzskatām par mērķi un pilnību. Ja tas ir tā, tad par laimīgiem cilvēkiem mēs dēvēsim tos no dzīvajiem, kuriem piemīt un piemītis tikko teiktais.

Par šīm lietām tiktāl diezgan. Pēcteču un visu draugu likteņu pilnīga neņemšana vērā liktos pārāk nedraudzīga un nesaskanīga ar vispārpieņemtajiem uzskatiem. Tā kā dzīvē ir daudz atgadījumu, vieni no tiem ir nozīmīgāki, citi maznozīmīgāki, katra gadījuma iztirzāšana būtu

pārāk gara un mēs nonāktu bezgalībā. Pietiek pateikt kop-savilkumā un vispārīgos vilcienos: tāpat kā attiecībā uz paša nelaimēm dažām ir kāds svars un nozīme dzīvē, dažas ir nenozīmīgākas, tāpat tas ir arī ar visām draugu likstām; atšķirība, vai šīs ciešanas skar dzīvos vai mirušos, ir daudz lielāka nekā tā atšķirība, kāda pastāv, ja pārdzīvojam netaisnību un šausmas dzīvē vai redzam tās attēlotas traģēdijā. Jāņem vērā šī atšķirība. Sevišķi jāievēro, ka pastāv šaubas, vai mirušie vispār spēj uztvert kādu labumu vai ļaunumu. No iepriekš teiktā izriet secinājums: ja arī līdz mirušiem nonāk kaut kas vai nu labs, vai ļauns, tad tas ir nenozīmīgs un niecīgs tiklab pats par sevi, kā viņiem; ja tas nav gluži tā, tad tas ir vismaz tāds un tik niecīgs, ka nespēj padarīt par laimīgiem tos, kuri nav tādi, un atņemt laimi tam, kuram tā ir. Šķiet, ka mirušos zināmā mērā skar viņu draugu labklājība un likstas, taču tikai tiktāl un tikdaudz, ka viņi no laimīgiem nekļūst par nelaimīgiem un viņu stāvoklis neizmainās arī citādi.

12. Kad tas noskaidrots, pievērsīsimies jēdzienam *laime* un pārrunāsim, vai laime pieder pie labumiem, kas ir slavējami un cildināmi, vai drīzāk pie labumiem, kam piemīt augstākā vērtība. Skaidrs ir tas, ka tā nav ārēja varenība. Ir zināms, ka kaut kas tiek slavēts un uzteikts savas kvalitātes vai attieksmes dēļ. Taisnīgu, drosmīgu un vispār krietnu cilvēku un tikumību mēs uzslavējam rīcības un darbu dēļ, tāpat arī spēcīgu, ātru skrējēju un citus līdzīgus par to, ka viņiem ir noteiktas īpašības un ka viņi ir noteiktā attiecībā pret labo un krietno. Šis jautājums kļūst skaidrs arī no tiem cildinājumiem, kas veltīti dieviem. Šādi cildinājumi šķiet komiski, jo dievi tādējādi tiek pielīdzināti mums. Tas notiek tāpēc, ka cildinājumā un uzslavā, kā mēs teicām, izpaužas noteikta salīdzinoša attieksme. Tāpēc netiek slavētas un uzteiktas vislabākās lietas, bet to novērtējums ir lielāks un augstāks, kā šķiet. Dievus, piemēram, mēs saucam par svētlaimīgiem, kā arī dievišķākos no cilvēkiem. Tāpat tas ir arī ar augstākām vērtībām: neviens neslavē laimi tā, kā cildina taisnīgumu, bet pielīdzina to kā augstāko vērtību kaut kam dievišķam. Arī Eudokss pareizi aizstāvēja domu par baudu kā pirmo no labumiem: tas, ka bauda, būdama viena no vērtībām, netiek slavēta, pēc viņa domām, norādot, ka tā ir labāka par slavējamām lietām, un tieši

tāds ir arī dievs un augstākais labums, attiecībā pret ko iegūst vērtību viss pārējais. Uzslava attiecas uz tikumību (būdami tikumiski, mēs spējam veikt skaistus darbus), un slavas dziesmas dzied par veiktajiem darbiem — gan fiziskajiem, gan garīgajiem. Taču sīkāk iztīrāt šādus jautājumus vairāk piederas tiem, kuri nodarbojas ar enkonomijiem. No teiktā mums ir skaidrs, ka laime ir augstākā vērtība, jo tā ir pamats un sākums, tās dēļ mēs visi darām visu pārējo, bet visa labā sākumu un cēloni mēs uzskatām par augstāko vērtību un kaut ko dievišķu.

13. Tā kā laime ir noteikta dvēseles aktivitāte, kurā izpaužas vispilnīgākā tikumība, tad jāaplūko tikumība. Varbūt šādā veidā mēs labāk izpratisim jēdzienu *laime*. Ists valstsvīrs daudz nodarbojas ar šo jautājumu, jo viņš grib padarīt pilsoņus krietnus un paklausīgus likumiem (paraugs te ir krētiešu un lakedaimoniešu likumdevēji un ja vēl kādi citi — tad arī tie). Tā kā šis iztīrājums ir veltīts polisas lietām, tad skaidrs, ka tam jāvirzās saskaņā ar sākotnējo ieceri. Mēs noskaidrojam jautājumu par cilvēka visaugstāko labumu un iztīrājam jēdzienu *laime*. Tāpēc tagad jāaplūko arī jēdziens *tikumība*. Par cilvēka tikumību vispār saucam nevis ķermeņa, bet dvēseles tikumību, un laimi mēs saucam par dvēseles aktivitāti. Ja tas ir tā, tad skaidrs, ka politiskajam praktiķim vajag būt kaut kādām zināšanām par dvēseli, tāpat kā tam, kurš grib ārstēt acis, jāzina kaut kas par visu ķermeni. Vēl jo vairāk minētais attiecas uz politisko praktiķi, jo politiskā zinātne ir augstāka par medicīnu. Izglītotie ārsti daudz nodarbojas ar ķermeņa izpēti. Arī politiskajam praktiķim ir jābūt zināšanām par dvēseli tik tāl, cik tāl nepieciešams, lai sasniegtu to, pēc kā viņš tiecas. Pievērsties visiem šiem jautājumiem būtu pārāk liels darbs salīdzinājumā ar izvirzīto uzdevumu. Daži jautājumi par dvēseli ir pietiekami iztīrāti populārajās lekcijās, un jāizmanto arī tās. Tā, piemēram, tur teikts, ka dvēseles viena daļa ir iracionāla, otra — racionāla.⁵ Šobrīd nav svarīgi, vai šīs daļas ir atdalītas tāpat kā ķermeņa vai jebkura dalāma priekšmeta daļas vai arī tikai vārdos tiek runāts par divām daļām, kas būtībā ir neatdalāmas kā riņķa līnijā izliekums un ieliekums. Iracionālajā dvēseles daļā zemākā daļa ir kopīga ar augiem, proti, runa ir par to daļu, kuras funkcija ir barošanās

un augšana. Šī dvēseles spēja ir vienāda visiem, kuri spēj baroties, — vai nu tie būtu embriji, vai nobriedušas, pilnīgas būtnes. Šīs dvēseles daļas tikumība tātad ir zināmā mērā kopīga un nav raksturīga tikai cilvēkiem vien. Liekas, ka šī dvēseles daļa sevišķi intensīvi funkcionē miegā, bet krietns un nekrietns cilvēks vismazāk atšķiras miegā. Šajā sakarībā radies teiciens, ka laimīgie pusi no sava mūža ne ar ko neatšķiras no nelaimīgajiem. Tā tas tik tiešām ir, jo miegs ir tās dvēseles daļas bezdarbība, kuras dēļ dvēsele tiek vērtēta kā krietna vai nekrietna. Vienīgi var pieļaut, ka nelielā mērā kādas kustības nonāk līdz tai un rezultātā krietno cilvēku sapņi ir labāki salīdzinājumā ar jebkuru citu cilvēku sapņiem. Bet par to pietiek! Tā dvēseles daļa, kuras funkcija ir barošanās, šobrīd nav jāaplūko, jo tā neņem līdzdalību cilvēka tikumā. Dvēselei ir vēl cita iracionāla daļa, kurā kaut kādā veidā līdzdarbojas prāts. Mēs taču slavējam savaldīga un arī nesavaldīga cilvēka prātu un vispār viņa dvēseles racionālo daļu, kas mudina uz labāko. Blakus prātam dvēselē ir vēl kaut kas tāds, kas cīnās pretim un strīdas ar prātu. Gluži tāpat paralizētas ķermeņa daļas pašas iet uz kreiso pusi, lai gan nodomāts virzīt tās uz labo pusi. Tieši tāpat ir arī dvēselē: nesavaldīga cilvēka tieksmes ir vērstas pretējos virzienos. Ķermeņa kustībās mēs varam redzēt to, kas velk sānis, turpretim dvēselē neredzam. Tomēr jāatzīst, ka arī dvēselē ir kaut kas tāds, kas nostājas pret prātu, strīdēdamies ar to un tam uzbrūdam. Kāda abos gadījumos ir atšķirība, nav svarīgi. Kā jau teicām, šī dvēseles daļa ir kaut kādā veidā saistīta ar prātu, jo savaldīgam cilvēkam tā pakļaujas prātam, un viņa rīcība ir saskaņota ar prātu. Tātad iracionālā dvēseles daļa ir divējāda: tai daļai, kura saistīta ar augšanu, nav nekādas saiknes ar domāšanu, bet tā daļa, kurā rodas iekāres un vispār tieksmes, zināmā mērā ir saistīta ar domāšanu, būdama prātam paklausīga un pakļāvīga. Līdzīgi mēs sakām: paklausīt tēva vai draugu prātam, un tas nav tas pats, kas — ticēt matemātiķiem. Pamudināšana, nosodišana, norāšana arī liecina par to, ka šī dvēseles daļa spēj savās tieksmēs kaut kādā mērā padoties prātam. Varam uzskatīt, ka racionālā dvēseles daļa arī ir divējāda: viena daļa ir racionāla šī vārda tiešā un pilnīgā nozīmē, otra — paklausīga prātam (līdzīgi mēs sakām: paklausīt tēvam). Tādā pašā veidā

iedalāmi arī tikumi: ir dianoētiskie (jeb prāta) tikumi un ētiskie (jeb rakstura) tikumi. Gudrība, saprašana un praktiskā gudrība ir dianoētiskie tikumi; devīgums, saprātīga mērenība — rakstura tikumi. Runājot par raksturu, mēs nesakām, ka cilvēks ir saprastspējīgs, bet gan bilstam, ka viņš ir savaldīgi laipns vai atturīgs, un, ja mēs slavējam gudru cilvēku, tad to darām viņa rakstura īpašību dēļ. Par tikumiem mēs dēvējam tās rakstura iezīmes, kas ir slavējamas.

B

[II GRĀMATA]

1. Tikumība tātad ir divējāda: viena ir dianoētiska (jeb prāta tikumība), otra — ētiska (jeb rakstura tikumība). Prāta tikumi visvairāk rodas un attīstās mācoties, — tie prasa pieredzi un laiku. Rakstura tikumus veido paradumi; arī pats vārds *ēthos* (raksturs) tikai mazliet atšķiras no vārda *ethos* (paradums). No minētā skaidrs, ka neviens rakstura tikums mūsos neiedzimst no dabas. Nekas no tā, kas notiek saskaņā ar dabu, nevar vingrināšanas un pieradināšanas rezultātā mainīt savu dabu. Tā, piemēram, akmens, kas no dabas krīt uz leju, nesāks kustēties uz augšu, kaut tūkstošiem reižu to mestu uz augšu; tāpat arī uguns kustība nekad nebūs vērsta uz leju, un tas attiecas arī uz citām lietām. Tātad tikumi nerodas no dabas, taču tie nerodas arī pret dabu, jo daba mums devusi spēju iegūt tikumus un mēs varam tos pilnveidot vingrināšanās ceļā. No tā visa, ko mums devusi daba, pirmām kārtām jāmin potenciālas spējas, — tās mēs vēlāk realizējam darbībā. Minētais redzams, skatot sajūtas: redzēšanas un dzirdēšanas sajūtu mēs iegūstam, nevis bieži redzēdami un dzirdēdami, bet gan otrādi, — mēs izmantojam šīs sajūtas tādēļ, ka mums tās ir, nevis iegūstam tās lietodami. Toties tikumiskas īpašības mēs iegūstam darbojoties; tāpat tas notiek arī mākslās, jo pilnību, kāda sasniedzama mācoties, mēs sasniedzam, atbilstoši darbojoties, piemēram, ceļot māju, var kļūt par celtnieku, spēlējot kitāru, — par kitāristu. Gluži tāpat, taisnīgi rikojoties, mēs kļūstam taisnīgi, saprātīgi rikojoties, — saprātīgi, drosmīgi rikojoties, — drosmīgi.

Teikto pierāda tas, ko redzam polisās. Likumdevēji, pastāvīgi radinot pilsoņus pie krietnības, arī padara tos krietnus. Uz šādu rezultātu tiecas ikviens likumdevējs, un tie, kuri to neveic labi, izdara kļūdu. Tieši ar to atšķiras laba politika iekārta no sliktas.

Tālāk: viena un tā pati darbība var gan ieaudzināt, gan arī iznīcināt tikumu. Tāpat tas ir mākslā: spēlējot kitāru, var kļūt vai nu par labu, vai par sliktu kitāristu; līdzīgi tas ir ar celtniekiem un visiem pārējiem: labi ceļot mājas, radīsies labi celtnieki, slikti to darot, — slikti. Ja tas tā nebūtu, tad nebūtu arī nepieciešami skolotāji, bet visi no dabas būtu vai nu labi, vai slikti. Tas pats sakāms par tikumiskajām īpašībām: cilvēki savstarpējās attiecībās un saskarsmē kļūst vai nu taisnīgi, vai netaisnīgi; atrazdamies bīstamās situācijās un pierazdami vai nu būt pārgalvīgi, vai baidīties, viņi kļūst vai nu drosmīgi, vai glēvi. To pašu var teikt par iekārēm un dūsmām: daži cilvēki kļūst saprātīgi atturīgi un laipni, daži — izlaidīgi un nesavaldīgi dūsmās, vieni attiecīgajās situācijās rīkodamies tā, otri — citādi. Vārdu sakot, no noteiktām vienveidīgām darbībām rodas noteikti izturēšanās paradumi kā rakstura iezīmes. Tāpēc darbībai vai rīcībai jābūt noteiktā kvalitātē, jo saskaņā ar to kā sekas radīsies atbilstošas ievingrinātas rakstura kvalitātes. Ir liela nozīme, ka jau no pašas jaunības tiek tā vai citādi audzināts, — no tā atkarīgs gandrīz vai viss.

2. Mūsu izklāsts nav teorētisks pētījums kā citi (mēs iztirzājam šos jautājumus nevis tāpēc, lai zinātu, kas ir tikumība, bet gan tāpēc, lai kļūtu tikumiski, citādi tam nebūtu nekādas nozīmes), tādēļ nepieciešams sīkāk aplūkot darbības, kā tās veicamas. Darbība, kā jau teicām, ir faktors, kas nosaka, kādas rakstura iezīmes izveidojas.

Tas, ka rīcība jāsaskaņo ar pareizo racionālo principu, ir vispārpieņemts atzinums, — tas lai ir arī mūsu pamatpieņēmums. Sīkāk par to tiks runāts vēlāk — gan par to, kas ir pareizais racionālais princips, gan arī par to, kādā attiecībā pret to ir pārējie tikumi. Iepriekš vienosimies, ka ikviens iztirzājums par cilvēka rīcību un darbošanos vispār tiks izklāstīts vispārīgos vilcienos, bez precizitātes detaļās. Kā jau teicām sākumā: izklāstam ir jābūt atbilstošam tajā ietvertajam saturam. Cilvēku praktiskajā darbībā, tāpat kā jautājumos par cilvēkam derīgo un veselīgo, nav nekā pastāvīga un nemainīga, toties ir

daudz nejaušību un nenoteiktības. Ja tāds ir vispārīgais atzinums par šiem jautājumiem, tad vēl jo vairāk tas izpaudīsies spriedumos par atsevišķo, jo atsevišķais neiekļaujas nedz kādā vienā noteiktā zinātnē, nedz uzskatu sistēmā. Rīcībā vienmēr jāievēro konkrētais moments. Tā tas ir arī medicīnā un kuģu vadīšanā. Šis izklāsts ir tieši par atsevišķo, un šādas grūtības ir arī mūsu pašreizējā iztīrījuma, bet jāmēģina kaut kā palīdzēt.

Vispirms jāievēro tas, ka nepietiekamība vai pārmērība darbībā iznīcina šādas lietas [par kurām mēs jau runājām]. Tieši to pašu mēs redzam attiecībā uz fizisko spēku un veselību (runājot par neskaidriem jautājumiem, vajag lietot acīm redzamus, skaidrus pierādījumus): pārmērīga vai nepietiekama nodarbošanās ar fiziskajiem vingrinājumiem kaitē ķermeņa stiprumam, tāpat arī pārmērība vai nepietiekamība ēšanā un dzeršanā grauj veselību, turpretī samērība gan rada, gan veicina, gan arī saglabā tos. Tieši tas pats notiek ar tādiem tikumiem kā saprātīga atturība, drosme un citiem: tas, kurš no visa bēg un baidās un neko nav spējīgs izturēt, tas kļūst glēvs, bet tas, kurš nebaidās nemaz, visam stājas pretim, tas kļūst pārgalvīgs; tāpat arī tāds, kas tiecas pēc katras baudas un ne no vienas neatsakās, kļūst izlaidīgs, bet tāds, kas izvairās no jebkuras baudas, kā to dara galīgi neaptēsti, — kļūst truls un nejutīgs. Tātad saprātīgu atturību un drosmi iznīcina gan pārmērība, gan nepietiekamība, bet mērenība tās saglabā.

Vienu un to pašu darbību atkārtošana ne tikai rada, veicina vai iznīcina noteiktas īpašības, bet arī nodrošina šo īpašību pilnvērtīgu izpausmi. Minētais skaidri redzams tādā uzskatāmā piemērā kā ķermeņa spēka un veselības izpausme: fiziskais spēks ķermenī rodas, uzņemot daudz barības un panesot daudz grūtību; savukārt to vislabāk var veikt tieši stiprais. Gluži tāpat ir arī ar tikumiem: atturoties no baudām, mēs kļūsim atturīgi, kļuvuši tādi, mēs savukārt labāk varēsim no tām atturēties. Arī drosmīgi mēs kļūstam, radinoties nicināt un izturēt briesmas, toties kļuvuši tādi, mēs droši spēsim stāties preti briesmām.

3. Labsajūta un nepatika, kas rodas, veicot kādu darbību, pierāda to, vai kāda īpašība jau ir kļuvusi noturīga. Tāds, kurš atturībā no fiziskām baudām jūt prieku, ir atturīgs, bet kurš jūt nepatiku, — izlaidīgs. Kurš spēj

stāties pretī briesmām un turklāt dara to ar prieku vai vismaz bez nepatikas, tas ir drosmīgs; gļēvs turpretim ir tas, kurš tādā situācijā cieš. Tātad rakstura tikumi ir saistīti gan ar baudu un labsajūtu, gan ar ciešanām un nepatiku. Baudas dēļ mēs rīkojamies nekrietni, ciešanu dēļ atturamies no skaistā. Tāpēc jau bērnībā, kā saka Platons, ir jāiemāca gan priecāties par to, par ko vajag priecāties, gan arī just nepatiku, kad tas vajadzīgs. Tāda ir pareiza audzināšana.

Par to, ka tikumība ir saistīta ar baudu un ciešanām, var spriest arī [no šādas parādības]: rakstura tikumi izpaužas darbībā, rīcībā un jūtu afektos, bet ikvienu afektu un ikvienu darbību pavada vai nu labsajūta, vai nepatika. Tas parādās arī sodu noteikšanā: sods ir sava veida ārstēšana, bet ārstēšana pēc savas dabas ir pretstats slimībai.

Tālāk: kā jau iepriekš teicām, ikviena noturīga rakstura iezīme savu pilnīgāko izpausmi vai nu kā laba īpašība, vai kā sliktā īpašība parāda tajās darbībās, no kurām tā izveidojusies. Baudas un ciešanas cilvēkus padara nekrietnus, ja viņi tiecas uz to, uz ko nevajag tiekties, un izvairās no tā, no kā nevajag izvairīties, vai arī, ja viņi dara ne tad, kad vajag, vai ne tā, kā vajag, vai arī to var definēt vēl citādi. Tāpēc ir radies uzskats, ka tikumība ir zināma bezdarbība un apātija.⁶ Bet tas nav pareizi. Tikumība ir atturēšanās un izvairīšanās no tā, no kā vajag izvairīties, un tiekšanās uz to, uz ko vajag tiekties. Tātad tikumība ir tā, kas ļauj izvēlēties vispareizāko rīcību situācijās, kas saistītas ar baudu un ciešanām, netikumība ir pretējais.

Skaidri tas redzams arī [šādā parādībā]: ir trīs lietas, ko vēlamies, — skaistais, derīgais un patīkamais; un trīs lietas, no kurām vairāmiem, — nekrietnais, kaitīgais un nepatīkamais. Tikumisks cilvēks izvēlas pareizo, netikumisks — kļūdaino, it īpaši attiecībā uz baudu. Bauda ir kopīga visām dzīvām būtnēm, un tā pavada jebkuru mūsu izvēli, jo arī skaistais un derīgais sagādā baudu. Jau no mazotnes tā mūsos ir ieaugusi un dzīves gaitā tā iesakņojusies, ka tieksmi pēc baudas grūti izdeldēt. Arī savu darbību mēs virzām — vairāk vai mazāk — vadoties no baudas vai labsajūtas un ciešanām vai nepatikas. Tāpēc ir nepieciešams mūsu iztīrājumā skart šos jautājumus. Rīcībā nav maza nozīme tam, vai priecāja-

mies par to, par ko vajag, un vai izvairāties no tā, no kā vajag izvairīties. Turklāt, kā saka Heraklīts, pret baudi cinīties ir grūtāk nekā pret dusmām. Taču tieši tur, kur ir lielākas grūtības, tur rodas māksla un tikumība. Šī iemesla dēļ visā mūsu traktātā, iztirzājot gan ētikas, gan politikas jautājumus, tiek runāts arī par baudi un ciešanām. Tas, kura attieksme pret baudi un ciešanām būs pareiza, būs tikumisks, tas, kura attieksme nepareiza, — netikumisks. Tātad ir noskaidrots, ka tikumība saistīta ar baudi un ciešanām, ka tās darbības, kas rada tikumus, arī veicina tos vai iznīcina, ja nav atbilstošas; noskaidrots ir arī tas, ka tikumi visā pilnībā realizējas tajās darbībās, no kurām tie radušies.

4. Kāds varētu neizpratnē jautāt: kā saprast to, ka cilvēks kļūst taisnīgs, rīkojoties taisnīgi, atturīgs — atturīgi izturoties? Ja jau rīcība ir taisnīga un attieksme atturīga, tad arī paši darītāji ir taisnīgi un atturīgi, tāpat kā tas vērojams valodas un mūzikas jomā: tie, kuri raksta pareizi, ir valodas zinātāji; kuri nodarbojas ar mūziku, — mūzikas speciālisti. Bet varbūt nav gluži tā? Gramatiski pareizi taču var rakstīt arī nejauši vai tad, ja piepalīdz kāds cits. Bet tikai tas būs valodas speciālists, kurš pats pratis rakstīt gramatiski pareizi; tas nozīmē — rakstīt, vadoties no savām gramatikas zināšanām. Tālāk jāatzīmē, ka pastāv atšķirība starp praktisku zinātni un tikumību: zinātnes radītājā ir vērtība pašā iekšā, svarīgs ir sasniegtais rezultāts, pilnīgi pietiek, ja tā kvalitāte ir laba. Toties tikumiska rīcība — vai nu taisnīga, vai atturīgi savaldīga — tāda ir tikai tad, ja pats darītājs ir tikumisks: pirmkārt, ja viņš zina, tad, ja apzināti izvēlas, turklāt izvēlas rīcību pašu par sevi kā mērķi, un, treškārt, ja viņš savā rīcībā ir stingrs un nelokāms. Tas viss netiek ņemts vērā praktiskajās zinātnēs vai mākslās, izņemot vienīgi zināšanas. Turpretim attiecībā uz tikumību zināšanām ir maza nozīme vai tikpat kā nekādas nozīmes, bet viss pārējais ne tikai nav nenozīmīgs, bet spēj visu, tāpēc ka tikumība ir tāda spēja, kas rodas, atkārtoti rīkojoties noteiktā veidā. Rīcību un izturēšanos var saukt par taisnīgu un atturīgu, ja tā ir tāda, kādu veiktu taisnīgais un atturīgais. Bet taisnīgs un atturīgs vēl nav tas, kura rīcība ir tāda, bet gan tas, kurš pats rīkojas tā, kā rīkotos taisnīgais un atturīgais. Tātad patiess ir apgalvojums, ka cilvēks no taisnīgas

rīcības arī raksturā kļūst taisnīgs un no atturīgas izturēšanās — atturīgs. Bet neviens nekad nekļūs krietns no nekā nedarišanas. Tāda ir lielākā daļa cilvēku, kuri spriedelējot domā, ka viņi ir filozofi, un tādējādi cer kļūt krietni. Viņi rikojas tāpat kā tie slimnieki, kuri uzmanīgi uzklausa ārstu, bet nedara, ko ārsts liek. Nedz šādi slimnieki izārstēs savu miesu, nedz minētie filozofētāji — savu dvēseli.

5. Tālāk jāaplūko, kas ir tikumība.

Dvēselē rodas gan afekti, gan potenciālas spējas, gan arī noturīgas rakstura iezīmes vai kvalitātes. Vienai no šīm trim iespējām atbilst tikumība. Par afektiem es saucu iekāri, dusmas, bailes, bezbailību, nenovīdību, prieku, draudzību, naidu, ilgas, skaudību, līdzjūtību, vispār, to visu, kas saistīts ar baudu un ciešanām. Potenciālās spējas ir tās, kas ļauj izpausties vienam vai otram afektam; piemēram, mēs spējam vai nu dusmoties, vai ciest, vai just līdzī. Rakstura iezīmes ir tās kvalitātes, saskaņā ar kurām mūsu izturēšanās afektu stāvoklī ir vai nu pareiza, vai nepareiza; piemēram, mūsu izturēšanās dusmās: ja mēs dusmojamies stipri un nevaldāmi, tad tā ir nepareiza, ja mēreni — tad pareiza. Līdzīgi notiek citos gadījumos. Afekti nav nedz tikumi, nedz netikumi, jo afektu dēļ mūs neviens nesauc par krietniem vai nekrietniem, bet tikumu vai netikumu dēļ gan. Turklāt afektu dēļ mūs neslavē un arī nepeļ (bailīgais vai dusmīgais taču netiek slavēts, tāpat kā neviens netiek pelts vienkārši par dusmošanos, bet gan par tās pārmērību), turpretim tikumu un netikumu dēļ mūs vai nu slavē, vai nopeļ. Gan dusmas, gan bailes mūs pārņem bez iepriekšēja nodoma, turpretim tikumi ir apzinātas izvēles rezultāts, vai vismaz tie neiztie bez apzinātas izvēles. Turklāt afekti ir zināma kustība, bet tikumi vai netikumi — noteikts attieksmes stāvoklis. Tā paša iemesla dēļ tikumi un netikumi nav arī dabiskas potenciālas spējas, jo mēs neesam krietni vai nekrietni tādēļ vien, ka varam vienkārši just kādu afektu, un tādēļ arī neviens mūs neslavē vai nepeļ. Bez tam potenciālās spējas mums ir no dabas, toties krietni vai nekrietni mēs neesam no dabas. Par to jau esam runājuši. Līdz ar to, ja tikumi nav nedz afekti, nedz potenciālas spējas, tad atliek vienīgi, ka tie ir noturīgas rakstura kvalitātes.

6. Par to, kas ir tikumība kā sugas jēdziens, pateikts.

LATVIJAS MĀKSLE

Taču nepieciešams pateikt ne tikai to, ka tikumība ir noturīga rakstura kvalitāte, bet arī to, kāda kvalitāte. Jāatzīst, ka tikumība padara izcilu gan to, kuram piemīt šī izcilība, gan arī viņa darba rezultātu, piemēram, acīm piemītošā labā kvalitāte rada tiklab to, ka acis ir labas, kā to, ka redze ir laba, jo labu acu dēļ mēs labi redzam. Līdzīgi arī zirga labā kvalitāte gan liecina par to, ka zirgs ir izcils, gan arī ļauj viņam labi skriet, panest jātnieku un pretoties ienaidniekiem. Ja tas ir tā visās lietās, tad arī cilvēka tikumība varētu būt noturīga kvalitāte, kuras dēļ cilvēks ir krietns un labi veic savu darbu. Kādā veidā tas izpaužas, par to jau esam runājuši. Šis jautājums kļūs skaidrs vēl arī citādi, proti, ja aplūkosim, kāda ir tikumības daba un būtība.

Katrā saliktā veselumā var izdalīt vidu, lielāko daļu un mazāko daļu. Vidus kā līdzsvars atrodas starp divām galējībām, starp *par daudz* un *par maz*; matemātiski tas vienmēr atrodas vienādā attālumā no abiem galējiem punktiem. Bet attiecībā pret mums vidus ir tas, kas nav nedz par daudz, nedz par maz; tas nav vienmēr un visiem viens un tas pats. Tā, piemēram, ja 10 ir daudz, 2 maz, tad 6 ir vidus attiecībā uz pašu lietu, jo 6 tikpat daudz ir vairāk par 2, cik mazāk par 10. Tas ir vidus pēc aritmētiskās proporcijas. Citādi tas ir attiecībā pret mums. Ja kādam 10 svara vienības pārtikas vielu ir daudz, bet 2 — maz, tad treneris var ieteikt 6; taču arī šāda deva var būt vai nu *par daudz*, vai *par maz*, piemēram, Milonam⁷ šī deva ir par mazu, bet iesācējam atlētam — par lielu. Līdzīgi ir skriešanā un dūru cīņā. Ikviens kādā lietā zinošs cilvēks izvairās kā no pārmērības, tā arī no nepietiekamības un mēģina atrast vidu kā pareizo samēru, uz ko tiekties, turklāt vidu ne pašā lietā, bet vidu attiecībā pret pašu cilvēku.

Tātad, ja katra zinātne un māksla tikai tādējādi var sasniegt labu rezultātu, proti, orientējoties uz vidu un tādā virzienā darbojoties, tad arī tikumība kā rakstura izcilība vienmēr virzīs cilvēka rīcību uz vidu kā pareizo samēru un mērķi. Par labi izstrādātiem darbiem mēdz teikt, ka tiem neko nevar nedz atņemt, nedz pielikt, tāpēc ka pārmērība un nepietiekamība sagandē kvalitāti, bet vidus to saglabā. Tātad, ja jau labi meistari, veicot savu darbu, patur to prātā, tad arī tikumība, kas, tāpat kā daba, ir pilnīgāka un precīzāka par ikvienu mākslu, par

mērķi izvērza vidu. Es runāju par rakstura tikumību, jo tieši tā saistīta ar afektiem un darbību, t. i., ar to jomu, kur ir iespējama pārmērība, nepietiekamība un samērība kā vidus. Tā, piemēram, gan bailēs, gan drosmē, gan iekārē, gan dusmās, gan līdzjūtībā, gan vispār baudās un ciešanās ir iespējams vidus, par daudz un par maz. Pareizais mērs un vidus, uz ko tiecas tikumība, būs sašņiegts, ja šīs emocijas parādīsies tad, kad tas ir nepieciešams, ja to cēlonis un mērķis būs pamatots, ja tās nebūs pārmērīgas. Līdzīgi arī praktiskajā darbībā ir iespējama pārmērība, nepietiekamība un vidus. Tātad tikumība var parādīties afektos un rīcībā. Pārmērība te ir kļūda, nepietiekamība nosodāma, bet mērenība kā vidus ir pareizā un cildināmā. Tātad tikumība ir vidus, vismaz tādā nozīmē, ka tās mērķis ir vidus. Kļūdiņties var daudzējādi (pēc pītagoriešu uzskatiem, sliktais saistīts ar bezgalīgā jēdzienu, labajam ir robežas), bet pareizi rīkoties var tikai vienā veidā. Tāpēc kļūdiņties ir viegli, trāpīt mērķi grūti; pārmērība un nepietiekamība ir netikumība, vidus kā pareizais samērs — tikumība:

«Krietnība parādās tik vienā veidā, nekrietnība — daudzos.»⁸

Tātad tikumība ir apzinātas izvēles ceļā iedibinājusies noturīga rakstura kvalitāte, kas atrodas vidū attiecībā pret mums. Šo vidu nosaka prāts, turklāt tā, kā to saprot praktiskajā rīcībā gudrs. Vidus ir starp diviem netikumiem — pārmērību un nepietiekamību. Pārmērība nozīmē: *par daudz* salīdzinājumā ar nepieciešamo emociju izpausmē un praktiskajā rīcībā, nepietiekamība — *par maz*; tikumība atrod un izvēlas vidu. Tāpēc tikumības būtība ir definējama kā *vidus*, bet kā kvalitāte tā raksturojama ar jēdzienu *visaugstākā pakāpe*.

Ne jau visās darbībās un afektu izpausmēs ir vidus. Dažos gadījumos jau pats parādības nosaukums liecina par nekrietnību, piemēram, ļauns prieks, nekaunība, nenovīdība vai tādas rīcības kā izvīrtība, zādzība, slepkavība. Viss minētais ir nosodāms kā nekrietnība, nevis kā pārmērība vai nepietiekamība. Šajos gadījumos nav iespējams pareizais mērs. Tas būtu tāpat kā saskatīt vidu, pārmērību un nepietiekamību netaisnībā, gļēvulībā vai izlaidībā. Tad jau vidus būtu arī pašā pārmērībā vai nepietiekamībā un pastāvētu pārmērības pārmērība un nepietiekamības nepietiekamība. Tāpat kā saprātīgai atturībai

un vīrišķībai nav pārmērības un nepietiekamības, tāpēc ka vidus zināmā nozīmē ir arī augstākā pakāpe, arī iepriekš minētajiem netikumiem nav nedz vidus, nedz pārmērības, nedz nepietiekamības, bet vienmēr, kad šie netikumi parādās darbībā, tie parādās kā novirzes. Tātad, visumā ņemot, nedz pārmērībai, nedz nepietiekamībai nav iespējams vidus kā pareizais samērs, tāpat kā vidus nekad nav pārmērīgs vai nepietiekams.

7. Nepietiek to izteikt tikai kā vispārīgu atzinumu, — to vajag saistīt ar atsevišķajām parādībām. Iztirzājumos par darbībām vispārīgie spriedumi ir pārāk tukši, bet tie, kas izsaka kaut ko par atsevišķo, ir tuvāk īstenībai, jo darbība vienmēr saistīta ar atsevišķo, un tāpēc vajag vispārīgos izteikumus saskaņot ar atsevišķo. To var labāk saprast, pievēršoties tabulai.⁹ Starp bailēm un pārgalvību vidus ir drosme. Tāds, kurš nezina mēru bezbailībā, ir bez īpaša apzīmējuma (ir daudz anonīmu parādību), pārmērīgs drosmē ir pārgalvīgs, pārmērīgs bailēs un tāds, kam trūkst drosmes, — glēvs. Attiecībā pret baudu un ciešanām (ne gluži visām, it īpaši tas sakāms par ciešanām) vidus ir saprātīga mērenība, pārmērība — izlaidība; tādu cilvēku, kuri nemaz nespētu just baudu, vispār nav, tāpēc arī nav vārda šādu cilvēku apzīmējumam, — viņus varētu saukt par nejutīgiem.

Situācijās, kas saistītas ar bagātības tērēšanu un iegūšanu, vidus ir devība, bet pārmērība un nepietiekamība attiecīgi ir izšķērdība un skopulība. Sajās situācijās pārmērība un nepietiekamība izpaužas savstarpēji pretēji: izšķērdīgais ir pārmērīgs tērēšanā, bet nevērīgs pret bagātības iegūšanu, turpretim skopulis īpaši lielu vēribu veltī bagātības iegūšanai, taču netiecas to tērēt. Šobrīd mēs apmierināmies ar jautājumu izklāstu aptuveni un galvenās līnijās, vēlāk par tiem runāsim sīkāk un precīzāk.

Attiecībā pret bagātību var būt arī cita veida izturēšanās iespējas, piemēram, vidus ir cēlsirdība (cēlsirdīgs atšķiras no devīga, jo cēlsirdība izpaužas lielās lietās, devība — mazās), pārmērība ir uzpūtīga dīžošanās, nepietiekamība — sīkmanība. Šīs novirzes atšķiras no iepriekš minētajām. Tieši kādā veidā atšķiras, par to būs runa vēlāk.

Situācijās, kad runa ir par godu vai pazemojumu, vidus ir pašapzinīgums, pārmērība varētu būt iedomīga

augstprātība, nepietiekamība — sevis noniecināšana un nenovērtēšana.

Tāpat kā cēlsirdība un devība savstarpēji atšķiras mēroga ziņā (cēlsirdība ir lielās lietās, devība — mazās), tāpat pašapzinīgums atšķiras no kāda cita izturēšanās veida situācijās, kad runa ir par godu, bet kuram īsti nav apzīmējuma. Cilvēkiem taču ir iespējams tiekties pēc goda gan vairāk, nekā vajadzīgs, gan par maz; pirmais no tiem ir godkārigs, otrs — pret godkāri vienaldzīgs, vidusstāvoklim nav apzīmējuma. Tāpēc mēs dažkārt par vidusstāvokli uzskatām godkāribu, citkārt — vienaldzību pret godu, un brīžiem slavējam vienu, brīžiem otru. Kāpēc tā darām, vēlāk tiks paskaidrots. Tagad tādā pašā veidā kā līdz šim pārrunāsim pārējās rakstura attieksmes.

Arī tādās situācijās, kas izraisa dusmas, var būt gan pārspīlēta attieksme, gan nepietiekama reakcija, gan vidus starp abām galējībām. Par galējībām var teikt, ka tās gandrīz ir bez noteikta apzīmējuma, bet vidusstāvokli mēs varētu apzīmēt kā savaldīgu laipnību. Pār-mērīgi nesavaldīgu dūsmās sauksim par ātrsirdīgu un pašu netikumu par ātrsirdību, bet tādu, kam nav dusmu reakcijas, — par lēnprātīgu un netikumu — par lēnprātību.

Ir tādās situācijās, kurās izturēšanās paradumi izpaužas kā savstarpēji ļoti līdzīgi, tomēr ir atšķirīgi. Tie ir trīs gadījumi, kas visi attiecas uz tām cilvēku savstarpējām attiecībām, kuras veidojas sarunās un kopīgās darbībās. Atšķirības ir šādas: vienā gadījumā runa ir par situācijām, kurās atklājas vārdu un darbu patiesums, divi pārējie gadījumi ir situācijas, kurās izpaužas savstarpēja patika. Jārunā arī par šīm lietām, lai mēs vēl jo skaidrāk redzētu, ka jebkurā gadījumā ir cildināms vidusceļš, turpretim galējības ne tikai nav slavējamas, — tās ir uzskatāmas par kļūdu un nosodāmas. Tāpat kā iepriekš, arī te ir gadījumi, kad valodā nav īsta apzīmējuma kādam izturēšanās veidam, taču, tāpat kā citkārt, jāmēģina skaidrības un sistemātiskuma dēļ dot daudz-maz atbilstošu apzīmējumu.

Savstarpējās attiecībās pareizais mērs un vidus ir patiesums, un cilvēks, kas ievēro šo mēru, ir paties, pār-mērība kā pārspīlējums ir lielība, bet nepietiekama sevis novērtēšana — pašironija.

Jautrībā un jokos pareizais mērs ir asprātība, pārmērība ir ākstība, bet atjautības trūkums izpaužas kā trulums.

Tajās situācijās, kurās izpaužas savstarpēja patika, pareizais attiecību mērs ir draudzīgums. Pārmērīgi draudzīga izturēšanās, ja vien tai nav savtīga nolūka, ir izdabāšana, turpretim savtīgos nolūkos tā ir lišķošana. Pretējās galējībās cilvēks ir igns un ķildīgs.

Vidus kā mērs attiecināms arī uz afektiem. Kauna sajūta gan nav rakstura kvalitāte, tomēr tā tiek cildināta. Arī šādos gadījumos mēs runājam par galējībām un vidu. Pārmērīgi smalkjūtīgs un kautrīgs ir nedroši bikls, pretējā galējība ir nekauņa.

Pamatots un taisnīgs sašutums ir vidus starp nenovīdību un ļaunu prieku. Šādas emocijas rodas attieksmē pret apkārtējo cilvēku labklājību vai nelaimi. Pamatoti sašutis cilvēks pauž savu neapmierinātību par nepelnītu labklājību un pārdzīvo cita nepelnītu nelaimi, nenovīdīgais apskauž visus, toties otra galējība ir — nepārdzīvot cita nelaimi, bet ļauni priecāties. Par šiem jautājumiem būs iespējams parunāt arī citreiz.

Par taisnīgumu runāsim vēlāk; tā kā šis jēdziens nav viennozīmīgs, tad iztirzāsim atsevišķi šī jēdziena nozīmes, noskaidrojot, kā ikvienā gadījumā izpaužas vidus. Līdzīgā veidā prātosim arī par domāšanas tiku-
miem.

8. Ir trīs noslieces; divas no tām — pārmērība un nepietiekamība — atbilst nekrietnībai, vienīgi vidus atbilst tikumībai. Visas minētās noslieces ir savstarpēji pretstati: galējības ir pretstats vidum un savstarpēji, vidus savukārt ir pretstats galējībām. Vidējais salīdzinājumā ar mazāko ir lielāks, bet salīdzinājumā ar lielāko — mazāks; tāpat arī vidus kā noteikta rakstura kvalitāte, kas izpaužas afektos un rīcībā, salīdzinājumā ar nepietiekamību ir pārmērība un otrādi. Drosmīgais pretstatā glēvajam šķiet pārgalvīgs, pretstatā pārgalvīgajam — glēvs. Līdzīgi arī saprātīgi mērens baudās salīdzinājumā ar nejūtīgu cilvēku šķiet izlaidīgs, salīdzinājumā ar izlaidīgu — nejūtīgs; devīgais pretstatā skopajam ir izšķērdīgs, pretstatā izšķērdīgajam — skops. Galējības it kā atgrūž vidu attiecīgi uz pretējo galējību: glēvais sauc drošsirdīgo par pārgalvīgu, bet pārgalvīgais — par glēvo, un līdzīgi citos gadījumos.

Minētās noslieces ir savstarpēji pretstatītas, tomēr galējības viena pret otru ir lielāki pretstati nekā pret vidu, jo galējības viena no otras stāv tālāk nekā no vidus, piemēram, liels attiecībā pret mazu un mazs attiecībā pret lielu ir lielāki pretstati nekā abas galējības pret vidu. Turklāt dažkārt galējībai ir zināma līdzība ar vidu, kā, piemēram, pārgalvībai — ar drošsirdību, izšķērdībai — ar devīgumu; turpretim abas galējības ir vislielākā mērā atšķirīgas, un vislielāko pretstatu veido tās rakstura iezīmes, kas kvalitatīvi atrodas vistālāk viena no otras.

Attiecībā pret vidu lielāku pretstatu brīžiem veido nepietiekamība, brīžiem pārmērība, piemēram, drošsirdībai pretstats nav pārgalvība kā pārmērība, bet glēvulība kā nepietiekamība; savukārt saprātīgai mērenībai pretstats nav nejūtīgums, bet izlaidība.

Sai parādībai ir divi cēloņi. Viens cēlonis ir pašā lietā: tā kā viena galējība ir tuvāk vidum un tam vairāk līdzīga, tad nevis tā veido lielāku pretstatu, bet gan otra galējība, piemēram, drošsirdībai vairāk līdzīga un tai tuvāka ir pārgalvība, bet atšķirīgāka ir glēvulība, tāpēc to uzskata par drosmes pretstatu, jo tas, kas stāv tālāk no vidus, lielākā mērā liekas pretstats. Tas ir viens cēlonis, kurš izriet no pašas lietas. Otrs cēlonis ir mūsos: uz ko mēs vairāk no dabas esam ievirzīti, tas, izrādās, vairāk veido pretstatu vidusstāvoklim, piemēram, mums no dabas ir lielāka nosliece uz baudām, tāpēc mūs novirzīt ir vieglāk uz izlaidību nekā uz kārtību. Uz ko ir vairāk tieksmes, to arī uzskatām par lielāku pretstatu [vidusstāvoklim], tāpēc izlaidība kā pārmērība ir lielāks pretstats saprātīgai mērenībai.

9. Tātad par to, ka tikumība ir pareizais samērs rakstura kvalitātēs, un arī par to, kā tas izpaužas, tāpat par to, ka pareizais samērs ir vidus starp diviem netikumiem — pārmērību un nepietiekamību — un, beidzot, par to, ka vidus ir tikumības mērķis afektos un darbībās, ir pietiekami daudz pateikts. Skaidrs, ka būt krietnam ir grūti, jo katrā gadījumā ir grūti atrast šo vidu, kā, piemēram, riņķa vidu var noteikt ne jau katrs, bet tikai tāds, kuram ir zināšanas. Arī dusmoties spēj ikviens, un tas ir viegli, tāpat viegli ir dot naudu un atļauties izdevumus; bet dot tam, kam vajag, cik daudz vajag, tieši tad, kad vajag, noteikta mērķa dēļ un noteiktā veidā, — to

nespēj katrs, un tas nav arī viegli. Tāpēc krietnība ir reti sastopama, cildināma un skaista.

Tam, kas mērķē uz vidu, pirmām kārtām vajag turēties pēc iespējas tālāk no tā, kas ir lielāks pretstats; Kalipso dod padomu: «Virzi kuģi prom no miglas un no vilņiem.»¹⁰

No galējībām viena ir novirze lielākā mērā, otra — mazākā. Tā kā sasniegt vidu ir ārkārtīgi grūti, tad vismaz, kā saka, otrā braucienā vajag izvēlēties mazāko ļaunumu. To vislabāk varēs panākt, darot tā, kā mēs sakām: vajag saskatīt, uz ko mums pašiem ir vairāk noslieces, jo ikvienam no mums noslieces ir citādas. To var labi redzēt mūsu patikas vai nepatikas sajūtā, kas saistīta ar noteiktu darbību, un vajag virzīt sevi uz pretējo, jo, pēc iespējas tālāk atvirzoties no nepareizā, mēs sasniegsim vidu. Tā mēdz darīt tie, kas taisno izliekušos koku.

Sevišķi jāsgargās no patīkamā un baudas, jo mēs šajā ziņā neesam vienaldzīgi tiesneši. Mūsu attieksmei pret baudu jābūt tādai pašai, kāda trojiešu sirmgalvjiem bija pret Helēnu, un vienmēr vajag atcerēties viņu vārdus.¹¹ Ja mēs spēsim tādējādi atvairīt baudu, mēs mazāk kļūdīsimies un, vārdu sakot, varēsim vislabāk sasniegt vidu. Protams, tas ir grūti, it īpaši katrā atsevišķajā gadījumā, jo, piemēram, nav viegli izšķirt, kā, par ko, pret ko un cik ilgu laiku vajag dusmoties. Patiesi, mēs taču dažkārt slavējam un saucam par savaldīgi laipniem tos, kuri dusmojas mazāk, un savukārt tos, kuri dusmās ir pārmērīgi, dažkārt saucam par drosmīgiem. Neliela novirze uz vienu vai otru pusi netiek nosodīta, bet liela gan, jo tā nepaliek nemanīta. Nav viegli izspriest, cik liela drīkst būt kļūda, kā vispār ir tajās visās lietās, kas uztveramas ar sajūtu, jo tas skar atsevišķo un te izšķirēja ir sajūta. Skaidrs ir vienīgi tik daudz, ka visos gadījumos cildināms ir vidus un dažkārt vajag vairāk novirzīties uz pārmērību, citkārt — uz nepietiekamību, jo tā mēs vislabāk sasniegsim vidu un krietnību.

Г

(III GRĀMATA)

1. Tātad tikumība ir saistīta ar afektiem un darbībām. Par labprātīgu rīcību mēs kādu vai nu uzslavējam, vai nopeļam, pret nelabprātīgu rīcību izturamies saprotoši, dažreiz arī līdzjūtīgi. Tiem, kuri pēti jautājumu par tikumību, ir nepieciešams skaidri definēt, ko apzīmē ar vārdiem *labprātīgs* un *nelabprātīgs*. To lietderīgi zināt arī likumdevējiem pagodinājumu un sodu noteikšanā.

Liekas, ka nelabprātīga rīcība ir piespiedu rīcība vai tāda, kas rodas nezināšanas dēļ. Piespiedu rīcības ierosinājums ir ārpusē, ne pašā cilvēkā, piemēram, ja kādu virza spēcīga gaisa pūsma vai arī cilvēki, kam vara. Ir zināma neskaidriba: vai saukt par labprātīgu vai nelabprātīgu tādu darbību, ko cilvēks veic bailēs no lielāka ļaunuma vai kāda skaista mērķa dēļ; kā, piemēram, tādā gadījumā: tirāns, kuram ir vara pār kāda vecākiem vai bērniem, pavēl tam darīt kaut ko nekrietnu; ja tas, kam pavēl, paklausīs, bērni un vecāki būs glābti, ja nē, — aizies bojā. Tāda pati situācija ir gadījumos, kad vētras laikā no kuģa tiek izmestas mantas. Labprātīgi, bez vajadzības neviens to nedarīs, bet tā rīkosies ikviens saprātīgs cilvēks, lai glābtu sevi un pārējos. Šāda veida rīcību var saprast gan vienādi, gan otrādi, — to drīzāk var uzskatīt par labprātīgu, jo tajā brīdī, kad darbība tiek veikta, tā ir apzināti izvēlēta, un darbības mērķis izpaužas pašā darbības momentā. Definējot jēdzienus *labprātīgs*, *nelabprātīgs*, jāskatās tieši uz darbības momentu. Pati darbošanās un rīcība jau parāda, ka cilvēks to veic labprātīgi, jo sākums un ierosinājums cilvēka ķermeņa

LATVIAS VALSTIS

kustībām šādās darbībās ir pašā cilvēkā. Kad sākums un cēlonis ir pašā cilvēkā, tad viņa paša varā ir arī vai nu darbošanās, vai ne. Tātad šīs darbības ir labprātīgas, kaut gan, vispārīgi definējot, tās drīzāk ir nelabprātīgas, jo neviens taču šādu rīcību neizvēlētos kā vērtību pašu par sevi.

Ja cilvēki lielu un skaistu lietu vārdā iztur kaut ko zemisku un nepatīkamu, viņi tiek slavēti, pretējā gadījumā — pelti. Pacietīgi panest zemisko tad, ja nav skaista un saprātīga mērķa, ir muļķīgi. Ir gadījumi, kad cilvēkam jāiztur kaut kas tāds, kas iet pāri viņa spēkiem un ko neviens nespēj izturēt. Tādos gadījumos, ja kāds arī nerīkojas tā, kā vajag, neviens viņu, protams, necildina, taču izturas saprotoši. Ir tādas lietas, kuras cilvēkam nekādi nevajadzētu ļaut sevi piespiest darīt, — tad jau viņam labāk izvēlēties nāvi grūtās mokās. Smieklīgi šķiet tie apstākļi, kas Euripīda Alkmeonu it kā piespieduši nogalināt māti.¹² Patiešām, ir grūti dažreiz izšķirt, kādu rīcību izvēlēties un ko labāk paciest, bet vēl grūtāk ir palikt pie izlemtā, jo parasti ir tā, ka sagaidāmais ir nepatīkams un tas, uz ko mūs spiež, — nekrietns. Tāpēc jau ir gan cildinājumi, gan nosodoši pārmetumi tiem, kuri vai nu pakļaujas spiedienam, vai ne.

Tātad, ko mēs varam dēvēt par piespiedu rīcību? Vispārīgi definējot, tā ir rīcība, kuras cēlonis un ierosinājums ir ārējie apstākļi, bet pats darītājs to neatbalsta. Rīcība, kas, vispārīgi ņemot, ir nelabprātīga, noteiktā brīdī un noteiktos apstākļos izvēlēta, ir uzskatāma par labprātīgu, ja ierosinājums un cēlonis ir pašā cilvēkā. Darbība taču vienmēr ir konkrēta, arī labprātīga attieksme vienmēr izpaužas atsevišķajā. Nav viegli noteikt, kam izvēlē dodama priekšroka, jo atsevišķā izpausmes ir ļoti daudzveidīgas. Ja kāds apgalvotu, ka patīkamais un skaistais arī ir piespiedu faktori (jo tie virza un piespiež, būdami ārēji spēki), tad tādā gadījumā jebkura rīcība būtu piespiedu rīcība, jo tieši minēto mērķu dēļ mēs visi darām visu. To, ko darām piespiedu kārtā un nelabprāt, to darām ar nepatiku, turpretim patīkamais un skaistais sagādā baudu. Ir smieklīgi vainot ārējos apstākļus, ka viegli padodamies tieksmēm pēc tā, kas ir skaists un patīkams, vai pat vēl vairāk, cildenu rīcību pierakstīt sev, bet nekrietnā rīcībā vainot baudas vilinājumus. Tātad rezultātā izrādās, ka piespiedu rīcība ir tāda, kuras

cēlonis un ierosinājums nāk no ārienes, nevis no paša darītāja.

2. Jebkura nezināšanas dēļ veikta darbība ir jāuzskata par tādu, kas nav labprātīga, turpretim nelabprātīga darbība vienmēr sagādā ciešanas un darītājs to vēlāk nožēlo. Tas, kurš kaut ko izdarījis nezināšanas dēļ, bet, darbību veicot, nav bijis neapmierināts, tas, protams, nav rikojies labprātīgi kā jau tāds, kurš nav skaidri zinājis, ko dara, bet nevar teikt arī, ka viņš rikojies nelabprātīgi, jo viņš nav jutis nepatiku pret attiecīgo darbību. Tātad tāda rīcība, ko darītājs veic nezināšanas dēļ un vēlāk nožēlo, ir nelabprātīga, bet tāda, ko darītājs vēlāk nenožēlo, atšķirībā no iepriekšējās rīcības vienkārši nav labprātīga. Tieši tāpēc, ka abos gadījumos darbības ir atšķirīgas, labāk ir, ka tās tiek nosauktas dažādi.¹³ Liekas, ka ir jāatšķir arī tāds darītājs, kas rikojas nezināšanas dēļ, no tāda, kam nav atskāršanas. Jo, piemēram, piedzēries vai dusmu pārņemts cilvēks rikojas, liekas, nevis nezināšanas dēļ, — minēto iemeslu dēļ viņam vispār nav atskāršanas. Par jebkuru samaitātu cilvēku var teikt, ka viņš neatskārs, ko vajag darīt un no kā jāatturas. Šā trūkuma dēļ cilvēki kļūst gan netaisni, gan vispār netikumīgi. Turpretim par nelabprātīgu rīcību parasti nesauc tādu, kurā darītājam nav atskāršanas, kas vispār ir labs un derīgs, jo nezināšana izvēles brīdī un vispārīgo jēdzienu nezināšana ir cēlonis nevis nelabprātīgai rīcībai, bet gan samaitātībai. Turpretim darbība ir saistīta ar atsevišķo, un pret atsevišķa fakta nezināšanu mēs izturamies līdzjūtīgi un saprotoši. Nelabprātīga rīcība tātad ir tāda, kurā darītājs nezina kādu atsevišķu faktu. Nebūtu slikti varbūt noteikt, kas tie ir par atsevišķiem faktiem un cik to ir, proti, kas ir darītājs, uz ko vērsta rīcība, kādos apstākļos tā notiek; dažreiz arī jānosaka, ar ko tiek veikta darbība, piemēram, ar kādu darbarīku vai kāda mērķa dēļ, piemēram, lai izglābtos, un kādā veidā, piemēram, mierīgi vai enerģiski. Nav iespējams, ka kāds cilvēks to visu var nezināt, ja vien viņš nav zaudējis prātu. Skaidrs, ka viņš nevar nezināt arī darītāju. Kā gan to var nezināt, ja tas ir viņš pats? Var gadīties, ka cilvēki skaidri neapzinās, ko dara, kā daži saka — viņiem «izkritis no prāta», vai arī «nav zinājuši, ka kaut ko nedrīkst izpaust», kā, piemēram, atgadījās Eshilam ar mistēriju noslēpumiem, vai arī kāds, gribēdams tikai parādīt

katapultu, nejauši izšāvis. Var gadīties arī tā, ka kāds notur savu dēlu par ienaidnieku, kā, piemēram, Merope¹⁴, vai arī šķēpa asmeni par trulu un neasu, vai parastu akmeni par pumeku. Var arī būt gadījums, ka kāds, gribēdams otru izārstēt, to noindē vai arī, gribēdams parādīt sporta paņēmienu, kā to dara cīkstoņi, otram iesit. Ikvienā šādā darbībā ir iespējama nezināšana, un nezināšanas dēļ veikta darbība ir nelabprātīga.

3. Tā kā nelabprātīga rīcība ir piespiedu rīcība un tāda, ko veic nezināšanas dēļ, tad labprātīga rīcība varētu būt tāda, kuras ierosinājums un sākums ir pašā cilvēkā, kurš skaidri apzinās tos sevišķos apstākļus, kādos noris darbība. Jo liekas, ka nav īsti pareizi saukt par nelabprātīgu rīcību tādu, ko cilvēks veic vai nu dusmās, vai iekārē. Tādā gadījumā, pirmkārt, iznāktu tā, ka neviena cita dzīva būtne nerīkojas labprātīgi, arī bērni ne. Bez tam, vai tad mēs neko nedarām labprātīgi iekārē vai dusmās? Vai tikai cildenus darbus veicam labprātīgi, bet nekrietus nelabprātīgi? Vai tas neizklausās smieklīgi, jo cēlonis taču ir viens un tas pats? Drīzāk gan būtu nevēlami dēvēt par nelabprātīgu to, uz ko vajag tiekties, proti, pret dažiem vajag dusmoties, un ir arī kaut kas tāds, ko vajag kārot, piemēram, veselība, zināšanas. Turklāt nelabprātīga darbība ir nepatīkama, bet tas, ko iekārojam, — patīkams. Bez tam, kāda gan ir atšķirība starp kļūdu, ko cilvēks negribot izdara, iepriekš ar prātu apsvēris savu rīcību, un kļūdu, ko negribot izdara dusmās? Jāizvairās ir kā no vienas, tā no otras. Cilvēka dabai iracionāli afekti nav mazāk raksturīgi, un darbību izraisa arī dusmas un iekāres. Tātad ir neloģiski šādu darbību uzskatīt par nelabprātīgu.

4. Pēc tam kad aplūkoti jēdzieni *labprātīgs* un *nelabprātīgs*, jāiztirzā jēdziens *izvēle*, jo tas stāv sevišķi tuvu tikumības jēdzienam un vairāk atklāj raksturu nekā pati darbība. Izvēle, šķiet, ir labprātīga, taču jēdziens *labprātīgs* ir plašāks nekā jēdziens *izvēle*, jo gan bērni, gan citas dzīvas būtnes ir spējīgas uz labprātīgu rīcību, nevis uz apzinātu izvēli. Turklāt pēkšņa un negaidīta rīcība gan var būt labprātīga, bet apzināti izvēlēta — ne. Ir skaidrs, ka tie spriež nepareizi, kuri apzinātu izvēli saprot kā iekāri, jūtu noslieci, gribu vai uzskatu. Jo tām būtnēm, kurām nav domāšanas, nav arī apzinātas izvēles, turpretim ir iekāres un jūtu afekti. Arī nesavaldīgs

cilvēks rīkojas iekāru, nevis apzinātas izvēles vadīts, turpretim savaldīgs apzināti izvēlas savu rīcību un nepakļauj to iekārēm. Apzinātai izvēlei iekāre ir pretstats, iekārei iekāre — ne. Izvēli vēl mazāk var uzskatīt par jūtu afektu. Tas, ko cilvēks dara jūtu uzplūdā, nemaz nav līdzīgs apzināti izvēlētai rīcībai.

Griba ir ļoti tuvs jēdziens izvēlei, bet nav gluži tas pats. Nevar izvēlēties neiespējamo. Ja kāds arī teiktu, ka viņš izvēlas neiespējamo, tad viņš būtu nevēga. Turpretim gribēt var arī neiespējamo, piemēram, nemirstību vai arī kaut ko tādu, ko izdarīt nav paša varā, piemēram, lai uzvaru gūtu kāds noteikts aktieris vai sportists. Nevienš neizvēlas šādas lietas, bet tikai tādas, kas ir paša spēkos.

Tālāk: griba ir vairāk vērsta uz mērķi, izvēle — uz mērķa sasniegšanas līdzekļiem. Tā, piemēram, mēs gribam būt veseli, bet izvēlamies to, kas palīdz būt veselīem; vai arī mēs gribam būt laimīgi un to arī apgalvojam, turpretim teikt, ka mēs izvēlamies būt laimīgi, nav sakarīgi. Kopsavilkumā var teikt, ka izvēle attiecas tikai uz to, kas ir mūsu spēkos.

Izvēle nav arī uzskats. Uzskati var būt par visu, — tiklab par mūžīgām un neiespējamām lietām, kā par tām, kas ir mūsu spēkos. Uzskati tiek vērtēti pēc tā, vai tie ir patiesi vai maldīgi, nevis pēc tā, vai tie ir krietni vai nekrietni, kā tas ir rīcības izvēles [vērtēšanā].

Kas īsti ir izvēle, un kādas ir tās raksturīgās iezīmes, ja tā nav nekas no iepriekš minētā? Katrā ziņā šķiet, ka tā ir kaut kas labprātīgs, bet ne jau viss labprātīgais uzskatāms par izvēli. Varbūt izvēle varētu būt kaut kas iepriekš apsvērts, jo tā taču saistīta ar prātu un domāšanu? Pats vārds *iz-vēle* norāda, ka no vairākām lietām kādai vienai tiek dota priekšroka.

5. Vai mēs apsveram un lemjam par gluži visiem jautājumiem? Vai viss ir apsverams? Varbūt attiecībā uz dažiem jautājumiem nav iespējama nekāda apsvēršana un spriešana? Vismaz tas jāatzīst, ka nav apsverami un pārdomājami tādi jautājumi, kas nodarbina garīgi slimos un prātu zaudējušos, bet tikai tādi, par kuriem domā saprātīgs cilvēks. Nevienš neapsver un nepārdomā dažādas iespējas arī mūžīgās un pastāvīgi nemainīgās lietās, piemēram, jautājumā par Visumu, par diagonāles un sānu

malas asimetriju, tāpat arī mainīgās parādībās, kuru kustība regulāri atkarītojas vai nu nepieciešamības, vai dabas, vai cita iemesla dēļ, kā, piemēram, debess ķermeņu kustības; nav iespējams lemt un pārspriest arī par nenoteikti mainīgām parādībām, kādas, piemēram, ir sausums un lietusgāzes, arī par tādām lietām, kuru cēlonis ir nejaušs gadījums, kā, piemēram, par bagātības atrašanās iespēju. Arī ne jau visi jautājumi, kas attiecas uz cilvēkiem, ir apsverami; piemēram, neviens lakedaimonietis nedomā un nespriež par to, kāda politiskā iekārta būtu vislabākā skitiem. Visi šie gadījumi nav atkarīgi no mums. Mēs spriežam un lemjam par to, kas ir mūsu varā un ko mēs varam veikt — lūk, vienīgi tas mums vēl jāaplūko. Cēloņi tātad, kā zināms, ir šādi: daba, nepieciešamība, nejaušs gadījums, bez tam prāts un visa cilvēka darbība. Ikviens cilvēks katrā gadījumā apsver un lemj tikai par to, ko izdarīt ir viņa spēkos.

Zināšanās, kas ir precīzas un pašas sevī pilnīgas, nevar būt dažādu iespēju apsvēršanas, piemēram, mēs nešaubāties par burtu rakstību, kā tie būtu rakstāmi. Mēs spriežam un lemjam par to, kas var rasties mūsu pašu darbības rezultātā, turklāt ne jau vienmēr vienā un tajā pašā veidā, piemēram, ārstēšanā un finansu lietās. Vairāk nekā ģimnastikā apsvēršana un apdomāšana nepieciešama kuģu vadīšanā, jo te vairāk nenoteiktības. Līdzīgi tas ir citos gadījumos. Arī praktiskajās mākslās vairāk nekā zinātnēs nepieciešama apsvēršana, jo mākslā ir vairāk nenoteiktības un šaubu.

Tātad cilvēks apsver un pārdomā tās lietas, kas visumā un lielos vilcienos ir daudz maz noteiktas, bet kur nav droši zināms galarezultāts, un vispār, kur nav striktas noteiktības. Mēs apsveram nevis jautājumu par mērķi, bet gan jautājumu par mērķa sasniegšanas līdzekļiem. Ārsts neapsver, vai viņa mērķis ir izārstēt, tāpat kā orators —, vai viņa mērķis ir pārliecināt, un likumdevējs —, vai viņa mērķis ir ieviest polisā kārtību. Līdzīgi arī citos gadījumos netiek apspriests mērķis, bet, izvirzījuši mērķi, visi apdomā, kādā veidā un ar kādiem līdzekļiem to sasniegt. Ja izrādās, ka iespējas un līdzekļi ir vairāki, tad noskaidro, kāds ir visvieglākais un vislabākais ceļš; ja ir tikai viens līdzeklis — tad noskaidro, kā to izmantot un savukārt kā šo līdzekli iegūt utt., kamēr nonāk līdz pašam pirmcēlonim, kas domas risinājuma gaitā ir pēdējais.

Apsverot rīcības iespējas, analizējot un meklējot atrisinājumu tikko minētajā veidā, cilvēka domas secība ir tāda pati, kā risinot ģeometrisku uzdevumu. Ne jau katrs risinājums ir apsvērums, kā, piemēram, matemātisks risinājums, bet ikviens apsvērums ir risinājums. Tas, kas analizē ir pēdējais, tas tapšanā — pirmais. Ja gadās nepārvarami šķēršļi, no iesāktā ir jāatsakās, piemēram, ja vajadzīga nauda, bet to nav iespējams sagādāt; ja izrādās, ka ir iespējams, var sākt rīkoties. Iespējamais ir tas, kas ir mūsu spēkos un iespējās; arī ar draugu palīdzību sagādātais ir zināmā mērā mūsu pašu sagādātais, jo sākums un ierosinājums ir mūsos. Meklējamais var būt vai nu darbarīki, vai šo darbarīku lietošanas iespējas. Līdzīgi tas ir arī citos gadījumos, kad tiek noskaidrots, ar kādiem līdzekļiem, kādā veidā un ar kā palīdzību kaut ko var veikt. Tātad izrādās, ka cilvēks, kā jau teikts, ir savas darbošanās sākums un pamats. Apsvēršana attiecas uz darbībām, kas cilvēkam veicamas, bet pati darbošanās ir mērķa dēļ. Tātad tiek apsvērts ne jau mērķis, bet tas viss, kas ved uz mērķi.

Netiek apsvērts arī atsevišķais fakts, kā, piemēram, vai tā ir maize un vai tā ir izcepta, kā pienākas. Sos jautājumus izšķir sajūtas. Apsverot un apšaubot visu, var nonākt bezgalībā. Apsvēršanā izlemtais un apzināti izvēlētais ir viens un tas pats, tikai ar to starpību, ka izvēlētais ir savās robežās noteiktāks. Ikviens pārstāj pētīt un domāt par to, kā viņš rīkosies, tiklīdz darbības princips ir atvedināts uz pašu cilvēku, precīzāk, uz to daļu, kas cilvēkā ir vadošā, — tā veic izvēli. Minētais skaidri redzams senajās valsts iekārtās, kā to attēlo Homērs, proti, valdnieki izlemj un savu lēmumu paziņo tautai.

Ja apzināti izvēlētais ir tas, uz ko tiecamies, iepriekš apsvēruši iespējas to veikt, tad apzinātu izvēli var definēt kā apsvēršanā un pārdomāšanā izlemtu tiecību pēc tā, ko veikt ir mūsu spēkos. Pēc apsvēršanas, pieņemušī lēmumu, mēs virzām savu darbību atbilstoši savam izlēmumam.

6. Izvēle tātad ir vispārīgos vilcienos noskaidrota: gan tas, par kādiem jautājumiem mēdz būt izvēle, gan arī tas, ka tā attiecas uz līdzekļiem, nevis uz mērķi. Dažī uzskata, ka griba noteikti tiecas uz labu mērķi, citi domā, ka uz šķietami labu. Pēc to uzskata, kuri domā, ka gribēts tiek noteikti labs mērķis, iznāk, ka tas cilvēks, kura

griba nav bijusi pareiza, grib to, ko īstenībā negrib (jo, ja jau mērķis ir gribēts, tad tas ir arī labs, bet tas izrādījās slikts). Tie savukārt, kuri uzskata, ka gribētais mērķis ir šķietami labs, apgalvo, ka tas, kas tiek gribēts, nav no dabas tāds, bet katram tas šķiet tāds. Dažam viens liekas labs, citam — cits. Tā kā šādi atzinumi neapmierina, tad jāatzīst, ka tas, uz ko tiecas griba, ir, vērtējot vispārīgi un atbilstoši īstenībai, labs mērķis, bet katrs atsevišķi grib to, kas viņam šķiet labs. Krietna cilvēka griba ir virzīta uz patiesi labu mērķi, bet nekrietna — uz tādu, kā pagadās. Tāpat tas ir attiecībā uz ķermeni: veselīgiem veselīgs ir tas, kas patiešām ir tāds, slimiem veselīgs ir kas cits, līdzīgi arī rūgts, salds, silts, smags u. tml. Krietns cilvēks spriež par to pareizi, un ikvienā gadījumā viņa šķitums atbilst patiesībai. Skaistais un patīkamais pieskaņojas katrai paraduma īpatnībai. Krietnais īpaši izceļas ar to, ka viņš ikvienā gadījumā spēj saskatīt patieso, viņš ir kā paraugs un mēraukla visi. Lielākā daļa cilvēku baudas tieksmju dēļ tiek maldināta. Bauda, nebūdamā krietna, tomēr šķiet tāda, tāpēc lielākā daļa tiecas uz to un no nepatīkamā un ciešanām bēg kā no ļaunuma.

7. Tā kā griba ir vērsta uz mērķi, bet apsvēršana un izvēle — uz līdzekļiem, tad visas darbības, kas šajā sakarībā tiek veiktas, ir apzināti izvēlētas un labprātīgas. Tikumiska rīcība arī ir tāda. Mūsu varā ir tikumība un gluži tāpat arī netikumība. Tajos gadījumos, kad mūsu varā ir kaut ko darīt, mūsu varā ir arī to nedarīt, un otrādi. Tātad, ja mūsu varā ir krietna rīcība, tad mūsu varā ir arī nekrietna. Ja mēs varam rīkoties gan skaisti, gan zemiski, tad mēs varam arī tā nerīkoties; tas nozīmē, mēs varam būt vai nu krietni, vai nekrietni. Teikt, ka «neviens labprātīgi nav ļauns un neviens pret savu gribu nav svētlaimīgs»¹⁵, ir gan pareizi, gan nepareizi. Svētlaimīgs patiešām neviens nav pret savu gribu, bet nekrietnība gan ir labprātīga. Vai gan vēl jāapšaubā tikko teiktais? Vai var apgalvot, ka cilvēks nav savas rīcības sākums un pamats un ka viņš nerada, tāpat kā bērns, arī savus darbus? Ja iepriekšējais apgalvojums tomēr ir pareizs un mums nav cita pamata, kā tikai mēs paši, uz ko atvedināt darbības sākumu, tad jāsecina, ka labprātīgi un mūsu varā ir tas viss, kura sākums ir mūsos. Skaidrs pierādījums teiktajam ir tas, ko dara likumdevēji: viņi

soda tos, kuri rikojas nelietīgi, ja vien šie cilvēki nerikojas nezināšanas dēļ, par ko viņi nav vainīgi, vai piespiesti; turpretim tos, kuru rīcība ir krietna un skaista, cildina un pagodina. Tātad likumdevēji vienus atbalsta un stimulē, otru attur un visādi cenšas aizkavēt. Turklāt jāatzīst, ka neviens nemudina darīt to, kas nav mūsu varā un nav labprātīgs, kā, piemēram, veltīgas pūles būtu mēģināt kādu pārliecināt nejust karstumu vai sāpes, vai badu, vai kaut ko tamlīdzīgu, jo viņš to vienalga jutīs un cietīs. Likumdevēji paredz sodu arī par nezināšanu, ja gadījumā kāds izrādās pats vainīgs savā nezināšanā, piemēram, piedzērušiem pienākas divkārtšs sods. Sākums taču ir pašā, tāpēc ikviena varā ir nepiedzerties, — pretējā gadījumā dzērums kļūst par nezināšanas cēloni. Tādu likumu nezināšana, kurus vajag zināt un kurus nav grūti izpildīt, arī ir sodāma. Tā tas ir arī citos gadījumos, kad kāds savas nevīžības dēļ kaut ko nezina. Tāda nezināšana rodas paša vainas dēļ, katrs taču var parūpēties, lai zinātu to, ko vajag zināt. Bet varbūt var iebilst: viņš ir tāds, kas nav spējīgs parūpēties. Uz to jāatbild, ka cilvēki paši, dzīvodami nesavaldīgi, ir vainīgi, ka ir netaisni vai izlaidīgi, vieni — ļaunprātīgi rikodamies, otri — pavadīdami laiku dzeršanā vai tamlīdzīgās nodarbībās. No šādas pastāvīgas dzīves viņi kļūst tādi. Uzskatāms piemērs te ir tie cilvēki, kuri trenējas kādā sporta veidā vai vingrinās kādā darbībā. Rezultātus viņi sasniedz, tikai aktīvi darbojoties. Nezināt, ka pastāvīga darbošanās kādā noteiktā veidā rada atbilstošas noturīgas rakstura iezīmes, var tikai pilnīgi truls cilvēks. Nav pareiza doma, ka tas, kurš rikojas netaisnīgi, negribētu būt netaisnīgs vai arī izlaidīgs uzzīvošanās negribētu būt izlaidīgs. Ja kāds, labi zinādams, dara to, kas viņu padara par netaisnīgu, tad tāds ir netaisnīgs labprātīgi, un nebūt nav tā, ka, ja vien viņš gribēs, viņš vairs nebūs netaisnīgs un kļūs taisnīgs. Arī slimais šādā veidā nevar kļūt vesels, kaut gan viņa slimība ir zināmā mērā labprātīga, t. i., ja viņš saslimis, izlaidīgi dzīvodams un neklausīdams ārstiem. Sākumā bija iespēja nesaslimt, nevis vairs tad, kad veselība jau ir sabojāta, tāpat kā izsviestu akmeni, kas atrodas lidojumā, nav iespējams pagriezt atpakaļ. Bet pati sviešana ir cilvēka ziņā, jo sākums ir viņā. Tāpat arī netaisnīgiem un izlaidīgiem sākumā bija iespējams nekļūt tādiem; tieši tāpēc var

teikt, ka viņi tādi ir labprātīgi, jo, reiz kļuvuši netaisnīgi un izlaidīgi, viņi vairs nevar nebūt tādi.

Ne tikai dvēseles netikumi ir labprātīgi, bet dažreiz arī ķermeņa defekti, tāpēc tieši tos nosodām. Tos, kas no dabas ir neglīti, neviens nenosoda, bet gan tādus, kas nerūpējas par savu ķermeni un fiziski to nevingrina. Tas pats sakāms par nespēku un citiem defektiem. Neviens nepārmētīs tam, kas ir akls no dabas vai kādas slimības dēļ, vai sitiena rezultātā, bet drīzāk jutīs tam līdzī. Bet ikviens nosodīs to, kurš kļuvis tāds lielas dzeršanas vai citas izlaidības dēļ. Tie ķermeņa trūkumi, kas radušies mūsu vainas dēļ, tiek nosodīti, tie, par kuriem mēs neesam vainīgi — nē. Vispār var teikt, ka tie netikumi, kas tiek nosodīti, ir atkarīgi no mums pašiem.

Kāds varētu iebilst, ka mēs visi tiecamies uz šķietamu labumu un par savu iedomas šķitumu neesam noteicēji, bet kāds katrs ir, tāds viņam arī rādās mērķis. Taču, ja jau katrs ir līdzvainīgs par sava rakstura noturīgo iezīmju izveidošanos, tad viņš zināmā mērā ir vainīgs arī par savu iedomas šķitumu. Turklāt kāds varētu domāt, ka, nekrietni rikojoties, viņš tomēr sasniegs vislabāko.

Var domāt arī tā, ka mērķis nav paša izvirzīts, bet rodas dabiski, it kā būtu kāda dabas dota redze, kas var pareizi saskatīt un atšķirt patiesi labo, un tas, kuram ir šāda redzes spēja, arī no dabas ir krietns (šāda spēja ir kaut kas izcils un skaists, to no otra nav iespējams paņemt vai iemācīties, bet, kāda tā ir no dabas, tāds arī būs cilvēks, un ja tā ir laba un skaista, tad šādam cilvēkam piemītis īstena dabiska krietnība). Ja tas viss arī ir patiesība, tad tomēr vai gan var teikt, ka tikumība ir lielākā mērā labprātīga nekā netikumība? Kā vienā, tā otrā gadījumā — gan krietnajam, gan nekrietnajam — mērķis ir vai nu dabas dots, vai kaut kādā citā veidā [izvirzīts], un, lai to sasniegtu, tiek veiktas noteiktas darbības. Neatkarīgi no tā, vai mērķis ir paša izvirzīts vai tas rodas dabiski, tikumība tomēr būs labprātīga, jo visas darbības, kas virza uz mērķi, tiek veiktas labprātīgi. Gluži tāpat labprātīga ir arī netikumība, jo arī nekrietnajam ir iespējams veikt visas darbības labprātīgi, kaut gan pats mērķis nebūtu izvirzīts pēc paša gribas. Tātad, ja jau tikumi, kā teikts, ir labprātīgi (jo rakstura noteiktu kvalitāšu ziņā mēs esam līdzvainīgi, un, būdami

noteikta rakstura, mēs izvīrām arī mērķi), tad arī netikumi līdzīgā veidā ir labprātīgi.

Labprātīgums darbībā atšķiras no labprātīguma rakstura kvalitātēs. Mēs esam noteicēji par rīcību no sākuma līdz beigām, zinot to visu atsevišķo, kas saistīts ar darbību, toties rakstura kvalitātēs mēs esam noteicēji tikai sākumā, jo pakāpenisku progresu atsevišķajos brīžos nav iespējams konstatēt, kā tas, piemēram, ir arī ilgstošā slimībā. Bet arī rakstura kvalitāte tomēr ir labprātīga, tāpēc ka mūsu varā bija sākumā rīkoties tā vai citādi.

8. Visumā par tikumiem ir pateikts: vispārīgos vilcienos raksturots jēdziena saturs, proti, ka tikumi ir vidus starp galējībām un noturīgas rakstura iezīmes vai kvalitātes; pateikts ir gan par to, ka tajās darbībās, no kurām tikumi veidojas, tie vislabāk arī izpaužas, gan arī par to, ka tikumi ir mūsu varā un ir labprātīgi; beidzot — par to, ka tikumi veidojas tā, kā to nosaka pareizais racionālais princips.

9. Atgriežoties atpakaļ, izklāstīsim par katru tikumu atsevišķi, kādi tie ir, kādā jomā un kā izpaužas. Līdz ar to kļūs skaidrs, cik to ir.

Vispirms par drošsirdību. Ka drošsirdība ir rīcībā pareizais samērs un vidus tajās situācijās, kurās parādās gan bailes, gan pārdrošība, ir jau skaidrs. Zināms, ka mēs baidāmies no tā, kas ir briesmīgs, vienkārši sakot, ļaunums. Tieši tāpēc par bailēm saka, ka tās ir bažas vai nojautas par ļaunumu. Mēs baidāmies no visiem ļaunumiem, piemēram, no neslavas, nabadzības, slimības, no draugu trūkuma, nāves, taču ne jau visās šajās situācijās ir iespējams būt drošsirdīgam. Ir lietas, no kurām vajag baidīties, un tas ir cildeni, turpretim nebaidīties ir nekrietni, kā, piemēram, jābaidās no neslavas. Tāds, kas baidās no neslavas, ir krietns un godbijīgs, tāds, kas nebaidās — nekaunīgs, lai gan daži saka — drošsirdīgs, lietojot šo vārdu pārnēstā nozīmē. Zināma līdzība gan te ir, jo drošsirdīgs zināmā mērā ir tāds, kas nebaidās. No nabadzības un slimības, liekas, nevajag baidīties, kā vispār nevajag baidīties no tā, ko pārvarēt nav cilvēka paša spēkos, un arī no tā, kas nerodas no netikumības. Tāds, kurš šajās situācijās ir bezbailīgs, nav drošsirdīgs, bet uz līdzības pamata mēs tomēr sakām *drošsirdīgs*. Dēvēs cilvēks, kas naudas izšķiešanā ir pat pārgalvīgs, kaujas briesmās var būt glāvs. Toties tāds, kurš baidās par saviem bērniem un sievu, vai arī no skaudības vai kaut

kā tamlīdzīga, nav glēvs. Brašums un bezbailība tad, kad draud pēršana ar rīkstēm, arī nav drošsirdība.

Kādā briesmu situācijā tad izpaužas drošsirdība? Vai gan ne vislielākajās briesmās? Visbriesmīgākā ir nāve, jo tā ir galējā robeža, aiz kuras mirušajam nekas vairs nešķiet nedz labs, nedz slikts. Bet ne jau jebkurā nāves briesmu situācijā iespējama drošsirdība, piemēram, jūrā vai slimībās. Tad tomēr, kādā gadījumā [tā izpaužas]? Vai ne tad, kad briesmu pārvarēšana ir kaut kas cildens? Tādas situācijas mēdz būt karā, — tad briesmas ir vislielākās un pārvarēt tās ir skaisti. Tādus pilsoņus godā polisās, un tos ciena arī valdnieki. Tātad drošsirdīgs šā vārda tiešajā nozīmē varētu būt tāds, kurš gatavs mirt par skaistu mērķi vai stāties pretim tam visam, kas nes nāvi. Tādas situācijas visbiežāk gadās karā. Protams, drošsirdīgais būs bezbailīgs arī jūrā vai panesot slimības. Taču viņa drosme atšķirsies no pieredzējušu jūrnieku drosmes, jo tiem pieredze ļauj cerēt uz labu iznākumu, turpretim nepieredzējušie atmet cerības un nicina nāvi.

10. Briesmas nav vienādas visiem. Tomēr mēs uzskatām, ka ir kaut kas tik briesmīgs, kā izturēšana pārsniedz cilvēka spēkus un ko visi saprātīgi cilvēki vienādi uzskatīs par briesmīgu. Dažādiem cilvēkiem ir dažādi uzskati par briesmu pakāpi. Tas pats ir sakāms par drošsirdību. Drošsirdīgais ir tik bezbailīgs, cik cilvēks vispār var būt tāds. Arī viņš, protams, pazīst bailes, bet viņa rīcība bailēs ir tāda, kādai tai vajag būt un kā to nosaka prāts. Skaista mērķa dēļ drošsirdīgais iztur arī bailes, jo skaistais taču ir tikumības mērķis.

Baiļu izpausme var būt aplama. Šādas aplamības parādās tad, ja baidās ne no tā, no kā vajag baidīties, ne tādā mērā, kā vajag vai tamlīdzīgi. Tāpat tas ir situācijās, kurās izpaužas drošsirdība. Drošsirdīgais ir tas, kurš iztur to, ko vajag izturēt, un tā mērķa dēļ, kura dēļ ir vērts. Gan drošsirdībā, gan bailēs viņš ievēro mēru un īsto brīdi (jo drošsirdīgais rīkojas atbilstoši savai cieņai un tā, kā to liek viņa prāts; katra darbība savā pilnīgākajā izpausmē vienmēr parādās kā kādas noturīgas rakstura kvalitātes izpausme, — tas attiecas arī uz drošsirdību; drošsirdība ir kaut kas skaists, un tāds ir arī mērķis: viss tiek definēts, izejot no mērķa; drošsirdīgais ir izturīgs, un viņa rīcībā izpaužas viņam piemītošā rakstura kvalitāte — drošsirdība).

Pārmērība bezbailībā ir bez nosaukuma (jau iepriekš mēs teicām, ka daudzi jēdzieni ir bez īpaša apzīmējuma valodā). Ja kāds nebaidās ne no zemestrīces, ne no vētras jūrā, tādu varētu saukt par prātu zaudējušu vai nejutīgu. Saka, ka ķelti esot tādi. Pārmērīga drosme briesmu situācijā ir pārgalvība (neprātīgi pārgalvīgs ir tukšs lielbnieks, un viņa drosme ir tēlota; briesmu situācijā viņš grib izlikties tāds, kāds ir īsteni drošsirdīgais, kur vien iespējams, viņš atdarina to; rezultātā daudzi no viņiem ir reizē pārgalvīgi un glēvi: dažkārt rīkodamies pārāk drosmīgi, briesmu situācijā viņi tomēr neparāda izturību).

Pārmērīgs bailēs ir glēvs. Viņš baidās no tā, no kā nevajag baidīties, bailēs nezina mēru utt. Situācijās, kad nepieciešama drosme, viņam tās pietrūkst. Sevišķi spilgti tas redzams tajos gadījumos, kas saistīti ar ciešanām: glēvajam nav pašārvības, jo viņš baidās no visa. Drošsirdīgais ir pretēja rakstura, būt drošsirdīgam nozīmē būt pašārvīgam. Tātad drošsirdība, pārgalvība un glēvulība parādās vienās un tajās pašās situācijās, atšķirība ir attieksmē: galējības izpaužas pārmērībā un nepietiekamībā, drošsirdīgais ievēro pareizo mēru un rīkojas tā, kā vajag. Pārgalvīgie ir gatavi mesties briesmās pirms laika, bet tad, kad tas ir nepieciešams, nespēj tās izturēt. Drošsirdīgie turpretim savos darbos ir noteikti, bet pirms rīcības — mierīgi.

11. Tātad, kā jau teikts, drošsirdība ir vidus starp galējībām tajās situācijās, kas rada vai nu bailes, vai pašpaļāvību. Doties nāvē, bēgot no nabadzības, vai mīlestības dēļ vai kaut kā nepatīkama dēļ nav raksturīgi drošsirdīgajam, — tas drīzāk gan raksturīgi glēvajam. Bēgšana no tā, kas saistīts ar grūtībām, ir mīkstāulība; tāds cilvēks dodas nāvē nevis tāpēc, ka tas būtu cildeni, bet tāpēc, ka vēlas izbēgt no ļaunuma.

Tā ir definējams un saprotams jēdziens *drošsirdība*. Pastāv vēl piecas citas iespējas, kā saprast šo jēdzienu. Pirmkārt, tā ir drosme, kas izpaužas ar polisas dzīvi saistītajos notikumos. Šāda izpratne ir sevišķi tuva tikko aprakstītajai. Pilsoņi iztur briesmas un riskē, baidīdamies no likuma vai nosodījuma vai arī cerēdami uz pagodinājumiem. Tāpēc visdrosmīgākie šķiet tie, pie kuriem glēvuļi nav cieņā, bet drosmīgie tiek godāti. Tādus cilvēkus attēlo arī Homērs, piemēram, Diomēdu un Hektoru:

«Polidamants man pirmais pārmetīs...»¹⁶
«Hektors reiz teiks trojiešiem: Tideīds, manis
pieveiktais...»¹⁷

Šāda jēdziena *drosme* izpratne ir ļoti līdzīga iepriekšējai, jo te drosme rodas no tikumības (no godbijīgas cieņas) un parādās tieksmē pēc skaistā (t. i., pēc goda), kā arī izvairoties no apkaunojoša nopēluma.

Seit varētu pieskaitīt arī tos, kuriem valdnieki vai amatpersonas piespiež būt drošsirdīgiem. Šāda drošsirdība ir zemākas kvalitātes, jo šādu rīcību nevada godbijīga cieņa, bet bailes un vēlēšanās izbēgt ne no zemiskā, bet no tā, kas sagādā ciešanas. Valdnieki var piespiest uz drošsirdīgu rīcību, kā, piemēram, Hektors:

«Kuru es ieraudzīšu slēpjamiem tālu no cīņas, tas
neizbēgs no nāves un suņi to saplosīs...»¹⁸

Piespiest var arī karaspēka pavēlnieki, kā, piemēram, viņi to dara, sitot tos, kuri atkāpjas; tāpat tie, kas karavīrus novieto grāvju priekšā vai pavēl veikt kaut ko tamlīdzīgu. Viņi visi piespiež uz drošsirdīgu rīcību. Taču drošsirdīgam jābūt nevis piespiedu kārtā, bet tāpēc, ka tas ir skaisti.

Var likties, ka arī pieredze un lietas pārzināšana sīkumos ir kaut kas līdzīgs drošsirdībai. Tieši tāpēc Sokrats domāja, ka drošsirdība ir zināšanas. Dažiem cilvēkiem pieredze ir dažādos jautājumos, kara lietās pieredze ir karavīriem. Liekas, ka karā ir daudz kā tāda, kas liek velti baidīties; to sevišķi labi zina karavīri. Viņi liekas drošsirdīgi tāpēc, ka viņi zina to, ko citi nezina. Pieredzes dēļ viņi var daudz ko sasniegt uzbrukumā, tajā pašā laikā neko neciešot; viņi prot labi rīkoties ar ieročiem, kas ir piemēroti uzbrukumā un aizsardzībā. Viņi ir līdzīgi apbruņotiem, kuri cīnās pret neapbruņotiem, vai arī atlētiem, kuri sacenšas ar sportam nesagatavotiem. Sportā vispiemērotākie cīnītāji ir ne jau visdrosmīgākie, bet gan tie, kuri ir visstiprākie un kuru ķermenis ir vislabāk vingrināts. Arī karavīri kļūst glēvi, kad briesmas ir pārmērīgi lielas un viņu skaits pārāk mazs vai apbruņojums — niecīgs. Viņi ir pirmie, kas bēg, turpretim parastie pilsoņi paliek kaujas laukā un mirst. Tā tas bija pie Hermeja tempļa.¹⁹ Pilsoņi bēgšanu uzskata par negodu un izvēlas labāk nāvi nekā šādu izglābšanos, bet tie, kas sākumā devušies briesmās, juzdamies stiprāki,

uzzinājuši patieso stāvokli, bēg, no nāves vairāk baidīdamies nekā no negoda. Drošsirdīgais nav tāds.

Arī niknumu dažreiz pielīdzina drošsirdībai, jo liekas, ka niknums vairo drosmi, kā tas notiek ar zvēriem, kad tie metas virsū tiem, kas viņus ievainojuši. Arī drošsirdīgajiem piemīt zināms niknums, kas palīdz doties pretī briesmām. Drošsirdīgie rīkojas drosmīgi tāpēc, ka tas ir skaisti, bet niknums viņiem palīdz. Turpretim zvēri ir drošsirdīgi tāpēc, ka viņi dabū ciest: viņi tiek sisti vai arī viņi baidās; atrazdamies mežā vai alā, viņi neuzbrūk. Tas, kurš dodas pretī briesmām, tāpēc ka jūt sāpes vai niknuma dēļ, tas nav drošsirdīgs, jo viņš neredz sev priekšā briesmas. Tad jau arī ēzeļi būtu drošsirdīgi: kaut gan viņus sit, viņi, juzdami badu, neiet prom no ganībām. Arī izvirtīgi cilvēki baudkāres dēļ spēj daudz uzdrošināties. Dabiskāka šķiet tā drosme, kas rodas niknuma dēļ, un, ja vēl klāt nāk apzināta izvēle un noteikts mērķis, tad var runāt par drošsirdību šā vārda istajā nozīmē. Dusmās cilvēki cieš, toties atriebība ir salda. Šādi cilvēki spēj cīnīties, bet viņi nav drošsirdīgi, jo viņi nerīkojas skaista mērķa dēļ un arī ne tā, kā nosaka prāts, bet afekta dēļ. Tomēr te ir kaut kāda līdzība ar drosmi.

Arī pašpaļāvīgie nav drošsirdīgi. Pašpaļāvību briesmās viņiem dod tas, ka viņi bieži daudzus ir uzvarējuši. Viņi ir līdzīgi drošsirdīgajiem, jo arī tie ir pašpaļāvīgi. Taču ir atšķirība: pašpaļāvīgie domā, ka ir visstiprākie un ka nekas viņiem nedraud. Tāpat rīkojas piedzērušie, kuri dzērumā kļūst pašpaļāvīgi. Ja gadās kaut kas neparedzēts, viņi bēg, tūpretim drošsirdīgajiem ir raksturīgi izturēt to, kas cilvēkam ir briesmīgs vai tāds liekas, tāpēc ka tāda rīcība ir skaista, bet pretēja rīcība — nekrietna. Tāpēc lielāka drosme ir būt bezbailīgam un mierīgam pēkšņās briesmās, nevis tādās, ko iepriekš var paredzēt.

Pēkšņās briesmās rīcību nosaka noturīga rakstura kvalitāte, nevis iepriekšēja sagatavošanās, kad rīcību var apsvērt ar prātu un izvēlēties apzināti.

Arī tie, kas rīkojas nezināšanas dēļ, var likties drošsirdīgi. Viņi stāv tuvu pašpaļāvīgajiem, taču ir sliktāki par tiem, jo viņiem nav nekādas vērtības apziņas, bet pašpaļāvīgajiem ir. Zināmu laiku viņi spēj izturēt, bet, pievilti cerībās, kad atklājas pavisam cits, nekā gaidīts, viņi

bēg. Tā notika ar argiešiem, kuri uzbruka spartiešiem, domādami, ka tie ir sikionieši.²⁰

12. Par drošsirdīgajiem ir pateikts, kādi tie ir, un pateikts arī par tiem, kuri šķiet tādi. Drosme izpaužas situācijās, kur iespējamās divas pretējas attieksmes: vai nu bailes, vai bezbailīga pašlāvība. Par drosmīgu drīzāk var saukt to, kurš bailēs saglabā mieru un rīkojas tā, kā vajag, nevis to, kurš ievēro mēru pašlāvībā. Paciest un izturēt nepatīkamo un to, kas rada ciešanas, ir raksturīgi drosmīgajam. Tieši tāpēc drošsirdība ir saistīta ar grūtībām un ciešanām un drošsirdīgie tiek slavēti; grūtāk taču ir izturēt nepatīkamo nekā atturēties no patīkamā. Tomēr galarezultāts, pie kā noved drosmīga rīcība, ir patīkams. Tā ir arī sporta cīņās: mērķis, pēc kā tiecas dūru cīnītāji, ir patīkams — tas ir uzvaras vainags un gods, taču cīņā saņemt sitienus ir sāpīgi un nepatīkami, kā jau jebkurās grūtībās. Ja nepatīkamā ir ļoti daudz, bet mērķis ir niecīgs, tad mērķis vairs neliekas patīkams. Nāve un ievainojumi, kas sagādā ciešanas, nav tas, uz ko labprātīgi tiekots drošsirdīgais, bet viņš to visu tomēr iztur, jo tā ir skaisti, turpretim pretēja rīcība ir nekrietna. Jo krietnāks un laimīgāks kāds ir, jo vairāk viņu sarūgtinās nāves iespēja, jo tieši tāds ir cienīgs dzīvot, un viņš labi zina, ka zaudē vislielākos labumus. Tas sarūgtina un sagādā ciešanas. Un tomēr viņš ir drosmīgs, vēl jo vairāk tāpēc, ka tā visa vietā cīņā izvēlas to, kas skaists. Ne jau vienmēr ir patīkama pati tikumiskā darbība, — patīkamākais vairāk saistīts ar mērķi. Nav neiespējams, ka starp karavīriem paši stiprākie ir nevis šādi krietni cilvēki, bet gan mazāk drošsirdīgi un tādi, kam nav nekā cita krietna. Viņi ir gatavi doties briesmās un izmainīt dzīvību pret niecīgu ieguvumu.

13. Drošsirdība ir iztīrāta pietiekami (no iepriekš teiktā nav grūti aptvert kaut vai vispārīgos vilcienos, kas ir drošsirdība).

Tagad parunāsim par saprātīgu mērenību. Abi šie tikumi saistīti ar dvēseles iracionālajām daļām. Mēs jau esam runājuši par to, ka saprātīga mērenība ir pareizā samēra ievērošana baudās (ciešanās tā izpaužas mazāk un citādi). Tādās pašās situācijās iespējama arī izlaidība. Tātad precizēsim, tieši uz kādām baudām attiecas minētais.

Baudas ir divējādas: ķermeniskās un dvēseliskās, kā, piemēram, bauda, ko sagādā gods vai mācīšanās. Ikvienam

sagādā prieku tas, ko viņš mīl, turklāt ar ķermeni te nav nekāda sakara, — drīzāk ar domāšanu. Attiecībā uz šādām baudām mēs nerunājam nedz par saprātīgi mēreniem, nedz par izlaidīgiem. Tāpat [runājam] arī attiecībā uz citām baudām, kas nav saistītas ar ķermeni, jo, piemēram, tos, kuri mīl daudz runāt un stāstīt, kuri dienām ilgi notriec laiku bez kāda noteikta mērķa, mēs saucam par plāpām, nevis par izlaidīgiem. Izlaidīgi nav arī tie, kas pārāk pārdzīvo lietas, kas saistītas ar bagātību vai draugiem. Turpretim ķermeniskajās baudās ir iespējama saprātīga mērenība, taču arī ne visās. Tos, kuriem sagādā prieku ar redzi uztveramais, piemēram, krāsas, formas, līnija, neviens nesauc nedz par saprātīgi mēreniem, nedz par izlaidīgiem, lai gan varētu likties, ka arī šāds prieks var izpausties gan pārmērīgi, gan nepietiekami, gan tā, kā vajag. Līdzīgi tas [vērojams] baudās, kas saistītas ar dzirdi. Neviens nesauks par izlaidīgiem tos, kuriem sevišķu prieku sagādā mūzika vai teātris, tāpat kā saprātīgi mērens nav tas, kurš šajos gadījumos rīkojas tā, kā vajag. To pašu var teikt par baudām, kas saistītas ar ožu, ja vien mēs nelietojam šos apzīmējumus netiešā nozīmē. Tos, kuri priecājas par ābolu, rožu vai vīraka smaržu, mēs neuzskatām par izlaidīgiem, bet drīzāk gan tos, kuriem baudu sniedz smaržvielu vai gardumu aromāts. Šīs smaržas izlaidīgajiem ir patīkamas, jo tās viņiem atgādina pašas iekārojamās lietas. Arī citos gadījumos var novērot, ka izsalkumā ēdiena smarža ir ļoti patīkama, bet vienmēr šādos gadījumos just prieku ir raksturīgi izlaidīgajam, jo tās ir lietas, ko viņš iekāro pastāvīgi. Citām dzīvām būtnēm šādas sajūtas nerada baudu, ja nu vienīgi netiešā nozīmē. Sunim labsajūtu rada nevis tas, ka viņš saož zaķi, bet pati ēšana, taču oža izraisa šo sajūtu. Arī lauva priecājas, nevis dzirdot vērsa maurošanu, bet gan jūtot ēsmu, lai gan maurošana liecina, ka vērsis ir tuvumā, un var likties, ka lauva priecājas par šīm skaņām. Tieši tāpat, redzot briedi vai meža kazu, viņš priecājas par laupījumu. Tātad attiecībā uz šādām baudām, kas kopīgas visām dzīvām būtnēm, var runāt par saprātīgu mērenību un izlaidību, tāpēc šīs baudas šķiet verdziskas un dzīvnieciskas. Tās ir baudas, kas saistītas ar tausti un garšu. Tomēr liekas, ka garšas sajūta ļoti maz vai tikpat kā nemaz neattiecas uz izlaidību, jo ar garšu var noteikt un atšķirt dažādus šķidrumus, —

to dara vīnu degustētāji un ēdienu gatavotāji. Nevis tas sagādā prieku izlaidīgajiem, bet gan bauda, kas rodas taustes sajūtas dēļ ēdot, dzerot un tā saucamajos mīlas sakaros. Tieši tāpēc kāds rīma esot vēlēties, kaut viņa rīkle būtu garāka par dzēves kaklu, lai izjustu baudu barības norīšanā. Tātad izlaidība visvairāk ir saistīta ar tām baudām, kas kopīgas visām dzīvām būtnēm, un pilnīgi pamatoti izlaidība liekas sevišķi nicināma, jo šādas baudas mūs raksturo nevis kā cilvēkus, bet vienkārši — kā dzīvas būtnes. Pret šādām baudām just tieksmi, prieku un patīku ir kaut kas dzīvniecisks. Pašas cildenākās no baudām, kas rodas ar taustes starpniecību, nav pieejamas izlaidīgajiem, piemēram, norīvēšanās un sasildīšanās sporta treniņos. Ne jau visā ķermenī uztverama taustes sajūta ir raksturīga izlaidībai, bet gan tikai atsevišķās ķermeņa daļās.

No iekārēm dažas, šķiet, ir kopīgas visiem un dabiskas, dažas individuālas un tādas, kas rodas laika gaitā. Tā, piemēram, kāre pēc barības ir dabiska. Katrs, kam nepieciešama sausa vai šķidra barība, to kāro, dažreiz kā vienu, tā otru. Arī pēc sievas, kā saka Homērs, katrs ilgojas, kamēr jauns un spēka gados. Nepieciešamības jušana pēc viena vai otra barības veida neattiecas vienādi uz visiem; tāpat nevar teikt, ka ikviens vienmēr tiektos pēc viena un tā paša. Šī konkrētā tieksme ir atkarīga no mums pašiem, lai gan tai tomēr piemīt kaut kas dabisks. Dažam viens ir patīkams, citam — otrs, taču ir lietas, kas visiem liekas patīkamākas par jebkurām citām. Dabiskajās iekārēs kļūdās nedaudzi, turklāt tikai vienā ziņā, virzienā — par daudz (ēst un dzert negausīgi, kas vien pagādās, tikmēr, kamēr kuņģis ir pārpildīts, nozīmē pārkāpt dabisko mēru daudzuma ziņā; dabiska tieksme ir apmierināt izsalkumu un slāpes, tāpēc par rīmām sauc tos, kuri piepilda kuņģi vairāk nekā vajag; tādi kļūst pārmērīgi verdziski cilvēki).

Visbiežāk un visvairāk cilvēku rīkojas aplami baudās, kas ir individuālas. Tiem, kuriem ir nosliece uz šādām baudām, raksturīgs ir tas, ka viņi priecājas par lietām, par kurām nevajadzētu priecāties, vai priecājas vairāk, nekā vajadzētu, vai vismaz vairāk nekā lielākā daļa cilvēku, vai arī ne tā, kā vajag. Visos minētajos gadījumos izlaidīgie pieļauj pārmērības, jo viņi priecājas par to, par ko nevajag priecāties (kas ir nicināms), un, ja arī dažos

gadījumos vajadzētu just prieku, tad viņu prieks ir pārāk liels salīdzinājumā ar to, kāds būtu vajadzīgs vai kāds tas ir lielākajai daļai cilvēku. Tātad ir skaidrs, ka pārmērība baudās ir izlaidība, un tā ir nosodāma.

Attiecībā uz ciešanām jāsaka, ka te stāvoklis ir citāds, nekā runājot par drošsirdību. Saprātīga mērenība nenozīmē izturību ciešanās, kā drošsirdībā, tāpat kā neizturība nav izlaidība; te izlaidība ir pārmērīga ļaušanās ciešanās tad, ja baudas tieksmes ir nepiepildāmas, un saprātīga mērenība šādā situācijā ir nebūt sarūgtinātam un nejust nekādas ciešanas.

14. Izlaidīgais iekāro visu, kas sagādā baudu, vai vismaz to, kas ir sevišķi patīkams. Iekāres dzīts, viņš visu citu apmaina pret šīm baudām, tāpēc viņam sagādā ciešanas gan nespēja apmierināt savu baudkāri, gan arī pati iekāre (jo iekāri vienmēr pavada ciešanas, lai gan liekas divaini ciest baudas dēļ).

Tādu cilvēku, kuri nespētu just nekādu baudu vai kuri spēj just prieku mazāk, nekā vajadzīgs, — tādu vispār nav; šāda nejutība cilvēkam nav raksturīga. Arī citas dzīvas būtnes spēj atšķirt dažādu barību: pret vienu izjūt prieku, pret citu — nē. Ja kādam nekas neliekas patīkams un viņš neatšķir vienu lietu no otras, tāds ir tālu no tā, lai būtu cilvēks. Tā kā šādu cilvēku nemaz nav, valodā nav arī atbilstoša vārda. Saprātīga cilvēka izturēšanās visos gadījumos ir mērena; viņam nesagādā prieku tas, par ko sevišķi priecājas izlaidīgais, bet viņš drīzāk gan jūt pret to nicināšanu, un, vispār, viņam nesagādā prieku tas, par ko nevajag priecāties, un it īpaši pārmērības. Gluži tāpat viņš nejūt ciešanas, ja nav šo prieku, un kāro pēc tiem vienīgi mēreni, nevis vairāk, kā vajag. Viņš arī neilgojas pēc šiem priekiem tad, kad nevajag, un, vispār, viņam nepiemīt nekas tamlīdzīgs. Pēc tā visa, kas derīgs un tīkams veselībai un labai pašsajūtai, viņš tieksies ar mēru un kā vajag, un tieksies tikai pēc tādām baudām, kas nav kaitīgas, nav pretrunā ar skaisto un nepārsniedz viņa iespējas. Tas, kurš izturas citādi, nododas šīm baudām vairāk, nekā tās vērtas, turpretim saprātīgi mērenais nav tāds, — viņa rīcību vada pareizais racionālais princips.

15. Izlaidība lielākā mērā nekā glēvulība šķiet labprātīga, jo izlaidība saistīta ar labpatiku, glēvulība — ar nepatiku un ciešanām; mēs tiecamies pēc patīkamā un

izvairāties no ciešanās, jo ciešanas izmaina un ārda cilvēka dabu. Turpretim bauda nedara neko tamlīdzīgu, tāpēc tā vairāk ir labprātīga, taču tieši tāpēc arī vairāk nicināma, jo pierast pie tās ir vieglāk. Dzīvē šādu iespēju ir daudz, un pierašana pie baudas nav saistīta ar grūtībām.

Pavisam citādi notiek briesmu situācijās. Labprātīgums izpaužas atšķirīgi glēvulībā vispār un atsevišķos glēvas rīcības gadījumos: glēvulība pati nav saistīta ar ciešanās, bet ikvienu glēvu rīcību pavada ciešanas, kā, piemēram, ieroču pamešana vai cita nepiedienīga rīcība. Tāpēc katrs šāds gadījums liekas kā piespiedu rīcība. Izlaidībā tas ir pretēji: katrā atsevišķā gadījumā izpaužas labprātība (jo katrreiz parādās tieksme un iekāre), bet kopumā labprātīgums izpaužas mazāk, jo neviens nekāro būt izlaidīgs.

Vārdu *izlaidība* mēs zināmas līdzības dēļ attiecinām arī uz bērnu kļūdām. Šobrīd nav svarīgi, kurā gadījumā pirmo reizi tika lietots šis vārds: skaidrs ir tas, ka vēlākais lietojums ir pārņemts no iepriekšējā. Šāds vārda lietojuma pārnesums, liekas, nav slikts, jo sodāma ir gan pati tieksme pēc nekrietnā, gan tas, kuram pamazām aug šāda tieksme; vienā gadījumā tā ir iekāre, otrā — bērns. Arī bērni taču dzīvo, vadoties no savām iekārēm; viņiem raksturīga tieksme pēc tā, kas patīk. Ja šāda tieksme nepaklausīs kādam vadošam spēkam, tā var aiziet ļoti tālu. Tieksme pēc tā, kas patīk, ir nepiepildāma, jo sevišķi tā tas ir nesaprātīgam. Iekāres apmierināšana tikai palielina dabisko tieksmi; ja iekāres kļūst spēcīgas, tās neļauj darboties domai. Tāpēc ir nepieciešams, lai iekāres būtu mērenas, lai to nebūtu daudz un lai tās nepretotos prātam. Šādu stāvokli mēs saucam par paklausību un apvalditību. Tāpat kā bērnam jādzīvo saskaņā ar skolo-tāja norādījumiem, tāpat arī tieksmēm jāpakļaujas prātam un saprātīga cilvēka tieksmēm jābūt saskaņā ar prātu. Mērķis abiem²¹ ir skaistais: saprātīgs cilvēks tiecas pēc tā, pēc kā vajag tiekties, un dara to tā, kā vajag un kad vajag; tieši tā pavēl arī prāts.

[IV GRĀMATA]

1. Tik daudz lai būtu pateikts par saprātīgu mērenību. Tālāk pēc kārtas pārrunāsim par devību, kas ir vidus un samērība mūsu attieksmē pret bagātību. Devīgais netiek slavēts karalietās un tajās situācijās, kad saprātīgi mērenais; tāpat arī viņu neslavē, izšķirot tiesu jautājumus; tas notiek attiecībā uz naudas došanu vai ņemšanu, it īpaši attiecībā uz došanu. Par bagātību mēs saucam to visu, kā vērtība tiek mērīta ar naudu. Izšķērdība un skopulība ir atbilstoši pārmērība un nepietiekamība attieksmē pret naudas lietām. Skopumu mēs vienmēr piedēvējam tiem, kuri vairāk nekā vajag rūpējas par naudu; vārdu *izšķērdība* mēs dažkārt lietojam, apvienojot tajā vairākus jēdzienus, jo arī nesavaldīgos un tos, kuri tērē līdzekļus savām izlaidībām, mēs saucam par izšķērdīgiem. Šādi cilvēki liekas sevišķi nekrietni, jo viņi apvieno sevī vairākus netikumus. *Izšķērdīgie* nav viņu īstais apzīmējums, jo izšķērdīgajam ir tikai viens netikums: savas mantas putināšana. Izšķērdīgais iet bojā pats savas vainas dēļ; īpašuma izputināšana, liekas, ir zināmā mērā paša bojāeja, ja ņem vērā, ka šāda cilvēka dzīve pastāv putināšanā. Tā mēs saprotam izšķērdību.

Visu, kas ir lietojams, var izlietot pareizi vai nepareizi. Tāda derīga un izlietojama lieta ir bagātība. Tas, kuram piemīt atbilstoša tikumība, pareizi izlietos katru lietu; bagātību vispareizāk izlietos tas, kurš naudas lietās būs krietns. Tāds ir devīgs cilvēks. Lietošana nozīmē naudas tērēšanu un došanu. Naudas ņemšana un sargāšana ir vairāk iegūšana, tāpēc devīgajam vairāk piemīt īpašība

dot tiem, kuriem vajag, nekā ņemt no turienes, no kurienes vajag, vai neņemt, no kurienes nevajag. Tikumībai vairāk raksturīga krietnu darbu darišana nekā nekrietnu nedarīšana. Došana nozīmē darīt labu un rīkoties krietni, ņemšana — just kādu labumu sev vai vismaz nerīkoties nekrietni. Devējam, nevis ņēmējam, pienākas pateicība un vēl jo vairāk — cildinājums. Vieglāk ir neņemt nekā dot, grūtāk ir atdot savu nekā neņemt svešu. Par devīgiem sauc tos, kuri naudu dod; kuri neņem, tos cildina nevis par devību, bet drīzāk par taisnīgumu; tos, kuri ņem, vispār neslavē. Cilvēkus, kuriem piemīt devības tikums, mīl gandrīz vai visvairāk no visiem, kam piemīt kāds tikums, jo viņi ir noderīgi, un tas izpaužas došanā.

2. Darbības, kurās izpaužas tikumība, ir skaistas un notiek skaista mērķa dēļ. Arī devīgais izdos naudu skaista mērķa dēļ un naudas lietās rīkosies pareizi, proti, dos tiem, kuriem vajag dot, un tad, kad vajag, un vispār naudas došanā rīkosies pareizi. Turklāt viņš darīs to ar patīku vai bez sarūgtinājuma, jo tikumiska rīcība ir patīkama un nekad nesagādā ciešanas. Tas, kurš dod naudu ne tiem, kuriem vajag, vai nedod to skaista mērķa, bet kāda cita mērķa dēļ, tas nav devīgs, — tas jādēvē citādi. Tas pats sakāms par to, kurš naudu dod ar nepatīku, jo tāds labprātāk izvēlēsies naudu nekā krietnu rīcību, taču šāda attieksme nav raksturīga devīgam cilvēkam.

Devīgais arī neņems naudu no turienes, no kurienes nevajag, jo tādām cilvēkam, kurš naudu netur īpašā godā, nav raksturīga šāda ņemšana. Devīgais ņems naudu no sava īpašuma, turklāt nevis tāpēc, ka tas būtu skaisti, bet tāpēc, ka tas ir nepieciešami, lai būtu iespējams dot. Viņš nebūs bezrūpīgs par savu mantu, jo vienmēr gribēs kādam palīdzēt. Viņš nedos naudu gadījuma cilvēkiem, lai viņam vienmēr būtu iespējams dot tiem, kuriem vajag, un skaista mērķa dēļ. Devīgajam ir raksturīgi pat pārkāpt mēru došanā, tā ka sev viņš atstāj mazāk; nerēķināties ar sevi — tāda īpašība piemīt devīgajam.

Par devību spriež, ņemot vērā katra turību un iespējas, jo došana pastāv nevis daudzumā, bet rakstura attieksmē, tāpēc nav neiespējami par devīgāku atzīt to, kurš dod mazāk, ja viņš dod no sava mazuma. Liekas, ka devīgāki ir arī tie, kuri nevis paši ieguvuši sev mantu, bet to man-tojuši, jo viņi nepazīst trūkumu. Bez tam katrs vairāk mīl

to, ko viņš radījis pats, kā, piemēram, arī vecāki un dzejnieki. Devīgajam nav viegli būt bagātam, jo viņš neprot iegūt naudu un nosargāt to, — viņš vairāk ir devējs un naudu pašu par sevi netur īpašā godā, bet vērtē tikai tik-tāl, cik-tāl to var dot. Tāpēc arī liktenim tiek pārņemts, ka vismazāk bagāti ir tie, kuri to būtu pelnījuši. Bet minētais nav gluži bez pamata: tāpat kā jebkurā citā lietā, arī naudas lietās jāatzīst, ka neviens nevar būt bagāts, ja viņš nerūpējas par bagātību. Tāpēc devīgais nedos tiem, kam nevajag, un arī tad, kad nevajag, un līdzīgi citos gadījumos, jo pretējā gadījumā viņš nerikosies atbilstoši devībai, un, iztērējis nevietā bagātību, viņš nevarēs vairs to tērēt tad, kad vajag.

Kā jau teikts, devīgais ir tas, kurš tērē bagātību atbilstoši saviem līdzekļiem un vajadzīgam mērķim. Pārmērīgs tērēšanā ir izšķērdīgs. Tirānus mēs nedēvējam par izšķērdīgiem, jo viņu bagātību nav viegli pārtērēt ar došanu. Tātad devība ir mērenība un vidusceļš naudas došanā un ņemšanā un devīgais ir tas, kurš izdod un tērē līdzekļus vajadzīgiem mērķiem un tik daudz, cik vajag atbilstoši lielākām vai mazākām iespējām, un dara to ar prieku. Viņš arī ņem no turienes, no kurienes vajag un cik vajag. Tikumība kā vidus izpaužas gan došanā, gan ņemšanā, tāpēc devīgs cilvēks gan pirmajā, gan otrajā gadījumā rīkosies tā, kā vajag. Ja godprātība izpaužas došanā, tad, protams, arī ņemšanā; ja ņemšana nav godprātīga, tad tā ir pretstats arī godprātībai došanā: tās īpašības, kas viena otru nosaka, ir sastopamas vienā cilvēkā, bet pretējās — nē.²² Ja devīgajam gadīsies tērēt ne tā, kā būtu vajadzīgs vai būtu skaisti, tad viņš to pārdzīvos un cietīs, bet tomēr mēreni un tā, kā vajag, jo tikumībai ir raksturīgs priecāties un just ciešanas tad, kad vajag un kā vajag. Bez tam devīgais ir gatavs dalīties savā turībā ar citiem. Devīgajam viegli iespējams nodarīt pāri kā jau tādām, kurš īpaši neciena naudu un kurš vairāk ir sarūgtināts tad, ja nav spējis dot naudu vajadzīgā gadījumā, nekā tad, ja iztērējis to nevajadzīgi. Sajā ziņā viņš domā citādi nekā Simonids.²³

3. Izšķērdīgais šādās situācijās rīkojas nepareizi: viņš nejūt nedz prieku, nedz sarūgtinājumu tad, kad tas vajadzīgs. No tālākā izklāsta minētais kļūs skaidrāks. Mūsu iztirzājumā jau pateikts, ka izšķērdība un skopulība ir attiecīgi pārmērība un nepietiekamība divos gadījumos —

došanā un ņemšanā; tērēšanu mēs uzskatām par došanu. Izšķērdība ir pārmērība došanā, nevis ņemšanā, bet nepietiekamība ņemšanā, turpretim skopulībā nepietiekamība izpaužas došanā, bet pārmērība — ņemšanā, turklāt runa ir par nelielu bagātību. Dzīvojot izšķērdīgi, nav viegli apvienot šīs abas iespējas (jo nevar visiem dot, ja nav, no kurienes ņemt, tāpēc privātu cilvēku īpašums, ja viņi dzīvo izšķērdīgi, ātri izput). Šāds cilvēks liekas daudz labāks par skopuli, jo viņš ir labojams: sasniedzot noteiktu vecumu vai nonākot trūkmā, viņš spēj atgriezties mērenībā. Viņa raksturā ir kaut kas no devības, jo viņš naudu tērē, nevis ņem, taču abos gadījumos rīkojas netā, kā vajag un kā ir pareizi. Ja viņš pieradinātu sevi rīkoties pareizi vai arī izmainītos kādā citā veidā, viņš kļūtu vienkārši devīgs. Viņa raksturs nav slikts, jo pārmērīgi tērēt naudu un nerūpēties par ņemšanu nav nedz zemiski, nedz nedižciltīgi, bet drīzāk gan mulķīgi. Tiklab šajā ziņā, kā iepriekš minēto iemeslu dēļ izšķērdīgais ir krietnāks par skopuli, jo viņš palīdz un ir noderīgs daudziem, skopulis — nevienam, pat sev ne.

Tomēr lielākā daļa izšķērdīgo, kā jau teikts, ņem līdzekļus no turienes, no kurienes nevajag, un šajā ziņā viņi ir skopuļi. Tieksme ņemt rodas no tā, ka viņi grib daudz tērēt, bet ar vieglu roku tērēt ilgi nav iespējams, jo esošā bagātība ātri iztērējas. Tāpēc viņi ir spiesti to no citurienes sev sagādāt. Tā kā viņus nenodarbina doma par skaisto, viņi ņem līdzekļus, kur vien var sadabūt, daudz par to nedomājot. Viņu vienīgā tieksme ir tērēt, un nav nekādas nozīmes, kādā veidā un no kurienes ņemta bagātība. Šāda naudas došana nav īstena devība, jo tajā nav nekā skaista. Dažkārt viņi padara bagātus tos, kuriem vajadzētu būt nabagiem. Pieticīga un kārtīga rakstura cilvēkiem viņi nedod neko, bet lišķus un tos, kuri var sniegt kādu citu baudu, apdāvina. Tieši tāpēc lielākā daļa no viņiem ir izlaidīgi. Vieglu roku tērēdami, viņi ir izšķērdīgi arī izlaidībās. Tā kā viņu dzīvē nav skaista mērķa, viņi ieslīgst baudās.

Tāds kļūst izšķērdīgs cilvēks, ja viņš netiek audzināts. Ieguldot zināmas pūles, šāds cilvēks var kļūt rīcībā mērens un tāds, kādam jābūt, turpretim skopulība ir nelabojama. Šķiet, ka cilvēkus padara par skopuļiem vecums un visāda citāda veida nespēks un nevarēšana. Skopulība ir arī cilvēka dabai vairāk raksturīga nekā izšķērdība, —

lielākā daļa cilvēku ir mantkārīgi, nevis devīgi. Bez tam skopulība ir daudzveidīga; tā aptver dažādas lietas un izpaužas dažādās formās.

Ne visiem vienādās daļās parādās skopums došanā un pārmērība tieksmē iegūt bagātību. Šīs īpašības dažreiz ir nošķiramas diezgan skaidri. Ir cilvēki, kuriem spilgtāk izpaužas tieksme ņemt (kā pārmērība), citiem turpretim izteiktāk piemīt skopums uz došanu (kā nepietiekamība). Pēdējie palaikam tiek dēvēti par taupīgiem, skopuļiem, badakāšiem vai sīkstuļiem; viņi visi ir skopi došanā, taču nekāro pēc cita mantas un negrib to iegūt. Daļa to dara zināmas cēlsirdības dēļ vai arī izvairoties no nekrietnībām (šķiet, ka daži arī ir tādi; viņi vismaz apgalvo, ka cenšas izsargāties no jebkādas nekrietnas rīcības; to vidū ir tādi, kas skalda ķimeņsēkliņu, un viņiem līdzīgie, un viņus tā dēvē tāpēc, ka viņi ir pārspīlēti norūpējušies, ka tikai kaut kas nebūtu jādod); daļa cilvēku vienkārši baidās ņemt cita mantu, jo nav viegli ņemt no cita, bet pašam nedot vajadzības gadījumā. Šie cilvēki tāpēc nedz ņem no otra, nedz paši dod.

Turpretim tie, kuri grib pārmērīgi ņemt, rauj, kur vien var un ko vien var, kā, piemēram, tie, kuri nodarbojas ar nicināmām un zemiskām lietām — publisko namu īpašnieki un citi tamlīdzīgi, un arī augļotāji, kuri par mazu aizdevumu ņem lielus procentus. Visi minētie cilvēki iegūst bagātību ne tādā ceļā, kā vajadzētu, un ne tādā mērā, kā vajadzētu. Viņiem visiem kopīga ir mantrausība un tieksme ar nekrietniem līdzekļiem gūt peļņu. Mantas un peļņas, kaut arī niecīgas, dēļ viņi ir ar mieru paciest nicināšanu. Tos, kuri šādi iegūst pārāk lielas bagātības, mēs nesaucam par skopiem sīkstuļiem; piemēram, tirānus, kas āplaupa polisas un izlaupa svētnīcas, mēs drīzāk gan dēvējam par noziedzīgiem vai negēlīgiem, vai netaisniem. Turpretim blēdis kauliņu spēlē vai kabatzaglis, vai arī lielceļa laupītājs ir skopulīgi badakāši un mantrauši. Peļņas dēļ pūlas tiklab vieni, kā otri, un arī nicināšanu tie panes vienādi, taču vieni laupījuma dēļ dodas lielās briesmās, bet otri iedzīvojas uz draugu rēķina, lai gan pareizāk būtu dot draugiem; kā pirmie, tā otrie ir mantkārīgi, gribēdami gūt peļņu nekrietni. Katra šāda nekrietna iedzīvošanās raksturo cilvēku kā skopu. Devīgumam pilnīgi pamatoti tiek pretstatīta skopulība, jo tā ir lielāks ļaunums par izšķērdību un biežāk sastopama.

4. Par devīgumu un tam pretējiem netikumiem tik daudz ir pateikts. Nākamais varētu būt jautājums par cēlsirdību, jo arī tā ir tikumība, kas izpaužas ar naudas lietām saistītā rīcībā. Devīgumam ir saikne ar jebkuru rīcību, kas attiecas uz bagātību, turpretim cēlsirdība parādās tikai tajos gadījumos, kad darišana ir ar lieliem izdevumiem. Šajā ziņā tā pārspēj devīgumu lielumā. Kā norāda pats vārds, tā izpaužas kā cildena rīcība tur, kur izdevumi ir lieli. Lielums vienmēr ir relatīvs, nav vienādi izdevumi triērarham²⁴ un tam, kurš organizē svinīgu sakrālu procesiju. Cildenums izpaužas atbilstoši konkrētajam cilvēkam, iespējām un darbības objektam. Cēlsirdīgām raksturīgi lieli izdevumi, nevis niecīgi vai mēreni, kā Homērs saka, «ubagam devu es bieži»²⁵. Cēlsirdīgais vienmēr ir arī devīgs, bet devīgais nav tas pats, kas cēlsirdīgais. Nepietiekamība šādā rakstura attieksmē izpaužas kā sīkmanība, bet pārmērība — kā tukša dižošanās un mēra sajūtas trūkums vai kaut kas tamlīdzīgs. Pārmērība nav izdevumu lielumā, bet tieksmē padziļoties ar savu bagātību nevieta un nevajadzīgā veidā. Vēlāk par to runāsim sīkāk.

Cēlsirdīgs ir gudrs un zinošs. Viņš apzinās to, kas pieklājas, un lielos izdevumos rīkojas saprātīgi. Kā jau teicām pašā sākumā,²⁶ rakstura noturīga kvalitāte jeb iezīme veidojas un iegūst savu noteiktību pastāvīgās noteikta veida darbībās. Cēlsirdīgais atļaujas lielus izdevumus un dara to pienācīgā veidā, jo viņa darbi ir attiecīgi vērti izdevumiem. Ir jābūt atbilstīgai starp mērķi un iztērētajiem līdzekļiem, un te vienīgi var teikt, ka izdevumi dažkārt var pārsniegt darbu vērtību. Cēlsirdīgās rīcības mērķis ir skaistais, — tas raksturīgs visiem tikumiem, — un šāda rīcība sagādā baudu un ir aizraujoša. Turpretim pedantiski precīza rēķināšana ir sīkmanība. Cēlsirdīgais domā nevis par to, vai izdevumi nebūs pārāk lieli un kā lētāk tikt cauri, bet gan par to, kā kaut ko izdarīt skaistāk un cieņai atbilstošāk. Cēlsirdīgais nepieciešami ir arī devīgs, jo arī devīgais atļausies tādus izdevumus, kādus vajag un kā vajag. Šādās pašās situācijās cēlsirdība izeļas ar savu lielumu, būdama it kā devības variants; izdevumi atbilstoši lielākām iespējām padara arī visu lietu cēlāku. Bagātībai jeb mantai un izdevumu mērķim nav viena un tā pati izcilības mēraukla: jo dārgāka manta, jo tā vērtīgāka, piemēram, zelts, bet

mērķa skaistums ir mērķa lielumā. Kaut ko tādu vērot ir brīnīšķīgi, un cēlsirdība ir aprīnojama lieta, jo tā ir tikumība, kas parādās izdarīto darbu lielumā.

5. Ir izdevumi, kurus mēs uzskatām par godu, — tie ir saistīti ar dievu kultiem, piemēram, ziedojumi, svētīcu celtniecība un iekārtošana, upurēšana un līdzīgā veidā viss, kas attiecas uz kulta lietām; tāpat izdevumi tādiem pasākumiem, kas vairo pašapziņu valstij un pilsoņiem, piemēram, ja kaut kur pieņemts, ka jāriko krāšņa kora uzstāšanās vai jāuzbūvē lieliska triēra, vai jāsarīko svētki visai polisai.

Ikvienā gadījumā jāņem vērā, kas ir darītājs un kādas ir viņa iespējas. Visam jābūt savstarpēji atbilstošam: izdevumiem ir jābūt pietiekamiem salīdzinājumā ar darbu un arī ar pašu darītāju. Tāpēc nabags nekad nevar būt cēlsirdīgs, jo viņam nav līdzekļu, kurus viņš varētu tērēt ar plašu vērīenu; kurš to mēģina darīt, ir muļķīgs nelga, jo nav tam piemērots un nespēj rīkoties tā, kā vajag, bet tikumībai turpretim raksturīga pareiza rīcība. Šādus darbus pieklājas veikt tiem, kuriem ir vai nu pašu sagādāti līdzekļi, vai mantoti no senčiem un tuviniekiem. Tādi var būt ar dižciltīgu izcelšanos, izcili slaveni un tamlīdzīgi. Viņiem visiem piemīt kaut kas dižens, un tieši tāds ir arī cēlsirdīgais. Cēlsirdīga rīcība parādās tādos izdevumos, par kādiem tikko bija runa — tie ir ļoti lieli un tiem pienākas arī vislielākais gods.

Personiskajā dzīvē cēlsirdība var izpausties gadījumos, kas notiek vienu reizi, piemēram, kāzās vai līdzīgos; vai arī, ja notiek kaut kas tāds, kas var interesēt visu polisū vai vismaz ievērojamākos pilsoņus; tādi notikumi var būt arī atbraucēju viesu uzņemšana un pavadīšana, dāvanu saņemšana un sūtīšana.

Cēlsirdīgais ir izšķērdīgs ne jau savā labā, bet tā, lai labums būtu visiem pilsoņiem. Šādiem dāvinājumiem ir kaut kāda līdzība ar ziedojumiem dieviem. Bagātībai atbilstošam ir jābūt arī mājas iekārtojumam (arī tas ir greznojums pilsētai), un par tiem darbiem, kuru mūžs ir ilgāks, arī izdevumiem jābūt lielākiem (jo šie darbi ir skaistāki). Vienmēr jārikojas tā, kā atsevišķajā gadījumā ir pienācīgi un skaisti. Ne jau viens un tas pats piestāv dieviem un cilvēkiem, ne jau vienāds greznums templim un kapam. Izdevumu lielums ir atbilstošs mērķa lielumam, un visaugstākā cēlsirdība ir būt dižam un cē-

lam lielās lietās. Bumba un skaists smaržvielu trauciņš ir lieliska dāvana bērnam, taču šo priekšmetu cena ir niecīga un nenozīmīga. Cēlsirdīgajam raksturīgs ir tieši tas — katrā atsevišķā gadījumā rīkoties atbilstoši cēli (šādu rīcību pārspēt nav gandrīz iespējams) un vienmēr ievērot izdevumu vērtību.

6. Tāds ir cēlsirdīgais. Būt pārmērīgam un tērēt vairāk nekā vajag — tā rīkojas, kā jau teikts, plātīgs nejēga. Gadījumos, kas neizceļas ar nozīmību, viņš grib spidēt ar savu naudu un dižojas, piemēram, savus draugus cienādams kā kāzās vai arī kā megarieši, komēdiju korjiem parodā²⁷ paklājot purpura segu. Tas viss tiek darīts nevis skaista mērķa dēļ, bet demonstrējot savu bagātību, jo tāds cilvēks domā, ka visi apbrīnos viņu. Tur, kur vajag tērēt daudz līdzekļu, viņš atļaujas maz, — un otrādi.

Sikmanīgajam vienmēr pietrūkst cēlsirdības. Arī tad, kad viņš tērē daudz, viņš sagandē skaisto, jo viņš dara to, negribēdams un sūrodamies, nemitīgi uzmanot, lai izdotu pēc iespējas mazāk, un tādām cilvēkam šķiet, ka viņš dara vairāk nekā vajadzētu. Abas minētās galējības ir netikumi, taču tie nerada naidu, jo nenodara ļaunu tuvākajiem un pārāk nekropļo raksturu.

7. *Pašapzinīgums*, kā norāda jau pats vārds, liecina par savas cieņas apzināšanos. Kā tieši tas izpaužas, par to runāsim tuvāk. Nav nekādas atšķirības, vai mēs runājam par pašu rakstura kvalitāti vai par nostāju rīcībā. Var teikt, ka pašapzinīgais ir tas, kurš pats sevi augstu vērtē un turklāt ir šāda vērtējuma cienīgs. Iedomīga muļķība ir būt tādās domās par sevi bez pamata un nepelnīti. Tātad pašapzinīgais ir tāds, kā tikko teikts (tāds, kurš nav augstu godājams un sevi par tādu arī neuzskata, ir saprātīgi mērens, nevis pašapzinīgs, jo pašapzinīgums ir lielumā, tāpat kā skaistums: mazs augums var būt elegants un samērīgs, nevis skaists). Dižmanīgs ir tāds, kurš domā, ka ir augstu vērtējams, taču īstenībā nav tāds (ne jau gluži katrs, kas sev piedēvē lielāku vērtību, tūlīt ir dižmanīgs). Tāds, kurš sevi vērtē zemāk, nekā pelnījis, noniecina savu pašcieņu. Viņš mazdūšīgi noniecina sevi tiklab tad, kad gods viņam pienāktos lielā mērā, kā tad, kad vidēji lielā vai mazā mērā (vairāk gan tad, kad pelnījis lielu godu, jo grūti iedomāties, kāds tad būtu sevi noniecinošs cilvēks, ja viņš nebūtu liela goda cienīgs).

Pašapzinīgums kā rakstura kvalitāte ir savas vērtības apzināšanās augstākā mērā, bet rīcībā pašapzinīga cilvēka pareizā nostāja izpaužas kā vidus un samērs, jo viņš pats sevi vērtē atbilstoši pienācīgajam, turpretim galējības izpaužas pārspilēti gan uz vienu, gan uz otru pusi. Ja pašapzinīgs cilvēks sevi vērtē augstu, pat ļoti augstu, un viņš ir šāda vērtējuma cienīgs, tad tas galvenokārt attiecas uz vienu lietu: citu cilvēku parāditais gods un cieņa pieder pie ārējiem labumiem, ko sevišķi izrādām attiecībā pret dieviem, un pēc tiem lielā mērā tiecas pašapzinīgi cilvēki, turklāt mēs uzskatām tos par balvu visskaistākajiem darbiem. Gods tāpat ir vislielākais no ārējiem labumiem, un pašapzinīga cilvēka attieksme pret godu ir tāda, kā vajag, jo pašapzinīgums tieši izpaužas goda un pašcieņas apziņā; diženi cilvēki pelnīti uzskata sevi par liela goda cienīgiem.

Salīdzinājumā ar šādu pašapzinīgumu pašcieņas noņecināšana ir nepietiekamība. Tādi cilvēki vērtē sevi zemāk ne tikai par pašapzinīgajiem, bet arī zemāk par pašu pelnīto. Iedomīga dižmanība turpretim ir pārmērība un izpaužas kā pārspilēts pašapzinīgums. Šāds cilvēks tomēr nespēj goda un cieņas ziņā pārspēt īsteni un pelnīti pašapzinīgo.

Pašapzinīgs cilvēks, ja vien viņš ir vislielākās cieņas vērts, raksturā ir sevišķi krietns. Jo krietnāks kāds ir, jo lielāka cieņa tam pienākas, — vislielākā cieņa pienākas viskrietnākajam. Tāpat īsteni pašapzinīgam tajā pašā laikā jābūt arī krietnam; jebkurš tikums viņa raksturā parādās sevišķi cildeni: viņš nemetīsies bēgt briesmās un nebūs arī netaisnīgs. Kādēļ gan lai rikotos zemiski tāds, kurš neko nepārvērtē? Vērtējot jebkuru atsevišķu gadījumu, jāatzīst, ka pašapzinīgums bez krietnuma liktos pavisam smieklīgs. Nekrietnam cilvēkam nevar būt pašcieņas, jo cieņa un gods ir balva par tikumību un tā tiek piešķirta krietnajiem. Pašapzinīgums nav iespējams, ja raksturam nepiemīt visi pārējie tikumi; pašcieņa visiem tikumiem piešķir lielumu un ir kā rota. Tāpēc patiesi pašapzinīgam būt ir grūti un tas nav iespējams bez cildenuma un krietnības. Pašapzinīgums vislielākajā mērā izpaužas tad, kad runa ir par cieņu un necieņu. Pašapzinīga cilvēka prieks par lielu godu, ko viņam izrādīs krietni cilvēki, būs mērens, jo tādējādi viņš saņem tikai to, kas viņam pienākas, vai pat mazāk (līdzvēr-

tīgs gods tik pilnīgai tikumībai gandrīz nav iespējams). Tomēr viņš pieņems šādus cieņas apliecinājumus, jo nav nekā lielāka. Ja viņam godu izrādīs gadījuma cilvēki un par sīkumiem, viņš neliksies ne zinīs (jo neuzskatīs sevi par šāda goda cienīgu); līdzīgi viņš izturēsies pret necieņu (jo šāda attieksme pret viņu nav taisnīga).

Tā tad pašapzinīgums sevišķi izpaužas attieksmē pret godu; līdz ar to arī attieksmē pret bagātību, valdnieka varu, jebkādu labklājību vai neveiksmi viņš izturēsies mēreni, atbilstoši ikvienam gadījumam, proti, nedz veiksmē pārāk priecāsies, nedz neveiksmē — pārāk bēdasies. Arī pret godu un cieņu viņš neizturēsies tā, it kā tās būtu pašas lielākās vērtības (katrā ziņā valdnieka varu, bagātību izvēlas goda dēļ; tie, kam tas viss ir, grib, lai minēto iemeslu dēļ viņi tiktu godāti). Tam, kuram pat gods ir kaut kas niecīgs, tāds ir arī viss pārējais. Tāpēc pašapzinīgus uzskata par lepniem.

Var likties, ka arī veiksmē un labklājībā veicina pašapzinīgumu, jo dižciltīgie un tie, kuriem ir vara, kā arī bagātie tiek cienīti un viņiem tiek parādīts gods. Viņu labklājība izpaužas pārākumā, un jo lielāks un pārāks ir kāds labums, jo vairāk tas tiek godāts. Visa minētā labklājība un veiksmē vairo pašapzinīgumu, jo rada cieņu. Tomēr īstenībā tikai krietnums ir cienījams un godājams, lai gan vairāk tiek cienīts tāds, kurš ir gan krietns, gan arī veiksmīgs. Labklājībā dzīvojošiem, kuriem nav tikumības, nav tiesību vērtēt sevi augstu, un viņi nepareizi tiek saukti par pašapzinīgiem, jo būt īsteni pašapzinīgam nav iespējams bez tikumības. Šādi cilvēki minēto labumu dēļ kļūst augstprātīgi un nevērīgi pret citiem. Labklājībā dzīvojam pienācīgi un harmoniski nav viegli bez tikumības. Nespēdami to un domādami, ka ir pārāki, labklājībā dzīvojošie nicina citus, bet paši savā rīcībā cer uz nejaušībām. Viņi atdarina pašapzinīgos, paši nebūdami tādi, jo rīkojas tā, kā spēj: savu rīcību nesaskaņo ar tikumību, pret citiem izturas nicinoši nevērīgi. Pašapzinīgais drikst atļauties būt nevērīgs (jo viņš spēj novērtēt), bet lielākā daļa cilvēku rīkojas, vadoties no nejaušības. Pašapzinīgs cilvēks nieku dēļ neriskē un vispār nemīl aizrauties ar risku, toties ir gatavs riskēt nozīmīgā lietā, pat nesaudzējot dzīvību, it kā dzīvei nebūtu vērtības. Viņš ir gatavs darīt labu, taču jūtas neērti, ja viņam cits dara labu. Darīt labu var cilvēks, kurš pārāks; saņemt

palīdzību un labdarību no cita — tas piederas vājākam. Labu darbu viņš atdara ar vēl lielāku labdarību, jo tad tas, kurš pirmais darijis labu, saņēmis pretī vēl lielāku labdarību, paliks parādā. Uzskata, ka pašapzinīgie atceras tos, kuriem viņi darijuši labu, bet tos, kuri viņiem darijuši labu, — nē; tas, kurš saņēmis palīdzību, ir niecīgāks par to, kurš darijis labu, bet viņš tomēr grib būt pārāks. Turklāt pašapzinīgais labprāt grib dzirdēt par savu labdarību, bet par saņemto palīdzību — nelabprāt. Lūk, kāpēc Tetīda²⁸ nepiemin Zevam to, ko tam darijusi labu, tāpat arī spartieši²⁹ — to, ko viņi darijuši atēniešu labā, bet gan to, ko atēnieši darijuši viņu labā. Pašapzinīgam cilvēkam ir raksturīgi vai nu nejust ne pēc kā vajadzību, vai arī just vajadzību pēc palīdzības ļoti reti, toties labprāt palīdzēt citiem. Pret cilvēkiem, kuriem tiek izrādīta īpaša cieņa, un pret veiksmīgiem viņš izturas pašapzinīgi, pret vidusmēra cilvēkiem mēreni, jo būt pārākam par pirmajiem ir grūti un tas rada godbijību, bet būt pārākam par vidusmēra cilvēkiem — viegli; pirmajā gadījumā tas nav zemiski, otrajā — zemiski, gluži tāpat, kā parādot savu spēku pret vājiem.

Pašapzinīgais netiecas pēc tā, kas ir īpašā godā un cieņā, vai pēc tā, kur izeļas citi. Viņš nav pārāk aizrautīgs, ir nesteidzīgs, ja vien runa nav par lielu godu vai nozīmīgu lietu. Viņa aktivitāte izpaužas nedaudzās, toties lielās un slavenās lietās. Viņš nepieciešami ir arī atklāts savā naidā un draudzībā — slēpties raksturīgs bailīgam. Patiesība viņam rūp vairāk nekā slava, viņa runa un darbi ir atklāti, atklātībā izpaužas viņa pārākuma apziņa. Viņš ir patiess, izņemot tos gadījumus, kad viņa izturēšanās ir ironiska; tas parādās viņa atlieksmē pret pūli.

Pašapzinīgais nespēj dzīvot citam, kā vien draugam; pretējā gadījumā izpaužas kaut kas verdzisks, tāpēc visi lišķi ir pakalpīgi un nelgas ir lišķīgi.

Viņš ne par ko nebrīnās, jo nav nekā tāda, kas viņam liktos liels.

Viņš arī netur ļaunu prātu, jo pašapzinīgam ir raksturīgi nevis neaizmirst, it īpaši ļauno, bet drīzāk gan neievērot to.

Viņš neaprunā, jo nemīl runāt nedz par sevi, nedz par citu; viņam nerūp tas, lai viņš tiktu slavēts un lai citi tiktu nosodīti, — arī uzslavās viņš ir skops. Viņš nemēdz

ķengāties, pat par ienaidniekiem ne, un dara to, vienīgi izrādot savu nicinājumu.

Viņš nenāk ar lūgumiem un nav izmisis tajos gadījumos, kad runa ir par ikdienā nepieciešamo vai maznozīmīgo, jo tas ir raksturīgi tam, kas par to norūpējies īpaši.

Viņam vairāk rūp tas, kas ir skaists, toties nedod nekādus ienākumus, nekā tas, kas nes ienākumus un ir noderīgs. Šāda attieksme ir raksturīga tam, kuram piemīt pašpietiekamība.

Pašapzinīga cilvēka gaita ir lēna un mierīga, balss — zema un valoda nosvērta un nopietna, viņš nav steidzīgs un aizrautīgs, kā jau tāds, kurš netiecas pēc pārāk daudz kā un kurš neko nevērtē pārāk augstu (pacelts balss tonis un nemierīgs steidzīgums rodas tieši minēto iemeslu dēļ).

Tāds ir pašapzinīgs cilvēks, toties pašcieņas nepietiekamība izpaužas kā sevis noniecināšana, pārmērība — kā dižmanība. Liekas, ka šādi cilvēki nav nekrietni (jo viņi nedara neko ļaunu), taču viņu rakstura ievirze ir nepareiza un kļūdaina. Sevi noniecinošs cilvēks atņem sev to, ko viņš īstenībā ir pelnījis, jo viņš nepazīst sevi un tāpēc novērtē sevi nepareizi. Pretējā gadījumā viņš tiektos pēc tiem labumiem, ko pelnījis. Nevar teikt, ka šādi cilvēki ir muļķi, — drīzāk gan viņi ir bailīgi un nenoteikti. Šo cilvēku domas pašiem par sevi padara viņus vēl sliktākus: katrs tiecas pēc tā, ko viņš uzskata par sevis cienīgu, bet minētie cilvēki atsakās no krietniem un skaistiem darbiem, tāpat kā atsakās no ārējiem labumiem, jo uzskata sevi par necienīgiem.

Dižmanīgie ir muļķīgi nelgas; arī viņi nepazīst sevi, turklāt tas visiem ir redzams (viņi iekāro augstas lietas, it kā būtu to cienīgi, bet vēlāk tiek atmaskoti un nosodīti). Viņi mīl greznī gērbties, pievērš uzmanību savai ārīnei un tamlīdzīgi; viņi grib, lai visiem būtu redzama viņu labklājība, un paši runā par to, cerēdami, ka šā iemesla dēļ viņus cienīs.

Lielāks pretstats pašapzinīgumam ir pašcieņas noniecināšana nekā dižmanība. Tā ir biežāk sastopama un kā rakstura kvalitāte zemāka.

10. Pašapzinīgumā runa ir par lielu godu, kā jau teikts. Runājot vispār par godu, iespējama tikumība tādā pašā veidā, kā jau iztirzāts iepriekšējos gadījumos: šai tikumībai salīdzinoša attiecība pret pašapzinīgumu ir tāda

pati kā devīgumam pret cēlsirdību. Abos gadījumos darišana nav ar kaut ko lielu, bet attiecībā pret mēreno vai niecīgo šie tikumi veido pareizu mūsu attieksmi. Tāpat kā naudas ņemšanā un došanā ir iespējams pareizais samērs, pārmērība un nepietiekamība, tāpat arī tieksme pēc goda var izpausties *par daudz* vai *par maz* attiecībā pret tieksmes objektu un veidu. Mēs nosodām godkārīgu, tāpēc ka viņš ir pārmērīgs un viņā šo tieksmi pēc goda nerada tas, kam vajadzētu; nosodāms ir arī tas, kurš ir galīgi vienaldzīgs pret godu, jo viņš netiecas pēc tā, lai viņu godātu par krietniem un skaistiem darbiem.

Dažos gadījumos mēs slavējam godkārīgu cilvēku kā patiesi vīrišķīgu un tādu, kas mīl skaisto, dažos gadījumos — negodkārīgu kā mērenu un saprātīgu, kā jau teicām iepriekš.³⁰

Ar vārdu *godkārīgs* mēs vienmēr neapzīmējam vienu un to pašu, jo izteiciens *kaut ko kārot* ir daudznozīmīgs. Mēs slavējam to, kura tieksme pēc goda ir spēcīgāka nekā vairumam cilvēku, bet nosodām to, kura tieksme ir spēcīgāka par vajadzīgo. Tā kā vidus un pareizais samērs ir bez nosaukuma, tad abas galējības cīnās, lai aizņemtu šo vietu, jo tā ir tukša. Tomēr tur, kur ir pārmērība un nepietiekamība, tur ir arī vidus kā pareizais samērs, jo tieksme pēc goda var būt gan lielāka, gan mazāka par vajadzīgo; tātad tā var būt arī tāda, kā vajag. Lūk, tieši šāda rakstura kvalitāte tiek slavēta, — tā parādās kā pareizais samērs attieksmē pret godu, taču tai nav nosaukuma. Salīdzinājumā ar godkārību šāda attieksme šķiet negodkārība, salīdzinājumā ar negodkārību — godkārība un salīdzinājumā gan ar vienu, gan ar otru, tā zināmā mērā šķiet brīžiem pirmā, brīžiem — otrā. Minētais, acīm redzot, raksturīgs arī citiem tikumiem. Tā kā vidusstāvoklim valodā nav apzīmējuma, pretstatu veido galējības.

11. Dusmās pareizais samērs un vidus ir savaldīga laipnība. Valodā vidusstāvoklim nav īsta apzīmējuma, to pašu gandrīz var teikt arī par galējībām. Mēs par pareizo samēru un vidu atzīstam savaldīgu laipnību, — tā vairāk nosveras uz nepietiekamības pusi, kurai arī valodā nav īsta apzīmējuma. Pārmērību varētu nosaukt par ātrsirdību, jo pats afekts izpaužas kā sirdīšanās. Iemeslu, kas rada šādas dusmas, ir daudz, un tie ir atšķirīgi. Cildina to, kurš dusmojas tajos gadījumos un pret tiem,

pret kuriem vajag, tāpat dara to pienācīgi un tieši tad, un tik ilgu laiku, cik vajag. Var uzskatīt, ka šādam cilvēkam piemīt savaldīga laipnība, un tā ir slavējama (šāds cilvēks neuztraucas, nepakļaujas dusmu afektam, bet, izrādot savu neapmierinātību un sašutumu, vadās no prāta apsvērumiem; te vairāk vērojama novirzīšanās uz nepietiekamību, jo šādam cilvēkam piemīt nevis tieksme nosodīt, bet drīzāk gan tieksme izturēties saprotoši).

Nepietiekamība, vai nu tā būtu zināma lēnprātība, vai kas cits, ir nosodāma (tie, kas neizrāda dusmas un sašutumu tad, kad vajag, liekas muļķi, jo, šķiet, viņi neko nejut un nepārdzīvo, nav spējīgi aizstāvēties; ļaut sevi apmētāt dubļiem un nebūt gatavam aizsargāt savus tuvakos ir verdziski).

Pārmērība dusmās izpaužas visās iespējamās attieksmēs (proti, ir iespējams dusmoties ne uz tiem, uz kuriem vajag, ne tajos gadījumos, kad vajag, tāpat arī vairāk, straujāk un ilgāku laiku, nekā vajag), bet visas šīs pārmērības nepiemīt vienam un tam pašam cilvēkam. Tas nebūtu iespējams, jo ļaunums sagandē un iznīcina pašu cilvēku; turklāt tad, ja tas piedevām ir tik vispusīgs, tas kļūst nepanesams.

Ir dusmīgi cilvēki, kas ātri iekaist, taču ātri rimstas, un tas ir vislabākais, kas viņiem piemīt. Tā notiek tāpēc, ka viņi nespēj valdīt dusmas un reaģē tūlīt asi un atklāti, bet pēc laiciņa norimstas. Tie, kuri dusmās ir skarbi un neganti, aizsvilstas bez kāda iemesla un gandrīz vai pret katru. Viņi ir žultaini un savas dusmas glabā ilgu laiku. Nomierināšanās iestājas tikai tad, kad viņiem rodas iespēja atriebt, jo atriebība izbeidz dusmas, ciešanu vietā radot baudu. Ja tas nenotiek, viņi saglabā sevi smagumu un rūgtumu. Tā kā viņi nav atklāti, neviens viņus nevar pārliecināt un iespaidot, bet, lai izgaisinātu dusmas sevī, vajadzīgs laiks. Viņi ir neciešami sev un saviem tuvākajiem draugiem.

Par smaga rakstura cilvēkiem mēs dēvējam tos, kuri ir neiecietīgi vairāk un ilgāku laiku, nekā vajadzīgs, kā arī neiecietīgi pret tiem, pret kuriem nebūtu vajadzīgs. Arī viņi ātrāk nerimstas, kamēr nav atriebuši vai sodījuši kādu.

Savaldīgai laipnībai lielāks pretstats ir pārmērība dusmās; tā biežāk sastopama (jo cilvēkam vairāk raksturīgi

ir atriebt un nosodīt), un dzīvē smaga rakstura cilvēki savstarpējās attiecībās ir sliktāki un zemiskāki.

Tas, par ko jau iepriekš bija runa, ir skaidrs arī no tikko teiktā: nav viegli precīzi definēt, kādā veidā, pret ko un cik ilgu laiku jādusmojas, kāda ir tā robeža, kas šķir pareizo attieksmi no kļūdas. Tas, kurš tikai mazliet novirzās vai nu uz vienu, vai otru pusi, netiek nosodīts. Dažkārt mēs pat cildinām iecietību un miermīlīgu lēnprātību un dēvējam to par savaldīgu laipnību, bet citkārt dusmīgumu un nepamierinātību saucam par vīrišķību, kas piemīt cilvēkiem, kuri spēj valdīt. Kāda īsti ir tā attieksme, kas nosodāma, vārdos nav viegli definēt, — katrā atsevišķā gadījumā to izšķir sajūta. Vienīgi to var pateikt skaidri: cildināma ir tā rakstura kvalitāte, kas ietver pareizo samēru un vidu; tā virza mūsu attieksmi dusmās pareizi katrā konkrētajā gadījumā; gan pārmērība, gan nepietiekamība ir nosodāmas. Niecīgai novirzei nav nozīmes, bet gan tādai, kas ir vairāk izteikta vai spilgtā. Tātad, skaidrs, ka jāturas pie pareizā samēra.

12. Rakstura kvalitātes dusmās ir pārrunātas. Savstarpējās attiecībās sadzīvē, sarunās un kopējā darbībā ir vērojama divējāda izturēšanās: viena daļa cilvēku izturas iztapīgi un citiem par prieku visu slavē, nekad nerunā pretī un uzskata, ka pret jebkuru cilvēku jāizturas tā, lai nesagādātu viņam nepatīkamus pārdzīvojumus; otra daļa ir pretēja tiem, vienmēr strīdas un uzskata, ka sagādāt ciešanas nav nekas: šos sauc par īgniem un kašķīgiem cilvēkiem. Ir pilnīgi skaidrs, ka minētās rakstura kvalitātes ir nosodāmas un cildināms ir vidusstāvoklis kā pareizais mērs, saskaņā ar kuru piekrišana un sašutums izpaužas tā, kā vajag. Šādam vidusstāvoklim valodā nav apzīmējuma, — tas, liekas, visvairāk līdzīgs draudzīgumam. Gluži tāpat mēs arī pieklājīgu varam saukt par draudzīgu ar to atšķirību, ka draudzīgums vēl ir saistīts arī ar mīlestības un draudzības jūtām, bet minētajā gadījumā attiecībās neparādās emocijas un mīlestības jūtas. Šāds cilvēks izturas pareizi nevis tāpēc, ka viņš kādu milētu vai ienīstu, bet tāpēc, ka tāds ir viņš pats. Sajā ziņā viņš nešķiro, vai cilvēki ir nezināmi vai pazīstami, tuvi vai sveši, tomēr katrā atsevišķajā gadījumā viņš rīkosies atbilstoši, jo ne jau gluži vienādi pieklājas rūpēties par tuvu paziņu un par svešinieku. Vis-

pārīgi sakot, šāds cilvēks savstarpējās attiecībās rīkosies tā, kā vajag. Ja darbības mērķis būs skaistais vai derīgais, viņš centīsies nesarūgtināt nevienu, bet drīzāk iepriecēs. Savstarpējās attiecībās izpaužas vai nu bauda, vai nepatika. Ja darbība nebūs vērsta uz skaisto, bet būs kaitīga, viņš nepiekritīs, strīdēsies pretim un labāk izvēlēsies kāda sarūgtināšanu. Ja darbība ir nekrietna, pat ļoti zemiska, un vēl sagādā zaudējumu, viņš ar sašutumu vērsīsies pret to. Atšķirīga būs viņa izturēšanās pret gadījuma cilvēkiem un pret tādiem, kuriem tiek parādīta īpaša cieņa, kā arī pret vairāk pazīstamiem un mazāk pazīstamiem; līdzīgi viņš ievēros arī citas atšķirības, katrā gadījumā izturoties tā, kā pienākas.

Šāda cilvēka būtība ir tāda, ka viņš vienmēr izvēlēsies draudzīgu izturēšanos un prieka sagādāšanu, izvairīsies sarūgtināt un ievēros darbības sekas, ja vien tās nebūs nenozīmīgas, es gribu teikt, saskaņos savu rīcību ar skaisto un derīgo. Ja kāda darbība nākotnē varēs sagādāt prieku un baudu, viņš atļausies arī nelielu sarūgtinājumu. Tāda ir šī rakstura kvalitāte, taču valodā tai nav apzīmējuma.

Tāds, kurš vienmēr cenšas izpatikt un sagādāt prieku bez kāda īpaša blakusnolūka, tāds ir iztapīgi laipns, turpretim tad, ja blakusnolūks ir peļņa vai kādi citi ieguvumi, mēs tādu cilvēku saucam par lišķi. Tas, kurš vienmēr ir nelaipns un nesaticīgs ar visiem, kā jau teikts, ir īgna un kašķis. Liekas, ka pretstatu veido galējības, tāpēc ka vidusstāvoklim nav nosaukuma.

13. Līdzīgās situācijās parādās arī tā rakstura kvalitāte, kas ir vidus starp lielību un pašironiju; arī tai valodā nav apzīmējuma. Tomēr nenāktu par sliktu iztīrīt arī šīs rakstura kvalitātes, jo tā mēs skaidrāk varēsim izzināt to, kas attiecas uz raksturu. Iztīrājot katru gadījumu atsevišķi, mēs drīzāk pārliecināsimies, ka tikumi patiešām katrā konkrētā attiecībā ir vidus un pareizais samērs.

Par tām attiecībām, kurās ikdienas saskarsmē un sadzīvē parādās savstarpēja patika vai nepatika, ir jau parunāts. Tagad iztīrāsīm patiesumu un melīgumu vārdos un darbos. Lielīgais grib, lai viņu slavē; viņš pietēlo to, kā viņam īstenībā nav vai kas viņam piemīt daudz mazākā mērā. Patiešs cilvēks ir tas, kurš dzīvē un runā ir tāds, kāds viņš ir, un to, kas viņam patiešām piemīt,

nenoliedz un nepārspilē. To visu var darīt vai nu noteikta mērķa dēļ, vai tāpat; ja netiek izvirzīts kāds noteikts mērķis, tad katra cilvēka vārdi un darbi, un visa dzīve ir tāda, kā tas katram raksturam ir atbilstoši.

Paši par sevi meli ir zemiski un nosodāmi, turpretim patiesība — skaista un cildināma. Tieši tāpēc paties cilvēks ir slavējams, bet nepaties nosodāms abos gadījumos³¹, vairāk gan lielīgais.

Par katru runāsim atsevišķi; vispirms par patieso. Mēs nerunājam par patiesumu, kas izpaužas savstarpējās vienošanās, arī ne par tiem gadījumiem, kas saistīti ar ne-taisnīgumu un taisnīgumu (jo tas attiecas uz citu tikumu), bet gan par tiem gadījumiem, kur minētām situācijām nav nozīmes un kur patiesums izpaužas vārdos un dzīvē kā noteikta rakstura kvalitāte. Liekas, ka šāds cilvēks ir godprātīgs. Tāds, kurš mīl patiesību, ir paties gan tad, ja tam nav īpašas nozīmes, gan vēl jo vairāk tad, ja tam ir nozīme. Viņš vairīsies no meliem kā no kaut kā zemiska un apkaunojoša, un šāda attieksme ir cildināma. Ja šāds cilvēks arī atvirzās no patiesuma, tad tikai tā, ka viņš sevi izceļ pēc iespējas mazāk. Arī raksturā viņš liekas krietnāks, tāpēc ka pārmērības vienmēr ir nepatīkamākas.

Mulķīgi izturas tas, kurš pietēlo, kā viņam īstenībā nav, un kurš to dara bez jebkāda blakusmērķa (tādam cilvēkam meli sagādā prieku). Šāda izturēšanās vairāk līdzīga tukšai uzpūtībai nekā nekrietnībai. Ja kāds to dara noteikta mērķa dēļ, piemēram, slavas vai goda dēļ, tad viņš nebūtu pārāk nosodāms; bet raksturā nekrietnāks ir tāds, kas to dara naudas vai citu ar naudu saistītu labumu dēļ. Lielība parādās rīcības izvēlē, nevis kā dvēseles potenciāla spēja, — tā ir rakstura kvalitātes, noteiktas īpašības izpausme. Tā, piemēram, ir melīgi cilvēki, kuriem paši meli sagādā prieku, un ir tādi, kuri ir nepatīsi slavas vai kāda cita labuma dēļ. Slavaskārie pietēlo to, par ko kādu var eildināt vai uzskatīt par laimīgu; peļņaskārie — to, kas apkārtējiem cilvēkiem varētu būt nepieciešams vai derīgs un ko viegli maskēt³². Var tēlot, piemēram, pareģi, gudro vai ārstu, to arī visbiežāk dara, jo tieši šādās formās izpaužas iepriekš teiktais.

Ironiskie rakstura ziņā liekas smalkāki (jo viņu runa nav virzīta uz to, lai iegūtu sev kādu labumu, viņi vienkārši necieš plātīgumu). Šādi cilvēki noliedz sevī to visu,

kura dēļ viņus varētu uzskatīt par slaveniem, kā, piemēram, darija Sokrats.

Tie, kuri šādi izturas arī sīkumos un turklāt tā, ka minētais ir skaidri redzams, ir aušīgi nelgas. Dažreiz pašironija izpaužas gandrīz vai kā lielība; tā var teikt, piemēram, par spartiešu apģērbu (jo lielība ir gan pārmērība, gan arī pārspilēta nepietiekamība). Tie, kuri pašironijā ievēro mēru, liekas smalki un taktiski cilvēki.

Pretstats patiesajam šķiet lielīgais, jo viņš ir sliktāks.

14. Dzīvē ir arī izklaidēšanās un tajā iespējama laika pavadīšana ar jokiem. Arī šajās situācijās iespējamas saskanīgas un pienācīgas savstarpējās attiecības, gan runājot to, ko vajag un kā vajag, gan arī uzklausot. Runāt un uzklausīt otru ir divas dažādas lietas. Skaidrs, ka arī te iespējama pārmērība, vidus un nepietiekamība.

Tie, kas smidzināšanā pārspilē, ir āksti un nepanesami cilvēki. Viņu mērķis ir vienmēr smidzināt, nevis būt pieklājīgi asprātīgiem, tāpēc viņi maz rūpējas par to, lai nesarūgtinātu izsmejamo.

Kas paši nevar pateikt neko smieklīgu un dusmojas par tiem, kuri joko, tie ir neaptēsti, truli un garlaicīgi cilvēki. Tos, kuri mēreni joko, dēvē par asprātīgiem; tie ir cilvēki, kuri viegli rod kontaktus ar citiem un ir atraisīti, veikli sarunu biedri. Atrasisība liecina par zināmu kustīgu elastību raksturā. Tāpat kā par ķermeni varam spriest pēc kustībām, tāpat arī par raksturu. Tā kā komiskais ir bieži sastopama parādība un lielākā daļa cilvēku par jokiem un asprātībām priecājas vairāk, nekā būtu vajadzīgs, tad āksti palaikam arī tiek saukti par asprātīgiem jokdariem, lai gan no minētā ir skaidrs, ka viņi atšķiras no tādiem un ne jau mazā mērā.

Pareizam samēram raksturīga arī pieklājība. Pieklājīgs cilvēks runā un uzklausa to, kas piestāv pieklājīgam un brīvam, — tāds cilvēks atļaujas jokos teikt un klausīties pienācīgo. Brīva cilvēka joki atšķiras no atkarīga un verdziska cilvēka jokiem, tāpat arī izglītota cilvēka joki no neizglītota. Šo atšķirību var redzēt arī vecajā un jaunajā komēdijā: vecajā komēdijā smieklīgais bija neķītra runāšana, jaunajā komēdijā smieklus izraisa vairāk ar zemeckstu un mājieniem. Pieklājības ziņā tā nav maza atšķirība.

Ko dēvēt par asprātīgu jokatāju? Vai to, kurš runāšanā neatļaujas neko tādu, kas nepiestāvētu brīvajam,

vai to, kurš klausītāju nevis sarūgtina, bet drīzāk iepriecē? Vai varbūt to nemaz nevar precīzi noteikt, jo vienam dažs liekas ienīstams vai patīkams, otram cits? Atbilstoši tam katrs būs ar mieru klausīties un, ko kāds labprāt klausās, to, liekas, arī dara. Taču ne jau gluži visu var darīt, jo izsmējīgi joki ir asprātības zināmā mērā ir arī ķengāšana, un to dažreiz aizliedz likumdevēji. Varbūt vajadzētu aizliegt arī izsmiešanu. Izglītots un brīvs cilvēks rīkosies tā, it kā viņš pats sev būtu likums.

Tāds ir šajās situācijās vidusstāvoklis. Cilvēku, kura attieksme ir atbilstoša pareizam samēram, var saukt vai nu par pieklājīgu, vai asprātībā atraisītu. Ākstīgi jokdari nevar iztikt bez smīdināšanas, un jokos viņi netaupa nedz sevi, nedz citus. Viņi spēj pateikt to, ko neviens izglītots cilvēks ne tikai neteiktu, bet nebūtu ar mieru arī klausīties. Truls un garlaicīgs cilvēks šādā sabiedrībā ir vienkārši nederīgs; pats neko nespēdams dot, viņš visiem ir nepatīkams un visus kaitina. Tomēr liekas, ka dzīvē šāda atpūta un izklaidēšanās ir nepieciešama.

Tātad ir pārrunāts par vidu un pareizo samēru trīs dažādās dzīves situācijās, kuras visas saistītas vai nu ar savstarpējām attiecībām vārdos, vai kopīgu darbošanos. Vienā gadījumā runa ir par patiesumu šādās attieksmēs, divi pārējie gadījumi saistīti ar savstarpēju patiku, kas var parādīties, gan kopīgi izklaidējoties, gan citās sadzīves situācijās.

15. Par kautrību kā kauna sajūtu nevar runāt kā par rakstura tikumu, jo tā vairāk līdzīga afektam nekā noturīgai rakstura kvalitātei. Raksturojot kauna sajūtu, var teikt, ka tā ir zināmas bailes no neslavas; tā izpaužas līdzīgi kā bailes no briesmām, jo nokaunējušies nosarkst, bet tie, kuri pārdzīvo nāves bailes, nobāl. Tiklab viena, kā otra izturēšanās vairāk saistīta ar ķermeni, un tieši tas ir vairāk raksturīgs afektam nekā ievingrinātai un noturīgai rakstura kvalitātei. Šāda afekta izpausme piestāv nevis jebkuram vecumam, bet gan tikai jaunībai. Mēs uzskatām, ka jauniešiem ir jābūt kaunīgiem, jo viņi, vadīdamies savā dzīvē no emocijām, bieži kļūdās, taču kaunīgums viņus iegrožo. Jauniešus mēs cildinām par viņu kautrīgumu, bet vecāku cilvēku gan neviens neslavēs par to, ka viņš ir kautrīgs, jo mēs uzskatām, ka tādā vecumā neklājas darīt to, par ko vajadzētu kaunēties. Kaunēšanās nav raksturīga arī godprātīgajiem, jo

kauna sajūtu rada nekrietna rīcība (bet nekrietni darbi nav jādara, un te nav nekādas atšķirības, vai nekrietnība ir tikai šķietama vai pēc būtības, — kā vienā, tā otrā gadījumā tā nav pieļaujama, līdz ar to nav arī jākaunās), turpretim zemisks cilvēks ir spējīgs veikt nekrietnus darbus. Ir bezjēdzība domāt, ka nokaunēšanās par nekrietnu darbu varētu kādu padarīt par godprātīgu. Kaunīgums izpaužas tad, kad rīcība ir bijusi labprātīga, bet godprātīgs cilvēks nekad labprātīgi nerīkosies nekrietni. Varētu izvirzīt pieņēmumu, ka kaunīgums ir zināmā mērā kaut kas godprātīgs: ja ir izdarīts kaut kas slikts, tas rada kauna sajūtu. Bet šādi nevar spriest par rakstura tikumiem. Ja jau nekautrība ir nekrietna un izpaužas kā nekaunēšanās no zemiskas rīcības, tad no tā nebūt neizriet, ka kauna sajūta par zemisku rīcību ir godprātība. Arī savaldība nav tikumība, bet kaut kas jaukts. Iztirzājums par to būs vēlāk, tagad parunāsim par taisnīgumu.

E

[V GRĀMATA]

1. Jāaplūko jautājums par taisnīgumu un netaisnīgumu: kādās darbībās parādās šis rakstura kvalitātes; kā taisnīgumā izpaužas pareizais samērs un vidus, un kādi ir galējie pretstati jēdzienam *taisnīgais*. Mūsu iztīrājuma metode būs tāda pati, kā izklāstot iepriekšējos jautājumus.

Mēs redzam, ka visi par taisnīgumu sauc tādu noturīgu rakstura kvalitāti, kura garantē spēju rīkoties taisnīgi un kura arī darbībā izpaužas kā taisnīga rīcība; turklāt šī rakstura kvalitāte nosaka arī cilvēku gribu rīkoties taisnīgi. Tādā pašā veidā tiek spriests par netaisnīgumu: tā ir rakstura kvalitāte, kas darbībā izpaužas kā netaisnīga rīcība un kas virza cilvēka gribu uz netaisnīgu rīcību. Šie atzinumi arī mūsu iztīrājumā lai ir pamatpieņēmumi.

Lietas būtība nav vienāda zinātnēs un dažādās spējās, no vienas puses, un noteiktās rakstura kvalitātēs, no otras puses. Viena un tā pati zinātne un viena un tā pati spēja attiecas uz pretējām lietām, bet viena un tā pati rakstura kvalitāte neattiecas uz pretējo, piemēram, veselībā var izpausties nevis neveselīgais, bet tikai veselīgais. Mēs, piemēram, sakām: veselīga cilvēka gaita, ja kāds iet kā vesels cilvēks. Bieži no noteiktas rakstura kvalitātes var iegūt priekšstatu par pretējo, kā arī bieži vien par kādu rakstura kvalitāti var spriest no tā, kas ir pamatā šai kvalitātei. Ja ir zināms, kā izpaužas labs veselības stāvoklis, tad ir skaidrs arī, kā izpaužas slikts. Saprast, kas ir laba veselība, var, ja zina tos apstākļus, kas ir pamatā un kas veicina labu veselību, un otrādi,

zinot, kas ir laba veselība, var zināt tos apstākļus, kas veicina labu veselību. Ja par labu veselības stāvokli liecina spēcīga miesas uzbūve, tad nepieciešami izriet, ka par sliktu veselības stāvokli liecinās vāja miesas uzbūve, un tie apstākļi, kas rada labu veselību, tie radīs arī spēcīgumu miesas uzbūvē.

2. Parasti ir tā, — ja kāds jēdziens ir daudznozīmīgs, tad arī pretējais jēdziens ir daudznozīmīgs. Tā, piemēram, ja jēdziens *taisnīgais* ir daudznozīmīgs, tad daudznozīmīgi ir arī jēdzieni *netaisnīgais* un *netaisnīgums*. Taisnīgums un netaisnīgums ir daudznozīmīgi jēdzieni, bet šo jēdzienu daudzās nozīmes ir ļoti tuvas un tādēļ grūti pamanīt atšķirību. To var redzēt skaidrāk, ja nozīmes ir tālākas. Tā, piemēram, ir liela atšķirība nozīmēs vārdam «*atslēga*» — ar šo homonīmu mēs apzīmējam gan atslēgas kaulu dzīvām būtnēm, gan arī to atslēgu, ar ko slēdzam durvis; atšķirība te izpaužas ārējā izskatā. Tātad noskaidrosim, cik daudzās nozīmēs tiek lietots jēdziens *netaisnīgs* cilvēks. Šķiet, ka likumpārkāpējs, ierāvējs un negodīgs ir netaisnīgi cilvēki. No tā izriet, ka taisnīgs cilvēks ir likuma ievērotājs un tāds, kurš necenšas iegūt sev vairāk. Tātad viss likumiskais un godīgais ir taisnīgs, pretlikumiskais un negodīgais — netaisnīgs. Netaisnīgais cenšas sev iegūt vairāk ne jau visus labumus, bet tikai tos, kas saistīti vai nu ar dzīves labklājību un veiksmi, vai ar neveiksmi. Šie labumi vienmēr ir labumi šī vārda tiešajā nozīmē, taču tie ne jau vienmēr ir labumi konkrētam cilvēkam. Un tomēr cilvēks labprāt grib tos sev izlūgties un tiecas pēc tiem, lai gan to nevajadzētu darīt, bet drīzāk vajadzētu panākt, lai labumi šī vārda tiešajā nozīmē būtu labumi arī viņam pašam, un tad vēlēties to, kas viņam pašam ir labs.

Netaisnīgais ne vienmēr cenšas sev ieraut vairāk, piemēram, viņš izvēlas sev pēc iespējas mazāk ļaunā. Bet, tā kā mazāks ļaunums zināmā mērā ir labums un ierāšana vienmēr ir vērsta uz kaut ko labu, tad, arī šādi spriežot, var teikt, ka netaisnīgais ir ierāvējs. Viņš ir arī negodīgs; šis jēdziens ir plašāks un kā kopīgs jēdziens ietver arī iepriekšējo.

Ja likumpārkāpējs ir netaisnīgs un likuma ievērotājs taisnīgs, tad skaidrs, ka viss likumiskais ir zināmā mērā arī taisnīgs. Viss, ko nosaka likumdošana, ir taisnīgs, un

mēs atzīstam, ka arī katrs atsevišķais ar likumdošanu saistītais jautājums ir taisnīgs.

3. Likumu pārkāpējs tāpat ir netaisnīgs, likumu ievērotājs — taisnīgs, tāpēc skaidrs, ka viss likumiskais ir taisnīgs. Likumiskais savukārt ir tas viss, ko nosaka likumdošana, un katra atsevišķa likumības izpausme ir taisnīga. Likumi aptver visas jomas un ir vērsti uz to, lai nodrošinātu labumu visiem kopā vai tikai izcilākajiem, kuri izceļas vai nu ar tikumību, vai kādā citā veidā.

Vienā nozīmē ar jēdzienu *taisnība* mēs saprotam to visu, kas pilsoņu kolektīvā rada un nosargā vai nu laimi, vai vismaz daļēju laimi. Likums pavēl būt drosmīgam, piemēram, neatstāt ierindu, nebēgt, nepamest ieročus, arī būt saprātīgi mērenam, t. i., nebūt izvirtīgam un augstprātīgam, likums pavēl arī būt iecietīgi laipnam, nesist nevienu un nelamāt. Tādā pašā veidā likums nosaka rīcību arī attiecībā uz citiem tikumiem vai netikumiem, vienus veicinot, otru kavējot. Pareizi sastādīts likums to veic pareizi, pavirši sastādīts un nepārdomāts likums — slikti. Šādā nozīmē jēdziens *taisnīgums* kā rakstura kvalitāte ir jāsaprot kā pilnīga tikumība, taču ne vienkārši kā rakstura kvalitāte, bet gan kā attiecsmes izpausme pret otru. Tāpēc bieži vien taisnīgumu uzskata par visnozīmīgāko un varenāko no tikumiem un, kā saka, «nedz rīta, nedz vakara zvaigzne nav vairāk apbrīnojama». Saka arī tā: «Taisnīgums ietver sevī visus tikumus.»³³

Taisnīgums ir vispilnīgākā tikumība tāpēc, ka tieši attiekmē parādās šī pilnība: tas, kuram piemīt šāds tikums, var to apliecināt attiekmē pret otru, ne tikai pret sevi. Daudzi pašu dzīvē var apliecināt savu tikumību, bet nespēj to izdarīt attiekmē pret otru. Šķiet, ka labi pateicis Biants:³⁴ «Vara parādīs, kāds ir cilvēks.» Tas, kuram ir vara, ir saistīts ar citiem, ar visu kopību. Tieši tāpēc, ka taisnīgums izpaužas attiekmē pret otru, tas, šķiet, ir vienīgais tikums, kas ir arī cita labums, jo tas sagādā labumu un derīgo arī otram, — vai nu valdniekam, vai vienkāršam pilsonim. Visnekrietnākais ir tas, kurš pret sevi un saviem draugiem izturas zemiski, viskrietnākais — nevis tas, kurš ir tikumīgs attiekmē pats pret sevi, bet gan tas, kurš ir tāds pret otru, un tādā būt ir grūti. Šādā nozīmē jēdziens *taisnīgums* nav tikumības daļa, bet visaptveroša tikumība vispār, tāpat kā

tā pretstats *netaisnīgums* nav netikumības daļa, bet netikumība vispār (ar ko atšķiras tikumība vispār no šāda taisnīguma ir skaidrs no iepriekš teiktā, proti, jēdzienu saturs ir viens un tas pats, bet izpausme atšķiras: taisnīgums parādās attieksmē pret otru, bet tikumība šā vārda tiešajā viennozīmībā ir rakstura kvalitāte).

4. Tagad mēs cenšamies noskaidrot to taisnīguma jēdzienu, kas ir tikumības daļa; kā mēs jau teicām, tāds pastāv. Pierādījumi te ir šādi: visas citas nekrietnības, kas izpaužas kāda rīcībā, liecina, ka tāds cilvēks ir netaisnīgs, bet tomēr viņš necenšas iegūt sev neko vairāk, piemēram, tāds, kurš glēvuma dēļ pamet vairogu vai dusmu dēļ kādam sit, vai arī skopulības dēļ nepalīdz ar naudu. Bet, ja kāds cenšas ieraut un iegūt sev vairāk, tad visbiežāk tā, ka neviens no iepriekš minētajiem netikumiem neizpaužas un arī visi kopā ne, toties drīzāk parādās kāda cita nekrietnība (tādu cilvēku mēs taču nosodām) un netaisnīgums. Tātad ir vēl kāds cits netaisnīgums, kas ir it kā daļa no vispārīgā jēdziena, un katra šāda netaisnīguma izpausme ir daļa no plašākā jēdziena *pretlikumīgs*. Turklāt, ja kāds peļņas nolūkā nododas izvirtībai un par to vēl saņem atlīdzību, bet cits šķiež līdzekļus, lai apmierinātu iekāres, tad skaidrs, ka pēdējais drīzāk ir izlaidīgs nekā ierāvējs, bet pirmais netaisnīgs, nevis izlaidīgs, jo viņš to dara peļņas dēļ.

Tālāk, visos citos gadījumos netaisnīgu rīcību var attiecināt uz kādu noteiktu netikumību, piemēram, izvirtība ceļas no izlaidības, sava ciņu biedra pamešana kaujas laukā — no glēvulības, otra piekaušana un sišana — no dūsmām, bet negodīga peļņa nav attiecināma ne uz kādu citu netikumību kā tikai uz netaisnīgumu. Tas ir skaidrs, ka ir vēl kāds netaisnīgums, kas atšķiras no vispārīgā jēdziena kā daļa. Abas minētās nozīmes apzīmētas ar vienu un to pašu vārdu, jo tās pakļaujas vienam un tam pašam sugas jēdzienam. Abos gadījumos netaisnīga rīcība izpaužas attieksmē pret otru, atšķirība ir tā, ka netaisnīgums šaurākā nozīmē³⁵ parādās situācijās, kad izšķiras jautājums par godu, naudu, paša drošību —, vai kā lai to pasaka vienā vārdā, — bez tam par šādu netaisnīgumu liecina arī bauda, ko sagādā peļņa, turpretim netaisnīgums plašākā nozīmē ir saistīts ar visu to jomu, kurā vien var izpausties krietna un tikumiska rīcība.

5. Tātad ir noskaidrots, ka jēdziens *taisnīgums* nav viennozīmīgs un ka ārpus visaptveroša tikumības jēdziena ir vēl cits. Jānoskaidro tuvāk, kāds tas ir. Jēdziens *netaisnība* tiek definēts divējādi, saprotot to gan kā pretlikumiskumu, gan kā nevienlīdzību, bet jēdzienu *taisnība* — kā likumiskumu un vienlīdzību. Iepriekš iztirzātais netaisnības jēdziens atbilst pretlikumiskumam. Tā kā jēdzieni *nevienlīdzīgs* un *pretlikumisks* nav viens un tas pats, bet atšķiras viens no otra kā daļa no veselā (katra nevienlīdzība ir pretlikumiska, taču ne jau katrs pretlikumiskums ir nevienlīdzība), tad arī netaisnība un netaisnīgums nav vienādi abos gadījumos, bet atšķirīgi: vienā gadījumā tas izpaužas kā daļa, otrā kā vesela; tāpat tas ir attiecībā uz taisnīgumu. Tātad jārunā par to taisnīgumu un netaisnīgumu, kas izpaužas kā daļa no veselā, līdzīgi arī par taisnību un netaisnību.³⁶ Par taisnīgumu kā visaptverošu tikumību³⁷ šeit sīkāk nerunāsim, tāpat arī par taisnību un netaisnību šādā nozīmē, jo tas ir skaidrs. (Dzīvojot saskaņā ar likumiem daudzos gadījumos nozīmē dzīvojot atbilstoši tikumībai, jo likums taču pavēl darīt tā, kā tas atbilst katram atsevišķam tikumam, un aizliedz netikumus. Tikumību šī jēdziena plašākajā nozīmē veicina tie likumi, kas attiecas uz vispārējo izglītību un audzināšanu valstī. Vēlāk tiks sīkāk runāts par to, vai jautājums — kādai katrā atsevišķā gadījumā jābūt audzināšanai, lai cilvēku padarītu krietnu, — attiecas uz politikas zinātni vai kādu citu zinātni, jo jēdzieniem *tikumisks cilvēks* un *krietns pilsonis*, šķiet, nav viens un tas pats saturs.)

Tas taisnīguma un taisnīgas rīcības jēdziens, kas ir daļa no vispārīgā jēdziena, sīkāk dalāms divās daļās: vienā nozīmē tas ir attiecināms uz sadali, t. i., to visu, kas valstī atbilstošās daļās pieder visiem pilsoņiem, piemēram, gods, nauda u. c. (šādos gadījumos sadalē ir iespējama vienlīdzība vai nevienlīdzība); otrā nozīmē var runāt par izlīdzinājumu, kas parādās savstarpējās saistībās un maiņas darbībās. Pēdējā gadījumā ir divas iespējas: viena daļa saistību ir labprātīgas, otra daļa — nelabprātīgas. Labprātīgas saistības ir pirkšana, pārdošana, naudas aizdošana, galvojuma maksa, nodošana lietošanā vai glabāšanā, nomas maksājumi (šīs darbības sauc par labprātīgām, jo ierosinājums un sākums tām ir paša izvēlē). Tās savstarpējās saistības, kurās nav labprātīguma,

daļēji ir slepenas, piemēram, zādība, netikla pavadināšana, nozāļošana, savedināšana, kalpotāju pārvilināšana, nodevīga slepkavība, viltusliecība, daļēji — piespiedu attiecības, kurās izpaužas varmācība, piemēram, piekaušana, turēšana cietumā, nonāvēšana, laupīšana, sakropļošana, nolamāšana.

6. Ja netaisnīgs cilvēks ir tāds, kurš sadalē saņem nevienlīdzīgu daļu, un netaisnība tātad ir nevienlīdzība, tad skaidrs, ka pastāv arī vidus starp divām nevienlīdzības galējībām. Šis vidus ir vienādība kā vienlīdzība. Kur ir iespējams *vairāk* un *mazāk*, tur ir iespējama arī vienādība. Ja netaisnība ir nevienādība, taisnība ir vienādība. Tas visiem ir skaidrs arī bez pierādījuma.

Ja vienlīdzība ir vidus, tad arī taisnība būs vidus. Proporcionāla vienlīdzība ir iespējama tur, kur ir vismaz divi lielumi. Tātad nepieciešami izriet, ka taisnība ir vidus un līdz ar to arī vienlīdzība starp dažādiem cilvēkiem attiecībā pret dažādām lietām (taisnība kā vidus parādās starp diviem lielumiem — *par daudz* un *par maz*), kā vienlīdzība tā attiecināma uz diviem priekšmetiem un pati taisnības būtība izpaužas attiecībā pret cilvēkiem. Tātad taisnības izpausmei nepieciešami četri nosacījumi: divi cilvēki, attiecībā pret kuriem realizējas taisnība, un divi priekšmeti, ar kuru starpniecību tas notiek.

Vienlīdzība attiecībās starp cilvēkiem ir tāda pati kā starp lietām. Ja cilvēki nav savstarpēji līdzvērtīgi un vienādi, viņiem nepienākas vienāda daļa. Pārmetumi un savstarpēja cīņa rodas tāpēc, ka nelīdzvērtīgiem cilvēkiem tiek piešķirta vienāda daļa, — un otrādi.

Visi ir vienisprātis par to, ka taisnīga sadale ir tāda, kura ir atbilstoši piemērota, bet atbilstības kritērijs visiem nav vienāds: demokrātijas piekritējiem tas ir brīvība, oligarhijas piekritējiem — bagātība, vēl citiem — dižciltība, aristokrātijas piekritēji par vērtību atzīst tikumību. Tātad taisnība ir zināma proporcionāla atbilsme. Proporcionalitāte piemīt ne tikai abstraktiem skaitļiem, bet arī skaitļiem vispār, — tā izsakāma vienādojumos, kur ir vismaz četri lielumi. Tas, ka dalītā proporcija sastāv no četriem locekļiem, ir pilnīgi skaidrs, bet tas attiecas arī uz pakāpenisko jeb nepārtraukto proporciju. Pēdējā gadījumā viens lielums tiek lietots divas reizes, piemēram, kā **A** attiecas pret **B**, tā **B** attiecas pret **C**.

Tātad, ja **B** skaitām divas reizes, tad iznāk, ka šī proporcija sastāv no četriem locekļiem.

Tāpat arī taisnība var izpausties tad, ja ir četri savstarpēji saistīti lielumi; sadalījums starp cilvēkiem un lietām un proporcionālas atbildes te ir tādas pašas kā iepriekš, proti, tāda attiecība, kāda ir starp cilvēkiem **A** un **B**, tāda pati pastāv starp lietām **C** un **D**, vai arī pārmaiņus: **A** pret **C** attiecas tāpat kā **B** pret **D**. Tātad viens veselums attiecas pret citu veselumu. Tieši šādas attiecības realizējas sadalē; ja tās ir proporcionālas, sadale ir taisnīga.

7. **A** sasaistījums ar **C** un **B** sasaistījums ar **D** nodrošina taisnību sadalē. Taisnība ir vidus; minētais izriet no tā, ka proporcionalitāte ir vidus un taisnība ir proporcionalitāte. Matemātiķi dēvē šādu atbildmi par geometrisko proporciju, jo tajā locekļu summu attiecība ir tāda pati kā atsevišķo locekļu attiecība. Šāda proporcija nav nepārtraukta, ja tajā nav viena tāda locekļa, kas vienlaikus būtu gan tas, kuram kaut kas tiek iedalīts, gan tas, kas tiek iedalīts.³⁸ Netaisnība ir izjaukta proporcionalitāte. Tas notiek tad, ja viens no proporcijas locekļiem kļūst nesamērīgi liels, otrs — nesamērīgi mazs. Tā ir arī dzīvē: netaisnīgais saņem lielāku daļu no labuma, bet tas, kurš cieš netaisnību, — mazāku daļu. Attiecībā uz ļaunumu tas ir otrādi. Mazākais ļaunums pretstatā lielākajam ir jāuzskata par labumu, jo ir taču tā, ka no diviem ļaunumiem jāizvēlas mazākais, un viss, ko mēs izvēlamies, ir labums, turklāt, jo vairāk mēs kaut ko vēlamies, jo tas ir lielāks labums.

Sāds ir viens taisnības veids. Tālāk jāaplūko taisnība kā izlīdzinājums, kas rodas gan labprātīgās, gan nelabprātīgās saistībās un maiņas darbībās un ir atšķirīga no iepriekšējās. Taisnība sadalē vienmēr parādās kā proporcionalitāte (arī tad, ja, gadījumā, tiktu sadalīti visiem pilsoņiem kopīgie naudas līdzekļi, sadale būtu atbilstoša katra pilsoņa iemaksām valsts kasē), turpretim izlīdzinošā taisnība gan ir zināma vienlīdzība, tāpat kā netaisnība — nevienlīdzība, taču nevis iepriekš minētajā proporcijā, bet aritmētiskajā. Nav nekādas atšķirības, vai godprātīgs cilvēks ir atņēmis kaut ko zemiskam un nekrietnam vai nekrietns — godprātīgam, tāpat arī, vai ļaunību pārkāpis godprātīgs vai nekrietns. Likumā tiek ņemts vērā tikai pārkāpuma lielums (cilvēki tiek uzlūkoti kā vie-

nādi un līdzvērtīgi), svarīgi ir tikai, kurš bijis netaisnīgs un kurš cietis netaisnību, kā arī kurš nodarījis pāri un kuram — nodarīts pāri. Tiesnesis mēģina izlīdzināt šo radušos neatbilstumi. Ja viens sit un otrs tiek sist, ja viens nogalina un otrs mirst, tad šajos gadījumos darbības un ciešanas nav sadalītas vienlīdzīgi vienādi. Tiesnesis ar sodīšanu mēģina panākt izlīdzinājumu, atņemot vienai no pusēm, ja tā var teikt, ieguvumu. Šāds vārds «ieguvums» nav īsti piemērots visiem gadījumiem, piemēram, attiecībā pret to, kurš sit, tāpat kā vārds «zaudējums» nav piemērots attiecībā pret cietēju.³⁹ Tomēr, novērtējot pārciesto netaisnību, parasti runā par zaudējumu un ieguvumu.

Tāpat vienlīdzība ir vidus starp *vairāk* un *mazāk*; ieguvums un zaudējums ir savstarpēji pretstati attiecībā uz jēdzieniem *vairāk* un *mazāk*. Ieguvums nozīmē vairāk labuma, mazāk ļaunuma, zaudējums — otrādi. Vienlīdzība ir vidus starp abām galējībām, un tā ir, kā mēs teicām, taisnība. Tāpat izlīdzinošā taisnība ir vidus starp zaudējumu un ieguvumu. Tāpēc arī strīdus gadījumos tiek meklēts tiesnesis. *Iet pie tiesneša* nozīmē *iet pēc taisnības*, jo tiesnesis grib būt it kā iemiesota taisnība. Parasti meklē tādu tiesnesi, kurš varētu būt par vidutāju. Daži tā arī tiesnešus sauc par vidutājiem, uzskatīdami, ka panākt taisnību nozīmē atrast strīdus jautājumā viduspunktu. Tāpat taisnība ir zināmā mērā vidus, ja jau tiesnesis ir vidutājs. Tiesnesis galējības savstarpēji pielīdzina vienu otrai, kā, piemēram, ja līnija ir sadalīta nevienādās daļās, to, kas lielākajā daļā ir vairāk par pusi, viņš atņem un pievieno mazākajai daļai. Ja kaut kāds veselums ir sadalīts divās daļās, tad, saņemot vienu daļu, var uzskatīt, ka katrs ir saņēmis savu daļu. Vienāda daļa ir vidus starp lielāko un mazāko daļu pēc aritmētiskās proporcijas. Jēdziens *taisnība*, *taisnīgais* tiek apzīmēts ar vārdu *di'kaion* tāpēc, ka tā būtība izpaužas dalīšanā uz pusēm.⁴⁰

Ja ir doti divi vienādi lielumi un ja vienam no tiem kāda daļa tiek atņemta un pievienota otram, tad šis otrais lielums ir kļuvis lielāks par divām vienībām. Turpretim, ja viens no lielumiem tiek samazināts, bet otram nekas netiek pievienots, tad otrais lielums ir tikai par vienu vienību lielāks, proti, tas ir lielāks par vienu vienību salīdzinājumā ar vidu, un vidus ir par to pašu vienību

lielāks salīdzinājumā ar mazāko daļu. Tādā veidā mēs varam uzziņāt, cik daudz jāatņem tam, kurš piesavinājies vairāk, un cik jāpieliek tam, kuram ir mazāk. Tam, kam pieder mazāk, ir jāpieliek tik daudz, par cik vidus ir lielāks nekā mazākā daļa; kam pieder vairāk, tam jāatņem tik daudz, par cik lielākā daļa pārsniedz vidu. Piemērs: nogriežņi aa' , bb' un cc' ir vienāda garuma; no nogriežņa aa' tiek atšķelts nogrieznis ae un pievienots nogrieznim cc' ar apzīmējumu $c'd$; viss nogrieznis $cc'd$ tādā gadījumā salīdzinājumā ar nogriežņi ea' būs garāks par diviem lielumiem cf un $c'd$, bet salīdzinājumā ar nogriežņi bb' tas būs garāks par vienu lielumu — $c'd$.⁴¹ Tas pats vērojams arī praktiskajās mākslās un darbībās; tās nevarētu pastāvēt, ja nebūtu šādas attiecības: izgatavotājs rada kaut ko noteiktā daudzumā un kvalitātē, kāds cits cieš no šo lietu trūkuma, un tās viņam nepieciešamas tieši tik daudz un tādā kvalitātē.

Apzīmējumi *zaudējums* un *ieguvums* ir pārņemti no citas jomas, no attiecībām, kas veidojas brīvprātīgā maiņā: iegūt vairāk nozīmē gūt peļņu, saņemt mazāk, nekā bija sākumā, nozīmē ciest zaudējumus. Tā tas ir pērkot, pār-dodot un citos tādos darījumos, ko likums atļauj. Ja maiņā neviena puse neiegūst ne vairāk, ne mazāk, bet atbilstoši savam ieguldījumam, tad var teikt, ka katrs ir savu daļu saņēmis un nedz viens, nedz otrs necieš zaudējumu un negūst peļņu. Tātad taisnība zināmā mērā izpaužas kā vidus starp peļņu un zaudējumu. Tā tiek panākts — kaut arī pret labprātīgu gribu — izlīdzinājums; tas nozīmē, ka galīgais ieguvums ir atbilstošs sākotnējam.

8. Dažiem šķiet, ka taisnība vienkārši nozīmē atlīdzināt ar to pašu. Tā domāja pitagorieši, apgalvojot, ka taisnīgi ir pāridarītājam likt ciest tieši to pašu, ko viņš ir darījis. Taču šāda nozīme nav saskanīga un neiederas nedz tajā taisnības jēdzienā, par kādu mēs runājam sadaļē, nedz izlīdzinošās taisnības jēdzienā. (Daži gribētu tieši šādā nozīmē saprast Radamanta⁴² teicienu: «Īsts taisnīgums ir tas, ja kāds cieš tieši to, ko pats ir darījis.») Par šāda uzskata nepiemērotību var daudzkārt pārliecināties. Tā, piemēram, ja amatpersona kādam iesit, tad tas nenozīmē, ka vajag sist pretim amatpersonai; bet, ja kāds ir iesitis amatpersonai, tādu vajag ne tikai sist, bet piedevām vēl sodīt. Turklāt ir liela atšķirība starp labprātīgu un nelabprātīgu darbību. Toties maiņas attiecībās

gan pastāv taisnība kā atlīdzinājums, taču nevis vienādības, bet proporcionalitātes nozīmē. Proporcionalitāte atlīdzībā garantē polisas pastāvēšanu: ļaunumu atmaksā ar ļaunumu, — ja tas nav iespējams, tad tāds stāvoklis liekas verdzība; labo atlīdzina ar labo, — ja tas nenotiek, tad nerodas nekāda savstarpēja atlīdzināšana, taču kopība pastāv tieši attiecībās, kas veidojas savstarpējā atlīdzināšanā. Tāpēc arī redzamā vietā tiek celts Haritu templis⁴³, lai tas vienmēr atgādinātu par atlīdzināšanu. Tā ir pateicības būtība: tam, kurš kādam darijis labu, vajag atlīdzināt ar to pašu, un savā reizē katram vajag būt palīdzīgam pret otru.

Proporcionālā atlīdzināšana parādās kā diagonālu pretstatu savstarpējās attiecības. Tā, piemēram, pieņemsim, ka celtnieks ir **A**, kurpnieks **B**, māja **C** un kurpe **D**. Celtniekam no kurpnieka ir nepieciešams saņemt viņa darba produktu un savukārt atlīdzināt ar savu darba produktu. Tas ir iespējams, ja sākumā ir ievērota proporcionāla atbilstība un atlīdzinot tā tiek saglabāta. Ja tā nenotiek, maiņa nav līdzvērtīga un kā tāda nevar pastāvēt, jo ir taču pilnīgi iespējams, ka viens darba produkts ir lielāks un nozīmīgāks par otru. Tādos gadījumos nepieciešams proporcionāls izlīdzinājums. Kopību veido nevis divi ārsti, bet ārsts un zemnieks, un vispār atšķirīgi partneri, nevis vienādi, bet viņiem jābūt savstarpēji līdzvērtīgiem. Tāpēc ir nepieciešams, lai viss, kas ir pakļauts maiņai, būtu savstarpēji salīdzināms. Tādam nolūkam radusies nauda, savā ziņā vidutājs un starpnieks, attiecībā pret kuru viss ir samērojams, arī *par daudz* un *par maz*, piemēram, cik pāru kurpju ir līdzvērtīgi mājai vai pārtikas līdzekļiem. Kādā attiecībā ir celtnieks pret kurpnieku, tādā pašā attiecībā parādīsies noteikts daudzums kurpju pret māju vai, teiksim, pret pārtikas līdzekļiem (ja nebūs šo dažādo darba produktu, tad nebūs nedz maiņas, nedz vispār kopības). Ja šīs lietas nav vērtības ziņā savstarpēji salīdzināmas, tad nevar būt proporcionalitātes. Tātad, kā jau teikts iepriekš, vajag būt kādai vienai noteiktībai, attiecībā pret kuru tiek samērots viss pārējais. Šāda noteiktība īstenībā ir nepieciešamība, — tā visu satur kopā (jo, ja nevienam nekā nevajadzētu un ja vajadzības nebūtu atbilstoši līdzīgas, tad vai nu maiņa vispār nenotiktu, vai arī tā nebūtu līdzvērtīga). Kā aizstājējs vajadzību apmaiņā pēc kopīgas vienošanās ir

radusies nauda. Nauda nepastāv no dabas, bet radusies pēc vienošanās⁴⁴, tāpēc mūsu varā ir to mainīt vai padarīt nelietojamu.

Atlīdzināts ir tad, ja sasniegts proporcionāli līdzvērtīgs izlīdzinājums. Tā, piemēram, kādā attiecībā ir zemnieks pret kurpnieku, tāpat attiecas kurpnieka darbs pret zemnieka darbu. Proporcionalitāte parādās ne tikai tad, kad maiņa jau notikusi, bet tā ir jau tad, kad katram no partneriem vēl pieder viņa paša produkts; jau tad viņi ir līdzvērtīgi un saistīti noteiktā kopībā. Ja viņi nespētu līdzvērtīgi atlīdzināt viens otram, nebūtu kopības. Nepieciešamība ir tas vienojošais, kas savstarpēji sasaista viņus. Ja viņiem nebūs savstarpējas vajadzības vienam pēc otra, — vai nu abiem, vai vismaz vienam —, viņi nenodarbosies ar maiņu, jo maiņa notiek tad, ja kādam ir tas, kas vajadzīgs otram, piemēram, labība tiek izvesta apmaiņai pret vīnu. Šādā gadījumā notiek izlīdzinājums. Kas attiecas uz to maiņu, kas vēl tikai būs, tad nauda kalpo mums kā zināma ķīla, ka šāda maiņa varēs notikt, ja vien būs vajadzība. Jābūt ir tā, ka tas, kurš dod naudu, kaut ko saņem pretī. Lai gan nauda ne jau vienmēr saglabā vienu un to pašu vērtību, tomēr noteikts pastāvīgums naudai ir lielāks nekā citiem labumiem, tāpēc visu vajag vērtēt atbilstoši naudai. Tā vienmēr būs iespējama maiņa, un, ja būs maiņa, būs arī kopība. Nauda ir it kā samērīgs mērs, kas visu padara savstarpēji salīdzināmu un izlīdzina. Ja nav maiņas, nav kopības, ja nav izlīdzinājuma, nav maiņas, ja nav samērības, nav izlīdzinājuma. Istenībā nav iespējams, ka tik atšķirīgi priekšmeti kļūtu savstarpēji salīdzināmi, bet nepieciešamību apmierināšanā tas ir pilnīgi iespējams, — vajag tikai, lai būtu kaut kas viens, kas pastāv pēc vienošanās. Tāpēc arī ir nauda, — tā visu padara samērojamu, jo viss tiek izteikts ar naudu. Tā, piemēram, pieņemsim, ka māja ir **A**, desmit naudas vienības **B**, atgultne **C**; **A** ir puse no **B**, ja māja maksā piecas naudas vienības; atgultne, pieņemsim, ir desmitā daļa no **B**. Līdz ar to ir skaidrs, cik daudz atgultņu līdzinās vienai mājai, proti, piecas. Pirms parādījās nauda, maiņa notika tieši tā, jo nav nekādas atšķirības, vai par māju tiek dotas piecas atgultnes vai piecu atgultņu naudas vērtība.

9. Par jēdzieniem *netaisnīgs* un *taisnīgs* ir pārrunāts. No iepriekš teiktā ir skaidrs, ka taisnīga rīcība ir vidus

starp galējībām *darīt netaisnību* un *ciest netaisnību*; viena galējība ir iegūt vairāk, otra — iegūt mazāk. Taisnīgums tād ir vidus kā pareizais mērs, tomēr ne jau tādā pašā nozīmē, kā runājot par citiem tikumiem, bet attieksmes nozīmē. Abas galējības ir saistītas ar netaisnību. Taisnīgums kā rakstura kvalitāte izpaužas darbībā kā taisnīga cilvēka apzināti izvēlēta taisnīga rīcība; sadalē, kur parādās paša attiecības ar otru, un citu cilvēku savstarpējās attiecībās, taisnīgums nozīmē — iedalīt sev vēlamo vairāk, tuvākajam — mazāk, turpretim slikto — otrādi, bet gan vienlīdzīgi atbilstoši proporcijai. Līdzīgi tas ir maiņas attiecībās.

Netaisnīgums kā rakstura kvalitāte, gluži pretēji, izpaužas darbībā kā apzināti izvēlēta netaisnīga rīcība, t. i., kad derīgais vai sliktais tiek sadalīts neatbilstoši proporcijai. Tāpēc netaisnīgums ir gan pārmērība, gan nepietiekamība. Netaisnīgumam ir raksturīga tieši šāda attieksme: sev iedalīt derīgo pāri mēram, toties slikto — mazāk nekā pienāktos. Ciest netaisnību nozīmē iedalīt sev mazāk, nodarīt netaisnību — iedalīt sev vairāk.

10. Par taisnīgumu un netaisnīgumu tādā veidā ir pārrunāts, noskaidrojot to dabu un būtību. Līdzīgi noskaidrots ir arī vispārīgais saturs jēdzieniem *taisnība* un *netaisnība*⁴⁵. Tālāk jānoskaidro, kāda netaisnīga rīcība raksturo netaisnīgu cilvēku, piemēram, zagli, izvirtuli, laupītāju. Var taču būt tā, ka tas, kura rīcība ir netaisnīga, vēl nav uzskatāms par netaisnīgu cilvēku, piemēram, kāds kaut ko nozadzis, bet viņš nav zaglis, cits kādu pavedinājis, bet vēl nav izvirtulis; līdzīgi ir arī citos gadījumos.

Ko nozīmē «atlīdzināt ar to pašu» un kādā nozīmē tā ir taisnīga rīcība, par to jau runāts iepriekš. Nedrīkstam aizmirst, ka tas, ko iztirzājam un skaidrojam, ir jēdzieni *taisnība vispār* un *taisnība pilsoņu savstarpējās attiecībās*. Te ir runa par autarķijas nodrošināšanu brīvu un līdztiesīgu pilsoņu kopībā, kur vienlīdzība parādās kā atbilstoša proporcionalitāte. Kur nav šādu attiecību, tur var runāt nevis par taisnību polisas locekļu attiecībās, bet par zināma veida taisnību, kas tā tiek dēvēta uz analogijas pamata. Taisnība pastāv tur, kur ir likums, kas nosaka savstarpējās attiecības. Taču likuma pastāvēšana nozīmē, ka iespējama arī netaisnība, un tiesa ir tā, kas šķir taisnību no netaisnības. Kur ir netaisnīgums, tur ir arī netaisnība, bet, kur ir netaisnība, tur ne vienmēr ir

netaisnīgums⁴⁶. Netaisnība ir iedalīt sev vairāk no vispārējā labuma, mazāk — no sliktā. Tāpēc mēs atļaujam valdīt nevis cilvēkam, bet rakstītam likumam, jo cilvēks rīkojas savā labā, tādējādi kļūstot par tirānu. Amatpersona ir taisnības sargs, bet sargāt taisnību nozīmē nodrošināt proporcionālu vienlīdzību. Šāds cilvēks, ja viņš ir taisnīgs, liekas, sev neko nepiešķir vairāk (viņš neiedala sev lielāku daļu no tā, kas ir labums visiem, ja vienas viņam attiecīgi nepienākas, tāpēc iznāk, ka viņš pūlas citu labā; tieši šī iemesla dēļ uzskata, ka taisnība, kā jau teikts iepriekš, ir labums otram). Tātad viņam ir jādod kāda atlīdzība, un tā ir gods un balvas. Tie, kuriem šāda atlīdzība nav pietiekama, kļūst par tirāniem.

Taisnība, kas izpaužas kā kunga vara pār vergu vai tēva vara ģimenē, nav gluži tā pati, kas iepriekšējā, bet līdzīga. Netaisnība nav iespējama pret to, kas ir paša: manta, kā arī bērns līdz tam laikam, kamēr viņš sasniedz noteiktu vecumu un kļūst patstāvīgs, ir daļa no paša, bet neviens nepzināti neizvēlas kaitēšanu sev. Tāpēc nav iespējama netaisnīga rīcība pašam pret sevi. Šādos gadījumos neparādās politisko attiecību taisnība vai netaisnība, jo tā ir iespējama tikai tur, kur ir likums un kur ir vienlīdzīga proporcionalitāte starp *valdīt* un *tikt pārvalditam*. Tāpēc drīzāk gan var runāt par taisnību iepriekšējā nozīmē attiecībā pret sievu nekā pret bērniem vai mantu, jo pēdējā gadījumā tā ir taisnība, kas saistīta ar mājas pārvaldīšanu. Šāda mājas attiecību taisnība atšķiras no politisko attiecību taisnības.

Attiecībā uz politisko attiecību taisnību var teikt, ka tā daļēji ir dabiska, daļēji — likumiska. Dabiska taisnība visur ir vienāda un nav atkarīga no tā, vai tiek atzīta vai ne. Ar likumu saistīta taisnība sākotnēji varēja būt vai nu tāda, vai citāda, bet, reiz kļuvusi par likumu, tā iegūst noteiktību, un parādās konkrētas atšķirības, piemēram, gūstekni izpirkt par vienu minu, upurēt ziedojumam vienu kazu, nevis divas aitas. Te pieder tie visi likumi, kas izdoti attiecībā uz atsevišķiem gadījumiem, kā, piemēram, par upurēšanu Brasīdam⁴⁷, un arī tie visi likumprojekti, par kuriem balso tautas sapulcē. Dažiem šķiet, ka taisnībai vienmēr ir tāds raksturs, jo tas, kas pastāv no dabas, ir nemainīgs un visur izpaužas vienādi, kā, piemēram, uguns deg gan šeit, gan Persijā; toties mainīgumu viņi saskata visā, kas saistīts ar jēdzienu *tais-*

nība. Zināmā mērā tas varbūt ir tā, tomēr ne gluži tā. Attiecībā uz dieviem varbūt vispār nevar runāt par mainīgumu, bet attiecībā pret mums jāatzīst, ka ir kaut kas tāds, kas pastāv no dabas. Kaut arī viss ir mainīgs, tomēr ir lietas, kas pastāv no dabas, un lietas, kas nepastāv no dabas. Ir skaidrs, kādas lietas visā mainīgajā ir tādas, kas pastāv no dabas, un kādas pastāv pēc likuma un savstarpējās vienošanās. Tādā pašā veidā var spriest arī par citām parādībām. Labā roka no dabas ir stiprāka, lai gan ir iespējams, ka visiem abas rokas ir vienādi stipras. Tajās lietās, kas pastāv pēc vienošanās un balstās uz savstarpēju izdevīgumu, ir kaut kāda līdzība ar svāri un mēra vienībām — ne jau visur tilpuma un svāri mēri ir vienādi. Līdzīgi ir arī tad, ja runājam nevis par dabisko taisnību, bet par taisnību, kas rodas cilvēku savstarpējās attiecībās — tā visur nav viena un tā pati, jo arī valsts iekārtas nav visur vienādas, lai gan no dabas vislabākā ir tikai viena.

Taisnības un likumības izpausmē ir raksturīga tā attiecība, kāda ir veselajam pret atsevišķo: darbību ir daudz, bet taisnība un likumība parādās kā kaut kas viens, kā vispārīgais.

Ir atšķirība starp jēdzieniem *netaisnīgs nodarījums* kā pārkāpums un *netaisnība vispār*, kā arī starp jēdzieniem *taisnīga pretdarbība* un *taisnība vispār*. Jēdziens *netaisnība* jāsaprot divējādi: tā var būt no dabas vai arī likuma noteikta. Tiklīdz kaut kas netaisnīgs tiek realizēts darbībā, tas kļūst par netaisnīgu nodarījumu jeb pārkāpumu; pirms darbības var runāt tikai par netaisnību vispār. Tas pats sakāms arī par taisnīgu pretdarbību (biežāk gan lieto vispārīgo jēdzienu *taisnīga darbība* vai *ricība*, bet taisnīga pretdarbība drīzāk ir it kā sods par pārkāpumu un tā izlīdzinājums). Par katru no šīm parādībām sīkāk runāsim vēlāk, — gan par to, cik un kādos veidos tās sastopamas, gan par to, kādās situācijās.

Jēdzieni *netaisnība* un *taisnība* tāpat ir pārrunāti un noskaidroti. Par kādu cilvēku var teikt, ka viņš rikojas netaisnīgi vai taisnīgi tikai tad, ja viņš to dara labprātīgi. Ja viņa darbība ir nelabprātīga, tad viņš nerikojas nedz netaisnīgi, nedz taisnīgi; te vienīgi var runāt par nejauša rakstura netaisnīgu vai taisnīgu rīcību, kura var būt vienkārši gadījums. Netaisnīgs nodarījums un taisnīga rīcība ir saistīti ar jēdzieniem *labprātīgs* un *nelab-*

prātīgs. Ja netaisnīga rīcība ir labprātīga, tā tiek nosodīta un reizē ar to tā ir arī pārkāpums. Tātad no minētā izriet secinājums: ja darbība nav labprātīga, tad var runāt tikai par kaut kādu netaisnību, nevis par netaisnīgu nodarījumu jeb pārkāpumu. Par labprātīgu darbību es dēvēju — kā jau iepriekš teikts⁴⁸ — tādu darbību, kad kāds dara to, kas ir viņa varā, un dara to nevis bez saprašanas un atskāršanas, bet, zinādams gan to, attiecībā pret kuru viņš to dara, gan kādā veidā, gan kādā nolūkā, kā, piemēram, ja kāds zina, kam viņš sit, ar ko un kādēļ, un nav tā, ka viņš to visu dara nejauši vai piespiests (kā tas varētu būt, piemēram, ja kāds cits paņemtu viņa roku un sistu otram pret paša sitēja gribu; šādā gadījumā darbība nebūtu viņa varā). Var gadīties, ka tas, kuram sit, ir tēvs; sitējs zina vienīgi to, ka viņš sit cilvēkam vai kādam no tuvākajiem, bet nezina, ka tas ir viņa tēvs. Tāpat ir jāspriež arī attiecībā par rīcības nolūku un vispār par visu darbību. Viss, kas tiek darīts bez atskāršanas vai arī, ja ne gluži bez atskāršanas, tad tādā situācijā, kad darbība nav paša varā vai arī ir piespiesta, — tas viss ir nelabprātīgs.

Mēs daudz ko darām tādu un arī paciešam, kas nav nedz labprātīgs, nedz nelabprātīgs, bet kas notiek saskaņā ar dabu, piemēram, novecošana vai nāve. Tāpat arī attiecībā pret taisnību un netaisnību ir jāpieņem, ka rīcība var būt nejaušs gadījums. Tā, piemēram, ja kāds pret savu gribu vai aiz bailēm atdod atpakaļ viņam uzticētu mantu, tad nevar teikt, ka viņš rīkojas kā taisnīgs cilvēks un ka viņa rīcība ir taisnīga; vienīgi gadījuma pēc tā ir tāda. Līdzīgi arī par tādu cilvēku, kas ir piespiests un tādēļ pret savu gribu neatdod uzticētu mantu, nevar teikt, ka viņš ir netaisnīgs un viņa rīcība — netaisnīga. Labprātīga rīcība var būt vai nu apzināti izvēlēta, vai bez iepriekšējas apzinātas izvēles. Mēs apzināti izvēlamies to, ko esam iepriekš apsvēruši, bet bez apzinātas izvēles darām to, ko iepriekš neesam pārdomājuši.

Savstarpējās attiecībās ļaunumu var nodarīt trejādi. Viss, kas tiek darīts aiz nezināšanas, ir kļūdišanās. Tā notiek tad, ja darbība ir vērsta ne pret to personu, veikta ne ar tādiem līdzekļiem un ne ar tādu nolūku, kā bija domāts (piemēram, kāds nebija domājis trāpīt vai nebija domājis sviest tieši to priekšmetu vai tieši pret to personu, vai tā nolūka dēļ, kā tas iznāca pretēji gaidītajam;

bija domāts nevis ievainot, bet tikai pagrūst, un ne jau to cilvēku un ne ar to priekšmetu). Ja ļaunums nodarīts necerēti un nejauši, tad tas ir negadījums, ja ļaunums nav nejaušs, bet nav arī nodarīts aiz nekrietnības, tad tā ir kļūda (cilvēks kļūdās tad, ja vainas cēlonis ir viņā pašā, bet negadījums ir tad, ja cēlonis ir ārpus darītāja).

Ja darītājs apzinās savu rīcību, bet iepriekš nav to apsvēris, tad var runāt par netaisnīgu nodarījumu; tas attiecas uz visu, kas tiek darīts dusmās vai citu afektu dēļ, kas cilvēkiem ir nepieciešami vai dabiski (šādi pārinodarījumi un kaitēšana ir netaisnīga rīcība, kuras rezultātā rodas netaisnīgi nodarījumi, bet paši darītāji tādēļ vēl nav netaisnīgi un nav arī nekrietni, jo rīcības cēlonis nav rakstura samaitātība). Ja darbība ir apzināti izvēlēta, tad var teikt, ka darītājs ir netaisnīgs un nelietīgs. To, kas tiek darīts dusmās, tiesa pareizi vērtē kā rīcību bez iepriekšēja nodoma, jo darbības sākums ir nevis tajā, kurš rīkojas dusmās, bet tajā, kurš ir aizkaitinājis un izraisījis dusmas. Tālāk jāpiebilst, ka strīds ir nevis par to, vai darbība bija vai nebija, bet par to, vai tā bija taisnīga, jo dusmas vērsas pret to, kas šķiet netaisnība. Tā tas nenotiek maiņas attiecībās, kur strīds ir par to, vai darbība vispār bija, jo šajās attiecībās viena no pusēm nepieciešami ir blēdīga, ja vien tas nenotiek aizmāršības dēļ. Bet attiecībā uz darbību, kas izdarīta dusmās, par pašu darbību nav neskaidribu, bet strīds ir par to, kurā pusē ir taisnība (tāds, kurš jau iepriekš ir izplānojis ļaunprātību, to ļoti labi apzinās). Viens domā, ka viņam ir nodarīts pāri, otrs tā nedomā.

Ja kāds izdara apzināti izvēlētu pārkāpumu, tad viņš rīkojas netaisnīgi, un šāda netaisnīga nodarījuma dēļ viņu var uzskatīt par netaisnīgu cilvēku, proti, ja viņš savā rīcībā neievēro proporcionalitāti un vienlīdzību. Līdzīgi var teikt, ka taisnīgs cilvēks ir tāds, kurš apzināti rīkojas taisnīgi, bet taisnīga rīcība ir tikai tāda, kas ir labprātīga.

Mēs dažos gadījumos pret nelabprātīgu rīcību izturamies iecietīgi, dažos gadījumos — nē. Iecietīgi izturamies tad, ja nezināšanas dēļ kāds rīkojas tik aplami, it kā viņam nebūtu atskāršanas, turpretim tas, kas tiek darīts nevis aiz nezināšanas, bet pilnīgi bez atskāršanas tādā afektā, kas nav dabisks vai cilvēkam raksturīgs, — tas nav pelnījis iecietību un līdzjūtību.

11. Var izvīrīties jautājums: vai pietiekami skaidri ir nošķirti jēdzieni *ciest netaisnību* un *darīt netaisnību*? Pirmkārt, vai ir tā, kā Euripīds divaini saka: «Stāsts ir īss: es nogalināju savu māti; Vai tu to dariji labprātīgi un pēc viņas gribas? Vai varbūt pret savu un viņas gribu?»⁴⁹

Vai patiešām ir tā, ka kāds labprātīgi vēlētos, ka viņam tiek nodarīta netaisnība? Varbūt tas nav iespējams un vienmēr tas notiek pret kāda gribu, tāpat kā netaisnības nodarīšana vienmēr ir labprātīga darbība? Var jautāt arī tā: vai vienmēr ir viena un tā pati attieksme — vai nu labprātīga, vai nelabprātīga; vai ir iespējams, ka cilvēks dažreiz labprātīgi cieš netaisnību, dažreiz — pret savu gribu?

Tāpat tas notiek tajos gadījumos, kad cilvēks izjūt pret sevi taisnīgu rīcību. Tā kā taisnīga rīcība vienmēr ir labprātīga, tad loģiski būtu, ka pretstati — cieš netaisnību un izjust pret sevi taisnīgu rīcību — ir attiecīgi kaut kas labprātīgs vai nelabprātīgs. Ja kāds izjūt pret sevi taisnīgu rīcību, tad te vienmēr saskatīt labprātīgumu liktos divaini. Pret dažiem cilvēkiem mēs izturamies taisnīgi bez šo cilvēku īpašas vēlēšanās.

Var jautāt, vai netaisnība vienmēr tiek nodarīta tam, kurš cieš netaisnību? Vai varbūt ir jāspriež vienādi, runājot par netaisnības nodarīšanu un netaisnības ciešanu? Ir taču iespējams, ka abos gadījumos ir tikai nejauša saikne ar taisnību un līdzīgi arī ar netaisnību. Nav viens un tas pats — netaisnīgi rīkoties un būt apzināti netaisnīgam, tāpat arī — just netaisnu attieksmi pret sevi un būt tādām, kurš apzināti rada pret sevi netaisnīgu izturēšanos. Tas pats sakāms par taisnīgu rīcību un taisnīgas attieksmes izjūtu pret sevi. Ja neviens nerīkojas apzināti netaisnīgi, tad nav iespējams, ka kādam tiktu nodarīta netaisnība, — tāpat tas ir arī attiecībā uz taisnīgu rīcību.

Ja darīt netaisnību nozīmē kaitēt kādam labprātīgi, bet labprātīga darbība ir tāda, kad darītājs zina, gan kuram viņš kaitē, gan ko un kādā veidā, un ja nesavaldīgs un morāli nenoturīgs cilvēks labprātīgi kaitē pats sev, tad jāsecina, ka tāds cilvēks labprātīgi cieš netaisnību un līdz ar to ir iespējams būt netaisnīgam pašam pret sevi (šāds ir viens no neskaidrajiem jautājumiem, proti, vai ir iespējams būt netaisnīgam pašam pret sevi). Tālāk var secināt: ja nesavaldīgs cilvēks labprātīgi cieš savas morālās

nenoturības dēļ, ka kāds cits viņam labprātīgi kaitē, tad jāpieņem par iespējamu, ka kāds labprātīgi grib, lai viņam tiktu pārīdarīts. Bet varbūt šāds spriedums nav pareizs, un pie izteikuma «kaitē, zinādams, kam, ko un kādā veidā» vēl jāpiebilst «pret šādas rīcības objekta gribu»? Iespējams, ka netaisnību un pāridarījumus kāds cieš labprātīgi, bet neviens labprātīgi negrib, lai pret viņu izturas apzināti netaisnīgi. To negrib neviens, arī nesavaldīgais un morāli nenoturīgais, bet viņa rīcība ir pretēja gribai. Neviens taču nevēlas to, ko viņš pats neuzskata par krietnu un labu, bet morāli nenoturīgs dara to, ko viņš atzīst, ka nevajag darīt. Nevar uzskatīt, ka izturēšanās ir netaisnīga pret tādu cilvēku, kurš pats atdod to, kas viņam pieder, kā Homērs saka⁵⁰ par Glauku, kurš Diomēdam atdeva «zelta bruņas simt vēršu vērtībā par vara bruņām deviņu vēršu vērtībā». Atdot ir paša varā, bet netaisnīga apiešanās no otra puses nav paša varā, jo tādā gadījumā nepieciešami jābūt kādam, kurš rikojas netaisnīgi.

12. Tātad ir skaidrs, ka izjust netaisnīgu rīcību pret sevi nav labprātīga attieksme. No iecerētajiem jautājumiem vēl jāparunā par diviem: pirmkārt, vai tas rikojas netaisnīgi, kurš sadalē piešķir kādam vairāk nekā pienāktos atbilstoši tā cieņai un vērtībai, vai tas, kurš saņem šādu daļu, un, otrkārt, vai ir iespējams būt netaisnīgam pašam pret sevi.

Ja iespējams ir pirmais gadījums, proti, netaisnīgi rikojas tas, kurš sadalē vairāk piešķir, nevis tas, kurš saņem, tad tāds cilvēks, kurš apzināti un labprātīgi vairāk piešķir citam nekā sev, pats pret sevi izturas netaisnīgi. Tā, šķiet, dara atturīgi un pieticīgi cilvēki, jo godprātīgais parasti apmierinās ar mazāko. Bet varbūt tas nav viennozīmīgi? Šāds cilvēks tādā gadījumā attiecīgi vairāk saņem citu labumu, piemēram, slavu, un vispār to visu, kas ir skaists pats par sevi. Turklāt šo jautājumu atrisina arī tas skaidrojums, kas dots jēdzianam *netaisnīga rīcība*. Šāds cilvēks neko necieš pret savu gribu, tātad arī netaisnību ne, vienīgi var teikt, ka viņam tiek nodarīts pāri.

Tātad skaidrs, ka netaisnīgi rikojas tas, kurš dala, nevis tas, kuram tiek vairāk. Netaisnīgi rikojas nevis tas, kurš saistīts ar netaisnīgas rīcības rezultātu, bet tas, kurš labprātīgi to dara, jo darbības sākums ir tā cilvēka rīcībā,

kurš daļa, nevis tā, kurš saņem. Jēdziens *darīt* ir daudznozīmīgs: arī par nedzīviem priekšmetiem var taču teikt, ka tie nogalina, piemēram, roka; [tā var teikt] arī par vergu, ja viņš izpilda pavēli un nogalina. Šādos gadījumos nevar runāt par netaisnīgu rīcību, kaut gan darīta tiek netaisnība. Tālāk, ja kāds ir izšķīries par noteiktu tiesas lēmumu, nezinot apstākļus, viņš nerikojas netaisnīgi pret likuma taisnību, un tāds lēmums nav netaisnīgs, bet tikai zināmā mērā netaisnīgs (likuma taisnība ir kas cits nekā iepriekšējais jēdziens *taisnība*⁵¹). Turpretim, ja kāds jautājumu apzināti izšķir netaisnīgi, tad tāds to dara pašlabuma dēļ, lai iegūtu pateicību vai atriebtos. Tas ir tāpat kā piedalīties netaisnīgā darījumā, un tas, kurš, pieņēmis netaisnīgu lēmumu, gūst sev labumu: piemēram, piešķīris kādam netaisnīgi zemes gabalu, viņš saņem gan ne zemi, bet naudu.

13. Cilvēki domā, ka netaisnīgi rīkoties ir viņu varā, un tāpēc uzskata, ka taisnīga rīcība ir viegla lieta. Bet tas nav tā. Pavedināt kaimiņa sievu, piekaut kādu, kas atrodas tuvumā, vai iespiest rokā kādam naudai ir viegli un pašu varā, bet rīkoties tā atbilstoši noteiktai rakstura kvalitātei nav nedz viegli, nedz pašu varā. Tāpat cilvēki domā, ka nav nekāda gudrība zināt, kas ir taisnība un kas — netaisnība, jo nav grūti saprast tās lietas, par kurām runā likumi. Taču ne jau tā ir taisnība, ja nu vienīgi gadījuma dēļ var būt sakritība: taisnība ir tā, kas izpaužas kā noteikta darbība vai noteikta sadale. To zināt ir daudz grūtāk nekā to, kas nāk par labu veselībai. Arī ārstniecībā nav grūti zināt, ka derīgs ir medus, vīns, ziemziedis, piededzināšana vai griešana, bet, kā tas viss jālieto veselības labā, kuram un kad jādod, — to zināt nozīmē *būt ārstam*. Šī paša iemesla dēļ parasti domā, ka taisnīgs cilvēks tikpat labi varētu rīkoties arī netaisnīgi, proti, ne sliktāk, drīzāk vēl labāk izdarīt to, par ko bija runa iepriekš: pavedināt cita sievu vai iesist kādam; arī drosmīgais varētu pamest vairogu un skriet, kur acis rāda. Taču būt glāvam vai netaisnīgam nenozīmē tikai vienkārši tā rīkoties, bet gan rīkoties atbilstoši noteiktai rakstura kvalitātei, — tāpat kā ārstēšana un rūpes par veselību nenozīmē tikai griezt vai negriezt, dot zāles vai nedot, bet darīt to noteiktā kvalitātē.

Taisnība parādās tur, kur labumi var būt pārmērībā vai nepietiekamībā. Dažkārt pārmērība nav iespējama,

kā tas varētu būt pie dieviem, turpretim tiem, kuri ir neglābjami nekrietni, nav pieejami nekādi labumi, kas viņiem būtu derīgi, bet viss ir tāds, kas tikai kaitē. Trešā iespēja ir tāda, ka labais un derīgais ir zināmā daudzumā un pakāpē; tieši tāpēc taisnība attiecas uz cilvēkiem.

14. Tālāk jāaplūko jautājums par godprātīgumu un godprātību,⁵² proti, kā godprātīgums attiecas pret taisnīgumu un godprātība pret taisnību. Uzmanīgi ieskatoties, var redzēt, ka šīs parādības nav gluži viens un tas pats, tomēr tās ietilpst vienā sugas jēdzienā. Dažkārt mēs slavējam godprātīgu rīcību un godprātīgu cilvēku, attiecinot šo apzīmējumu uz krietnu cilvēku vispār, kuru slavējam par visu ko citu⁵³, līdz ar to parādot, ka būt godprātīgam ir labāk. Dažkārt, domājot par vārdu jēgu, liekas nesaprotami, kā godprātība, kas taču nesakrīt ar taisnību, var tikt slavēta; tādā gadījumā vai nu taisnīga rīcība nav krietna, vai godprātīga rīcība nav taisnīga, ja jau tās ir atšķirīgas. Ja abas ir krietnas, tad tās ir identas. Lūk, šādu spriedumu dēļ rodas grūtības, noskaidrojot jēdzienu *godprātīga rīcība*, taču visi minētie spriedumi zināmā mērā ir pareizi un nav savstarpēji pretrunīgi.

Godprātība kā taisnības daļa savā izpausmē ir augstāka taisnība, bet ietilpst tajā pašā taisnības jēdzienā. Taisnība un godprātība ir identī jēdzieni, — kā viens, tā otrs ir kaut kas krietns, tomēr godprātība ir krietnāka. Neskaidrība šeit rodas tāpēc, ka godprātība gan ir taisnība, bet ne jau tāda, kas atbilst likumu prasībām. Cēlonis šai parādībai ir tas, ka jebkurš likums ir kaut kas vispārīgs, bet vispārīgā formulējumā par atsevišķo nav iespējams pateikt precīzi un pareizi. Ja nepieciešams dot vispārīgu formulējumu un ja nav iespējams izteikties pilnīgi precīzi, tādos gadījumos likumā ir ievērots tas, kas notiek parasti un lielākoties, turklāt tiek ņemta vērā arī kļūdas iespēja. Tajā pašā laikā jāatzīst, ka likums ir pareizs, jo kļūda nav nedz pašā likumā, nedz arī likumdevējā, bet lietas dabā, — tas, kas saistīts ar cilvēku darbību un rīcību, ir tieši tāds.

Tātad, ja likumam ir vispārīgs saturs un ja gadās kaut kas tāds, kas neatbilst vispārīgajam tieši, tad par pareizu ir jāatzīst trūkstošā precizējums, kas papildina to, ko likumdevējs ir atstājis bez ievēribas. Konkrētajā gadījumā bijis klāt vai iepriekš zinājis, likumdevējs pats būtu atbilstoši formulējis likumu.

Tātad godprātība ietilpst tajā pašā jēdzienā *taisnība*, taču tajā pašā laikā ir kaut kas labāks par taisnību, turklāt nevis šā vārda tiešajā nozīmē, bet tāpēc, ka vispārīgs formulējums pieļauj neprecizitāti. Tā ir godprātības daba — precizēt un palabot likumu. Šī nepieciešamība rodas no tā, ka likums ir vispārīgs, un tieši tāpēc ne jau viss ir atbilstošs likumam. Dažām lietām nav iespējams noteikt likumu, tāpēc tās tiek izšķirtas balsošanā.

Tam, kas pēc dabas ir nenoteikts, arī mēraukla un likums ir nenoteikts, kā, piemēram, Lesbas arhitektūrā lietotais svina lekāls, — tas piemērojas akmens formai un nav pastāvīgi nemainīgs. Tāpat arī balsošana attiecas uz atsevišķu gadījumu.

Kas ir godprātība, kādā nozīmē tā jāsaprot kā taisnība un kādā ziņā tā ir labāka par taisnību, ir skaidrs. No iepriekš teiktā ir skaidrs arī tas, kāds ir godprātīgs cilvēks, proti, tāds, kurš apzināti izvēlas šādu darbību un to realizē rīcībā. Šāds cilvēks neievēro pedantiski burtu un neizmanto likumu ļaunprātīgi, — arī tad, kad likums ir viņa pusē, viņš izvēlas sev mazāko daļu. Tāds ir godprātīgs cilvēks, un šāda rakstura kvalitāte — godprātība. Zināmā mērā tā ir tā pati, kas taisnība, un kā rakstura kvalitāte neatšķiras no taisnības.

15. Vai ir iespējams būt netaisnīgam pret sevi, — tas ir skaidrs no iepriekš teiktā. Taisnība vienā nozīmē ir saprotama kā pakļaušanās likumam, kas prasa jebkurā gadījumā rīkoties atbilstoši tikumībai. Likums, piemēram, nepavēl nogalināt sevi; ko likums nepavēl, no tā tas attur. Tas, kurš pretēji likumam kaitē kādam (ja vien šāda rīcība nav atbilde uz pāridarījumu) un dara to labprātīgi, tas rīkojas netaisnīgi. Labprātīga rīcība ir tā, ja darītājs apzinās, kam viņš kaitē un ar ko. Ja kāds dusmās sevi nogalina un tādā veidā labprātīgi rīkojas pretēji pareizam racionālam principam, viņš dara to, ko likums neatļauj, tātad viņš rīkojas netaisnīgi. Bet attiecībā pret ko? Vai pret valsti un nevis pret sevi? Viņš taču cieš labprātīgi, bet neviens necieš netaisnību labprātīgi. Tāpēc valsts par to paredz sodu, — šāds cilvēks zināmā mērā zaudē godu un apkauno sevi, jo viņš ir netaisnīgs pret valsti.

Ir skaidri redzams, ka ļaunums ir tiklab viens, kā otrs — gan ciest netaisnību, gan darīt netaisnību, jo salīdzinājumā ar vidu vienā gadījumā iegūts tiek mazāk,

otrā — vairāk; vidus ir apmēram tas pats, kas, piemēram, ārstniecības mākslā — veselība, ģimnastikā — labs ķermeņa rūdiņums. Tomēr lielāks ļaunums ir darīt netaisnību, jo šāda rīcība ir saistīta ar nekrietnību un ir nosodāma, vienalga, vai nekrietnība jāsaprot šī vārda tiešajā nozīmē vai līdzīgi tai (jo ne jau viss, kas tiek darīts labprātīgi, izriet no nekrietnības). Turpretim ciest netaisnību un pāridarījumus — šāds stāvoklis neizriet no paša nekrietnības un netaisnīguma.

Netaisnību ciest gan ir mazāks ļaunums pats par sevi, taču nav neiespējams, ka konkrētā gadījumā šāds stāvoklis var būt lielāks ļaunums. Mākslu vai zinātņi tas neinteresē, jo, piemēram, ārstniecības māksla plaušu iekaisumu atzīst par smagāku slimību nekā sasitumu, lai gan noteiktos apstākļos var gadīties otrādi, piemēram, ja kāds, saņēmis sitienu, pakrīt, līdz ar to nokļūst ienaidnieku rokās un tiek nogalināts.

Pārnestā nozīmē un salīdzinoši var teikt, ka taisnība attiekmē pašam pret sevi nav iespējama, toties ir iespējama noteiktai dvēseles daļai pret citu dvēseles daļu, turklāt ne jau jebkura taisnība, bet tikai tā, kas izpaužas kā kunga vara pār vergu vai kā ģimenes noteicēja vara pār pārējiem. Diskusijās par šiem jautājumiem ir nošķirta racionālā dvēseles daļa no iracionālās. Ņemot vērā šo dvēseles dalījumu, var izsecināt, ka iespējama netaisnība pašam pret sevi, jo šim dvēseles daļām var gadīties ciest to, kas nesaskan ar viņu tieksmēm, un tad taisnība attiecībās starp tām veidojas līdzīgi kā starp valdītāju un padoto.

Z

[VI GRĀMATA]

1. Tādā veidā ir noskaidrots par taisnību un citiem tikumiem. Mēs iepriekš izteicām apgalvojumu, ka rīcībā vajag izvēlēties pareizo samēru kā vidu starp galējībām (*par daudz* un *par maz*) un šo samēru nosaka pareizais racionālais princips. Par to tagad runāsim sīkāk.

Katrs domājošs cilvēks vada un virza savu rīcību un izturēšanās paradumus, ievērojot noteiktu redzespunktu. Pareizo samēru, ko nosaka pareizais racionālais princips, no pārmērībām un nepietiekamības šķir noteiktas robežas. Šāds apgalvojums gan ir patiess, taču nav gluži skaidrs. Tas ir tikpat pareizs, kā tad, ja citā gadījumā, piemēram, kāda zinātne dotu šādu padomu: nevajag neko pārspīlēt, taču nevar arī vieglprātīgi nelīkties ne zinis, jāievēro vidus un jāvadās no pareizā racionālā principa. Ja kāds zinātu tikai to vien, viņš zinātu tikpat daudz, kā tāds, kuram uz jautājumu — kādas zāles lietot? — pateiktu, ka jālieto tās zāles, kuras iesaka medicīna un ārsti. Tāpēc par racionālās dvēseles daļas tikumiem ir nepieciešams ne tikai pateikt šo patiesību, bet arī skaidri definēt, kas ir pareizais racionālais princips.

2. Runājot par dvēseles tikumiem, mēs iedalījām tos ētiskajos jeb rakstura tikumos un dianoētiskajos jeb prāta tikumos. Par ētiskajiem tikumiem jau pārrunāts. Pirms pārējo tikumu iztirzāšanas vispirms dažus vārdus pateiksim par dvēseli. Jau iepriekš tika teikts, ka dvēselei ir divas daļas: racionālā un iracionālā. Tagad tādā pašā veidā racionālajā daļā nodalīsim vēl divas sīkākas daļas. Mūsu pamatpieņēmums ir tāds, ka viena no šīm daļām ir

tā, ar kuru mēs izzinām patiesību par nemainīgām parādībām, otrā daļa — tā, kura pievēršas mainīgajam. Katrai dvēseles daļai ir savs izziņas objekts atbilstoši tās dabai un īpatnībai. Vienu dvēseles daļu mēs sauksim par izziņošu, otru — par apsverošu. Apsvērt un pārspriest ir viens un tas pats. Neviens nepārspriež un nelemj par to, kas ir nemainīgs. Tāpēc ir īpaša dvēseles daļa, kuras funkcija ir apsvēršana. Tagad jānoskaidro, kā izpaužas abu šo daļu labākā kvalitāte, jo tieši tā būs katras daļas tikumība. Atkarībā no tās funkcijas, ko veic katra dvēseles daļa, tikumība būs atšķirīga.

Dvēselē ir trīs spējas, kuras cilvēka darbībā un patiesības izziņā ir noteicošas. Tās ir sajūtas, intuitīvais prāts un tieksmes. Sajūtas neierosina nekādu apzinātu rīcību. Minētais ir skaidrs no tā, ka zvēriem sajūtas gan piemīt, bet nepiemīt apzinātas rīcības vai darbības spēja. Tieksme izpaužas gan kā vēlēšanās sasniegt vai iegūt kaut ko, gan kā izvairīšanās; tā tas ir arī domāšanā: piekrišana un noliegums. Ja par ētisko tikumību var teikt, ka tā ir apzinātā izvēlē izveidojusies noturīga rakstura kvalitāte, bet izvēle ir domāšanā izņemta tieksme, tad nepieciešami izriet šāds secinājums: ja jau izvēle ir krietna, tad skaidrs, ka arī doma ir patiesa un arī tieksme ir pareiza, un to, ko atzīst doma, to tiecas realizēt tieksme. Pēc šādas patiesības tiecas doma, kas apsver praktisko rīcību; teorētiskajā domāšanā mēraukla ir patiesība vai meli. Nonākt pie patiesības ir teorētiskās domāšanas darbs un uzdevums. Turpretim, apsverot rīcību, doma tiecas saskaņot tieksmi ar patiesību. Darbības sākums un pamats ir izvēle, jo tā ir ierosinājums kustībai, nevis mērķis. Izvēlei pamatā ir tieksme un rīcības apsvēršana. Tāpēc apzināta izvēle ir saistīta gan ar domāšanu, gan ar rakstura noturīgām kvalitātēm. Pareizā vai nepareizā rīcībā parādās gan doma, gan raksturs. Domāšana pati par sevi neiekustina — to veic tikai tāda domāšana, kas apsver mērķa sasniegšanu un rīcību. Šāda domāšana ir noteicoša arī radošā darbībā. Katrs, kas kaut ko rada, dara to noteikta mērķa dēļ, bet pats izgatavošanas process un radīšana ir nevis mērķis pats par sevi, bet gan — noteiktam mērķim. Atšķirībā no tā rīcībā mērķis ir pati pareizā rīcība, un mēs tiecamies tieši uz to. Tāpēc var teikt, ka apzināta izvēle ir uz noteiktu tieksmi ievirzīta doma vai arī, citiem vārdiem, ar domu saskaņota

tieksme, un tieši te ir pamats un sākums cilvēkam. Izvēle nevar būt par notikušo, piemēram, neviens neizvēlas Trojas sagraušānu; tāpat arī neviens neapsver un nelemj par notikušo, bet gan par to, kas būs vai kas ir iespējams. Notikušo nav iespējams padarīt par nenotikušu; pareizi saka Agatons⁵⁴: «Vienīgi to nespēj dievs — padarīt par nebijušu to, kas izdarīts.» Tātad mēs redzam, ka abām racionālās dvēseles daļām uzdevums un mērķis ir patiesība. Kā vislabāk sasniegt šo mērķi, to nosaka katras daļas tikumība.

3. Atgriežoties atpakaļ, vēlreiz iztirzāsim šos jautājumus. Dvēseles spēja izziņāt patiesību izpaužas piecos veidos; tie ir māksla, loģiski teorētiskās zināšanas, praktiskā gudrība, filozofiskā gudrība, intuitīvais prāts. Pieņēmumi un uzskati var vest pie maldīga secinājuma.

Kas ir loģiski teorētiskās zināšanas, būs skaidrs no šāda apsvēruma (to nepieciešams pateikt precīzi, nevis aptuvenos salīdzinājumos): mēs visi pieņemam, ka tas, par ko mums ir zināšanas, nevar mainīties, turpretim par to, kas ir mainīgs, nevar skaidri pateikt, vai tas pastāv ārpus mūsu zināšanām vai ne. Tātad loģiski teorētiskās zināšanas ir zināšanas par nepieciešami pastāvošu un vienmēr esošu. Tas, kas nepieciešami pastāv, ir vienmēr esošs, bet vienmēr esošais nedz rodas, nedz iet bojā. Ikvienas uz pierādījumu balstītas zināšanas ir iemācāmas, un to, kas ir izziņāts, var iemācīties. Mācīšana vienmēr balstās uz to, kas ir iepriekš apgūts un izziņāts. Par to runāts «Analītikās».

Indukcija ir pamats vispārīgajam, taču siloģisms balstās uz vispārīgo, tātad siloģisma pamats un sākums ir tādi principi, par kuriem nav iespējams siloģisms, bet tos iegūst indukcijas ceļā.

Teorētiskās zināšanas tātad ir loģiskās pierādīšanas spēja; te klāt vēl nāk tas viss, ko definīcijā esam minējuši «Analītikās». Cilvēkam ir zināšanas, ja viņam ir pārliecība un ja viņam ir zināmi pamatprincipi; ja pamatprincipi nav labāk zināmi kā secinājums, tad zināšanām ir gadījuma raksturs.

4. Par loģiski teorētiskajām zināšanām šādā veidā ir noskaidrots. Mainīgais rodas vai nu radošajā darbībā, vai praktiskajā rīcībā. Radišana un praktiska rīcība ir dažādas lietas (pierādījumi ir populārajās lekcijās), tā kā pastāv divas spējas: ar domāšanu saistīta noteikta prak-

tiskās rīcības spēja un ar domāšanu saistīta noteikta radošās rīcības spēja vai prasme; tās ir atšķirīgas un nesa-
plūst viena ar otru. Praktiskā rīcība nav radišana, un
radišana nav praktiskā rīcība. Tā kā mājas celšana ir
noteikta māksla un tā ir noteikta domas vadīta radišanas
spēja un tā kā neviena māksla nav nekas cits kā domas
virzīta radišanas spēja un šāda spēja ir tas pats, kas
māksla, tad izriet secinājums, ka viens un tas pats ir
māksla un pareizas domāšanas virzīta radišanas spēja.
Ikviena māksla saistīta ar topošo. Radīt un izgatavot no-
zīmē sasniegt to, lai rastos kaut kas tāds, kura pastāvē-
šana nav nepieciešamības nosacīta un kura sākums un
pamats ir pašā darītājā, nevis izgatavotajā priekšmetā.
Tātad māksla neattiecas uz to, kas pastāv vai rodas, ne-
pieciešamības nosacīts, vai arī no dabas, jo tad sākums
ir pašās lietās.

Tā kā radišana un praktiskā rīcība ir atšķirīgas spē-
jas, tad jāsecina, ka māksla saistīta ar radišanu, nevis
ar praktisku rīcību. Zināmā mērā var teikt, ka nejaušs
gadījums attiecas uz to pašu jomu, uz kuru attiecas mā-
ksla;⁵⁵ kā saka Agatons: «Māksla mīl nejaušību un nejau-
šība mākslu.»

Tātad, kā jau teikts, māksla ir ar patiesu domu sais-
tīta radišanas spēja, turpretim nemākulība ir no maldīgas
domas izrietoša radišanas spēja; tiklab māksla, kā nemā-
kulība attiecas uz mainīgo.

5. Mēs gūsim skaidrāku priekšstatu par praktisko gud-
rību, ja noskaidrosim, kādus cilvēkus mēs saucam par
praktiski gudriem. Liekas, ka praktiski gudram cilvēkam
piemīt spēja pareizi lemt par to, kas viņam ir labs un
derīgs, turklāt ne tikai atsevišķos jautājumos, piemēram,
kas ir derīgs veselībai un ķermeņa stiprumam, bet vis-
pār, kas vajadzīgs, lai dzīve būtu laba. Praktiskajā rīcībā
gudrs cilvēks spēj pieņemt pareizo lēmumu ikvienā jau-
tājumā, kur neko nespēj dot kāda zinātne vai praktiska
māka. Tātad visumā par praktiskajā rīcībā gudru cilvēku
var teikt, ka viņš ir lemtspējīgs. Nevienš nespriež un ne-
lemj par nemainīgo un par to, ko izdarīt nav cilvēka
varā. Loģiski teorētiskās zināšanas balstās uz loģiska-
jiem pierādījumiem, bet par tādām lietām, par kurām mēs
brīžiem varam apgalvot vienu, brīžiem citu, par tādām
nav iespējams [izveidot] loģiski pamatotu pierādījumu (jo
tās vienmēr var mainīties). Tātad praktiskā gudrība nav

tas pats, kas loģiski teorētiskās zināšanas, jo rīcība ir saistīta ar mainīgo; un arī ne tā pati, kas māksla, jo rīcība un radīšana ir divas dažādas lietas. No teiktā izriet, ka praktiska gudrība ir pareizas domas vadīta rīcības spēja, izšķirot to, kas cilvēkam ir labs un kas — slikts. Radīšanai ir vēl cits mērķis ārpus paša radīšanas procesa, rīcībā nav tā, jo mērķis ir pareiza rīcība. Periklu un citus viņam līdzīgus mēs tieši tāpēc uzskatām par praktiskā rīcībā gudriem, ka viņi spēj saskatīt to, kas ir labs viņiem pašiem un vispār cilvēkiem. Mēs uzskatām, ka šādi ir saimnieciski cilvēki un politiskie praktiķi. Vārds «saprātīgums» tieši to arī nozīmē: «saglabāt prātīgumu»⁵⁶; un saprātīgums saglabā tieši to saprašanu, kāda piemīt šiem cilvēkiem. Ne jau vienmēr bauda vai ciešanas iznīcina vai ir par traucēkli saprašanai; minētais, piemēram, neattiecas uz domu par trīsstūra iekšējo leņķu summu — vai tā ir vai nav vienāda ar divu taisnleņķu summu; bet tas attiecas uz tiem domas priekšstatiem, kas saistīti ar rīcību. Rīcības sākums un pamats ir tas, kura dēļ kaut kas tiek darīts. Tas, kuru traucē bauda vai ciešanas, nesaskata tieši šo sākumu un pamatu, proti, ka izvēlei un visai rīcībai jābūt virzītai uz šo mērķi un šī mērķa dēļ. Tas notiek tāpēc, ka nekrietnība iznīcina pašu pamatprincipu. Tātad saprātīgums rīcībā jeb praktiskā gudrība ir ar patiesu domu saistīta praktiskās rīcības spēja sasniegt cilvēkam labo.

Mākslai piemīt tikumība kā izcilība, bet praktiskajai gudrībai — nē. Mākslā priekšroka dodama tam, kura kļūda ir labprātīga, praktiskajā gudrībā tādām mazāk dodama priekšroka, tāpat kā tas ir attiecībā uz tikumiem. Tātad skaidrs, ka praktisko gudrību ir jāvērtē kā tikumību, nevis kā mākslu.

Racionālās dvēseles daļas ir divas; vienas tikumība ir praktiskā gudrība, proti, tās daļas, kurā veidojas uzskati, jo gan uzskati, gan praktiskā gudrība attiecas uz mainīgo. Praktiskā gudrība nav tikai ar prātu saistīta spēja; pierādījums te ir tas, ka šādu spēju var aizmirst, bet praktisko gudrību neskar aizmirstāšana.

6. Loģiski teorētiskās zināšanas ir izpratne par vispārīgo un nepieciešami pastāvošo. Katrā teorētiskā zinātnē tie pamatatzinumi, uz kuriem balstās pierādījums, neizriet no šīs pašas zinātnes, tos nedod arī māksla un praktiskā gudrība, jo teorētiski izzināmais ir loģiski pierā-

dāms, bet māksla un praktiskā gudrība ir vērstas uz mainīgo. Arī filozofiskā gudrība nedod pierādījuma pamatatzinumus, jo filozofs daudzus jautājumus risina tieši ar loģisku pierādījumu. Patiesību gan mainīgajā, gan nemainīgajā mēs atklājam ar četrām prāta spējām — loģiski teorētiskajām zināšanām, praktisko gudrību, filozofisko gudrību un intuitīvo prātu. Tā kā trīs no tām (es domāju praktisko gudrību, loģiski teorētiskās zināšanas un filozofisko gudrību) neapcer pierādījuma sākotnējos pamatatzinumus, tad atliek secināt, ka tas, kas dod mums pamatatzinumus, ir intuitīvais prāts.

7. Gudrību mēs piedēvējam tiem, kuri mākslā un praktiskajās zinībās ir vislielākie meistari, piemēram, Feidijs — akmens skulptūrā, Polikleits — bronzas tēlniecībā. Ar to mēs nepasakām neko vairāk kā tikai to, ka gudrība ir izcilība mākslā. Dažus mēs uzskatām par gudriem vispār, ne tikai kādā atsevišķā nozarē, kā Homērs saka par Margitu⁵⁷:

«Dievi nav padarījuši viņu nedz par zemes
racēju, nedz par par arāju, nedz kādā citā ziņā
gudru...»

Skaidrs, ka visprecīzākā no visām zināšanām ir gudrība, jo gudrajam vajag zināt ne tikai secinājumus, kas izriet no pamatatzinumiem, bet arī pareizi novērtēt pamatatzinumus. Tāpēc gudrība vienlaikus ir gan intuitīvais prāts, gan arī loģiski teorētiskās zināšanas, kā jau tāda spēja, kas ir visu izcilāko zināšanu virsotnē.

Ja mēs politikas zinātni un praktisko gudrību pieskaitītu pie pašām nozīmīgākajām lietām, tad mums būtu jāatzīst arī tas, — lai spriedums nebūtu nelōģisks — ka cilvēks ir vislabākais, kas vien ir pasaulē. Ja mēs sakām, ka veselīgais un vispār labais cilvēkiem un zivīm ir atšķirīgs, bet baltais un taisnais vienmēr vienāds, tad var teikt, ka arī teorētiskā gudrība vienmēr būs vienāda, bet praktiskā gudrība katrā gadījumā — atšķirīga. Katru, kurš spēj izšķirties par pareizo un derīgo attiecībā uz sevi, var saukt par praktiskā rīcībā gudru. Tāpēc saka, ka arī daži dzīvnieki savā rīcībā ir gudri, jo tiem piemīt spēja apjaust derīgo viņu dzīvē. Tātad filozofiskā gudrība un praktiski politiskā gudrība nav viens un tas pats. Ja spēju lemt par to, kas katram derīgs, mēs sauktu par filozofisko gudrību, tad būtu daudz filozofiju. Derīgais

dažādām dzīvām būtnēm ir dažāds, tāpēc nav vienas gudrības, kas derētu visiem, tāpat kā ārstēšanas māksla visām būtnēm nav vienāda. Un te nav nekādas nozīmes tam, ka cilvēks ir vislabākais no visām dzīvām būtnēm: ir vēl daudz kā tāda, kas pēc savas dabas ir dievišķāks par cilvēku, kā, piemēram, redzamākie no debess ķermeņiem.

No visa teiktā ir skaidrs, ka filozofiskā gudrība vienlaikus ir gan intuitīvais prāts, gan loģiski teorētiskās zināšanas par to, kas dabā ir vislabākais un visvairāk godājamais. Tāpēc arī cilvēki dēvē Anaksagoru un Talesu, un citus viņiem līdzīgus par filozofiem, nevis par prātīgiem un praktiskajā rīcībā gudriem, jo redz, ka viņi neapzinās to, kas viņiem pašiem būtu derīgs, bet izzina neparasto, brīnumaino, grūti saprotamo un dievišķo. Cilvēki uzskata tās par nelietderīgām zināšanām, jo tās nenoskaidro to, kas cilvēkam ir labs un derīgs. Turpretim praktiskā gudrība apsver cilvēkam derīgo un tos jautājumus, kur ir iespējams lemt dažādi. Praktiskajā rīcībā gudra cilvēka vissvarīgākais uzdevums ir izlemt pareizi, bet neviens nelemj par lietām, kas ir nemainīgas, un par to, ko nav iespējams sasniegt praktiskajā rīcībā. Tas, kurš spēj izlemt pareizi, tas virza savu darbību saskaņā ar domāšanu tā, lai sasniegtu vislabāko, ko cilvēks var sasniegt praktiskajā darbībā. Prātīgums praktiskajā rīcībā neattiecas tikai uz vispārīgām lietām, — vajag būt skaidrībai arī par atsevišķo, jo praktiskā gudrība parādās darbībā, bet darbība izpaužas atsevišķajā. Tāpēc arī daži cilvēki, kuriem nav zināšanu, praktiskajā rīcībā ir veiksmīgāki par zinošiem; tie ir pieredzes cilvēki, un tādi sastopami dažādās jomās. Ja kāds, piemēram, teorētiski zina, ka viegli sagremojama gaļa ir veselīga, bet nezina, kāda gaļa ir viegli sagremojama, tad viņš neko neizdarīs veselības labā. Toties tāds, kurš zina, ka viegli sagremojama ir putnu gaļa, drīzāk spēs nodrošināt veselību. Prātīgums izpaužas tieši darbībā, tāpēc vajadzīgas ir abu veidu zināšanas: gan zināšanas par vispārīgo, gan par atsevišķo, it īpaši pēdējās. Šeit pastāv arī kāda virszinātne.

8. Polisas lietu zināšana un praktiskā gudrība gan ir viena un tā pati dvēseles noturīga spēja, tomēr šīs spējas izpausme atšķiras abos gadījumos. Valstī pati nozīmīgākā ir likumdošana; atsevišķos jautājumus risina zinātne, ko

sauc kopīgā vārdā par politikas zinātni, — tā ietver gan darbošanos, gan apspriešanu, piemēram, tautas sapulcē pieņemtais lēmums ir pēdējā pakāpe pirms darbības. Parasti šķiet, ka praktiskā gudrība attiecas tikai uz katru cilvēku pašu, tas viss ietilpst kopīgā nosaukumā *praktiskā gudrība*, bet par pārējām lietām spriež ekonomika, likumdošana un politika. Politikas daļas turpretim ir polisas lietu apspriešana un tiesa. Tātad paša lietu zināšana varētu būt īpašs zināšanu paveids, kas lielā mērā atšķiras no pārējām zināšanām.

9. Tāpēc arī šķiet, ka tāds, kas zina to, kas attiecas uz viņu pašu, ir prātīgs un praktiskā rīcībā gudrs, bet tie, kas nodarbojas ar polisas lietām, pārāk nodarbojas ar visu ko citu; Euripīds saka:

«Vai gan es esmu prātīgs? Man bija iespējams, atrodoties karaspēkā, bez pūlēm saņemt līdzīgo daļu. Bet tie, kas grib par daudz un dara vairāk, nekā vajag...»⁵⁸

Cilvēki, kas tā spriež, meklē paši sev labumu un domā, ka tā vajag darīt. Tieši no šīs iedomas ir radies uzskats, ka tikai tādi cilvēki it kā būtu prātīgi un praktiskajā rīcībā gudri. Bet nav taču iespējama katra paša labklājība bez prasmes saimniekot un bez noteiktas politiskās iekārtas.

Turklāt vēl nav skaidrs un jāizpēta, kā katram izkārojama paša dzīve. Teiktā pierādījums ir tas, ka ģeometrijā un matemātikā gudrību var iegūt jaunībā, bet praktiskajā dzīvē gan ne, jo praktiskā gudrība attiecas uz atsevišķo un tas kļūst zināms no pieredzes. Turpretim jauns cilvēks ir bez pieredzes, jo pieredzes iegūšanai vajadzīgs liels laiks. Un ja vēl papētām, kāpēc jauns cilvēks var kļūt par matemātiķi, bet par filozofu un dabas zinātnieku — nē? Vai gan ne tāpēc, ka matemātika balstās uz abstrakciju, bet minētajās zinātnēs pamatatzinumi nāk no pieredzes? Jauni cilvēki var gan vienkārši pateikt šos pamatatzinumus, bet nevar pierādīt un izprast to būtību. Kļūda ir iespējama gan attiecībā uz vispārīgo, gan attiecībā uz atsevišķo, piemēram, «jebkurš «smags» ūdens ir kaitīgs» vai arī «šis ūdens ir «smags»».

Ka praktiskā gudrība nav loģiski teorētiskās zināšanas, ir jau zināms; tās objekts, kā jau teikts, ir atsevišķais un tieši atsevišķais parādās darbībā. Praktiskā gudrība ir pretstatāma arī intuitīvajam prātam, jo intuitīvais prāts

attiecas uz pašiem vispārīgākajiem jēdzieniem, par kuriem vairs nav sprieduma, toties praktiskā gudrība attiecas uz konkrēti atsevišķo, kas nav loģiski teorētisko zināšanu objekts, bet uztverams ar sajūtām. Sajūtas te jāsaprot ne tādā nozīmē, kā mēs uztveram katram priekšmetam īpatnējo, specifiski raksturīgo, bet tādā nozīmē, kā, piemēram, matemātikā uztveram, ka šis konkrētais priekšmets ir trīsstūris. Tas ir zināms apstāšanās punkts izziņā. Šāda atsevišķa fakta zināšana ir sajūta, nevis praktiskā gudrība, bet praktiskā gudrība ir cita veida zināšanas.

10. Kāda jautājuma pētīšana un tā *apsvēšana* ir atšķirīgi jēdzieni, apsvēšana ir zināma pētīšana. Vajag noskaidrot arī to, kas ir spēja pareizi izlemt; vai tā ir zināšanas vai uzskats, vai veiksmīgs uzminējums, vai vēl kaut kas cits. Tā nav zināšanas (jo neviens nemēģina pētīt to, ko jau zina, bet spēja pareizi izlemt ir zināma spriešana, un tas, kurš spriež, tas pēti un apsver). Arī veiksmīgs uzminējums tā nav, jo uzminēt var bez pārdomāšanas un ātri, bet apsvērts tiek ilgu laiku. Tāpēc saka, ka apdomāt vajag ilgi, bet darīt — ātri. Arī apķērība ir kaut kas cits nekā spēja pareizi izlemt, jo apķērība zināmā mērā ir spēja veiksmīgi uzminēt. Spēja pareizi izlemt nekad nav arī uzskats. Tā kā tas, kurš spriež nepareizi, pieņem arī maldīgu lēmumu, bet tas, kurš spriež pareizi, pieņem pareizu lēmumu, tad skaidrs, ka spēja pareizi izlemt ir zināma domāšanas pareizība, taču ne gluži tāda pareizība kā loģiski teorētiskajās zināšanās vai vienkārši uzskatos. Loģiskajiem pierādījumiem nepieņemt šāda pareizība, tāpat kā tiem nepieņemt arī aplamība, toties uzskatos domāšanas pareizība parādās kā patiesība, kas saskan ar īstenību. Turklāt uzskati tiek izteikti noteiktā noformulējumā, turpretim spēja pareizi izlemt nav bez apsvēšanas, tāpēc tā izpaužas domāšanas procesā, kur vēl nav gatavu noformulētu spriedumu. Uzskats tādā nav pētīšana un meklēšana, bet noformulēta atziņa, toties tas, kurš apsver, vai nu viņš to dara pareizi, vai nepareizi, meklē un pārdomā.

Spēja pareizi izlemt ir pareizība apsvēšanā. Tāpēc vispirms jāiztirzā jautājums, kas ir apsvēšana un kā tā notiek. Tā kā pareizība ir daudznozīmīgs jēdziens, tad skaidrs, ka šajā gadījumā runa nav par jebkuru pareizību. Morāli nenoturīgs un nekrietns cilvēks ar savu spriešanu panāks to, ko viņš grib sasniegt, un rezul-

tātā, pareizi spriedis, sasniegs lielu ļaunumu. Bet pareiza spriešana un lemšana, šķiet, ir kaut kas labs. Spēja labi un pareizi izlemt ir tāda pareiza apsvēšana un spriešana, kuras rezultāts ir labais. Bet labu mērķi var izsecināt arī no sprieduma; tas notiek tad, ja ir noskaidrots, ko vajag darīt, bet nav skaidrs, ar kādiem līdzekļiem, jo sprieduma vidusloceklis ir aplams. Tātad par spēju pareizi izlemt nevar saukt to, saskaņā ar kuru ir skaidrs, ko vajag sasniegt, bet nav skaidrs, kādā veidā.

Viens apsver ilgi un tikai tad izlemj, otrs lēmumu pieņem ātri. Pirmajā gadījumā nevar runāt par spēju labi izlemt, jo tā drīzāk ir pareizība attiecībā uz derīgo, uz pašu mērķi, līdzekļiem vai piemērotu laiku. Turklāt var runāt vispārīgi par spēju pareizi lemt neatkarīgi no konkrēta mērķa, var runāt arī par šādu spēju attiecībā uz konkrētu mērķi; pirmajā gadījumā tā ir spēja vispār pieņemt pareizu lēmumu, otrajā gadījumā — spēja pieņemt pareizo lēmumu attiecībā uz kaut ko konkrētu. Spēja pareizi izlemt piemīt praktiskajā rīcībā gudriem, — tā ir pareizība lemšanā par līdzekļiem, kas ir noderīgi noteikta mērķa sasniegšanai, un praktiskā gudrība ir šo līdzekļu pareiza izpratne.

11. Saprāšana un spēja pareizi saprast ir īpašības, saskaņā ar kurām mēs saucam cilvēkus par saprastspējīgiem un tādiem, kuri spēj aptvert pareizi. Šī spēja nav tas pats, kas zināšanas vai kāds uzskats vispār (tad jau visiem cilvēkiem būtu saprāšana un spēja aptvert), tā nav arī kāda viena zinātne, kā, piemēram, par veselību — medicīna vai par matemātiskajiem lielumiem — ģeometrija. Saprāšana neattiecas uz tādiem objektiem, kas ir mūžīgi un nemainīgi; arī ne uz tādiem, kas vienmēr ir tapšanā; tā attiecas uz tādiem jautājumiem, kas ir apsverami un par kuriem ir kādas neskaidrības. Tie ir tie paši jautājumi, uz kuriem attiecas praktiskā gudrība, bet saprāšana ir kas cits nekā praktiskā gudrība. Praktiskā gudrība ir pavēloša: ko vajag darīt un ko ne, — tas ir praktiskās gudrības mērķis, toties saprāšana ir tikai vērtējoša (saprāšana un spēja pareizi aptvert ir viens un tas pats, tāpat arī — saprotoši cilvēki un tādi, kas spēj aptvert labi un pareizi). Ja kādam piemīt saprāšana, tas nenozīmē, ka viņam piemīt arī praktiskā gudrība. Tāpat kā attiecībā uz zinātņi *saprast* lietojams nozīmē — izprast, tāpat arī attiecībā uz uzskatiem un viedokli *saprast*

nozīmē pareizi izšķirt un novērtēt cita apgalvojumus. Pareizi izšķirt un labi izšķirt ir viens un tas pats. No izzināšanas jomas nāk pats vārds *saprast* un apzīmējums *saprastspējīgs cilvēks*. Mēs bieži vien zināšanu apgūšanu un izpratni tā arī saucam — par *saprašanu*.

Tā apziņa, kas piemīt cilvēkiem, kurus saucam par apzinīgiem, ir godprātības vadīta pareiza izšķiršanās par noteiktu rīcību. Pierādījums: godprātīgu cilvēku mēs uzskatām par sevišķi apzinīgu, un attiecībā uz dažām lietām būt godprātīgam nozīmē — rīkoties saskaņā ar apzinīgumu. Apzinīgums ir pareiza apzināšanās un izšķiršanās par godprātīgu rīcību. Pareiza izšķiršanās nozīmē — patiesa un patiesībai atbilstoša izšķiršanās.

12. Saprotams, ka visas šīs kvalitātes — es domāju apzinīgumu, saprašanu, praktisko gudrību un intuitīvo prātu, — tiecas uz vienu un to pašu. Par tiem cilvēkiem, kam piemīt apzinīgums un intuitīvais prāts, mēs sakām, ka viņi ir arī saprastspējīgi un praktiskajā rīcībā saprātīgi. Visas minētās prāta spējas attiecas uz atsevišķo, kas esamībā ir kā pēdējais un galējais. Saprašana un apzinīgums parādās kā to jautājumu vērtēšana un izšķiršana, kuri praktiskajā rīcībā skar gudru cilvēku. Godprātība, kas parādās konkrētā attieksmē pret otru cilvēku, ir kopīga iezīme visiem tikumiskiem cilvēkiem. Jebkura praktiskā rīcība attiecas uz atsevišķo, un praktiskajā rīcībā gudram cilvēkam jāzina šis atsevišķais. Saprašana un apzinīgums arī attiecas uz praktisko darbošanos un rīcību, kas esībā parādās kā pēdējais un galējais.

Intuitīvais prāts attiecas uz galējām esībām abos virzienos: gan uz vispārīgām pamatatziņām, gan arī uz atsevišķo kā galējo esību; nedz vienā, nedz otrā gadījumā nav iespējams spriedums. Ar nemainīgām pamatatziņām ir darīšana pierādījumos, turpretim praktiskajā rīcībā — ar atsevišķo mainīgo un otro premisu, jo tieši šie faktori ir mērķa cēlonis un sākums. Ceļš uz vispārīgo ir no atsevišķā, tādēļ par atsevišķo ir jābūt sajūtai, un šī sajūta ir intuitīvais prāts.

Šķiet, ka minētās prāta spējas ir arī dabiskas. Neviens nav gudrs no dabas, bet apzinīgums, saprastspēja un intuitīvais prāts ir no dabas. Pierādījums: mēs taču atzīstam, ka šīs spējas rodas līdz ar gadiem. Noteiktā vecumā rodas intuitīvais prāts un apzinīgums, — tas liecina, ka šo spēju cēlonis ir daba. Tāpēc pieredzējušu un vecāku

vai saprātīgu cilvēku viedokli un izteikumus, kaut arī tie nav loģiski pierādījumi, vajag ņemt vērā ne mazāk kā pierādījumus. Šādiem cilvēkiem ir pieredzes trenēta acs, un ar to viņi redz pareizi.

13. Kas ir praktiskā gudrība un kas ir filozofiskā gudrība, kā arī tas, ar ko ir saistīta katra no šīm prāta kvalitātēm, pateikts. Noskaidrots, ka šie tikumi pieder atšķirīgām dvēseles daļām.⁵⁹ Varētu rasties jautājums: kāds labums ir no šiem tikumiem? Filozofiskā gudrība nepētī neko tādu, kas cilvēku padarītu laimīgu (jo tās objekts nav mainīgais un topošais); praktiskā gudrība gan ir saistīta ar topošo un mainīgo, tomēr nav skaidrs, kāpēc šāda gudrība būtu nepieciešama, ja jau taisnīga, skaista un krietna rīcība ir raksturā krietna cilvēka rīcība. Zināšanas par šiem jautājumiem nepadara mūs spējīgākus attiecīgi rīkoties, jo tikumi ir noturīgas rakstura kvalitātes, tāpat kā veselīgums un ķermeņa atlētiskums nerada veselību, bet ir veselības un trenētības pazīme kā noteikts stāvoklis. Medicīnas un ģimnastikas zināšanas nepadara mūs veselākus vai trenētākus. Bet, ja mēs praktisko gudrību saprotam tā, ka cilvēks ar tās palīdzību var kļūt prātīgs un praktiskajā rīcībā gudrs, tad tiem, kas jau raksturā ir krietni, tā nav vajadzīga, tāpat kā tā nav vajadzīga arī tiem, kam tās nav, jo nav nekādas atšķirības, vai cilvēks pats ir prātīgs vai paklausa citam, kurš ir prātīgs. Tāpat tas ir attiecībā uz veselību: gribēdami būt veseli, mēs tomēr nemācāmies tādēļ medicīnu. Turklāt liktos dīvaini, ka praktiskā gudrība, būdama kā tikumība zemāka par filozofisko gudrību, būtu par to stiprāka: jo praktiskā gudrība ir noteicēja un valda pār visu atsevišķo. Par šiem jautājumiem jārunā, pagaidām tiek atzīmētas tikai neskaidrības.

Pirmkārt, mēs apgalvojam, ka abi šie prāta tikumi ir vēlamī paši par sevi kā attiecīgo dvēseles daļu tikumi. Tie ir vēlamī arī tad, ja tie neko neradītu, taču šie tikumi rada: ne tā, kā medicīna nodrošina veselību; bet tāpat kā veselība nodrošina laimi, tāpat to nodrošina arī gudrība. Tas, kuram gudrība piemīt un izpaužas arī kā aktivitāte, ir laimīgs.

Tālāk, cilvēka darbs un mērķis tiek piepildīts atbilstoši praktiskajai gudrībai un rakstura tikumībai, jo tikumība dod pareizu mērķi, bet praktiskā gudrība izvēlas pareizus līdzekļus. Ceturtajai dvēseles daļai, kuras funkcija ir

barošanās un augšana, nav šādas tikumības jo šī dvēseles daļa nelemj par cilvēka rīcību vai bezdarbību.

Attiecībā uz apgalvojumu, ka praktiskā gudrība nepadara mūs spējīgākus darboties krietni un taisnīgi, mums, šo jautājumu izskaidrojot, mazliet jāatkāpjas, par pamatu pieņemot šādu prātojumu: par dažiem cilvēkiem mēs varam teikt, ka viņi rikojas taisnīgi, nebūdami taisnīgi, piemēram, par tiem, kuri dara to, ko pavēl likums — var būt tā, ka šie cilvēki rikojas vai nu pret savu gribu, vai nezināšanas, vai kāda cita iemesla dēļ, nevis pašas taisnīgās rīcības dēļ (tomēr viņi rikojas tā, kā vajag un kā pienākams krietnam cilvēkam). Tāpat arī, šķiet, ir iespējams, ka kāds rikojas krietni, jo viņš no dabas ir tāds, t. i., viņš rikojas tā, it kā viņa rīcība būtu apzināti izvēlēta pašas šīs rīcības dēļ. Izvēles pareizību nodrošina tikumība, turpretim izvēles realizēšana attiecas nevis uz tikumību, bet uz kādu citu spēju. Par to jāizsakās skaidrāk. Ir tāda spēja, ko sauc par izveicību. Tā ir spēja atrast un izdomāt iespējas, lai varētu sasniegt noteiktu mērķi. Ja mērķis ir skaists, tad šī spēja ir slavējama, ja mērķis ir nekrietns, tad tā ir tikai veikla izmanība. Tāpēc par izveicīgiem cilvēkiem mēs saucam gan praktiskajā rīcībā gudros, gan arī izmanīgos. Praktiskā gudrība nav tā pati, kas šī spēja, bet tā nevar būt bez šīs spējas. Noturības kvalitāte praktiskajai gudrībai, kas ir it kā dvēseles acs, nav iespējama bez tikumības, kā jau teikts un pats par sevi skaidrs. Siloģismi, kuru saturs ir rīcības apsvēšana, balstās uz noteiktu pamatprincipu: tāds un tāds mērķis ir vislabākais, lai kāds tas katrā gadījumā būtu; spriedumā tas var būt jebkurš nejauši izvēlēts mērķis; bet tieši, kas ir tas, kas ir vislabākais, tas ir redzams vienīgi krietnajam. Netikumība ir samaitājoša un maldina attiecībā par darbības principiem; tātad ir skaidrs, ka nav iespējams būt prātīgam un praktiskā rīcībā gudram tam, kurš nav arī krietns.

Atkal pievērsīsimies rakstura tikumībai. Par rakstura tikumību var teikt gandrīz to pašu, ko par praktisko gudrību, proti, tāpat kā praktiskā gudrība attiecas pret izveicību (tā nav gluži tā pati, bet kaut kas līdzīgs gan), tāpat arī dabiskā tikumība attiecas pret īsto tikumību. Šķiet, ka visiem ikviens tikums zināmā mērā piemīt no dabas (jo gan taisnīgi, gan saprātīgi atturīgi, gan drošsirdīgi, gan arī citādi tikumiski mēs esam no dzimšanas).

Tomēr mēs meklējam kaut ko citu — krietnību un tikumību šā vārda īstenajā nozīmē, un vēlamies to iegūt citādā veidā. Gan bērniem, gan dzīvniekiem zināmas noturīgas kvalitātes piemīt no dabas, taču bez prāta līdzdalības tās izrādās postošas. Tā, piemēram, ja ķermenis ir spēcīgs, bet nav redzespējas, pārvietojoties var smagi krist, un tas var notikt tieši tāpēc, ka nav redzes. Tāpat arī te. Toties, ja klāt nāk prāta darbība, tad rīcība būs pavisam citāda un rakstura kvalitāte, kaut arī līdzīga dabiskajai tikumībai, būs tikumība vārda īstajā nozīmē.

Tāpat kā rīcības apsvēršanā var izpausties divas spējas — izveicība un praktiskā gudrība, tāpat arī rakstura tikumība pastāv divos veidos — ir dabiskā tikumība un īstā tikumība, kas ir tikumība šā vārda īstajā nozīmē. Īsta tikumība nevar rasties bez praktiskās gudrības. Tāpēc daži atzīst, ka visi tikumi ir gudrība. Sokrats daļēji sprieda pareizi, daļēji kļūdījās: uzskatīdams, ka visi tikumi ir gudrība, viņš kļūdījās, bet pareizi atzina, ka tikumi nevar būt bez gudrības. Pierādījums: tagad visi, definējot tikumību un norādot, uz kādu jomu attiecas katrs tikums, piebilst, ka tikumība ir noturīga kvalitāte, atbilstoša pareizam racionālam principam. Bet racionālā principa pareizība atbilst praktiskajai gudrībai. Tātad liekas, ka viņi visi uzskata tikumību par tādu noturīgu rakstura kvalitāti, kas ir atbilstoša praktiskajai gudrībai. Nepieciešams mazliet precizēt: tikumība ir ne tikai atbilstoša pareizam racionālam principam, bet kā noturīga rakstura kvalitāte tā ir saistīta ar šo principu un tātad praktiskā gudrība tad arī ir pareizais racionālais princips šādos jautājumos. Sokrats uzskatīja, ka tikumi ir kaut kas racionāls (viņš domāja, ka tikumi ir zināšanas), mēs turpretī sakām — tikumi ir cieši saistīti ar prātu.

No iepriekš teiktā ir skaidrs, ka bez praktiskās gudrības nav iespējams būt īsteni krietnam, tāpat kā praktiskā rīcībā gudram nav iespējams būt bez rakstura krietnības.

Tādā veidā var atrisināt neskaidrību, kaš varētu rasties no šāda iebilduma: tikumi atšķiras viens no otra, vienam un tam pašam cilvēkam nepiemīt no dabas visi tikumi, tā kā var gadīties, ka daži tikumi attiecīgajam cilvēkam ir, bet citu — vēl nav. Minētais ir iespējams tikai attiecībā uz dabiskajiem tikumiem, bet neattiecas uz tiem, kas cilvēku padara visā pilnībā krietnu, jo praktiskā

gudrība kā tikumība nodrošina arī visus pārējos tikumus. Ja arī šī praktiskā gudrība kā prāta tikums neizpaustos darbībā, tā būtu nepieciešama tādēļ vien, ka tā ir tās dvēseles daļas tikumība, kuras funkcija ir rīcības apsvēršana, un savukārt izvēle nevar būt pareiza bez praktiskās gudrības un rakstura krietnības. Rakstura krietnība nosaka mērķi, praktiskā gudrība — līdzekļus mērķa sasniegšanai. Praktiskā gudrība nestāv pāri filozofiskajai gudrībai un nav piederīga pie pašas labākās dvēseles daļas; tāpat arī medicīnas māksla nestāv pāri veselībai, bet tikai vēro, lai veselība rastos. Medicīnas māksla dod norādījumus veselības dēļ, nevis veselībai. Līdzīgi būtu, ja kāds apgalvotu, ka politikas zinātne valda pār dieviem, jo tā vada visu, kas notiek polisā.

H

[VII GRĀMATA]

1. Pēc šo jautājumu apskatīšanas, izvēloties jaunu izejas punktu, jāparunā par to, ka rakstura jomā jāizvirās no trim lietām: no netikumības, nesavaldības kā morālas nenoturības un zvēriskuma. Divām minētajām īpašībām pretstati ir skaidri (viens ir tikumība, otrs savaldība kā morāla noturība); zvēriskumam visatbilstošākais pretstats būtu tāda tikumība, kas ir lielāka nekā cilvēkam piemītošā, varētu teikt, heroiska vai dievišķa. Tā, piemēram, Homērs liek Priamam teikt par Hektoru, ka viņš ir izcili krietns un «šķiet, ka viņš nav mirstīga vīra dēls, bet gan dieva».⁶⁰ Ja jau cilvēki, kā saka, izcilas tikumības dēļ kļūst par dieviem, tad ir skaidrs, ka tieši šāda rakstura kvalitāte būs pretstats zvēriskumam. Zvēram nav nedz tikumības, nedz netikumības, — līdzīgi arī dievam. Tāpat kā dievībai piemītošā izcilība ir kaut kas vairāk godājams nekā vienkārša tikumība, tāpat arī zvēra nekrietnība ir īpaša veida netikumība. Dievišķs cilvēks ir retums; spartieši parasti saka par tādu cilvēku, ko viņi sevišķi ciena: «Viņš ir dievišķs cilvēks.» Arī zvēriskums starp cilvēkiem ir retums, visvairāk zvērisku cilvēku sastopams pie barbariem, daži kļūst tādi arī slimības vai sakropļojumu rezultātā. Dažkārt mēs tā dēvējam tos, kuri ir sevišķi nekrietni.

Par šo rakstura kvalitāti vēl būs runa, bet jautājums par netikumību ir jau iztirzāts, — tagad jāparunā par nesavaldību kā morālu nenoturību, par mīkstčaulību un par izlutinātību, kā arī par savaldību kā morālu noturību un par pacietīgu izturību. Šīs īpašības nav gluži

tās pašas, kas tikumība un netikumība, bet nav arī jādomā tā, ka tās ietilptu pavisam citā jēdzieniskā grupā,

Izklāsta metode būs tāda pati, kā apskatot citus jautājumus, proti, izejas punkts būs parastie, vispārpieņemtie uzskati, tad, pamatojoties uz tiem, tiks izvirzīti un analizēti neskaidrie jautājumi, beidzot tiks minēti ticamākie, ja arī ne visi, tad lielākā daļa un nozīmīgākie atzinumi par šo dvēseles īpašību.

2. Pieņemts uzskatīt, ka savaldība un pacietīga izturība pieder pie krietnām un slavējamām īpašībām, bet nesavaldība un mīkstčaulība — pie zemiskām un nosodāmām. Tālāk, definējot jēdzienu *morāli noturīgs cilvēks*, var teikt, ka tas ir cilvēks, kurš savā rīcībā nenovirzās no prāta atzinumiem, tāpat kā *morāli nenoturīgs* ir tāds cilvēks, kurš savu rīcību nespēj saskaņot ar prātu.

Nesavaldīgais zina, ka viņš rikojas nekrietni, bet uz šādu rīcību viņu virza afekti; savaldīgais, zinādams, ka ir zemiskas iekāres, tām nepadodas, jo savā rīcībā paklausa prātam.

Tālāk, dažiem pastāv uzskati, ka ikviens saprātīgi mērens cilvēks ir arī savaldīgs un izturīgs, taču citi nepiekrīt šim uzskatam. Viņi domā, ka *izlaidīgais* un *nesavaldīgais* ir viens un tas pats, otri uzskata, ka tie ir atšķirīgi.

Par praktiskajā rīcībā gudru cilvēku daži domā, ka viņš nevar būt nesavaldīgs un morāli nenoturīgs, toties citi atzīst, ka daži prātīgi un izveicīgi cilvēki ir arī nesavaldīgi. Beidzot jāpiemin, ka par nesavaldīgiem sauc arī tādus, kuri ir nesavaldīgi dūsmās, tieksmē pēc goda un peļņas. Tādi ir vispārīgie uzskati.

3. Varētu izvirzīt šādu jautājumu: kā var būt, ka tāds, kurš domā pareizi, tajā pašā laikā nevalda pār sevi? Zinošs cilvēks, pēc dažu atzinuma, nemaz nevar būt tāds. Būtu dīvaini, domāja Sokrats, ja saprašanu un zināšanas kaut kāds cits spēks pieveiktu un raustītu uz dažādām pusēm kā kādu vergu. Sokrats vispār aizstāvēja domu, ka nemaz nav nesavaldības, jo neviens zinošs cilvēks nerīkojas pretēji tam, ko viņš pats atzīst par vislabāko, — tāda rīcība iespējama vienīgi aiz nezināšanas. Šāds atzinums acīm redzami ir pretrunā ar pieredzes faktiem, tāpēc tas jāaplūko sīkāk.

Ja nesavaldīga cilvēka rīcībā novirze pamatojas uz nezināšanu, tad jāizpētī, kāda veida nezināšana tā ir:

skaidri redzams vienīgi tas, ka šāds cilvēks rikojas nepārdomāti. Daži Sokrata uzskatam daļēji piekrit, daļēji — nē; ir atzīts, ka patiešām nav nekā stiprāka par zināšanām, bet nevar piekrist apgalvojumam, ka neviens nerīkojas pretēji tam, ko viņš uzskata par labāku. Tāpēc, viņi apgalvo, tās zināšanas, ko pieveic baudas tieksme, nav istas, bet tikai šķietamas. Bet, ja tas ir tikai šķitums, nevis zināšanas, ja prāta arguments nav spēcīgs, bet niecīgs, kā, piemēram, cilvēkiem, kad tie svārstās, tad var izturēties iecietīgi pret to, kurš nespēj nostāvēt pret ļoti spēcīgām iekārēm. Toties pret izvirtību nav iecietības, tāpat kā pret citām nosodāmām parādībām. Vai neiecietība ir tādēļ, ka šādos gadījumos tieši praktiskā gudrība, ko uzskata par vislielāko spēku, pakļaujas un padodas tieksmei? Bet šāds prātojums taču ir absurds, jo prātīgs tad vienlaikus būtu arī morāli nenoturīgs. Neviens gan neapgalvos, ka prātīgs varētu labprātīgi rīkoties zemiski. Jāatgādina arī tas, kas jau pierādīts iepriekš, proti, prātīgs cilvēks ir tikai tāds, kas tieši praktiskajā darbībā un rīcībā ir prātīgs (jo atsevišķais savā konkrētajā izpausmē ir tā joma, kur parādās praktiskā gudrība), un šādam cilvēkam piemīt visi pārējie tikumi.

Tālāk, ja savaldīgums izpaužas tikai cīņā pret spēcīgām un zemiskām iekārēm, tad saprātīgi mērens cilvēks nekad nebūs savaldīgs, un otrādi, jo viņam nemaz nepiemīt tādas iekāres. Bet tieši tādām vajadzētu būt iekārēm, jo muļķīgi būtu pretoties krietnām tieksmēm; tātad varētu secināt, ka ne jau katra savaldība ir krietna. Ja iekāres nav zemiskas un nav arī stipras, tad savaldībā nav nekā apbrīnojama; tāpat, ja iekāres ir zemiskas, taču nav stipras, savaldībā nav nekā sevišķa.

Turklāt, ja ar savaldību saprot to, ka jebkurā gadījumā jāpaliek pie saviem atzinumiem, tad tāda noturība ir nederīga, kā, piemēram, gadījumā, ja atzinumi ir maldīgi. Tāpat, ja nesavaldība nozīmē jebkurā gadījumā atteikties no prāta slēdzieniem, tad ir iespējama arī krietna nesavaldība, kā, piemēram, to varētu teikt par gadījumu ar Neoptolemu Sofokla «Filoktētā». Neoptolems ir cildināms tieši par to, ka viņš atteicās no Odiseja iedvestās pārliecības, jo smagi pārdzīvoja to, ka viņu piekrāpis Odisejs.⁶¹

Arī sofistisks spriedums rada neskaidrību. Sofisti pierādījumos tiecas pēc paradoksiem, lai tajā gadījumā, ja

viņiem izdotos sasniegt mērķi, atstātu pārsteidzošāku iespaidu. Tāda siloģisma secinājums īstenībā ir aporija — doma ir sasaistīta, jo nevēlas paturēt nepieņemamo spriedumu, taču nevar arī doties uz priekšu, lai to atspēkotu. Tā, piemēram, rodas secinājums: «Nesaprātīgums, savienots ar morālu nenoturību, ir tikumība»; morāli nenoturīgs rīkojas pretēji tam, ko viņš domā; viņš nepareizi pieņem, ka labais ir slikts un ka to nevajag darīt, taču nesavaldības un morālas nenoturības dēļ viņa rīcība izrādīsies krietna, nevis nekrietna.

Tālāk, tāds, kurš savā rīcībā un tieksmē pēc patīkamā vadās no savas pārliecības un apzinātas izvēles, varētu šķist, ka ir labāks par morāli nenoturīgo, jo pirmajam ir iespējams laboties, mainot savu pārliecību, toties par morāli nenoturīgo mēs varētu teikt: «Ja ūdens ir mutē, ko līdz uzdzert?» Ja tāds būtu rīkojies tikai pēc savas pārliecības, tad, mainījis domas, viņš tā vairs nerikotos, bet, būdams morāli nenoturīgs un nesavaldīgs, viņš vienlīdz dara citādi, nekā domā.

Tālāk, ja nesavaldība un savaldība attiecas uz visām dzīves jomām, tad kuru saukt par nesavaldīgu šī vārda tiešajā nozīmē; kā izpaužas šī jēdziena viennozīmība? Nevienam taču nepiemīt visas iespējamās nesavaldības izpausmes formas, tomēr dažus viņu rīcības dēļ saucam vienkārši un viennozīmīgi par nesavaldīgiem.

4. Tādi ir šie neskaidrie jautājumi. Dažus no tiem vajadzēs atstāt nemainīgus, dažus nepieciešams atspēkot. Atrisināt neskaidru jautājumu nozīmē atrast patiesību.

Vispirms jāaplūko jautājums, vai nesavaldīga rīcība ir apzināta vai ne; ja tā ir apzināta, tad kādā veidā izpaužas zināšanas? Tālāk jānoskaidro, kādās jomās izpaužas savaldība kā morāla noturība un kādās — nesavaldība, t. i., es gribu teikt, vai var runāt par savaldību un nesavaldību attiecībā uz jebkuru baudu un ciešanām vai tikai noteiktos atsevišķos gadījumos. Tālāk jāiztirzā jautājums, vai *savaldīgs* ir tas pats, kas *izturīgs*, vai arī tie ir atšķirīgi jēdzieni; līdzīgi jāapskata arī citi jautājumi, kas radniecīgi šai tēmai. Iztirzājuma izejas punkts ir šāds: kas nosaka atšķirību starp savaldīgu un nesavaldīgu cilvēku — vai tas, **uz ko** tiecas katrs no viņiem, vai tas, **kā** izpaužas viņu tieksme? Citiem vārdiem, vai nesavaldīgs ir morāli nenoturīgs savā rīcībā tāpēc, ka viņa tieksme ir vērsta uz noteiktiem objektiem, vai tāpēc, ka

viņa rīcība izpaužas noteiktā veidā, vai arī abi šie faktori kopā ir nozīmīgi?

Nākamais jautājums ir noskaidrot, vai savaldība un nesavaldība attiecas uz visām dzīves jomām un situācijām vai ne. Liekas, ka vienkāršā un tiešā nozīmē raksturojumu *nesavaldīgs* mēs attiecinām tikai uz tādu cilvēku, kura nesavaldība izpaužas tādās pašās situācijās, kādās sastopamies ar izlaidību. Tomēr izlaidība un nesavaldība nav viena un tā pati — atšķirība ir attieksmē pret darbību: izlaidīgā rīcību vada apzināta izvēle, jo viņš atzīst, ka vienmēr vajag izmantot katru baudas iespēju, turpretī nesavaldīgais neuzskata, ka tā nevajadzētu darīt, tomēr dara tā.

5. Attiecībā uz to, ka nesavaldīgais rīkojas pretēji nevis zināšanām, bet šķītumam, jāsaka, ka šim atzinumam konkrētajā iztirzājumā nav būtiskas nozīmes. Daži par savu šķītumu ir tikpat pārliecināti kā par stabilām, drošām zināšanām. Ja arī viņu šķītums ir nepamatots un tāpēc viņi vairāk nekā zinošie rīkojas pretēji savam pieņēmumam, tad tomēr nebūs nekādas atšķirības starp šķītumu un zināšanām, jo šādi cilvēki nav mazāk pārliecināti kā tie, kuriem ir zināšanas. Jēdzienu *zināt* mēs saprotam divējādi: zinošs ir gan tāds, kuram ir zināšanas, gan arī tāds, kurš tās izmanto praksē. Tāpēc būs atšķirība starp tādu nesavaldīgu un nenoturīgu cilvēku, kuram ir zināšanas, bet kurš konkrētajā situācijā nesaskata, ko nevajag darīt, un tādu, kuram ir zināšanas un kurš tās arī liek lietā. Tieši šī pēdējā iespēja attiecībā uz nesavaldīga cilvēka rīcību liekas divaina un nesaprotama, nevis tā iespēja, ka morāli nenoturīgs cilvēks savas zināšanas konkrētajā gadījumā nerealizē un neliek lietā.

Pastāv divu veidu premisas, — zinot abas, tomēr ir iespēja rīkoties pretēji zināšanām. Tas notiek tad, ja aktīvi apzināta tiek tikai vispārīgā satura premisa, nevis tā, kas atspoguļo zināšanas par atsevišķo, jo darbība taču vienmēr ir vērsta uz atsevišķo. Par jēdzienu *vispārīgais* var runāt divējādi: vienā gadījumā tas attiecas uz pašu darbojošos cilvēku, otrā gadījumā — uz lietu. Tāds, piemēram, ir šāds spriedums: «katram cilvēkam ir derīga sausa pārtika», «es esmu cilvēks» un «noteiktā veidā sagatavota pārtika ir sausa». Minētajā situācijā var gadīties, ka atsevišķais fakts savā konkrētajā izpausmē ir nezināms, piemēram, tas, ka tieši šī konkrētā pārtika ir

sausa. Šāda veida spriedumos ir iespējama ļoti liela daudzveidība. Izteikumu, ka cilvēkam ir zināšanas, var saprast vēl citā nozīmē. Ir iespējams tāds stāvoklis, kuru raksturojot var teikt, ka zināšanas vienlaikus ir un nav; tā, piemēram, var teikt par aizmigušu vai prātā jukušu, vai arī piedzērušu cilvēku. Tādā pašā stāvoklī nonāk arī afektu pārņēmtie: gan dusmas, gan baudkāre, gan citi līdzīgi afekti rada redzamas izmaiņas ķermenī, — dažos vērojamas pat ārprāta pazīmes. Jāatzīst, ka nesavaldīgs cilvēks nonāk tikko aprakstītajam līdzīgā stāvoklī. Tas, ka viņš spēj izteikt zinātniskus spriedumus, nav nekāds pierādījums, ka viņš tos īsteni zina. Arī tādi cilvēki, kurus pārņēmuši tikko minētie afekti, spēj pateikt loģisku spriedumu un noskandēt Empedokla vārsmas; un arī tādi, kas nesen sākuši mācīties, gan spēj savirknēt vārdus, bet viņiem vēl nav zināšanu. Ir jāzaug līdz zināšanām, bet tam vajadzīgs laiks. Nesavaldīgie spriež un runā apmēram tā, kā savu tekstu norunā aktieri.

Nesavaldību var iztirzāt, arī noskaidrojot tās dabisko cēloni. Pastāv divējādi spriedumi: viens ir vispārīga satūra atzinums, otrs — apgalvojums par atsevišķo. Ja no abiem izteikumiem rodas viens, tad, no vienas puses, dvēsele pieņem to kā loģisku secinājumu, no otras puses, tiecas to tūlīt realizēt darbībā. Tā, piemēram, ja domas gaita ir šāda — «katru saldu lietu vajag nogaršot» un «ši viena konkrētā lieta ir salda», — tad tādā situācijā katrs, kuram vien tas būs iespējams un kuru nekavēs nekādi šķēršļi, tūlīt to darīs. Taču, ja ir divi vispārīga satūra spriedumi, turklāt viens aizliedz baudīt saldumus, bet otrs apgalvo, ka jebkurš saldums ir patīkams, un ja vēl mazā premisa atzīst, ka šī konkrētā lieta ir salda (tieši šis fakts ir reāli uztverams), un šādā brīdī dvēselē rodas iekāre, tad tieši iekāre — tā spēj iekustināt jebkuru no ķermeņa daļām —, nevērojot vispārīgos atzinumus, virza darbību, saskaņojot to ar mazo premisu. Rezultātā iznāk, ka morāli nenoturīga cilvēka rīcību zināmā mērā iespaido domāšana un apsvērumi. Taču šie dažādie spriedumi paši par sevi nav nesaskanīgi un pretēji pareizam izlēmumam (jo pretstatu veido iekāre). Šī iemesla dēļ zvēri nav morāli nenoturīgi, jo viņiem ir nevis priekšstats par vispārīgo, bet tikai atsevišķo lietu uztveres un atmiņšānās spēja. Kādā veidā tiek likvidēta nezināšana un kā nesavaldīgs un morāli nenoturīgs cilvēks atkal kļūst

zinošs — par šiem jautājumiem skaidrojums ir tāds pats kā gadījumā ar piedzērušu vai aizmigušu. Par to lai runā tie, kas nodarbojas ar dabas pētīšanu.

Sprieduma slēdziens izsaka atzinumu par to, kas ir jutekliski uztverams, un vienlaikus tam ir arī vislielākā nozīme darbībā. Afekta pārņemtam cilvēkam nemaz nav šāda slēdziena vai arī, ja viņš var izdarīt šādu galaslēdzienu, tad ne jau tādā nozīmē, ka viņš to saprastu un īsteni zinātu, bet gan tā, kā piedzēris var skandēt Empe-doklu. Tā kā gala slēdzienā nav nekā vispārīga un nekā tāda, kas attiektos uz zināšanām par nemainīgo, tad jāsecina, ka mūsu atzinums ir līdzīgs Sokrata atzinumam, proti, viņš domāja, ka afekts pieveic nevis īstenās un nemainīgās zināšanas, bet tās zināšanas, kas rodas no sajūtām.

6. Par jautājumu, vai iespējams rīkoties nesavaldīgi, ja ir zināšanas vai, gluži otrādi, ja to nav, un kādā veidā izpaužas zināšanas, ir pateikts pietiekami. Tālāk jārunā par to, vai ir tāds cilvēks, kuru var saukt vienkārši par nesavaldīgu šī vārda tiešajā nozīmē, vai arī visiem nesavaldība izpaužas kaut kā daļēji; ja tāds ir, tad kādā jomā izpaužas šī nesavaldība. Skaidrs ir tas, ka savaldīgie un izturīgie, kā arī nesavaldīgie sevi apliecina tajā jomā, kas saistīta ar baudu un ciešanām. No tā visa, kas rada baudu, dažas lietas ir nepieciešamas, dažas — pašas par sevi vēlamas, bet iespējama arī pār-mērība. Nepieciešamās ir tās, kas attiecas uz ķermeni (es runāju par barību, mīlas sakariem un tamlīdzīgām lietām, uz kurām mēs attiecinājām izlaidību un saprātīgu mērenību); ir vēl tādas, kas nav nepieciešamas, bet pašas par sevi vēlamas (es runāju par uzvaru, godu, bagātību un tamlīdzīgām labām un patīkamām lietām). Tos, kuri šajās lietās pretēji pareizam racionālam principam pieļauj pārmērību, mēs nesaucam vienkārši par nesavaldīgiem, bet piebilstam: nesavaldīgi naudas kārē, peļņas kārē, godkārē vai dūsmās. Tātad viņi atšķiras no vienkārši nesavaldīgiem un tā tiek dēvēti tikai uz līdzības pamata; tā kā, piemēram, olimpisko spēļu uzvarētājs, kura vārds bija *Anthrōpos*: arī šajā gadījumā vispārīgais jēdziens un personas vārds atšķiras ļoti maz, tomēr pastāv taču atšķirība.⁶²

Runājot par ķermeniskām baudām, uz kurām mēs attiecinām saprātīgi mērenu un izlaidīgu, jāuzsver, ka

šajos gadījumos tas, kurš tiecas pēc baudu pārmērības un izvairās no ciešanām, piemēram, no bada sajūtas, slāpēm, karstuma, aukstuma, tātad izvairās no visa, kas ciešanas saista ar tausti un garšu, un rikojas tā, nevis apzināti izvēloties, bet pretēji izvēlei un domai, — tas tiek dēvēts par nesavaldīgu bez piebildes, un nesaka, kā dažkārt, piemēram, nesavaldīgs dūsmās, bet saka vienkārši — nesavaldīgs. Pierādījums: šādās situācijās var runāt arī par mīkstčaulību, taču nekādā gadījumā to nevar darīt attiecībā uz iepriekšminēto jomu.⁶³ Tāpēc gan nesavaldīgo un izlaidīgo, gan arī savaldīgo un saprātīgi mēreno mēs attiecinām uz vienu un to pašu jomu; tas notiek tāpēc, ka šīs īpašības izpaužas vienās un tajās pašās baudas vai ciešanu situācijās. Izpaušmes joma izlaidīgajam un nesavaldīgajam ir viena, bet izpaušmes veids — atšķirīgs; viens rikojas, apzināti izvēloties, otrs — bez apzinātas izvēles.

Tāpēc mēs saucam par izlaidīgu drīzāk to, kurš bez īpašas iekāres tiecas pēc pārmērībām un izvairās no mērenām ciešanām, vai arī to, kuru iekāre rosina ļoti niecīgā mērā, nevis to, kurš to dara, spēcīgas iekāres mudināts. Ko gan tāds darītu, ja viņu pārņemtu jauneklīga iekāre vai ja viņš spēcīgi pārdzīvotu kaut kādu nepieciešamu lietu trūkumu?!

Starp iekārēm un baudām ir arī tādas, kas ir skaistas un krietnas (jo dažas baudas ir vēlamas no dabas, dažas ir tām pretējas, vēl citas ir šajā ziņā neitrālas, kā mēs nošķirām jau iepriekš, piemēram, nauda, peļņa, uzvara, gods; ne jau visos minētajos gadījumos nosoda to, kurš cieš no šo labumu trūkuma, iekāro tos vai mīl nodoties šīm lietām, — nosoda tikai to, kurš rikojas noteiktā veidā un ir pārmērīgs). Tāpēc tos, kurus pārņēmusi tieksme pēc skaistā un krietnā, piemēram, tos, kuri vairāk nekā vajadzīgs ir norūpējušies par godu un cieņu vai par bērniem un vecākiem, — tos minēto iemeslu dēļ nekādā ziņā neuzskata par morāli samaitātiem (jo gods, bērni, vecāki, — tas viss pieder pie jēdziena *labais*, un cildina tos, kuri rūpējas par šādām lietām; te gan ir iespējama arī pārmērība, piemēram, ja kāds tāpat kā Niobe⁶⁴ cīnīsies pat ar dieviem, vai kā Satīrs, saukts Filopators⁶⁵, būs norūpējies par tēvu — viņš liekas pārāk ausīgs). Viss minētais no dabas ir tāds, kas vēlams pats par sevi, toties pārmērība visos šajos gadījumos ir nekrietna, un no tās

jāizvairās. Līdzīgi tas vērojams arī nesavaldībā (no nesavaldības ir ne tikai jāizvairās, tā ir pat nosodāma, taču, ja nesavaldība ir uz līdzības pamata, mēs katrā atsevišķā gadījumā piebilstam, uz kuru tieši tā attiecas, piemēram, kā mēs sakām — «slikts ārsts», «slikts aktieris», nevis vienkārši «slikts cilvēks»). Tāpat arī te: ne jau katrā gadījumā ir nekrietnība, dažkārt ir tikai līdzība.

Vienīgi tā ir nesavaldība vai savaldība, ja to attiecinām uz to pašu jomu, uz kuru attiecinām izlaidību vai saprātīgu mērenību; nesavaldība dusmās ir nesavaldība uz līdzības pamata, tāpēc piebilstam — nesavaldīgs dusmās vai tieksmē pēc goda vai peļņas.

Dažas lietas ir patikamas no dabas, — no tām vienas ir patikamas un sagādā baudu pašas par sevi, bet otras — atsevišķām cilvēku un dzīvnieku sugām; tālāk, ir lietas, kas nebūt nav patikamas, bet tādas kļūst vai nu slimības, vai pieraduma, vai arī kāda dabas samaitātības dēļ. Katram no šiem gadījumiem ir iespējamās atbilstošas noturīgas rakstura iezīmes. Tā, piemēram, es te domāju tās sievietes zvēriskumu, par kuru stāsta, ka viņa sagraizījusi grūtnieces un apēdusi vēl nedzimušos bērnīšus; vai arī tos mežonīgos cilvēkus, kuri dzīvo pie Ponta, par kuriem vēstī, ka viņi ēdot jēlu gaļu un pat cilvēku miesu; vai arī par tiem, kuri pacienā viens otru ar bērnu miesu; vai arī to, ko stāsta par Falarīdu⁶⁶. Šādām rakstura iezīmēm ir zvēriska daba. Citas rodas slimības rezultātā vai neprātā, kā, piemēram, stāsta par to cilvēku, kurš upurējis savu māti un apēdis to, vai arī par vergu, kurš apēdis otra verga aknas. Slimīgās iezīmes raksturā var būt vai nu no dabas, vai no pieraduma, piemēram, paradums raut matus vai graužt nagus; te pieder arī homoseksuālisms, kas daļēji rodas no dabas, daļēji — pieraduma rezultātā, kā, piemēram, tiem, kuri jau kopš bērnības pierod pie visatļautības un augstprātības. Tajos gadījumos, kad cēlonis ir dabā, neviens tādus cilvēkus neuzskatīs par morāli nevarīgiem un nenoturīgiem, kā, piemēram, sievietēm netiek pārņemts, ka nevis viņas apprec kādu, bet gan viņas tiek precētas. Tāpat tas ir attiecībā uz slimīgiem paradumiem. Šādas iezīmes raksturā stāv ārpus netikumības, tāpat kā zvēriskums. Tas, kuram ir šādas iezīmes, vai nu viņš tās tikai piesavinājis, vai arī tās ir viņu pārņēmušas un tur savā varā, nav nesavaldīgs šā vārda tiešajā un īstajā nozīmē: mēs viņu tā dēvējam uz līdzības pamata.

Tieši tāpat par nesavaldīgu dēvē to, kurš ir nevaldāms dusmās, un attiecina nesavaldību tikai uz šo afektu. Katrai pārmērīgai muļķībai, glēvulībai, izlaidībai vai īgnam ir vai nu zvēriska, vai slimīga daba. Ja kāds no dabas ir tik bailīgs, ka baidās no visa, arī tad, ja pele skribinās, tad tādām piemīt dzīvnieciskas bailes. Taču var būt arī tāds cilvēks, kurš slimības dēļ baidās no zebiekstēm. Kuri ir nesaprātīgi un muļķīgi no dabas un dzīvo, vadoties tikai no sajūtām, tiem piemīt kaut kas dzīvniecisks, piemēram, to var teikt par dažām tālāk dzīvojošām barbaru ciltīm; daži turpretim ir nesaprātīgi slimības dēļ, piemēram, epileptiķi un slimīga trakuma pārņemtie. Var būt gadījumi, kad šāds slimīgs stāvoklis gan pastāv, bet cilvēku nepārņem, piemēram, ja Falarīds savaldītos, pārvarētu sevi un nekārotu apēst bērnu vai arī, ja kāds savaldītos un atturētos no nedabiskas erotiskas baudas. Bet var būt arī tā, ka cilvēkam ne tikai ir šādas slimīgas tieksmes, bet tās pār viņu arī valda.

Tāpat tāpat kā par samaitātību var teikt, ka tā ir gan cilvēka samaitātība šā vārda tiešajā nozīmē, gan arī piedevām dzīvnieciska un zvēriska vai slimīga samaitātība, tā acimredzot arī nesavaldība var būt slimīga vai dzīvnieciska un zvēriska, turpretim nesavaldība šā vārda tiešajā nozīmē attiecināma tikai uz cilvēka raksturam piemītošo izlaidību.

7. Ir noskaidrots, ka nesavaldība un savaldība attiecas uz tiem pašiem gadījumiem, kad ir runa par izlaidību un saprātīgu mērenību, un ka citos gadījumos ir arī cita veida nesavaldība, kas tā tiek dēvēta pārnēstā nozīmē, nevis šā vārda īstajā nozīmē. Tālāk mēs redzēsīm, ka nesavaldība dusmās ir mazākā mērā nesavaldība nekā nesavaldīšanās iekārēs. Ir taču tā, ka dusmās cilvēks daļēji uzklausa arī prātu, taču īsti nesadzird, kā, piemēram, tie kalpi, kuri ir strauji un ātri, — neuzklausijuši visu sakāmo, viņi jau aizsteidzas un izpilda pavēli nepareizi; tāpat arī suņi, vēl nesaskatījuši, vai nācējs nav draugs, jau rej, tiklīdz padzirdējuši troksni. Arī dusmās cilvēks, nesadzirdējis prāta pavēlēto, steidzas, lai atriebtu un sodītu, jo dusmām no dabas ir raksturīgs dedzīgums un straujums. Doma vai iztēles priekšstats paziņo par nevērīgu augstprātību vai apvainojumu, un cilvēks, apsvēris, ka jācinās pret tādām lietām, tūlīt arī izrāda savas dusmas. Savukārt iekāre, tikko prāts pasaka: kāda lieta ir

patikama, tūlīt tiecas to nobaudīt. Tātad dusmas zināmā mērā seko prātam, bet iekāre — nē, — tāpēc tā ir nekrietnāka. Cilvēks, kurš ir nesavaldīgs dusmu afektā, daļēji var pakļauties prātam, toties iekāres pārņemts pakļaujas tikai iekārei.

Tālāk: lielāka iecietība ir pret to visu, kas ir no dabas, arī pret tām iekārēm, kas ir kopīgas visiem, un tiktāl, cik tāl tās visiem ir kopīgas. Dusmas un smags raksturs ir tuvāk cilvēka dabai nekā pārmērīgas iekāres un tādas, kas nav nepieciešamas no dabas. Piemērs: kāds, sitis savu tēvu, aizstāvējās šādiem vārdiem: «Arī viņš sita savu tēvu un viņa tēvs savukārt savu tēvu.» un, norādījis uz savu dēlu, teica: «Un viņš sitīs mani, kad pieaugs par vīru, tas mums ir no dabas raksturīgs.» Cits piemērs: kāds, kuru dēls vilcis pa zemi, pavēlējis apstāties durvju priekšā, jo viņš savu tēvu arī esot vilcis tikai līdz durvīm. Tālāk: kuri rikojas ar iepriekšēju ļaunu nodomu, tie ir netaisnīgāki; dusmās cilvēks rikojas bez iepriekšēja nodoma, un dusmas ir atklātas. Turpretim iekāre ir slepena; par Afrodīti saka «viltīgā kipriete», un par mīlas jostu Homērs saka: «Tā prātu var aptumšot pat gudrākiem vīriem».⁶⁷ Tātad, būdama netaisnīgāka, iekāre ir nekrietnāka nesavaldība par nesavaldību dusmās, un var uzskatīt, ka tā ir nesavaldība šā vārda īstajā nozīmē un zināmā mērā nekrietnība. Tālāk: neviens, augstprātīgi izturēdamies, pats nepārdzīvo un necieš, bet dusmās gan to dara, turpretim augstprātīgs rikojas ar baudu. Tātad, ja par netaisnīgāku jāvērtē tas, pret to vajag izturēties neiecietīgi, tad tāda ir nesavaldība iekārēs, jo dusmās nav augstprātības. Tātad ir skaidrs, ka nekrietnāka ir nevis nesavaldība dusmās, bet tā nesavaldība, kas saistīta ar iekārēm; noskaidrots ir arī tas, ka savaldība un nesavaldība attiecas uz iekārēm un miesīgām baudām. Vēl jānoskaidro tuvāk, kā savstarpēji atšķir dažādas iekāres un baudas.

Kā jau teikts sākumā⁶⁸, dažas iekāres un to izpausmes mērs atbilst cilvēka dabai, dažas ir zvēriskas un dzīvnieciskas, vēl citas ir kā sekas kādai slimībai vai kroplībai. Saprātīga mērenība un izlaidība var attiekties tikai uz pirmo gadījumu. Tieši tāpēc, ka zvēriem nav nedz apzinātas zēvīes, nedz apsvēršanas spēju, mēs viņus nesaucam ne par saprātīgi mēreniem, ne par izlaidīgiem, vienīgi pārnestā nozīmē, ja kāda dzīvnieku suga kopumā

atšķiras no citas ar negantību vai ēdelību. Viņu izturēšanās var gan būt atkāpšanās no dabas, kā tas notiek ar cilvēkiem, kas sajukuši prātā. Zvēriskums ir mazāk ļauns salīdzinājumā ar morālu samaitātību, bet bīstamāks, jo zvēriem nav samaitāta labākā dvēseles daļa — kā tas var būt cilvēkam, — tās vispār nav. Līdzīgi varētu jautāt, salīdzinot dzīvu būtni ar nedzīvu, — kura ir sliktāka? Mazāk kaitīga nekrietnība ir tam, kurā pašā nav kustības sākuma un pamata. Šāds sākums un pamats ir prāts. Tāpat var salīdzināt netaisnīgumu un netaisnīgu cilvēku, — katrs no šiem jēdzieniem savā ziņā ir lielāks ļaunums⁶⁹. Salīdzinājumā ar zvēru nekrietns cilvēks var izdarīt tūkstoškārt lielāku ļaunumu.

8. Tajās baudās un ciešanās vai nepatikā, kā arī iekārēs vai tieksmēs un izvairīšanās, kas saistītas ar taustes un garšas sajūtu, iespējama, kā jau iepriekš noskaidrots, izlaidība un saprātīga mērenība. Attieksmē pret baudu morāla noturība var būt gan vājāka nekā lielam vairumam cilvēku, gan stiprāka. Pirmajā gadījumā runa ir par nesavaldīgu, otrajā — par savaldīgu cilvēku. Tādā situācijā, kad nepiepildīta bauda rada ciešanas, vājākais attieksmes noturībā ir mikstčaulīgs, stiprākais — izturīgs cilvēks. Pa vidu ir tāda attieksmes noturība, kāda ir lielam vairumam cilvēku, — tai gan ir nosliece vairāk uz slikto pusi.

Dažas no baudām ir nepieciešamas, dažas — nē, dažas ir nepieciešamas tikai līdz zināmai robežai, taču ne pārmērīgi vai nepietiekamā mērā. Tas pats attiecas uz iekārēm un ciešanām vai nepatiku. Ja kāds nododas pārmērīgām baudām un pats apzināti tiecas uz šīm pārmērībām, izvēloties baudas nevis tāpēc, lai no tām gūtu vēl kaut ko citu, bet tikai pašu baudu dēļ, tad tas ir izlaidīgs. Šāds cilvēks noteikti nenožēlo savu rīcību, tāpēc viņš ir nelabojams, jo tāds, kurš nenožēlo, nav labojams. Pretēja attieksme ir otrā galējība. Vidū starp šīm galējībām ir saprātīgi mērena cilvēka attieksme. Tieši to pašu var teikt par izvairīšanos no fiziskām ciešanām, t. i., ja kāds to izvēlas apzināti, nevis sava nespēka dēļ. No tiem, kuru rīcībā nav apzinātas izvēles, vieni padodas baudām, otri izvairās no tām ciešanām, kuras sev līdz nes baudas tieksme. Šie abi gadījumi ir savstarpēji atšķirīgi.

Katrs atzīs, ka tas, kurš zemiski rikojas tāpat vien, nevis iekāres dēļ, ir nekrietnāks par to, kura rīcību vada spē-

cīgas iekāres; vai arī tas, kurš otram sit tāpat vien bez dusmām, ir nekrietnāks par to, kurš to dara dusmās. Jo kā gan viņš rīkotos, būdams afektā?! Izlaidīgs ir sliktāks par nesavaldīgu.

No iepriekš minētajām rakstura attieksmēm viena vairāk ir mīkstčaulības paveids, otra — izlaidība. Pretstats nesavaldīgajam ir savaldīgais, mīkstčaulīgajam — izturīgais. Būt izturīgam nozīmē — *turēties pretim*, savaldība ir — *būt pārākam*. Turēties pretim un būt pārākam ir divas dažādas lietas, tāpat kā — *nepadoties* vai *uzvarēt*. Tāpēc savaldībai salīdzinājumā ar izturību ir dodama priekšroka.

Kurš nevar izturēt to, ko spēj lielākā daļa cilvēku, tas ir mīkstčaulīgs un izlutināts (izlutinātība ir zināmā mērā mīkstčaulība), — tāds staigājot vazā savu mēteli pa zemi, jo viņam ir apgrūtinājums pacelt mēteli uz augšu; atdarinādams slimu un nevarīgu, viņš nedomā, ka ir nožēlojams, bet īstenībā ir tam līdzīgs. Gluži tāpat tas ir attiecībā pret savaldību un nesavaldību. Nav nekāds brīnums, ja kāds nespēj pretoties spēcīgām un pārmērīgām baudām vai ciešanām; ja kāds tām cenšas pretoties, pret to rodas līdzjūtība, kā, piemēram, pret čuskas sakosto Filoktētu Teodekta drāmā vai Kerkionu Karkīna «Alopē», tāpat kā pret tiem, kuri, cenzdamies aizturēt smieklus, to nespēj un pēkšņi sāk skaļi smieties, kā notika ar Ksenofantu⁷⁰. Drīzāk brīnums ir tad, ja kāds padodas un nespēj pretoties tam, kam lielākā daļa cilvēku spēj pretoties, turklāt vēl, ja cēlonis nav viņa dabā, kas ir mantota, vai slimībā, kā, piemēram, skitu valdniekiem mīkstčaulība ir mantota no paaudzes uz paaudzi, vai arī tādā nozīmē kā sieviešu dzimums atšķiras no vīriešu dzimuma.

Domā, ka arī bērnišķīgs cilvēks ir izlaidīgs, taču īstenībā viņš ir mīkstčaulīgs. Bērnišķīga rotaļa ir atslābinājums, jo tā ir atpūta, un bērnišķīgs tai nododas pārmērīgi.

Nesavaldība vienā nozīmē ir neapdomīga steiga, otrā nozīmē — nevarība. Vieni savā nevarībā afekta dēļ nepaliek pie tā, ko apsverot izlēmuši, otri, nemaz nepārdomājuši, pakļaujas afektam, lai gan daži, iepriekš nojautuši un paredzējuši, sagatavojuši sevi un savu prātu paturot nomodā, spēj nepadoties afektam vienalga, vai nu tas sagādātu baudu, vai ciešanas. Šādi cilvēki rīkojas tāpat kā tie, kuri sevi sagatavojuši uz kutināšanu, to nejut.

Neapdomīgi pārsteidzīgai nesavaldībai sevišķi nododas tie, kuri ir asi un jūteliģi, — daļēji sava straujuma, daļēji iekarsīguma dēļ viņi nenogaida prāta padomus, jo pakļaujas savai iztēlei.

9. Kā jau teikts, izlaidīgais nenožēlo savu rīcību (viņš nemaina savu izvēli), turpretim ikviens nesavaldīgais nožēlo savu rīcību, tāpēc nav tā, kā šķita sākumā, kad runājām par neskaidrībām šajos jautājumos: īstenībā ir tā, ka izlaidīgais nav labojams, bet nesavaldīgais — ir. Izlaidība kā samaitātība ir līdzīga tādām slimībām kā tūska un dilonis, nesavaldība ir līdzīga epilepsijas lēkmēm. Vienā gadījumā slimība ir ilgstoša un nepārtraukta, otrā gadījumā nav nepārtraukta. Un vispār *nesavaldība* ir cits jēdziens nekā *nekrietnība*: nekrietnība nav atklāta, bet nesavaldība ir atklāta. No nesavaldīgiem labāki ir tie, kuri rīkojas neprātā, nekā tie, kuriem ir doma, bet kuri nepaliek pie tās, jo pēdējie padodas vājākam afektam un nerīkojas bez iepriekšēja nodoma kā pirmie. Nesavaldīgs līdzinās tādām, kurš ātri reibst un no neliela daudzuma vīna, t. i., no mazāka daudzuma vīna nekā lielākā daļa cilvēku.

Ir skaidrs, ka nesavaldība nav tieši nekrietnība, taču zināmā mērā tā laikam tomēr ir nekrietnība. Nesavaldība ir rīkošanās pretēji apzinātai izvēlei, nekrietnība ir apzināti izvēlēta, tomēr līdzība pastāv vismaz attiecībā uz pašu rīcību; Dēmodoks⁷¹ teicis par milētiešiem: «Milētieši gan nav neģēgas, bet rīkojas kā neģēgas.» Tāpat arī nesavaldīgie nav netaisnīgi, bet rīkojas netaisnīgi. Tāpēc, ka nesavaldīgais nevis pārliecības dēļ nododas fiziskām baudām pārmērīgi un pretēji pareizam racionālam principam, bet nekrietnais — pārliecības dēļ, jo viņš ir tāds cilvēks, kuram tas ir raksturīgs, — tieši tāpēc pirmais no viņiem ir viegli pārliecināms grozīt savus uzskatus, otrais — nē. Tikumība saglabā pamatu, samaitātība — to posta; darbībā sākums un pamats ir mērķis, tāpat kā matemātikā pieņēmumi. Matemātikā pamatpieņēmumus neskaidro spriedums, tāpat arī te; pareizo uzskatu par pamatu un sākumu dod tikumība, vai nu tā būtu dabiska, vai ievingrināta. Tāds ir saprātīgi mērens cilvēks, toties izlaidīgs ir pretējs. Var būt arī tāds cilvēks, kurš afektā rīkojas pilnīgi pretēji pareizam racionālam principam, taču ne jau tādā mērā, ka viņš būtu pārliecināts par nepieciešamību brīvi nodoties kaut kādām baudām. Tieši šāds cilvēks ir

nesavaldīgs, — viņš ir labāks par izlaidīgu un nav nekrietns šā vārda pilnīgajā nozīmē. Viņā saglabājas labākais — sākums un pamats. Otrs, kurš pretējs šim, stingri paliek pie pareiza racionāla principa un no tā neatkāpjas, vismaz afekta dēļ. No teiktā ir skaidrs, ka viena rakstura kvalitāte ir krietna, otra — nekrietna.

10. Iepriekš, apsverot neskaidrības, tika izvirzīti šādi jautājumi: vai savaldīgais stingri turas pie jebkuras domas un pie jebkuras izvēles vai tikai pie pareizām, kā arī, vai nesavaldīgais atmet jebkuru izvēli un jebkuru domu vai tikai to domu, kas nav nepatiesa, un to izvēli, kas ir pareiza? Vai varbūt minētais pēc būtības attiecas tikai uz patiesu domu un pareizu izvēli, proti, savaldīgais pie tās turas, nesavaldīgais — nē, bet kā blakusfaktors šāda attieksme ir iespējama attiecībā uz jebkuru domu un izvēli? Ja kāds izvēlas un tiecas sasniegt vienu mērķi otra mērķa dēļ, tad pēc būtības viņš izvēlas un tiecas uz šo otro mērķi, bet pirmais ir kā blakusfaktors. «Pēc būtības» mēs lietojam nozīmē «absolūti», «neatkarīgi no blakusapstākļiem». Tātad ir iespējams, ka savaldīgais turas pie jebkuras domas un nesavaldīgais no jebkuras domas atsakās, bet absolūtā nozīmē tas attiecas tikai uz patiesu domu.

Starp tiem, kuri neatkāpjas no saviem uzskatiem, ir tādi, kurus sauc par *ietiepīgiem*. Viņus ir grūti par kaut ko pārliecināt, un viņi viegli nemaina savus uzskatus. Viņiem ir zināma līdzība ar savaldīgajiem, tāpat kā izšķērdīgajam — ar devīgo un pārgalvigajam — ar drošsirdīgo, bet daudzējādā ziņā viņi ir citādi. Savaldīgais nemainīs savas domas afekta un iekāres dēļ, lai gan, ja būs atbilstošs gadījums, viņš būs viegli pārliecināms; ietiepīgais turpretim, ja viņu pārņēmušas iekāres, nepadodas prāta argumentiem, un lielākā daļa no viņiem aizraujas un pakļaujas baudām. Ietiepīgi mēdz būt pašpārliecinātie, neizglītotie un neaptēstie, turklāt pašpārliecinātie ir tādi baudas un ciešanu dēļ. Pašpārliecinātajiem prieku sagādā viņu uzvara, t. i., ja neizdodas viņus pārliecināt grozīt savus uzskatus, bet viņi cieš un pārdzīvo, ja izrādās, ka viņu uzskatiem nav nozīmes, kā tas ir ar priekšlikumiem tautas sapulcēs. Tātad viņi tomēr ir vairāk līdzīgi nesavaldīgiem nekā savaldīgiem.

Daži ir tādi, kuri ne jau tādēļ nepaliek pie saviem uzskatiem, ka būtu nesavaldīgi, piemēram, Sofokla

«Filoktētā» Neoptolems⁷². Viņš gan atteicās no savas pārliecības baudas dēļ, bet šī bauda bija kaut kas skaists, jo runāt patiesību — Neoptolemam likās — tas ir skaisti, bet Odisejs pirms tam bija viņu pārliecinājis, ka jāmelo. Nevis katrs, kurš rīkojas, baudas mudināts, ir arī izlaidīgs, nekrietns vai nesavaldīgs, bet tikai tāds, kuru mūdina nekrietna bauda.

11. Var būt arī tāds cilvēks, kurš neturas pie prāta pareiziem atzinumiem, bet kuram fiziskās baudas sagādā prieku mazāk, nekā būtu vajadzīgs. Vidus starp šāda tipa cilvēku un nesavaldīgo ir savaldīgais. Nesavaldīgais nepaliek pie prāta atzinumiem tieksmē pēc *vairāk*, iepriekš minētais — tieksmē pēc *mazāk*. Savaldīgais turas pie prāta atzinumiem un nemaina tos nedz viena, nedz otra iemesla dēļ. Ja savaldība ir krietnība, tad nepieciešami izriet, ka abas pretējās izturēšanās kvalitātes ir nekietnas, kā tas arī ir redzams. Bet, tā kā viena no tām ir reti sastopama un vērojama tikai nedaudziem cilvēkiem, tad, tāpat kā saprātīga mērenība liekas pretstats tikai izlaidībai, arī te pretstatu veido savaldība un nesavaldība.

Tā kā daudz kas tiek nosaukts uz līdzības pamata, tad arī saprātīgi mērenajam tiek piedēvēta savaldība, jo nedz viens, nedz otrs nerīkojas pretēji prāta atzinumiem fizisko baudu dēļ; taču savaldīgajam ir zemiskas iekāres, saprātīgi mērenajam — nav un viņam patiku nesagādā tas, kas pretējs prāta atzinumiem, turpretim savaldīgajam tas sagādā prieku, bet viņš neaizraujas un nepakļaujas. Arī nesavaldīgais un izlaidīgais ir līdzīgi, lai gan viņi ir atšķirīgi: abi tiecas pēc fiziskām baudām, bet izlaidīgais turklāt domā, ka tā vajag, toties nesavaldīgais tā nedomā.

Nav iespējams, ka viens un tas pats ir nesavaldīgs un praktiskajā rīcībā gudrs. Ir taču jau pierādīts⁷³, ka praktiskajā rīcībā gudrs tajā pašā laikā ir arī krietns raksturā. Turklāt tādām cilvēkam ne tikai ir zināšanas, bet viņš arī atbilstoši rīkojas, turpretim nesavaldīgs nav spējīgs uz šādu rīcību. Toties nekas nekavē izveicīgam cilvēkam būt arī nesavaldīgam. Tāpēc dažkārt par praktiskajā rīcībā gudriem domā, ka viņi ir nesavaldīgi, jo izveicība no praktiskās gudrības atšķiras tikai tā, kā iepriekš tika iztīrāts: kas attiecas uz apsvēršanu un spriešanu, šīs īpašības ir savstarpēji tuvas, atšķirība ir vienīgi apzinātāja izvēlē.

Nesavaldīgais rikojas nevis kā tāds, kurš zina un izmanto savas zināšanas, bet kā gulošs vai iereibis. Lai gan viņa rīcība ir labprātīga (viņš kaut kādā mērā zina, ko un kāpēc dara), viņš nav nelietīgs, jo apzināti izvēlas labo; tātad viņš ir pa pusei nelietīgs. Viņš nav arī ne-
taisnīgs, jo rikojas bez iepriekšēja ļauna nodoma: daļa nesavaldīgo nespēj turēties pie tā, ko izlēmuši, citi vispār nav spējīgi neko apsvērt un izlemt savas uzbudinātības dēļ. Nesavaldīgais atgādina valsti, kur visi nobalso par to, par ko vajag, un kur ir pareizi likumi, bet tie netiek likti lietā, kā Anaksandrijs⁷⁴ asprātīgi teicis: «To nolēma valsts, kurai maz rūp likumi...» Turpretim nelietīgs cilvēks ir līdzīgs valstij, kur likumus liek lietā, bet tie ir nederīgi.

Nesavaldība un savaldība attiecas uz to, kas pārsniedz vidusmēra cilvēku attieksmes kvalitāti, proti, savaldīgais ir noturīgāks, nesavaldīgais mazāk noturīgs, nekā to spēj lielais vairums cilvēku.

Vieglāk ārstējama ir tā nesavaldība, kas piemīt uzbudinātiem nekā tiem, kas izlemj, bet neturas pie lēmuma; tāpat vieglāk ir labot nesavaldību, kas kļuvusi par ieradumu, nekā to, kas ir no dabas, jo ieradumu tomēr ir vieglāk mainīt nekā dabu. Tieši tādā nozīmē ieradums ir tik grūta un smaga lieta, ka tas ir līdzīgs dabai; Euēns⁷⁵ saka: «Ilgstoša nodarbošanās, draugs, es tev to saku, cilvēkiem galu galā kļūst par viņu dabu.»

Tātad ir pārrunāts par to, kas ir savaldība, kas nesavaldība, kas izturība un kas mikstčaulība, kā arī par to, kādas ir savstarpējās attiecības starp šīm izturēšanās kvalitātēm.

12. Zināšanas par baudu un ciešanām ir nepieciešamas tam, kurš filozofiski apcer polisas lietas, jo viņš kā arhitekts nosaka mērķi, ar ko samērojot mēs katru lietu saucam par krietnu vai nekrietnu pēc būtības. Bez tam šo jautājumu iztīrīšana ir nepieciešams uzdevums arī tadēļ, ka mēs rakstura krietnumu un nekrietnību saistījām ar ciešanām un baudu, un lielākā daļa cilvēku laimī saista ar baudu; tāpēc apzīmējums «svētlaimīgs cilvēks» ir atvasināts no vārda «priecāties»⁷⁶.

Daži uzskata, ka bauda nekādā ziņā nav labums, — nedz pati par sevi, nedz arī kā pārejošs blakusfaktors (jo jēdzieni *labais* un *bauda* nav identī), citi atzīst, ka dažas baudas ir labums, toties lielākā daļa baudu ir

zemiskas. Vēl trešais uzskats ir tāds: ja arī visas baudas ir kaut kas labs, tomēr nav iespējams, ka bauda būtu visaugstākais labums.

Uzskats, ka bauda vispār nav labums, tiek pamatots ar to, ka ikviena bauda ir jutekliski uztverama tapšana, kas tiecas uz dabai piemītošo, bet tapšana nekad nav radnieciska piepildījumam, kā, piemēram, mājas celšana nekad nav māja. Tālāk: saprātīgi mērenais izvairās no baudām. Tālāk: praktiskajā rīcībā gudrs tiecas nevis pēc baudās, bet pēc tā, kas nesagādā ciešanas. Tālāk: baudas ir traucēklis saprātīgai domāšanai, un jo vairāk kāda bauda iepriecē, jo vairāk tā traucē, kā, piemēram, mīlas bauda — šādas baudas pārņemts, neviens nespēj kaut ko apjēgt. Tālāk: nekāda māksla neattiecas uz baudu, turpretim katrs labums ir mākslas darbības rezultāts. Tālāk: bērni un zvēri dzenas pēc baudām.

Uzskats, ka ne jau visas baudas ir krietnas, pamatots ar to, ka ir arī zemiskas un nosodāmas baudas; turklāt ir tādas baudas, kas nes postu, jo dažas lietas, kas sagādā baudu, veselībai ir kaitīgas.

Uzskats, ka bauda nav visaugstākais labums, pamatots ar to, ka bauda nav mērķis, bet tapšana. Tie aptuveni ir visi uzskati par minētajiem jautājumiem.

13. No minētajiem uzskatiem vēl neizriet atzinums, ka bauda nav nedz labums, nedz augstākais labums, — tas kļūs skaidrs no turpmākā izklāsta.

Pirmkārt, tā kā jēdziens *labais* ir saprotams divējādi (labais pats par sevi un labais attiecībā pret kādu noteiktu cilvēku), tad tas attiecas arī uz cilvēkiem piemītošo dabisko būtību un uz rakstura noturīgām kvalitātēm, tāpat arī uz mainīgo kustību un tapšanu. Tas, kas tiek uzskatīts par ļaunumu, var būt tāds gan pats par sevi, gan arī kādam noteiktam cilvēkam, toties citam tas ne tikai nav ļaunums, bet, gluži otrādi, ir kaut kas vēlamšs; citas baudas var būt vēlamas tikai noteiktā reizē un neilgu laiku, ne jau vienmēr; vēl citas nebūt nav baudas, bet tikai šķiet tādas, proti, tās, kas saistītas ar ciešanām un kuru mērķis ir izārstēšana, piemēram, slimnieku izveseļošanās.

Tālāk: nav nepieciešami jāatzīst, ka ir vēl kaut kas labāks par baudu tādā nozīmē, kā daži saka, ka mērķis ir labāks par tapšanas procesu. Bauda nav tapšanas process, un visas baudas nav saistītas ar šo procesu, — taisni

otrādi, tā ir piepildījums un mērķis. Bauda nav tapšanā, bet lietošanā. Ne jau vienmēr ārpus pašas baudas vēl ir kāds cits mērķis, — tā tas ir tikai tad, kad, sasniedzot mērķi, tiek piepildīts dabā trūkstošais. Tāpēc nav pareizi teikt, ka bauda ir jutekliski uztverams process, — tā drīzāk ir aktivitāte, kas atbilst noteiktai sasniegtai dabiskai kvalitātei, un šo aktivitāti vajadzētu saukt nevis par «jutekliski uztveramu», bet par «netraucētu un brīvu».

Dažiem bauda šķiet tapšana tāpēc, ka tā ir *labums* šā vārda visistākajā nozīmē, jo viņi domā, ka tieši tapšana ir aktivitātes vispilnīgākā izpausme, taču īstenībā tapšana ir kaut kas cits.

Teikt, ka bauda ir kaut kas zemisks, tāpēc ka dažas baudas ir kaitīgas veselībai, ir tas pats, kas apgalvojums, ka veselība ir kaut kas slikts, jo tas, kas derīgs veselībai, dažkārt ir saistīts ar nekrietnu peļņu⁷⁷. Tā vērtējot, patiešām, tiklab bauda, kā veselība ir kaut kas slikts, taču ne jau tāpēc, ka tās ir bauda un veselība, jo arī domāšana dažkārt ir kaitīga veselībai. Tās baudas, kas ir saistītas ar prātīgumu praktiskajā rīcībā vai kādu citu rakstura kvalitāti, nav traucēklis šīm kvalitātēm; gluži otrādi, bauda, kas rodas no domāšanas un mācīšanās, veicina šīs darbības, toties kavē svešas, šīm darbībām nepiederīgas baudas.

Pamatots ir uzskats, ka bauda nepieder ne pie vienas mākslas, jo, patiešām, neviena aktivitāte kā pilnības pašizpausme nav mākslas lieta, — māksla drīzāk attiecas uz spējām. Tomēr smaržvielu izgatavošanas un ēdienu pagatavošanas māksla, šķiet, ir saistīta ar baudu.

Tādus iebildumus kā «saprātīgi mērens cilvēks izvairās no baudas», «praktiskajā rīcībā gudrs tiecas pēc dzīves, kas būtu brīva no ciešanām», «bērni un dzīvnieki nododas baudām», — var atrisināt ar vienu un to pašu pamatojumu. Jau iepriekš⁷⁸ bija runa par to, ka dažas baudas ir krietnas pašas par sevi, dažas nav tādas, šīs pēdējās baudas ir tās, pēc kurām tiecas dzīvnieki un bērni, un praktiskajā rīcībā gudrs vairās no ciešanām, kas saistītas ar šādām baudām. Minētās baudas attiecas uz iekārēm un ciešanām, — tās ir fiziskās baudas (tās ir tieši tādas), un šo baudu pārmērībā parādās izlaidīga cilvēka izlaidība. Tāpēc saprātīgi mērens cilvēks izvairās no tādām baudām, jo ir citas baudas, kas viņam raksturīgas.

14. Visi ir vienisprātis, ka ciešanas ir ļaunums un no tām jāizvairās. Vienā nozīmē ciešanas ir ļaunums pats par sevi, citā nozīmē tās ir kā šķērslis un traucējums. Pretstats ļaunumam un tam, no kā vajag izvairīties, ir labums. Tātad bauda nepieciešami ir labums. So jautājumu nevar atrisināt tā, kā to mēģināja Speusips: bauda ir pretstats ciešanām, tāpat kā lielākais ir pretstats mazākajam un tam, kas atrodas vienādās attiecībās pret abiem. Viņš taču neapgalvotu, ka bauda ir zināms ļaunuma paveids.

Nekas nekavē par visaugstāko labumu uzskatīt zināma veida baudu, kaut arī dažas baudas ir zemiskas; gluži tāpat var teikt, ka augstākais labums ir noteiktas zināšanas, lai gan ir arī nekrietnas zinātnes.

Ja jau katrai noturīgai dvēseles kvalitātei ir iespēja aktivitātē izpausties brīvi un netraucēti un ja laime ir vai nu visu šo kvalitāšu aktivitāte, vai tikai kādas vienas kvalitātes aktivitāte, tādā gadījumā nepieciešami izriet, ka tieši šāda netraucēta aktivitāte ir vairāk vēlama; un tāda ir bauda. Tātad visaugstākais labums ir zināma bauda, kaut arī lielākā daļa baudu ir zemiskas, var teikt, zemiskas vispārīgā nozīmē un pēc savas būtības. Tāpēc visi atzīst, ka laimīga dzīve ir patikama, un pilnīgi pamatoti saista baudu ar laimi. Nevienai pilnīgai aktivitātes izpausmei nav nekādu traucējumu, un laime ir viena no tādām pilnīgas aktivitātes izpausmēm. Tāpēc laimīgajam ir nepieciešami tie labumi, kas attiecas uz ķermeni, kā arī ārējie labumi un veiksmē. Tie, kas saka, ka cilvēks, kurš tiek mocīts un cieš vislielākās nelaimes, var būt laimīgs, ja vien viņš ir krietns, gribot to vai negribot, pļāpā tukšus niekus. Tā iemesla dēļ, ka tomēr ir nepieciešama zināma veiksmē, dažiem šķiet, ka labklājība ir tas pats, kas — laime, lai gan tā nav, jo pārmērīga labklājība drīzāk ir traucēklis, un tad to vairs nebūtu taisnīgi saukt par labklājību. Šī jēdziena robežas nosaka attiecība pret laimi.

Arī tas, ka visi — gan dzīvnieki, gan bērni — tiecas pēc baudas, ir zināma liecība, ka tā ir augstākais labums: «Tas, kas tiek daudzīnāts tautā, nekad neiet pilnīgā pazušānā...»⁷⁹ Bet, tā kā ne jau visiem viena un tā pati daba vai noturīgā kvalitāte ir vislabākā un ne jau visiem tā arī šķiet tāda, tad arī visi neizvēlas vienu un to pašu baudu, bet baudu [vispār] izvēlas visi. Varbūt

tomēr cilvēki tiecas ne jau pēc tās baudas, kuru viņi domā un kuru viņi nosauktu, ja viņiem prasītu, bet pēc vienas un tās pašas, jo visam taču no dabas piemīt kaut kas dievišķs? Vārdu *bauda* savā īpašumā ir pārņēmušas miesīgās baudas tāpēc, ka tām nododas visbiežāk un visi ar tām ir saistīti. Tieši tāpēc, ka tās vienīgās ir plaši pazīstamas, domā, ka tās ir arī vienīgās.

Skaidrs ir arī tas: ja bauda un aktivitāte nebūtu labums, laimīga cilvēka dzīve nebūtu patikama. Kāda gan vajadzība būtu pēc baudas, ja tā nebūtu labums un laimīgs cilvēks varētu laimīgi dzīvot arī ciešanās? Ja bauda nav labums, tad arī ciešanas nav nedz ļaunums, nedz labums. Tad kādēļ no tām būtu jāvairās? Krietna cilvēka dzīve nebūtu patikamāka, ja viņa aktivitāte nebūtu saistīta ar baudu.

Tiem, kuri apgalvo, ka dažām baudām ir sevišķi dodama priekšroka, piemēram, cildenām baudām, nevis miesīgām un tām, kas saistītas ar izlaidību, — ir nepieciešami jāiztirzā sīkāk jautājums par ķermeniskām baudām. Kāpēc ciešanas kā baudu pretstats ir kaut kas slikts? Sliktajam pretstats ir labais. Vai nepieciešamās baudas kā krietnas ir tā jāsaprot, ka tas, kas nav ļaunums, jau ir labums? Jeb šīs baudas ir krietnas tikai līdz zināmai robežai? Tām dvēseles noturīgām kvalitātēm vai kustībām, kurām nav iespējama pārmērība virzienā uz *labo*, arī baudā nav iespējama pārmērība; kur šāda pārmērība ir iespējama, tā attiecas arī uz baudu. Pārmērība iespējama tajos labumos, kas attiecas uz ķermeni, un nekrietnība izpaužas kā tieksme pēc šīs pārmērības, nevis kā tieksme pēc nepieciešamām baudām. Visus zināmā mērā iepriecē ēdiens, vīns, mīlas prieki, bet ne jau vienmēr tā, kā vajag. Pilnīgi pretēji tas ir attiecībā uz ciešanām: nekrietns cilvēks izvairās nevis no pārmērības, bet no ciešanām vispār. Tikai tam, kurš baudās tiecas pēc pārmērības, nespēja nodoties pārmērībai jau ir ciešanas.

15. Nepietiek tikai izteikt patiesu apgalvojumu, — jānoskaidro arī maldu cēlonis (tas nāk par labu pierādījuma ticamībai: kad ir labi redzams, kāpēc patiesss šķiet tas, kas nav tāds, tad vēl vairāk rodas ticība patiesajam). Tātad jānoskaidro, kāpēc ķermeniskās baudas šķiet vairāk vēlamas. Pirmkārt, tādēļ, ka tās padzen un izkļiedē ciešanas. Tāpēc pārmērīgu un, vispār, ķermenisku baudu cilvēki izvēlas kā zināmu ārstēšanās līdzekli pret lielām

ciešanām. Šāda ārstēšana iedarbojas spēcīgi, pēc tās tiecas.

Bauda nešķiet nekas krietns, kā jau teikts⁸⁰, divu iemeslu dēļ: dažkārt bauda ir darbība, kas piemīt nekrietnai dabai (kas tāda ir no dzimšanas — kā dzīvniekiem, vai ieraduma dēļ — kā nekrietniem cilvēkiem), dažkārt tā ir kā līdzeklis pret ciešanām, bet noteikta stāvokļa esība ir labāka par tapšanu. Šāda bauda ir krietna kā zināms papildījums, taču tikai kā blakusfaktors. Turklāt spēcīgām baudām nododas tie, kuriem nekas cits nesagādā prieku, un slāpes pēc baudas viņi sev rada paši. Ja šādas baudas ir nekaitīgas, tās netiek nosodītas, ja kaitīgas, tad ir zemiskas; jo šiem cilvēkiem nav nekādu citu baudu, toties nenoteiktība daudziem atbilstoši viņu dabai sagādā ciešanas.

Dzīva būtne, kā saka dabaszinātnieki, vienmēr jūt kādas grūtības. Viņi apgalvo, ka redzēšana un dzirdēšana arī ir saistītas ar ciešanām, — mēs tikai esam pie tām pieraduši, viņi saka. Arī jaunībā, kad cilvēks aug, viņš jūtas kā no viņa apreibis, tāpēc jaunība ir patīkama. Jūtīgas dabas cilvēkiem vienmēr ir tāda sajūta, ka nepieciešams ārstēties, viņu ķermenis atbilstoši vielu sajaukumam vienmēr jūtas ievainots, un viņi ir nemitīgā uzbudinājumā. Bauda izkļiedē ciešanas, vienalga, vai tā ir tiešs pretstats konkrētām ciešanām vai nejauša, kāda pagadās, ja vien tā ir spēcīga. Šī iemesla dēļ rodas nekrietni un izlaidīgi cilvēki. Tām baudām, kuras nav saistītas ar ciešanām, nav pārmērības, jo tās ir dabiskas un patīkamas pašas par sevi, nevis kā blakusfaktors noteiktos apstākļos. Kā blakusfaktoru es saprotu tādu baudu, kas ir kā ārstēšanās līdzeklis, turpretim dabiskā bauda ir tā, kas liek rīkoties atbilstoši noteiktai dabai.

Nav tā, ka baudu vienmēr sagādā viens un tas pats. Tas notiek tāpēc, ka mūsu daba nav vienkārša, bet tajā iemīt vēl kaut kas cits, kas padara mūs par iznīcīgām būtnēm. Tas, ko dara viena daļa, ir pretējs otras daļas dabai; kad darbības ir līdzsvarā, tās nesagādā nedz ciešanas, nedz baudu. Ja daba ir vienkārša, tad vispatīkamākā vienmēr būs viena un tā pati darbība. Tāpēc dievam bauda ir tikai viena un tā ir vienkārša. Aktivitāte nav tikai kustībā, bet arī nekustīgā stāvoklī, un bauda drīzāk ir miera stāvoklī nekā kustībā. Tas, ko apgalvo dzejnieks: «Vispatīkamākais ir pārmaiņa,»⁸¹ — ir iespējams tikai cilvēka dabas samaitātības dēļ. Tāpat kā sa-

14711

maitāta rakstura cilvēkam ir tieksme uz mainību, arī
daba, kurai nepieciešama pārmaiņa, ir nepilnīga, jo tā
nav vienkārša un nav krietna.

Par savaldību un nesavaldību, kā arī par baudu un
ciešanām ir pārrunāts; noskaidrots katras šīs parādības
jēdziens un tas, kādā nozīmē tās ir vai nu krietnas, vai
nekrietnas. Atliek vēl pārrunāt draudzību.

[VIII GRĀMATA]

1. Tālāk var sekot izklāsts par draudzību. Draudzība ir zināms tikums vai saistīta ar tikumību, turklāt dzīvē tā ir augstākā mērā nepieciešama. Neviens neizvēlēties dzīvi bez draugiem, kaut viņam būtu visi pārējie labumi (tiem, kuriem pieder bagātības, kuriem ir amatpersonu un valdnieku vara, šķiet, sevišķi nepieciešami draugi, jo kāds gan būtu labums no šādas labklājības, ja tiktu atņemta iespēja darīt labu? Bet labu darīt visvairāk iespējams draugiem, un tas ir arī cildinoši. Bez tam, kā varētu nosargāt un saglabāt šo labklājību bez draugiem? Jo lielāka labklājība, jo nedrošāka). Nabadzībā un citās likstās draugus uzskata par vienīgo patvērumu. Jaunībā draugi attur no kļūdām, vecumā rūpējas par kopšanu un ir palīdzīgi tad, kad nav iespējams kaut ko paveikt nespēka dēļ, bet spēka gados viņi mudina uz skaistiem darbiem. «Diviem ejot kopā...»⁸², ir lielākas iespējas gan izdomāt, gan arī paveikt kaut ko.

Dabā draudzīguma attiecības ir vecākiem pret bērniem un bērniem pret vecākiem, un tā tas ir ne tikai cilvēkiem, bet arī putniem un lielākai daļai dzīvo būtnu; draudzīgums savstarpējās attiecībās parādās arī tur, kur visi pieder pie vienas kopības, — tas it īpaši attiecas uz cilvēkiem, tāpēc mēs slavējam cilvēku mīlestību.⁸³ Klejojumos svešumā var redzēt, cik tuvs un draudzīgs ir cilvēks cilvēkam. Draudzība satur arī valstis, un likumdevēji vairāk rūpējas par draudzību nekā par taisnību, jo vienprātība ir kaut kas līdzīgs draudzībai; likumdevēji visvairāk tiecas pēc vienprātības, toties visvairāk vēršas pret

nevienprātību, kas ir naidis pilsoņu starpā. Ja attiecībās valda draudzīgums, nav nepieciešams piedevām taisnīgums, bet taisnīgiem cilvēkiem draudzība ir nepieciešama. No taisnīgiem cilvēkiem visaugstākā mērā taisnīgi ir tie, kuri ir draudzīgi. Draudzība ir ne tikai kaut kas nepieciešams, bet arī krietns un skaists. Mēs slavējam tos, kuri mīl draugus, un, ja kādam ir daudz draugu, tas ir skaisti. Daži pat uzskata, ka krietni cilvēki un draudzīgi cilvēki ir viens un tas pats.

2. Par draudzību ir ne mazums strīdu. Daži uzskata, ka draudzība ir zināma līdzība, un tos, kas līdzīgi, sauc par draugiem; no tā radušies teicieni⁸⁴ «līdzīgo pie līdzīgā», «kovārnis pie kovārņa» u. tml. Citi apgalvo pretējo: līdzīgiem cilvēkiem savstarpējās attiecības ir tādas pašas kā podniekiem⁸⁵. Šādai nostājai tiek meklēti arī augstāki un dabaszinātniskāki paskaidrojumi; Euripīds⁸⁶ saka: «Izkaltsī zeme mīl lietu, un augstās debesis, lietus pilnas, ilgās tiecas nolīt uz zemi»; un Heraklīts [teic] «pretstati sader kopā», «no savstarpēji atšķirīgā rodas visskaistākā harmonija» un «no nesaskaņas rodas viss». Savukārt citi, arī Empedokls, domā pretēji: līdzīgais tiecas pēc līdzīgā.

Tos neskaidros jautājumus, kas attiecas uz dabaszinātnēm, atliksim (jo tie neattiecas uz šo iztirzājumu), bet sīkāk pārrunāsim to, kas attiecas uz cilvēku, viņa raksturu un afektiem, piemēram, vai draudzība iespējama starp visiem cilvēkiem. Vai arī samaitāta rakstura cilvēki var būt draudzīgi? Vai ir tikai viens draudzības veids vai vairāki? Tie, kuri uzskata, ka pastāv tikai viens veids, jo draudzībā iespējama gradācija, nebalstās uz pietiekamiem pamatojumiem. Gradācija *vairāk* un *mazāk* iespējama arī tām parādībām, kas veida ziņā ir atšķirīgas. Par to runāts jau iepriekš.⁸⁷

Šie jautājumi kļūs saprotami, ja pirms tam būs neskaidrots, kas veido draudzības pamatu. Liekas, ka nevis viss rada draudzību, bet tikai tas, kas draudzībā ir pievilcīgs, — tas ir *labais*, *patīkamais* un *derīgais*. Ja uzskatītu, ka *derīgais* ir tikai tas, ar kā starpniecību tiek panākts *labais* un *patīkamais*, tad būtu jāsecina, ka draudzības pamatā paliek tikai divi mērķi — *labais* un *patīkamais*.

Var rasties jautājums: vai draudzīgums izpaužas pret *labo vispār* vai *labo attiecībā pašiem pret sevi*? Dažkārt

šie jēdzieni nesaskan; tāpat tas ir arī attiecībā uz *patikamo*. Liekas, ka ikviens jūt draudzīgumu pret to *labo*, kas ir labums viņam pašam, un lai gan draudzīgums attiecas uz labo vispār, tomēr katram tuvāks ir pašam vērtīgākais, turklāt nevis tas *labais*, kas ikvienam patiešām ir labums, bet tas, kas šķiet tāds. Te nav atšķirības, jo draudzības pamats tādā gadījumā būs tas, kas šķiet pievilcīgs.

Tāpat ir trīs lietas, uz kurām pamatojas draudzīgas attiecības starp cilvēkiem; īpaša patika pret kaut ko nedzīvu netiek dēvēta par draudzību, jo te nav iespējamās abpusēji draudzīgas attiecības un nav iespējams vēlēt labu (būtu laikam smieklīgi vēlēt labu viņam, ja nu vienīgi kāds grib to saglabāt sev, lai būtu pašam). Turpretim draugam vajag vēlēt labu viņa paša labā. Tos, kuri šādā veidā vēl labu, sauc par labvēļīgiem, ja tāda pati nav arī otra cilvēka attieksme, jo abpusēja labvēlība ir draudzība. Te varbūt vēl jāpiebilst: *atklāti redzama labvēlība!* Daudzi taču ir labvēļīgi pret tiem, kurus nemaz nav redzējuši, bet domā, ka tie ir godprātīgi un citiem noderīgi. Tāds pats iespaids var būt arī tiem. Šie cilvēki ir savstarpēji labvēļīgi, bet kā lai viņus dēvē par draugiem, ja viņiem pašiem paliek nezināms, kādas ir viņu savstarpējās attiecības? Tāpat vajag būt savstarpēji labvēļīgiem un vēlēt labu atklāti. Attiecībās, kas balstās uz vienu no iepriekš minētajiem draudzības pamatiem, cilvēkiem jābūt savstarpēji labvēļīgiem, un šai labvēlībai jābūt atklātai un redzamai.

3. Gan draudzības jūtas, gan draudzības veidi ir vairāki un savstarpēji atšķirīgi. Draudzībai ir trīs veidi, t. i., tikpat daudz, cik dažādos veidos var izpausties draudzības pamats. Katrā no šiem gadījumiem tāda pati attieksme, turklāt atklāta, ir arī pretējai pusei. Tie, kuri viens pret otru izturas draudzīgi, viens otram vēl labu tāpēc, ka jūt savstarpēju draudzību.

Tie, kuru draudzība balstās uz *derīgo*, izturas draudzīgi nevis pret cilvēkiem pašiem par sevi, bet tikai tāpēc, ka viņiem rodas savstarpējs labums. Līdzīgi izturas tie, kuru draudzības motīvs ir patika: viņi, piemēram, mīl asprātīgus un atjautīgus cilvēkus, taču ne jau šos cilvēkus pašus par sevi, bet tāpēc, ka viņi tiem ir tīkami. Tāpat cilvēkiem, kuru draudzības motīvi ir derīgums vai patika, draudzība izpaužas pret to, kas ir labs vai pa-

tīkams viņiem pašiem, nevis pret otru cilvēku, kāds viņš ir; tātad tikai tiktāl, ciktāl viņš var būt noderīgs vai patīkams. Te draudzība neparādās tīrā veidā, bet ir saistīta ar kādiem citiem blakusapstākļiem, un tā dibinās nevis uz to, ka otrs tiek mīlēts tieši tāds, kāds viņš ir, bet gan uz to, ka otrs var sagādāt kādu labumu vai baudu.

Šāda draudzība ātri izirst, ja izmainās attieksme; jo, tiklīdz vairs nav savstarpējas patikas vai izdevīguma, draudzība beidzas. Noderīgums nav pastāvīgs, — arvien rodas kaut kas cits. Ja zūd pamats, uz kura balstījušās draudzīgās attiecības, izirst arī pati draudzība, jo nav vairs tā, kas to vieno. Šāda draudzība īpaši veidojas vecumdienās (jo veci cilvēki vairāk tiecas pēc derīgā, nevis pēc baudas) un starp tiem brieduma gadu un jauniem cilvēkiem, kuri vairāk meklē izdevīgumu. Šādi cilvēki nemaz nevēlas pavadīt kopā laiku, jo dažkārt viņi pat nejut savstarpēju patiku. Viņiem nav arī nekādas vajadzības pēc kopīgas laika pavadīšanas, ja vien tā nav noderīga. Viņi izrāda savstarpēju patiku tikai cerībā, ka no tā var būt kāds labums. Te piederas arī tā draudzība, kas izpaužas kā viesmīlība.

Jauniešu draudzība, šķiet, balstās uz patiku, jo viņi dzīvo saskaņā ar jūtām un visvairāk tiecas pēc tā, kas attiecīgajā momentā viņiem ir patīkams. Līdz ar gadiem arī baudas kļūst citas. Viņi ātri kļūst draugi, taču ātri pārstāj būt draugi, jo atbilstoši tam, kā mainās viņu patika, mainās arī draudzība, bet patīkamais šādā vecumā ir strauji mainīgs. Jauniešiem piemīt arī tieksme uz mīlestību, jo mīlestība lielākoties ir saistīta ar afektu un baudu. Tāpēc viņi ātri iemīlas, bet ātri pārstāj mīlēt, un bieži vien tas notiek vienas dienas laikā. Šādā vecumā cilvēki grib pavadīt kopā dienas un dzīvot kopā. Tādas ir viņu attiecības draudzībā.

4. Pilnīga un īsta ir draudzība starp krietniem cilvēkiem un tikumiski līdzīgiem, jo viņi savstarpēji vēl viens otram labu kā jau tādi cilvēki, kas paši ir krietni. Tie ir īsti draugi, kas saviem draugiem vēl labu viņu pašu labā (šādas attiecības viņu starpā pastāv pašas par sevi, nevis tāpēc, ka tā sanāk kaut kādu blakusapstākļu dēļ). Draudzība starp krietniem cilvēkiem pastāv, kamēr paši cilvēki ir krietni, bet tikumiskā krietnība ir kaut kas noturīgs. Katrs no viņiem ir krietns gan pats par sevi, gan draugam. Isti krietni cilvēki ir arī savstarpēji noderīgi, un

viņu attiecībās izpaužas savstarpēja patika. Katram sagādā baudu viņa būtībai atbilstoša rīcība vai aptuveni tāda; krietnu cilvēku rīcība ir savstarpēji vienāda vai vismaz līdzīga. Pilnīgi saprotams, ka šāda draudzība ir noturīga, jo tā sevi ietver visu, kas ir nepieciešams attiecībās starp draugiem: ikviena draudzība balstās vai nu uz kaut kādu labumu, vai patiku, turklāt labums un patika var būt vērtības pašas par sevi un var būt vērtības tam, kurš jūt draudzību; bez tam katra draudzība balstās arī uz zināmu līdzību. Tas viss piemīt to cilvēku draudzībai, kuri ir krietni paši par sevi un arī visās citās lietās līdzīgi. Tas, kurš savā būtībā ir labs, vienlaikus ir arī patikams pats par sevi, un tieši tas galvenokārt veido draudzības pamatu. Tā ir vislabākā draudzība, kurā draudzīgās attiecības vieno tas, kas savā būtībā ir labs un patikams. Protams, ka šāda draudzība ir reti sastopama, jo maz ir tādu cilvēku. Turklāt vajadzīgs laiks un savstarpēja pierašana, kā teikts sakāmvārdā: nav iespējams iepazīt vienam otru, kamēr nav kopīgi noēsts zināms sāls daudzums. Bez tam nav iespējams uzturēt savstarpēji draudzīgas attiecības un būt draugiem, pirms nav noskaidrojies tas, kas saista vienu ar otru, un pirms nav pierādīta draudzība. Tie, kas ātri nodibina draudzīgi laipnas attiecības, grib būt draugi, bet nav tādi, jo viņiem nav tās saites, kas vieno, un viņi to zina. Vēlēšanās nodibināt draudzību rodas ātri, bet draudzība — ne.

5. Tā tad krietnu cilvēku draudzība gan ilguma, gan visādā citādā ziņā ir pilnīga, — tajā viss ir savstarpēji atbilstošs un abpusēji līdzvērtīgs, kā tam arī jābūt starp draugiem. Zināma līdzība ar šo draudzību ir arī tai, kura balstās uz patiku (jo krietnie viens pret otru arī jūt patiku), kā arī tai, kuras pamatā ir derīgums (arī savstarpēji noderīgi ir krietnie). Šāda tipa draudzībām arī piemīt zināma noturība, ja abi [draugi] atlidzina viens otram ar to pašu, piemēram, ar patiku, turklāt, ja patiku abām pusēm sagādā viens un tas pats, kā, piemēram, starp asprātīgiem un atjautīgiem cilvēkiem, nevis tā, kā starp mīlētāju un mīlamo, kur prieku abiem nesagādā viens un tas pats: viens priecājas otru redzot, otrs par to, ka mīlētājs viņam pievērš uzmanību. Bet, kad jaunība aiziet, zūd arī draudzība (vienam vairs nesagādā prieku otra redzēšana, otram vairs netiek pievērsta uzmanība). Daudzi tomēr nepārtrauc draudzīgās attiecības, ja, pie-

raduši viens pie otra un kļuvuši līdzīgi raksturā, viņi saskata pievilcību viens otra raksturā. Tie, kas milas attiecībās baudu izmaina pret derīgo, ir mazākā mērā draugi, un viņu draudzība nav ilgstoša. Tie, kuru draudzība vispār balstās uz noderīgumu, pārstāj būt draugi, tiklīdz vairs nav izdevīguma, jo draudzīgās attiecības bija nevis viņu pašu starpā, bet attiecībā pret izdevīgo.

Bauda vai izdevīgums kā draudzības pamats var būt arī nekrietniem cilvēkiem, tāpat kā šādi motīvi var radīt draudzību starp godprātīgo un nekrietno vai arī starp tādiem cilvēkiem, kurus nevar pieskaitīt nedz pie vieniem, nedz pie otriem. Skaidrs, ka draugi pašas draudzības dēļ var būt tikai krietni cilvēki, jo nekrietnie nejūt patiku viens pret otru, ja no tās nav nekāda ieguvuma. Turklāt vienīgi krietno cilvēku draudzību nekādi neietekmē apmelojumi, jo nevienam nav viegli iegālvot kaut ko par tādu cilvēku, kurš pārbaudīts ilgā laikposmā; viņu starpā valda uzticība, viņi nepieļauj netaisnīgu rīcību viens pret otru, un, vispār, viņu draudzībā ir viss, kas nepieciešams draudzībai šī vārda īstajā nozīmē. Turpretim citos draudzības veidos var notikt šādas lietas.⁸⁸

Tā kā cilvēki uzskata par draugiem arī tos, kurus vieno savstarpējs izdevīgums, tāpat kā valstis (uzskata taču, ka valstu savienības rodas izdevīguma dēļ), un tos, kurus vieno savstarpēja patika, kā, piemēram, bērnus, šķiet, arī mums jāpiekrīt, ka šādi cilvēki ir draugi un ka draudzībai ir vairāki veidi. Tomēr pirmām kārtām un šī vārda īstenajā nozīmē draudzība ir tā, kas rodas starp krietniem cilvēkiem un ir balstīta uz šo cilvēku krietnumu, — pārējos gadījumos ir tikai zināma līdzība ar draudzību. Draudzīgas attiecības tātad veidojas, ja pamatā ir kāds labums un zināma savstarpēja līdzība. Tiem, kuri mil baudu, arī bauda ir labums, bet šādā draudzībā neiederas nekas cits, jo derīgais reti apvienojas ar patikamo; tā notiek tāpēc, ka blakusfaktori reti kad ir kopā.

6. Tādi ir draudzības veidi. Nekrietnie būs draugi baudas vai izdevīguma dēļ, jo attieksmē pret šīm lietām viņi ir līdzīgi; krietnie cilvēki būs draugi viens otra dēļ tieši tāpēc, ka viņi ir krietni. Krietnie ir draugi pēc būtības, iepriekš minētie — blakusapstākļu dēļ un tāpēc, ka viņu draudzībai ir zināma līdzība ar īstu draudzību.

Tāpat kā tikumiskā krietnība dažkārt var parādīties kā rakstura noturīga kvalitāte, dažkārt — kā aktivitāte, arī

draudzības izpausmē ir divas iespējas: dzīvodami kopā, cilvēki dara viens otram prieku un sagādā labumu, bet draudzība var arī neparādīties darbībā, piemēram, guļot vai atrodoties tālu vienam no otra, taču attieksme un noskaņojums ir draudzīgi, jo attālums nešķir draudzību vispār, vienīgi neļauj izpausties aktivitātei. Ja prombūtne ir ilgstoša, tā veicina draudzības aizmirstānu, tāpēc saka:

«Daudzkārt draudzību ir izšķīrusi klusuciešana.»⁸⁹

Nedz veci, nedz drūmi cilvēki neliekas draudzīgi. Viņi maz spēj sagādāt baudu, bet neviens nevar dienām ilgi uzturēties kopā ar drūmu un nepatīkamu cilvēku. Liekas, ka pati daba jo sevišķi vairās no tā, kas var sagādāt ciešanas, un tiecas pēc patīkamā.

Cilvēki, kuru attiecības ir labas, bet kuri nedzīvo kopā, vairāk ir līdzīgi labvēlīgajiem nekā draugiem, jo nekas nav tik raksturīgs draugiem kā kopādzīvošana. Palīdzību meklē tas, kuram tā nepieciešama, bet pavadīt laiku kopā tiecas pat svētļaimīgie, jo viņiem vismazāk pieklājas būt vientuļiem. Pavadīt laiku kopā nav iespējams, ja cilvēki nav savstarpēji patīkami un ja viņiem nesagādā prieku viens un tas pats. Šie noteikumi, šķiet, ir spēkā draudzīgās sabiedrībās.

7. Tātad draudzība, kā jau vairākkārt teikts, pirmām kārtām ir krietnu cilvēku draudzība. Draudzības pamats un tas, ko draudzībā vēlamies, ir gan *labais* pats par sevi, gan patīkamais, taču katrs izvēlas to, kas viņam šķiet tāds. Krietnam cilvēkam draudzības un izvēles vērts ir krietns cilvēks abu motīvu dēļ⁹⁰ (mīļa attieksme ir vairāk līdzīga afektam, bet draudzīgums — rakstura noturīgai kvalitātei, jo mīļa attieksme ir ne mazāk iespējama arī pret nedzīviem priekšmetiem, toties savstarpējs draudzīgums ir saistīts ar apzinātu izvēli, ko nosaka rakstura noteikta kvalitāte). Tāpat arī labu vēlam draugiem nevis afekta iespaidā, bet vadoties no rakstura kvalitātes. Draudzīgi izturēties pret draugu nozīmē izturēties draudzīgi pret paša labumu, jo krietns cilvēks, kļuvis par draugu, kļūst par labumu tam, kuram viņš ir draugs. Tātad abi izturas draudzīgi pret to, kas katram ir labums, un atļūdzina līdzvērtīgi, gan vēlot labu, gan iepriecinot. Tāpēc saka, ka draudzība ir savstarpēja izlīdzinātība. Tas it īpaši sakāms par krietnu cilvēku draudzību. Jo īgnāki ir garlaicīgi un veci cilvēki un jo mazāk viņus iepriecē uzturēšanās kopā, jo mazāk starp viņiem iespē-

jama draudzība. Draudzīgām attiecībām sevišķi raksturīga ir tieši uzturēšanās kopā, un tā veicina draudzību. Tāpēc jaunieši ātri kļūst draugi, bet veci cilvēki — ne; jo pret viņiem nejūt draudzību tie, kurus viņi neiepriecina. Līdzīgi ir arī garlaicīgi un drūmi cilvēki. Tomēr šādi cilvēki ir savstarpēji labvēlīgi (viņi vēl labu un ir pretimnākoši, ja ir kāda vajadzība), taču viņi tomēr nav draugi, jo nepavada dienas kopā un nejūt prieku viens no otra, kas, šķiet, sevišķi raksturīgs draudzīgām attiecībām.

Pilnīga un īsta draudzība nav iespējama pret daudziem, tāpat kā nav iespējams vienlaikus mīlēt daudzus. Mīlestība ir līdzīga pārmērīgai draudzībai, un no dabas ir izveidojies tā, ka mīlestība ir iespējama tikai pret vienu cilvēku. Ir ļoti grūti iedomāties, ka daudzi patiktu vienam un tam pašam un ka viņi būtu krietni. Turklāt draudzību vajag pārbaudīt, vajag savstarpēji sarast, un tas ir sevišķi grūti. Toties attiecībās, kas dibinātas uz izdevīgumu un patiku, ir iespējams patikt daudziem. Šādu cilvēku ir daudz, un pakalpojums neprasa ilgu laiku.

No minētajiem draudzības veidiem šā vārda īstajā nozīmē visvairāk draudzībai ir līdzīga tā, kas balstīta uz savstarpēju patiku, — un šajā draudzībā viens otram atlīdzina ar to pašu un viens otru iepriecē, un abiem sagādā prieku viens un tas pats. Tāda draudzība ir starp jauniem cilvēkiem, un tajā ir vairāk nesavtības. Draudzība, kas balstās uz savstarpēji izdevīgo, ir starp tirgotājiem. Pat svētlaimīgajiem, kuriem nav nekādas vajadzības pēc izdevīguma, ir nepieciešams tas, kas sagādā patiku; viņi grib nemitīgi ar kādu dzīvot kopā, bet to visu, kas sagādā ciešanas, panes neilgu laiku. Pastāvīgas ciešanas panest neviens nevarētu, arī pašu labumu nevarētu panest, ja tas būtu saistīts ar ciešanām. Lūk, tieši tāpēc viņi meklē draugus, kas būtu patīkami. Visticamāk, ka šiem draugiem jābūt arī krietniem, turklāt krietniem attiecībā pret svētlaimīgajiem, tikai tad viņiem būs viss, kas nepieciešams starp draugiem.

Cilvēki, kuriem piemīt varenība, izmanto dažāda veida draugus: daži viņiem ir noderīgi, citi — patīkami; viņiem un tiem pašiem tikpat kā nepiemīt abas īpašības. Viņi nemeklē patīkamus draugus, kuriem būtu tikumība, un noderīgus skaistiem darbiem, — tieksmē pēc patīkamā viņi izvēlas atjautīgus un asprātīgus draugus un

savukārt izmanīgu un veiklus cilvēkus, kas varētu izpildīt pavēlēto. Šis īpašības reti kad ir vienam cilvēkam. Jau iepriekš teikts, ka patikams un vienlaikus noderīgs ir tikai krietns cilvēks, bet šāds krietns cilvēks nekļūst par draugu tādām, kurš ir par viņu pārāks varenībā, ja vien viņš nav pārāks arī tikumā. Ja tas tā nav, tad nav arī proporcionāla izlīdzinājuma. Šādi cilvēki⁹¹ tikpat kā nemēdz būt.

8. Tikko aplūkotie draudzības veidi balstās uz līdzvērtīgu vienlīdzīgumu: vai nu viens atlīdzina otram ar to pašu, vai arī vienu izmaina pret otru, piemēram, baudu pret izpalīdzību. Kā jau teikts, šie draudzības veidi ir mazvērtīgāki un nav tik noturīgi. Šķiet, ka tie vienlaikus gan ir draudzība, gan arī nav, jo tiem salīdzinājumā ar īstu draudzību piemīt gan līdzība, gan atšķirība: minētās attiecības var uzskatīt par draudzību, tāpēc ka tām ir zināma līdzība ar to draudzību, kas pamatojas uz tikumību (vienā gadījumā draudzība balstās uz patikamo, otrā — uz izdevīgo; tiklab viena, kā otra lieta ir pamatā arī tikumiskai draudzībai); var uzskatīt arī tā, ka šīs attiecības nav draudzība, jo tās nav līdzīgas tikumiskai draudzībai, kuru neietekmē apmelojumi un kura ir stabila; toties minētās ātri mainās un atšķiras arī daudzās citās lietās.

Pastāv arī cits draudzības veids: tas balstās uz vienas puses pārākumu; tādas attiecības, piemēram, ir tēvam ar dēlu un vispār vecākam cilvēkam ar jaunāku, vīram — ar sievu un jebkuram valdītājam — ar padoto. Šīs attiecības ir atšķirīgas, jo vecākiem pret bērniem un valdītājiem pret padotajiem nav vienas un tās pašas attieksmes; tāpat savstarpēji atšķiras tēva attieksme pret dēlu un dēla attieksme pret tēvu, kā arī vīra attieksme pret sievu un sievas — pret vīru. Katram ir sava tikumība, savs darbs un uzdevums. Atšķirīgs ir arī tas, kura dēļ vienam pret otru ir draudzīgas attieksmes. Tas nozīmē, ka atšķiras arī draudzības jūtas un pati draudzība: viens otram neatlīdzina ar to pašu, un to arī nevajag meklēt šādās attieksmēs. Ja bērni saņem no vecākiem to, kas viņiem pienākas no vecākiem, un tāpat arī vecāki — no bērniem, tad šāda draudzība ir noturīga un tāda, kādai tai pienākas būt. Draudzības jūtām ir jābūt proporcionālām tajos visos gadījumos, kad draudzība dibinās uz vienas puses pārākumu, piemēram, krietnākam vairāk pienākas

tikt milētam nekā milēt, tāpat arī palīdzīgākam, un līdzīgi citos šādos gadījumos. Ja draudzības jūtas ir atbilstošas cieņai, tad rodas līdzvērtīgs izlīdzinājums, kas draudzībai šķiet raksturīgs.

9. Līdzvērtīgs izlīdzinājums draudzībā nav tāds pats kā taisnīgās attiecībās, un izlīdzinājums pirmām kārtām izpaužas kā vienlīdzība atbilstoši cieņai, un tikai otrajā vietā ir kvantitatīvā vienlīdzība; draudzībā ir otrādi — kvantitatīvā vienlīdzība ir pirmajā vietā, vienlīdzība atbilstoši cieņai — otrajā. Minētais kļūst skaidri redzams, ja atšķirība tikumības vai netikumības, bagātības vai vēl kādā citā ziņā ir liela, jo tad šādi cilvēki vairs nav draugi un neuzskata sevi par draudzības cienīgiem. Sevišķi skaidri tas saskatāms attiecībā pret dieviem, jo dievi visaugstākā mērā ir pārāki visā, kas labs. To pašu var redzēt arī piemērā ar valdniekiem: tie, kuri stāv daudz zemāk, neuzskata sevi par cienīgiem būt par valdnieka draugiem, tāpat kā nevērtīgi cilvēki — par izcili krietniem un gudriem draugiem. Protams, šādos gadījumos nevar novilkt precīzu robežu, kas noteiktu, ciktāl draudzība ir iespējama. Draudzība var pastāvēt arī tad, ja vienai pusei ir atņemts daudz, bet, ja atšķirība ir pārāk liela, kā, piemēram, cilvēka un dieva atšķirība, draudzība vairs nav iespējama. No minētā rodas neskaidrs jautājums: vai tiešām draugi vēl saviem draugiem vislielākos labumus, piemēram, būt par dieviem? Tad taču viņi vairs nebūs draugi un tāpat nebūs arī labums, jo draugi — tas ir labums. Ja ir pareizi teikts, ka draugs draugam vēl labu paša drauga labā, tad viņam vajadzētu palikt tādām, kāds jau nu viņš reiz ir, jo viņam tiek vēlēti vislielākie labumi, kādi iespējami tikai cilvēkam, un varbūt pat ne visi. Katrs visvairāk sev pašam vēlas labumus.

Šķiet, ka liela daļa cilvēku godkāribas dēļ vairāk vēlas iegūt sev draugus nekā paši būt draugi (tāpēc daudziem draugi ir lišķi; attiecībā pret otru cilvēku lišķis nav pārāks vai vismaz izliekas, ka nav tāds, — viņš vairāk izrāda savu draudzību, nekā gaida to no otra). Just pret sevi draudzību nav gluži tas pats, kas — just pret sevi cieņu; to kāro lielākā daļa, jo vairums cilvēku izvēlas cieņu nevis pašu par sevi, bet kā blakusapstākli: prieks par cieņu un godu, ko viņiem izrāda varenie, ir saistīts ar cerību (viņi cer, ka vajadzības gadījumā dabūs to, kas nepieciešams, un izrādītais gods viņiem ir kā pierādījums

iespējamai palīdzībai). Cieņa, ko izrāda godprātīgi un zinoši cilvēki, dažiem šķiet vēlama tādēļ, ka viņi cer gūt apstiprinājumu saviem uzskatiem par sevi. Viņi priecājas par sevi kā par krietniem cilvēkiem, noticēdami tiem, kas tā saka. Toties, jūtot pret sevi draudzību, cilvēki priecājas par pašu draudzību, tāpēc tā šķiet labāka par cieņu un ir vēlama pati par sevi. Turklāt draudzība vairāk izpaužas apliecināšanā nekā iespējā izjust pret sevi draudzību. Pierādījums teiktajam ir mātes, kuras priecājas par iespēju izrādīt savu mīlestību; dažas mātes aizdod savus bērnus prom audzināšanā, — viņas tos mīl un negaida pretmīlestību, zinot, ka abas lietas nav iespējamās. Tomēr viņām pilnīgi pietiek ar to, ja viņas redz, ka bērniem klājas labi. Arī tad, ja bērni aiz nezināšanas pret māti neizturas tā, kā pienāktos, viņas tomēr mīl tos.

10. Draudzība tāpat vairāk izpaužas draudzības apliecināšanā, un tos, kuri mīl draugus, mēs slavējam. Draudzība ir draugu tikums, un tie ir pastāvīgi draugi un to draudzība ir noturīga, kuru savstarpējās attiecības ir atbilstošas cieņai. Šādā veidā arī nevienlīdzīgi cilvēki var būt draugi, jo draudzība, kurā attiecības ir atbilstošas cieņai, abas puses izlīdzina. Vienlīdzīgums un savstarpēja līdzība, it īpaši tikumiskā līdzība, ir draudzība. Šādi draugi, paši būdami raksturā noturīgi, noturību saglabā arī viens pret otru. Viņiem nav vajadzības pēc tā, kas ir zemisks, un viņi nekalpo nekādai nekrietnībai, bet, var teikt, liek tai šķēršļus. Krietniem cilvēkiem tas ir raksturīgi — pašiem nerīkoties aplami un neļaut to [darīt] arī draugiem. Raksturā samaitātiem cilvēkiem nav noturības, viņi nesaglabā nemainīgu pastāvību un nav līdzīgi paši sev. Priecādamies viens par otra samaitātību, viņi uz īsu laiku kļūst draugi.

Ilgstošāka ir draudzība, kas dibināta uz noderīgumu vai patiku. Tā turpinās tik ilgi, kamēr draugi var sniegt viens otram palīdzību vai sagādāt baudu.

No savstarpējām attiecībām, kas dibinātas uz pretstatiem, par draudzību, liekas, visvairāk var uzskatīt tās, kuru motīvs ir noderīgums, piemēram, nabadzīga cilvēka draudzība ar bagātu, neizglītota — ar gudru. Katrs no viņiem, dodams pretī ko citu, sasniedz to, kā viņam nav. Te varbūt varētu pieskaitīt arī attiecības starp mīlētāju un mīlas objektu, starp skaistu un neglītu. Dažreiz mīlētāji liekas smieklīgi, ja uzskata, ka viņus vajag mīlēt

tāpat, kā viņi mil. To varētu prasīt, ja viņi būtu vienādi pievilcīgi, — pretējā gadījumā tas ir smieklīgi.

Bet var būt arī tā, ka pretstati tiecas nevis tieši pāriet viens otrā, bet pastarpināti, jo tieksme īstenībā ir uz vidusstāvokli, kas ir labums pats par sevi, piemēram, sausam nav jāklūst slapjam, bet jāpanāk vidusstāvoklis, tāpat arī siltam [nav jāklūst aukstam] un arī citos gadījumos līdzīgi. Taču šie jautājumi lai tiek atstāti (jo tie ir nepiederīgi pie šī iztirzājuma).

11. Šķiet, jēdzieni *draudzība* un *taisnība*, kā jau teikts sākumā⁹², attiecas uz vienu un to pašu un izpaužas vienā un tajā pašā jomā. Ikvienā cilvēku kopībā, liekas, pastāv kaut kādas taisnības attiecības, tātad arī draudzība. Mēdz taču kā draugus uzrunāt tos, kuri ir uz viena kuģa vai kopīgi dodas karagājienā, tāpat arī līdzīgi citos kolektīvos, jo atbilstoši noteiktai kopībai veidojas draudzīgas attiecības un tādā pašā mērā izpaužas arī taisnība. Paruna «draugiem viss ir kopīgs» ir pareiza, jo draudzība pastāv kopībā. Brāļiem un viena kolektīva locekļiem viss ir kopīgs; citos gadījumos kopīgums ir ierobežots; vieniem tas izpaužas vairāk, citiem — mazāk. Atšķirīgs ir arī *taisnības* jēdziens: tas nav vienāds vecāku attiecībās ar bērniem un brāļu vidū, kā arī kāda kolektīva locekļu starpā un pilsoņu savstarpējās attiecībās; minētais attiecas arī uz citām draudzīgām apvienībām. Arī netaisnība katrā gadījumā izpaužas atšķirīgi: jo ciešāka draudzība, jo lielāka iespējama netaisnība, piemēram, atņemt naudu viena un tā pašā kolektīva loceklim ir briesmīgāk nekā izdarīt to attiecībā pret kādu pilsoni; briesmīgāk ir atstāt brāli bez palīdzības nekā svešinieku, un piekaut tēvu ir briesmīgāk nekā piekaut kādu citu.

Taisnības izpausme savstarpējās attiecībās pieaug atbilstoši draudzībai, jo taisnīgas un draudzīgas attieksmes vienādi parādās vienās un tajās pašās saistībās.

Visas minētās apvienības ir daļa no politas kopības. Cilvēki apvienojas, lai gūtu kādu labumu un sagādātu to, kas nepieciešams dzīvei. Arī valsts kā kopība, šķiet, jau no pašā sākuma ir veidojusies un pastāv noteikta kopīga labuma dēļ. Pēc tā tiecas arī likumdevēji, atzīdami, ka taisnīgs ir tas, kas derīgs visiem. Citas apvienības tiecas pēc labuma, kas noderīgs zināmai daļai, piemēram, kuģa apkalpe tiecas iegūt to, ko var dot jūrasbrauciens, — naudu vai kaut ko tamlīdzīgu, karavīri — to, kas saistīts

ar karu, proti, vai nu naudu, vai uzvaru, vai pilsētas iekarošanu, līdzīgi arī vienas filas un viena dēma piederīgie.⁹³

Atsevišķām apvienībām nolūks, šķiet, ir bauda, piemēram, tām, kas saistītas ar kultu vai dzīrēm. Šajās saiešanās mērķis ir upurēšana un kopīga laika pavadīšana. Tās visas, protams, ir pakļautas politiskajai kopībai, kas tiecas nevis pēc tā labuma un izdevīguma, kas noderīgs attiecīgajā momentā, bet gan pēc tā, kas vajadzīgs visai dzīvei. Turpretim tie, kuri piedalās svinīgā upurēšanā un tādēļ pulcējas kopā, vienlaikus godina dievus un paši sev sagādā atpūtu un patīkamu izklaidēšanos. Senatnē, kā redzams, šāda upurēšana un saiešana ir notikusi pēc ražas novākšanas, proti, kad dieviem tika ziedoti pirmie augļi, jo tieši tad bija visvairāk brīva laika. Visas šīs saiešanas tātad ir daļa politiskajai kopībai, un tajās visās atbilstoši ir arī draudzīgas attiecības.

12. Pastāv trīs valsts iekārtu veidi, un tikpat daudz ir novirzes variantu, kas uzlūkojami kā attiecīgo valsts iekārtu izkropļojumi. Šīs valsts iekārtas ir: ķēniņa valsts, aristokrātija un trešā, kurā liela nozīme ir pilsoņu cenzam, — tai vispiemērotākais apzīmējums šķiet timokrātija, taču parasti to mēdz saukt par politiju. No šīm iekārtām vislabākā ir ķēniņa valsts, vissliktākā — timokrātija. Ķēniņa valsts izkropļots variants ir tirānija; abas ir monarhijas, bet atšķirība ir liela: tirāns skatās tikai uz savu labumu, ķēniņš — uz pavalstnieku labumu, jo par ķēniņu var būt tikai tas, kuram pašam visa kā ir diezgan un kurš ir pārāks attiecībā uz visiem labumiem. Šādam cilvēkam vairs nekas nav nepieciešams, tāpēc viņa mērķis ir iegūt labumu nevis sev, bet pavalstniekiem, pretējā gadījumā viņš būtu tikai ievēlēts ķēniņš — arhonts⁹⁴.

Tirānija šajā ziņā ir pilnīgi pretēja, jo tirāns domā tikai par savu labumu. Ļoti skaidri redzams, ka tieši tirānija ir vissliktākā valsts iekārta no visām, jo vissliktākais ir tas, kas pretējs vislabākajam. Tātad no ķēniņa varas ir iespējama pāreja uz tirāniju, kas ir monarhijas izkropļojums, un nekrietns ķēniņš kļūst par tirānu.

Amatpersonu nekrietnība ir par pamatu tam, ka aristokrātija pamazām kļūst par oligarhiju, kurā valdītāji sadala to visu, kas pieder valstij, neatbilstoši katra cieņai: visu vai lielāko labumu daļu iedala sev, amatus piešķir

vienmēr vieniem un tiem pašiem un par visaugstāko vērtību atzīst bagātību. Rezultātā krietnāko cilvēku vietā valda nedaudzi un nekrietni.

Timokrātija pāriet demokrātijā, — šīs iekārtas ir savstarpēji tuvas. Arī timokrātijā ir tendence valdīt vairākumam, un tie visi, kas pieder pie noteiktas kārtas, ir savstarpēji vienlīdzīgi. Demokrātija kā novirzes variants salīdzinājumā ar politiju ir vismazākā mērā izkropļojums.

Tādā veidā valsts iekārtas visbiežāk pāriet no vienas otrā (jo šādas pārejas ir pašas vienkāršākās un vieglākās).

Kaut kādu līdzību un it kā paraugu šīm attiecībām var redzēt ģimenes saimēs. Tēva attiecībām ar dēliem ir līdzība ar ķēniņa varu (jo tēvam rūp bērni; Homērs tāpēc arī Zevu sauc par tēvu, jo ķēniņa vara tiecas līdzināties tieši tēva varai). Turpretim Persijā tēva vara ir tirānija (jo persieši apietas ar dēliem kā ar vergiem). Tirānija ir arī kunga vara pār vergiem (jo vērā tiek ņemts kunga labums; šādas attiecības ir pareizas, toties tās nav pareizas persiešiem — varai jābūt atšķirīgai atkarībā no pakļautajiem).

Vīra attiecībām ar sievu ir līdzība ar aristokrātisku valsts iekārtu (jo vīrs valda, kā tas ir atbilstoši viņa cieņai, un valda tajās lietās, kurās vīram pienākas valdīt, sievietei atstājot to, kas viņai piemērots); ja vīrs valda visās lietās, viņš aristokrātiju pārvērš par oligarhiju (viņš rikojas neatbilstoši cieņai un nekādā ziņā nebūdamas labāks). Dažkārt valda sievas, it īpaši tās, kas saņēmušas bagātu mantojumu. Šāda valdīšana nav atbilstoša tikumībai, bet balstās vai nu uz bagātību, vai ietekmi, gluži tāpat kā oligarhijās.

Timokrātiskai varai ir līdzīgas brāļu attiecības (viņi ir līdzīgi, vienīgā atšķirība var būt vecuma ziņā; tāpēc, ja vecuma atšķirība ir liela, vairs nav iespējama tāda draudzība, kāda ir starp brāļiem).

Demokrātija visvairāk atgādina tās ģimenes saimes, kurās nav kunga (jo tajās visi ir vienlīdzīgi), vai arī [pastāv tur], kur vara ir vāja un katram ir iespējams darīt to, ko viņš grib.

13. Katrai valsts iekārtai atbilstoša ir arī draudzība tādā pašā mērā kā attiecībās izpaužas taisnība. Ķēniņa draudzīgums pret tiem, kuri ir viņam pakļauti, izpaužas kā pārkums labdarībā, jo ķēniņš dara labu saviem

pavalstniekiem, ja viņš, būdams krietns, par tiem rūpējas, lai viņiem klātos labi, tāpat kā gans rūpējas par ganāmpulku. Arī Homērs tāpēc dēvē Agamemnonu par tautganu. Tāds draudzīgums piemīt arī tēviem, bet atšķirība ir labdarības pakāpē: tēvs ir pamats un cēlonis bērnu esībai, tātad tam, kas tiek uzskatīts par visaugstāko, un viņš tāpat nodrošina uzturu un audzināšanu. Viss minētais attiecas uz senčiem vispār.

Tēva vara pār dēliem un vispār senču vara pār pēctečiem, kā arī valdnieka vara pār pakļautajiem ir no dabas. Šāda draudzība dibinās vienas puses pārākumā, tāpēc, piemēram, vecāki tiek cienīti. Arī jēdziens *taisnība* šajās attiecībās nav vienāds abām pusēm, bet katrā gadījumā ir atbilstošs cieņai, tāpat — draudzība. Draudzība starp vīru un sievu ir tāda pati kā aristokrātiskā valsts iekārtā, proti, atbilstoša tikumībai, t. i., labākajam pienākas lielāks labums, katram tas ir atbilstošs; tāpat arī taisnība. Draudzība brāļu starpā ir līdzīga attiecībām starp kādas vienas apvienības locekļiem; viņi ir apmēram viena vecuma, un tādi lielākoties jūt vienādi un viņiem ir vienādi tikumi. Tādas pašas attiecības, šķiet, pastāv arī timokrātijā, kur pilsoņu attiecībās [vērojama] tendence saglabāt līdzsvarotu vienlīdzību un savstarpēju godīgumu, jo vara sadalīta pilsoņiem pēc atbilstoša principa vienādi; tāpat arī draudzībā. Valsts iekārtu novīrēs un izkropļojumos tiklab taisnības, kā draudzības ir maz, un to vismazāk ir vissliktākajā, jo tirānijā tikpat kā nav draudzības. Tur, kur valdītājam nav nekā kopīga ar pārvaldāmo, tur nav arī draudzības, jo nav taisnības. Tāda pati attiecība, kāda ir amatniekam pret darbarīku, dvēselei pret ķermeni, tāda ir arī kungam pret vergu. Lietotājs rūpējas par to, ko viņš lieto, bet draudzība nav iespējama pret nedzīvu lietu, tāpat arī taisnība. Draudzība nav iespējama arī pret zirgu vai vērsi, tāpat pret vergu kā vergu, jo nav nekā kopīga. Vergs ir dzīvs darbarīks, bet darbarīks ir nedzīvs vergs. Pret vergu kā vergu nav iespējama draudzība, bet [tā pret viņu ir] iespējama kā pret cilvēku. Liekas, ka zināma taisnīga attieksme ir katram cilvēkam pret jebkuru citu cilvēku, kurš spēj iekļauties saistībās, kas pamatojas uz likumu vai līgumu, tātad ir iespējama arī draudzība, taču tikai tik tāl, ciktāl tas ir cilvēks. Tāpēc arī tirānijā mazliet ir iespējama draudzība un taisnība, bet vislielākā mērā tā

iespējama demokrātijā, jo tur visi ir vienlīdzīgi un viss ir kopīgs.

14. Tātad draudzība, kā jau teikts, vienmēr nozīmē kopību. Atsevišķi var nošķirt draudzību starp radniekiem un kādas biedrības locekļiem, toties attiecības starp pilsoņiem vai vienas filas piederīgiem, kā arī kopīga ceļojuma biedriem vai citos līdzīgos gadījumos ir tāda kopība, kas vairāk, šķiet, balstās uz vienošanos. Te varētu pieskaitīt arī viesmīlību.

Draudzība radnieku starpā arī ir daudzveidīga, bet visos gadījumos pamatnosacījums ir tēva attieksme pret bērniem. Vecāki mīl bērnus kā kaut ko savu, bērni — vecākus, jo viņi ir daļa no vecākiem. Vecāki vairāk apzinās, ka bērni nāk no viņiem, nekā bērni saprot, ka viņi nāk no vecākiem. Ciešāka ir saite starp radītāju un radīto nekā otrādi — starp radīto un radītāju. Tas, ko kāds radījis, ir daļa no radītāja un kā daļa pieder veselajam, piemēram, zobs, mati, toties atsevišķajam nav nozīmes, kā daļa tas ir, vai ļoti maza nozīme. Pastāv atšķirība arī laika ilguma ziņā: vecāki mīl bērnus, tiklīdz tie piedzimuši, bet bērnu mīlestība pret vecākiem parādās, kad aizritējis zināms laiks un kad viņiem jau ir kāda atskāršana un sajēga. No minētā ir saprotams arī tas, kāpēc mātes mīl vairāk. Vecāki mīl bērnus kā paši sevi (jo bērni ir it kā viņi paši, tikai pastāv atdalīti), bet bērni mīl vecākus kā tādi, kuri dzimuši no viņiem; brāļi mīl savstarpēji viens otru uz tā pamata, ka dzimuši no vieniem un tiem pašiem vecākiem, un šī kopība padara viņus vienādus arī savstarpējās attiecībās. Tāpēc saka: «vienas un tās pašas asinis», «vienas saknes» un tamlīdzīgi. Tātad brāļi zināmā mērā ir kaut kas viens, lai gan viņi pastāv šķirti. Liela nozīme brāļu draudzībā ir arī kopīgai audzināšanai un tam, ka viņi ir apmēram viena vecuma, ne jau velti radusies paruna «vienuaudzis pie vienuaudža». Tie, kuri saraduši kopā, ir biedri, tāpēc arī brāļu draudzība ir līdzīga biedru savstarpējām attiecībām.

Attiecībā uz brālēniem un pārējiem radniekiem jāsaka, ka viņu tuvība balstās uz to pašu: viņus vieno kopīgā izcelšanās. Atkarībā no tā, cik tuva vai tāla ir viņu radniecība ar dzimtas tēvu, viņu attieksmes ir tuvākas vai svešākas.

Bērnu mīlestība pret vecākiem un cilvēku attieksme pret dieviem ir attieksme pret kaut ko labu un kaut ko

pārāku. Vecāki patiešām ir bērniem darījuši ļoti daudz laba: viņi ir pamats un cēlonis bērnu esībai, viņi bērnus ir barojuši un turklāt arī audzinājuši un izglītojuši. Arī patīkamā un lietderīgā šādā draudzībā ir vairāk nekā draudzībā starp svešiem, jo visā viņu dzīvē ir vairāk kopības.

Brāļu draudzībai ir līdzība ar draudzību biedru starpā, taču šai draudzībai raksturīgais izpaužas vairāk starp brāļiem, it īpaši, ja viņi krietni, un vispār starp līdzīgiem. Brāļi ir savstarpēji tuvāki, un viņiem ir iespēja mīlēt vienam otru jau kopš dzimšanas; turklāt tie, kuri kopā auguši un izglītojušies, ir arī raksturā līdzīgāki; arī draudzības pārbaude ir stingrāka un pārbaudes laiks viņiem ir ilgāks.

Pārējiem radniekiem draudzības pakāpe ir atbilstoša radniecības pakāpei.

Draudzība starp vīru un sievu, šķiet, ir pamatota pašā dabā, jo cilvēkam no dabas dzīvošana pāros piemīt vairāk nekā sabiedriskums, tāpēc ka ģimene laika ziņā ir pirms valsts un nepieciešamāka. Turklāt bērnu radīšana ir kopīga visām dzīvām būtnēm. Pārējām dzīvām būtnēm kopība ir tikai bērnu radīšanai, turpretim cilvēki dzīvo kopā ne tikai bērnu radīšanas dēļ, bet arī tā visa dēļ, kas nepieciešams dzīvei. Sadalīti ir arī darbi un uzdevumi: vīra darbi atšķiras no sievas darbiem. Viņi papildina viens otru, ieguldīdami kopējā lietā katrs savu. Tieši tāpēc šādā draudzībā ir gan noderīgums, gan patīkamais. Ja abi ir godprātīgi, šāda draudzība balstās uz tikumību. Katram ir sava tikumība, un tas iepriecina gan vienu, gan otru. Bērni ir tas, kas viņus saista kopā, tāpēc drīzāk izšķiras tie, kuriem nav bērnu. Bērni ir kopīgs labums abiem, bet kopīgais ir pastāvīgs un noturīgs.

Jautājums par to, kādai jābūt kopīgai dzīvei starp vīru un sievu un vispār starp draugiem, ir jautājums par taisnīgām attiecībām viņu starpā, jo šīs attiecības nav vienādas starp draugiem un pret svešinieku, biedru vai skolas draugu.

15. Kā jau sākumā teikts⁹⁵, ir triju veidu draudzības, un katrā ir iespējamās draudzīgas attieksmes vai nu starp vienādiem draugiem, vai tad, ja viena puse ir pārāka (jo par draugiem kļūst gan vienlīdz krietni cilvēki, gan arī labāks cilvēks — sliktākam; tas pats sakāms par draudzību, kas dibināta uz patiku vai noderīgumu; pēdējā

gadījumā draugi var būt gan vienādi noderīgi un izpalīdzīgi, gan atšķirīgi). Starp vienādiem draugiem nepieciešami jābūt vienlīdzīgumam draudzībā un visās citās lietās, starp nevienādiem draugiem pārākums jāatlīdzina proporcionāli.

Apsūdzības un pārmetumi, pats par sevi saprotams, rodas vienīgi vai katrā ziņā visvairāk tajā draudzībā, kurā dibinās uz izdevīgumu. Tie, kuri ir draugi tikumības dēļ, cenšas viens otram darīt labu (tas ir raksturīgi tikumībai un draudzībai), un šādās savstarpējās attiecībās nav iespējamās apsūdzības un strīdi (neviens taču nedusmojas uz to, kurš dara labu, — gluži otrādi, katrs, kurš ir pieklājīgs, atlīdzina, savukārt darot labu; bet arī tas, kurš pārāks labdarībā, tādā veidā sasniegdams savu mērķi, nepārmetīs draugam, jo katrs no viņiem tiecas pēc labā). Tieši tāpat tas ir arī draudzībā, kas dibinās uz patiku (jo abi vienlaikus sasniedz to, pēc kā tiecas, ja viņiem sagādā prieku kopīga laika pavadīšana; smieklīgs būtu tas, kurš žēlotos, ka otrs viņam nepatik — viņam taču ir iespēja nepavadīt laiku kopā). Toties draudzībai, kuras pamatā ir noderīgums, raksturīgi pārmetumi un savstarpējās apsūdzības. Šādi cilvēki izmanto viens otru un nemitīgi prasa arvien vairāk. Uzskatīdami, ka saņem mazāk, nekā pienāktos, viņi pārmet viens otram, ka nav guvuši to, kas viņiem nepieciešams, un tik daudz, cik pelnījuši. Tie, kas dara labu, nav spējīgi palīdzēt tik daudz, cik nepieciešams tiem, kas šo palīdzību pieņem.

Tāpat kā taisnībai ir divi veidi: nerakstīta taisnība un likuma taisnība, arī draudzība, kas dibināta uz izdevīgo, ir divējāda: vienai ir saikne ar rakstura tikumību, otrai — ar likumu. Pārmetumi visvairāk rodas tāpēc, ka draudzību slēdzot un to pārtraucot, abas puses nepamatojas uz vienu un to pašu. To izdevīgumā pamatoto draudzību, kurai saikne ar likumu, vieno savstarpēja noruna; šī draudzība var būt tāda kā starp tirgotājiem — norokas rokā, un tāda, kas termiņa ziņā ir brīvāka, taču ar vienošanos — dots pret dotu.

Attiecībās, kas šādā draudzībā pamatojas uz rakstura tikumību, nav savstarpējas norunas, bet dāvana vai kāda cita palīdzība tiek sniegta kā draugam, tomēr cerot saņemt tikpat daudz vai vairāk, it kā dāvana nebūtu iedota, bet aizdota. Ja, šādas draudzīgas attiecības nodibinot un tās pārtraucot, stāvoklis nebūs līdzvērtīgs, radīsies

sūdzības un pārmetumi. Tas notiek tāpēc, ka visi vai vismaz lielākā daļa grib labu un skaistu, tomēr izvēlas derīgo. Skaisti ir darīt labu, negaidot to pašu no otra, bet derīgi ir saņemt pretim labumu no otra. Tam, kurš to var, ir jāatlīdzina atbilstošā vērtībā tas, ko viņš saņēmis, ja to vēlas devējs, jo neviens nav jāpadara par draugu pret viņa gribu. Pretējā gadījumā kļūda ir pašā sākumā, proti, pieņemts pakalpojums no tā, no kura nevajadzēja, t. i., šis cilvēks nebija draugs, kuram darīt labu ir vērtība pati par sevi. Tātad, ja iespējams, jāatlīdzina. No paša sākuma jāredz, kas tas ir par cilvēku, kurš gatavs palīdzēt, un uz kādiem noteikumiem, lai šo palīdzību varētu vai nu pieņemt, vai nepieņemt.

Nav skaidrs jautājums: ko uzskatīt par labdarības mērauklu — vai saņēmēja ieguvumu vai devēja labdarību? Tie, kuri saņēmuši kādu palīdzību, apgalvo, ka viņi no saviem labdariem guvuši maz un to bijis iespējams dabūt arī no kāda cita; viņi samazina palīdzības vērtību. Devēji, gluži otrādi, apgalvo, ka viņi atdevuši vislielāko, kas viņiem bijis, un to, ko citur nebijis iespējams dabūt, turklāt viņu palīdzība bijusi saistīta ar risku un pašiem bijusi vajadzīga tieši pēc dotā.

Tātad varētu būt tā, ka draudzībā, kas balstās uz izdevīgumu, mēraukla ir saņēmēja ieguvums? Viņš taču ir tas, kuram ir kāda vajadzība, un labdaris, sniedzams viņam palīdzību, cer saņemt to pašu. Tātad palīdzība ir bijusi tik liela, cik liels ieguvums, un jāatdod tikpat daudz, cik saņemts, vai arī vairāk, jo tas ir skaisti.

Draudzībā, kas dibinās uz tikumību, nav pārmetumu, un mēraukla, acīm redzot, ir darītāja apzināta izvēle, jo tikumības un rakstura būtība parādās tieši apzinātajā izvēlē.

16. Nevienprātība ir arī tajā draudzībā, kas dibinās uz vienas puses pārākumu, jo katrs domā, ka pelnījis vairāk. Katru reizi, kad tā notiek, draudzība beidzas. Tas, kurš labāks, ir pārliecināts, ka viņam pienākas vairāk (tāpēc, ka krietnam vajag piešķirt vairāk); līdzīgi domā tas, kurš vairāk palīdz. Šaka taču, ka tam, kurš nav palīdzīgs, nepienākas vienāda daļa, jo pretējā gadījumā, proti, ja izdevīgums, ko dod draudzība, nav atbilstošs darbu vērtībai, rodas obligātas pienākuma saistības, nevis draudzība. Viņi domā, ka draudzībā vajag būt tāpat kā naudas attiecībās — vairāk saņem tie, kas vairāk iemaksājuši.

Tie, kuriem ir kāda vajadzība un kuri ir sliktāki, domā pretēji: krietniem draugiem taču ir raksturīgi palīdzēt tiem, kuriem palīdzība nepieciešama; kāds gan tad labums, viņi saka, no tā, ka draugs ir krietns cilvēks vai varens, ja no tā nekas neatlec?

Ir ticami, ka abas puses spriež pareizi un katram vajag saņemt no draudzības vairāk, tikai ne jau vienu un to pašu, — tam, kurš ir pārāks, pienākas gods un cieņa, tam, kurš jūt trūkumu, — peļņa. Tikumības un labdarības balva ir gods, peļņa ir palīdzība trūkumā. Liekas, ka tā tas ir arī polisas dzīvē, jo tas taču netiek godāts, kurš neko nav sagādājis kopīgam labumam. Patiesi, kopīgs labums tiek piešķirts tam, kurš to veicina, un gods ir šāds kopīgs labums. No polisas labuma nav iespējams vienlaikus saņemt naudu un godu, jo neviens nesamierināsies ar mazākumu visās lietās. Tam, kurš saņem mazāk naudas, piešķir godu, un tam, kurš kārs uz dāvanām, — naudu; kā jau teikts, atbilsme cieņai izlīdzina un saglabā draudzību.

Attiecībām tādā pašā veidā jālīdzsvarojas tajā draudzībā, kas dibinās uz vienas puses pārākumu vai nu naudas, vai tikumības ziņā, proti, jāatlīdzina iespējamais, jo draudzība prasa iespējamo, nevis pilnīgu atbilstību cieņai un vērtībai. Tas jau visās lietās nemaz nav iespējams, kā, piemēram, attiecībās pret dieviem un vecākiem — neviens nav spējīgs atlīdzināt viņiem atbilstoši cieņai, bet tas, kurš godā dievus un vecākus, cik tas iespējams, liekas godprātīgs. Tāpēc šķiet, ka dēls nevar atteikties no tēva, bet tēvs gan var atteikties no dēla — dēlam ir jāatlīdzina parāds. Lai ko viņš darītu, viņš nevar izdarīt to, kas būtu iepriekš saņemtā cienīgs; tā tad viņš ir mūžīgs parādnieks. Iespēja atteikties ir tiem, kas savā laikā devuši, tā tad arī tēvam ir šāda iespēja. Tomēr šķiet, ka neviens neatsakās no dēla, ja vien dēls nav galīgi samaitāts (jo, nemaz nerunājot par tīri dabisku tieksmi pēc draudzības, cilvēciski ir arī neatteikties no palīdzības). Samaitāts cilvēks izvairās un necenšas palīdzēt. Daudzi grib, lai viņiem palīdz, bet paši izvairās palīdzēt, uzskatīdami, ka tas nav izdevīgi.

I

[IX GRĀMATA]

1. Par šiem jautājumiem ir pārrunāts. Draudzību, kas dibinās uz vienas puses pārākumu, kā jau teikts, vienmēr izlīdzina un saglabā proporcionālītāte. Tāpat notiek arī polisas dzīvē: kurpnieks maiņā pret kurpi saņem atbilstošo vērtību, tāpat arī audējs un visi citi. Te ir kopīga mēraukla — nauda, ar kuru viss tiek salīdzināts un samērots.

Mīlestībā dažreiz kvēls mīlētājs, kuram turklāt nav nekā pievilcīga, žēlojas, ka viņš nesaņem atbilstošu pretmīlestību; bet, no otras puses, bieži gadās arī tā, ka žēlojas tas, kuru mīl, jo sākumā viņam solīts viss, bet vēlāk tas netiek pildīts. Tā notiek tāpēc, ka šajās attiecībās ikvienai no pusēm ir savs pamats: viens no viņiem mīl baudas dēļ, bet otram mīlētājs ir noderīgs kāda izdevīguma dēļ. Tāpēc šādas draudzīgas attiecības izirst, jo netiek sasniegts tas mērķis, kura dēļ radusies draudzība. Viņi mīlēja nevis viens otru, bet to, ko katrs uzskatīja par draudzīgo attiecību pamatu, un tas nav nekas stabils. Tieši tāpēc šādas draudzīgas attiecības nav stabilas. Kā jau teikts, noturīga ir tā raksturu draudzība, kas pastāv pašas draudzības dēļ.

Draudzība izirst arī tad, ja draugi nerasniedz tieši to, pēc kā tiekušies, jo tāds stāvoklis, kad nav panākts tas, kas gaidīts, ir līdzīgs tam [kas izveidojas], ja nekas nav panākts. Tā tas notika ar kitāristu, kuram bija apsolīts: jo labāk viņš dziedās, jo vairāk viņam maksās. Kad viņš nākamajā dienā pieprasīja apsolīto, viņam atbildēja, ka par sagādāto baudu viņš saņēmis pretī baudu. Ja to būtu

gribējuši tiklab viens, kā otrs, tad atlīdzība būtu bijusi pietiekama. Taču viens no viņiem vēlējas baudu, toties otrs — peļņu; viens saņēma to, pēc kā tiecās, otrs — nē. Šāds darījums ir neglīts, jo tas, kuram kaut kas ir vajadzīgs, uz to arī cer, un tādēļ atdod to, kas viņam ir. Bet kurš no abiem drīkst noteikt vērtību: vai tas, kurš papriekšu piedāvā, vai tas, kurš papriekšu saņem? Izskatās, ka tas, kurš papriekšu piedāvā, uztic novērtēšanu otram; tā esot darījis Protagors: kad viņš kādam skolniekam kaut ko iemācījis, viņš pavēlējis tam noteikt cenu iegūtajām zināšanām un tieši tik daudz saņēmis. Šādos gadījumos dažiem labāk patīk rīkoties pēc parunas: «Lai tiek atlīdzināta norunātā maksa.»⁹⁶

Pamatoti apsūdz tos, kas papriekšu saņem naudu, bet vēlāk nedara to, ko apsolijuši; līdz ar to nav izpildīts tas, par ko sākumā bijusi vienošanās, jo solīts bijis pārāk daudz. Tā spiesti rīkoties, šķiet, sofist, jo neviens nedotu naudu par viņu zināšanām. Tātad viņus apsūdz pamatoti, jo viņi neveic to, par ko saņēmuši naudu. Ja pakalpojums nav saistīts ar savstarpēju vienošanos un norunu, bet palīdzība tiek sniegta draugam kā draugam, tad, kā jau teikts, nav pārmetumu, jo šāda draudzība balstīta uz tikumību. Tādas attiecības, šķiet, ir tiem, kuri kopīgi nodarbojas ar filozofiju, jo vērtība te netiek izteikta naudā, un šķiet, ka nemaz neeksistē pilnīgi līdzvērtīgs atlīdzinājums, bet var uzskatīt, ka tas ir pietiekams, ja tiek atlīdzināts iespēju robežās, tāpat kā attiecībās pret dieviem un vecākiem. Ja devums ir tāds, par ko gaida atlīdzību, tad vajag, lai tā liktos atbilstoša abām pusēm; ja tas nav iespējams, tad ir ne tikai nepieciešami, bet arī taisnīgi, ja vērtību nosaka saņēmējs. Tas pats, liekas, notiek arī pirkšanā un pārdošanā. Dažviet ir pat tādi likumi, kas nepieļauj tiesāšanos par savstarpēju labprātīgu vienošanos, jo tas, kuram kāds uzticējies, ir jāatbrīvo no kopīgās saistības uz tā paša pamata, uz kura balstījās vienošanās.⁹⁷ Likums atzīst, ka ir taisnīgāk, ja vērtību nosaka tas, kuram iedots, nevis tas, kurš iedevis. Vairumā gadījumu vērtējumu atšķirīgi nosaka tie, kuriem pieder, un tie, kuri grib iegūt, jo katrs atzīst par lielu vērtību to, kas ir viņa paša un ko viņš turklāt aizdod projām. Tomēr maiņā vērtību nosaka saņēmējs, pie tam nosaka nevis tad, kad kaut kas jau iegūts, bet pirms iegūšanas.

2. Neskaidrība ir arī šādos jautājumos: vai visu atstāt tēva ziņā un visās lietās pakļauties viņam; vai varbūt slimībā vajag paklausīt ārstam un karavadoni vajag izvēlēties tādu, kas pieredzējis kara lietās? Tāpat arī: vai drīzāk jāizpalīdz draugam nekā vienkārši krietnam cilvēkam un vai jābūt drīzāk pateicīgam labdarim, nekā jātērējas biedra labā, ja attiecībā pret abiem tas nav iespējams? Visus minētos gadījumus precīzi nošķirot nav viegli (jo te ir daudz dažādu atšķirības pazīmju: gan lielums, gan niecīgums, gan cildenums, gan nepieciešamība). Skaidrs ir tas, ka visos gadījumos nav jāvadās no viena cilvēka. Lielākoties ir tā, ka drīzāk jāatlīdzina labs darbs, nekā jācenšas izpatikt biedram, tāpat kā vispirms jāatdod parāds un tikai tad var dot biedram. Taču varbūt tā nav jārikojas vienmēr, piemēram, vai tam, kas izpirkts no laupītāju gūsta, savukārt vajag izpirkt savu atbrīvotāju, kas viņš arī būtu, vai atlīdzināt kaut kā citādi, ja viņš to prasa, gadījumā, ja viņš nav nokļuvis gūstā, vai drīzāk vajadzētu izpirkt tēvu? Liekas gan, ka tēvu vajag izpirkt vēl vairāk nekā sevi pašu.

Vispār, kā jau teikts, ir jāatdod parāds, bet, ja kaut kas ir tāds, kas skaistumā un nepieciešamībā ir pārāks, tad vajag nosvērties uz to.

Dažreiz, atlīdzinot to, kas saņemts, netiek sasniegts taisnīgs izlīdzinājums; piemēram, ja kāds, zinādams, ka otrs ir krietns, izdara tam kaut ko labu, tad šim krietnajam cilvēkam ir jāatlīdzina tam, par kuru viņš zina, ka tas ir nekrietns. Tātad dažkārt nav savukārt jāaizdod tam, kurš pirms tam aizdevis, jo viņš to darījis, zinādams, ka aizdod krietnam cilvēkam, no kura noteikti dabūs atpakaļ, toties krietnam cilvēkam nav cerību dabūt atpakaļ no nekrietna.

Ja tas tā ir īstenībā, tad abas puses nav vienādi vērtējamas, ja tas tikai šķiet tā, tad tomēr neliekas, ka šāda rīcība ir neattaisnojama.⁹⁸ Tātad, kā jau bieži teikts, spriedumiem par afektiem un rīcību noteiktība ir tieši tikpat liela kā tam, uz ko attiecas šie spriedumi.

Ir pilnīgi skaidrs, ka visiem nav jāatlīdzina vienmēr ar to pašu, — ne jau viss ir nododams arī tēva ziņā, tāpat kā ne jau visu ziedo Zevam. Tā kā saistības ar vecākiem, brāļiem, biedriem un labdariem ir atšķirīgas, tad vienmēr ir jāatlīdzina tā, kā tas kuro reizi ir piederīgi vai pienācīgi. Tā, šķiet, arī tiek darīts: uz kāzām aicina

radniekus (jo viņiem ir kopīga dzimta un visi ar to saistītie notikumi), šī paša iemesla dēļ uzskata, ka arī uz bērēm vajag nākt galvenokārt radniekiem.

Attiecībā uz uztura līdzekļiem jāsaka, ka pirmām kārtām vajag apgādāt vecākus, jo bērni ir viņu parādnieki un skaistāk ir gādāt par tiem, kuri ir cēlonis un pamats esībai, nekā pašiem par sevi.

Arī godu vecākiem vajag parādīt līdzīgi kā dieviem, taču ne jau jebkuru; tāpat ne jau vienu un to pašu tēvam un mātei, arī ne tādu godu kā gudrajam vai stratēgam, bet tēvam tādu, kāds tēvam pienākas, un mātei tādu, kāds mātei pienākas. Katram vecākam cilvēkam ir jāparāda gods vai nu pieceļoties, vai ierādot viņam labāko vietu, vai līdzīgi. Attiecībās pret biedriem un līdzīgi arī pret brāļiem nepieciešama pilnīga vaļsirdība un kopība visās lietās. Arī radniekiem, savas filas locekļiem, pilsoņiem un visiem pārējiem vienmēr jācenšas piešķirt tas, kas ir viņiem atbilstošs, apsverot un izšķirot, kas katram pienācīgs atbilstoši radniecībai, tikumībai un noderīgumam. To ir viegli noskaidrot attiecībā uz tiem, kuriem ir kopīga izcelšanās, daudz grūtāk — attiecībā pret svešiem. Bet tādēļ nav jāatsakās no tā un, cik vien iespējams, jāmēģina novilkt precīzas robežas.

3. Nav skaidrs jautājums arī par to, vai izbeigt draudzību ar tiem, kuri izmainījušies. Nav taču neiespējams, ka pārtrūkst draudzība, kas dibinājusies uz izdevīgumu un patiku, ja vairs nav nedz izdevīguma, nedz patikas (viņi bija draugi tieši šo motīvu dēļ, ja to vairs nav, loģiski, ka nav arī draudzības). Var rasties pāremumi, ja kāds, mīlēdams otru izdevīguma un patikas dēļ, izliecies, ka to dara rakstura dēļ. Kā mēs teicām jau sākumā, vislielākās nesaskaņas rodas starp tiem draugiem, kuriem nav vienāds uzskats par to, kādēļ viņi ir draugi.

Ja kāds maldīgi domā un pieņem, ka draudzība viņam tiek izrādīta viņa rakstura dēļ, kaut gan īstenībā otrajam nav šādas attieksmes, lai vaino pats sevi. Turpretim, ja otrs izliekas un ar savu izlikšanos ved maldināšanā, tad ir taisnīgi pārmest mānītājam un to apsūdzēt vēl vairāk nekā naudas viltotājus, jo nelietīga rīcība ir pieļauta pret kaut ko daudz cienījamāku.

Vai ir jāsaglabā draudzīgas attiecības pret cilvēku, kurš sākumā bijis krietns, bet vēlāk kļuvis nelietīgs un tāds arī šķiet? Vai varbūt tas nav iespējams, ja jau draudzība

nav iespējama pret visu, bet tikai pret labo, un varbūt nekrietnais nav jāmīl un to arī nevajag [darīt]? Nedrīkst taču parādīt draudzību nelietībai un kļūt līdzīgam nekrietnajam. Kā jau teikts, līdzīgs ir draugs līdzīgajam. Bet varbūt draudzību nevajag pārtraukt tūlīt? Varbūt [to vajag pārtraukt] ne ar visiem, bet tikai ar tiem, kuri savā samaitātībā ir nelabojami, toties tiem, kuriem ir iespējams laboties, jāpalīdz, turklāt domājot vairāk par viņu raksturu nekā par mantas stāvokli, jo tas ir krietnāk un vairāk raksturīgs draudzībai? Ja arī kāds pārtrauc draudzību, viņš nedara neko neparastu, jo draudzība taču nebija pret izmainījušos cilvēku; tā kā viņš nespēj glābt izmainījušos draugu, viņš to atstāj.

Vai ir jāsaglabā draudzība, ja viens no draugiem paliek tāds, kāds bijis, bet otrs kļūst daudz krietnāks un izcilāks tikumā? Vai varbūt tas nav iespējams? Minētais kļūst labi redzams, ja atšķirība ir liela, piemēram, bērnu draudzībā: ja viens joprojām paliek bērns, bet otrs kļūst par vīru šā vārda vislabākajā nozīmē, kā gan viņi var būt draugi, ja viņiem vairs nepatīk viens un tas pats un vairs nav vienu un to pašu prieku un bēdu? Viņi neizturēsies vienādi arī viens pret otru, taču bez tā nav iespējams būt draugiem, — viņi nebūs spējīgi arī dzīvot kopā. Par to jau ir runāts. Vai tomēr attieksmei nevajag būt mazliet citādai, kā tad, ja viņš vispār nebūtu bijis draugs? Varbūt tomēr vajag saglabāt atmiņā bijušo kopību un, tāpat kā mēs uzskatām, ka draugam vairāk nekā svešiniekam vajag darīt prieku, arī attiecībā pret tiem, kas reiz bijuši draugi, jāņem vērā kādreizējā draudzība, ja vien tā nav beigusies pārāk lielas samaitātības dēļ.

4. Draudzīgās attiecības starp draugiem un vispār tas, kas raksturo draudzību, šķiet, izriet no attieksmes pret sevi. Par draugu taču uzskata to, kurš grib labu un arī dara drauga dēļ to, kas ir labs vai šķiet tāds, kā arī to, kurš paša drauga dēļ grib, lai viņš eksistētu un dzīvotu. Tieši to jūt mātes attieksmē pret bērniem un tie draugi, kuri kādreiz sastrīdējušies.

Citi uzskata par draugiem tos, kuri kopā pavada laiku un vēlas vienu un to pašu vai arī jūt kopīgas bēdas un priekus. Arī tas visvairāk attiecas uz mātēm.

Draudzība tiek raksturota tieši pēc vienas no šīm pazīmēm. Attiecībā pret sevi tas viss piemīt krietnam cilvē-

kam, bet pārējiem tikai tiktāl, ciktāl viņi sevi uzskata par tādiem. Kā jau teikts, katrā atsevišķā gadījumā mērs ir tikumība un priekšzīmīgi krietns cilvēks. Šāds cilvēks ir saskaņā ar sevi, un visas dvēseles daļas viņā tiecas pēc viena un tā paša. Viņš grib sev to, kas ir labs un šķiet tāds, kā arī dara labu pats savā labā (tas ir raksturīgi krietnam cilvēkam — pūlēties, lai sasniegtu labo), t. i., racionālās dvēseles daļas labā, jo tā, šķiet, ir katra cilvēka būtība. Viņš grib dzīvot un saglabāt sevi neskartu, it īpaši racionālo dvēseles daļu, jo krietnam cilvēkam esība — tas ir labums. [...] ⁹⁹

Krietns cilvēks labprāt pavada laiku pats ar sevi, un tas viņam sagādā baudu: atmiņas par padarīto ir patīkamas, nākotnes cerības labas un līdz ar to arī patīkamas. Viņam ir arī daudz vielas pārdomām. Bēdas un priekus viņš visvairāk panes sevī, jo viņu iepriecē vai apbēdina vienmēr viens un tas pats, nevis katreiz cits. Var teikt, ka viņam nav nepieciešamības kaut ko vēlāk nožēlot. Tā kā godprātīgajam attieksmē pret sevi piemīt viss minētais un pret draugu viņš izturas kā pats pret sevi (jo draugs ir otrs pats), tad šādā gadījumā var teikt, ka draudzība ir tad, ja ir kaut kas no minētajām pazīmēm un draugi ir tie, kuriem tas piemīt.

Vai pret sevi ir iespējama draudzība vai nē — šis jautājums lai šimbrīžam tiek atlikts. Var uzskatīt, ka draudzība ir tad, ja ir divi vai vairāki no minētajiem nosacījumiem, turklāt ļoti stipru draudzību mēdz pielīdzināt draudzībai pret sevi.

Ārēji šķiet, ka viss minētais piemīt daudziem, pie tam arī nekrietniem cilvēkiem. Bet vai viņiem tiešām tas piemīt tādēļ vien, ka viņi paši ir apmierināti ar sevi un uzskata, ka ir godprātīgi? Galīgi nekrietniem un nelietīgiem cilvēkiem nekas no tā nepiemīt un pat neliekas, ka būtu; visticamāk, ka tā tas ir nekrietnajiem vispār, jo viņiem nav saskaņas ar sevi — viņi kāro vienu, bet grib citu, tāpat kā nesavaldīgie; izvēlas nevis to, ko uzskata par labumu sev, bet patīkamo, kas turklāt ir kaitīgs. Daži savukārt glēvulības un slinkuma dēļ nedara to, ko apziņās sev par vislabāko; tie, kuri paveikuši daudz briesmu darbu un nekrietnības dēļ tiek ienīsti, bēg no dzīves un sevi nogalina. Nekrietnie cilvēki meklē sev draugus, ar kuriem pavadīt kopā dienas, un bēg no sevis, jo, būdami paši ar sevi, viņi atceras daudz nepatīkama un par tādām

lietām domā arī nākotnē, bet kopā ar citiem tas piemirstas. Viņiem nav nekā pievilcīga, tāpēc viņi nejut arī draudzīgumu pret sevi. Viņi nevar priekus un bēdas pānest sevī, jo viņu dvēsele ir nemitīgā uzbudinājumā un pretrunās: viena dvēseles daļa viņus velk uz kādu pusi, otra — uz citu pusi, un tā šāds cilvēks, kuru pastāvīgi rausta uz dažādām pusēm, ir it kā sadalīts. Vienlaikus nav iespējams just ciešanas un baudu, bet mazu britiņu pēc baudas viņš cieš par to un grib, lai nemaz nebūtu bijuši šādi prieki. Šādus cilvēkus māc novēlota nožēla. Liekas, ka nekrietnais arī pret sevi neizturas draudzīgi, jo viņam nav nekā tāda, kas ir pievilcīgs draudzībā. Tā kā šāds stāvoklis ir pārāk nožēlojams, no nekrietnības un samaitātības ir jābēg visiem spēkiem un jācenšas būt godprātīgam un krietnam, jo tikai tā ir iespējams just pret sevi draudzīgumu un kļūt par draugu citam.

5. Labvēlība ir līdzīga draudzīgām attiecībām, tomēr tā nav draudzība, — labvēlība var būt pret nepazīstamiem un var neizpausties atklāti, bet tā nav draudzība. Par to jau runāts. Labvēlība nav arī mīļa attieksme, jo labvēlībā nav sasprindzinājuma tieksmē, kas mēdz būt mīļās attieksmēs. Piedevām mīļums attiecībās ir saistīts ar savstarpēju pieradumu un sarašanu, toties labvēlība var būt pēkšņa un negaidīta, kā, piemēram, pret sporta cīnītājiem, kuriem varam gan vēlēt panākumus, taču nesniegtu palīdzību. Tātad, kā jau teicām, labvēlīgums rodas pēkšņi un savstarpējais pievilcīgums te ir vairāk virspusējs.

Taču labvēlīgums var būt draudzības sākums, — tāpat kā mīlestības sākums ir bauda, ko sagādā ārējais izskats. Neviens neiemīlas, ja viņam nav sagādājis baudu ārējais izskats, tomēr mīl nevis tāds, kuru iepriecē ārējais izskats, bet gan tāds, kurš ilgojas, ja nav kļāt mīlas objekta, un tiecas būt kopā ar to.

Tāpat arī par draugiem nekļūst tie, kas nav bijuši savstarpēji labvēlīgi, taču tas vēl nenozīmē, ka labvēlīgie jūt viens pret otru arī draudzību. Viņi tikai grib viens otram labu, bet neko tieši nedara un nepalīdz, un negribētu ciest nepatikšanas viens otra labā. Pārnestā nozīmē varētu teikt, ka labvēlība ir neaktīva draudzība, kas ar laiku un abām pusēm savstarpēji sarodot var kļūt par draudzību, turklāt par draudzību nevis izdevīguma vai

baudas dēļ, jo šo motīvu dēļ nerodas savstarpēja labvēlība: ja kāds atlīdzina otram par pakalpojumu ar labvēlību, tas ir vienkārši taisnīgi; tas, kurš grib otram darīt labu cerībā par to kaut ko iegūt, nav labvēlīgs pret otru, bet drīzāk gan pret sevi; viņš nav arī draugs, ja pakalpo otram izdevīguma dēļ. Visumā tātad labvēlība rodas tikumības un krietnības dēļ, ja kādam, piemēram, otrs šķiet skaists, drosmīgs vai tamlīdzīgi, kā mēs jau teicām attiecībā par sporta cīnītājiem.

6. Arī vienprātība liekas draudzība; tieši tāpēc vienprātība atšķiras no vienādas domāšanas, jo pēdējā var būt arī tiem, kuri nepazīst viens otru. Tāpat par vienprātību nerunā tad, ja vairākiem par kaut ko ir vienādi uzskati, piemēram, par debess parādībām (vienādi uzskati par šiem jautājumiem neozīmē draudzību), bet par polisām mēdz teikt, ka tās ir vienprātīgas, ja pilsoņi vienādi spriež par to, kas derīgs, ja dod priekšroku vienam un tam pašam, ja rīcība ir atbilstoša tam, ko visi atzīst. Tātad vienprātība attiecas uz praktisko rīcību un to, kas nozīmīgs un abām pusēm vai visiem iespējams. Tā, piemēram, tas notiek polisās, ja visi uzskata, ka amatiem jābūt vēlētiem, ka ar spartiešiem jāslēdz savienība, ka polisas priekšgalā jābūt Pitakam¹⁰⁰, pieņemot, ka to grib arī viņš pats. Bet, ja katrs grib savu, kā to redzam «Fenīķietēs»¹⁰¹, valstī [valda] nesaskaņas un nemieri, jo ne jau tā ir vienprātība, kad abiem padomā viens un tas pats, kas tas arī būtu, bet tā, kad abi domā par vienu un to pašu personu; piemēram, ja tauta un izcilākie pilsoņi vienlīdz atzīst, ka jāvalda krietnākajiem. Tādā veidā tiek sasniegts tas, pēc kā visi tiecas. Tātad vienprātība ir draudzība pilsoņu vidū, kā tas arī tiek atzīts, jo tā attiecas uz derīgo un to, kas pienākas dzīvei.

Šāda vienprātība valda starp morāli krietniem, jo viņi ir saskanīgi katrs pats ar sevi un savstarpēji, — viņi, var teikt, balstās uz vienu un to pašu. Viņu vēlēšanās ir pastāvīgas un noturīgas, nevis mainīgas kā straumes Euripā¹⁰²; tas, ko viņi vēlas, ir taisnīgais un derīgais, un pēc tā viņi kopīgi arī tiecas. Nekrietnie nespēj būt vienprātīgi, ja nu vienīgi uz īsu laiku; viņi nespēj būt arī draugi, jo katrs tiecas pēc lielāka labuma, bet izvairās no grūtībām un pienākuma saistībām valsts labā. Visu labāko gribēdams tikai sev, katrs vēro tuvāko un kavē to. Ja kopīgais netiek sargāts, tas iet bojā. Starp viņiem

gadās naidīgas nesaskaņas un nemieri, — viņi paši negrib rīkoties taisnīgi, bet piespiež viens otru.

7. Labdari vairāk jūt draudzību pret tiem, kuriem dara labu, nekā tie pret saviem labdariem. Šāda attieksme ir nesaprotama, un kā tāda tā tiek iztirzāta. Lielākajai daļai šķiet, ka vieni ir parādnieki, otri — aizdevēji, un, tāpat kā ar naudas aizdevumiem, parādnieki vēlas, lai nebūtu to, kuriem viņi ir parādā, bet aizdevēji ir norūpējušies par parādnieku labklājību, arī labdari cer uz to [cilvēku] pateicību, kuriem darījuši labu, bet tiem savukārt nerūp atlīdzināšana. Epiharms¹⁰³ teiktu, ka šādi apgalvo tie, kuri uz visu skatās no sliktās puses, taču īstenībā tas ir cilvēka dabā: lielākā daļa cilvēku ātri aizmirst un tiecas vairāk pēc tā, lai viņiem darītu labu, nekā paši [vēlas] darīt labu. Šķiet, ka cēlonis ir vairāk dabā, un te nav līdzības ar naudas aizdošanu. Patiesi, naudas aizdevējam nav draudzības jūtu, bet tikai vēlēšanās, lai parādnieks būtu sveiks un vesels un varētu atlīdzināt parādu. Toties labdari jūt draudzību un mīlestību pret tiem, kuriem viņi dara labu, arī tad, ja no tiem attiecīgajā brīdī nav nekāda labuma un tā nebūs arī nākotnē. Tas pats notiek ar māksliniekiem: ikviens mīl savu [mākslas] darbu vairāk nekā to spētu pats darbs, ja tas kļūtu dzīvs. To it īpaši var vērot pie dzejniekiem: viņi mīl paši savus sacerējumus gandrīz kā bērņus. Kaut kas līdzīgs ir vērojams arī pie labdariem: palīdzība savā ziņā ir viņu veikums, un to viņi mīl vairāk nekā veikums darītāju. Cēlonis ir tas, ka visiem esība ir kaut kas vēlams un pievilcīgs, bet mūsu esība ir aktivitātē, t. i., dzīvošanā un darbībā. Darba darītāja esība izpaužas aktivitātē, tāpēc katrs mīl savu veikumu, jo tas nozīmē — esību. Tas ir arī dabiski: tas, kas pastāv potenciāli, tas aktivitātē parādās kā veikums. Tam, kurš dara labu, skaistais ir pašā darbībā, un tā viņam sagādā prieku, turpretim tas, kurš saņem palīdzību, darītāja rīcībā uztver nevis skaisto, bet derīgo; tas ir mazāk patīkams un mazāk pievilcīgs. Toties aktivitāte ir patīkama gan attiecīgajā brīdī, gan nākotnē kā cerība, gan pagātnē kā atmiņas. Tātad tas, kas ir saistīts ar aktivitāti, ir sevišķi patīkams un vienlīdz arī pievilcīgs. Darītājam viņa veikums ir paliekošs (jo skaistais ir ilglaicīgs), bet palīdzība, ko kāds ir saņēmis, ar laiku pagaist. Atmiņas par skaisto ir patīkamas, par de-

rīgo — tikpat kā nemaz vai ļoti maz. Attiecībā uz nākotnes cerībām jāsaka, ka te viss ir otrādi.

Darbībai un radišanai ir līdzīgas arī draudzības jūtas, taču just draudzību pret sevi — tas ir kaut kas pasīvs. Tātad tie, kuri ir aktīvi darbībā, ir arī draudzīgi, un viņiem piemīt viss, kas rada draudzību.

Turklāt visi vairāk mīl to, kas radies grūtībās, kā, piemēram, ja kāds ir pats naudu sagādājis, nevis mantojis to. Šķiet, ka palīdzības saņemšana neprasa nekādas pūles, bet darīt labu ir grūti. Tāpēc arī bērnus vairāk mīl mātes, jo bērnu radišana ir saistīta ar grūtībām un viņas vairāk apzinās bērnus kā savus. Liekas, ka minētais raksturīgs arī labdariem.

8. Nav skaidrs arī jautājums par to, vai pret sevi vajag vairāk just draudzību vai pret kādu citu. Parasti pārmet tiem, kuri sevi pārāk mīl, un tādus dēvē apkaunojoši par patmīļiem. Pastāv uzskats, ka nekrietns cilvēks visu dara savā labā, un jo nekrietnāks, jo — vairāk (piemēram, tādām pārmet, ka viņš pats no sevis negrib darīt neko); turpretim morāli krietns dara visu skaista mērķa dēļ, un jo krietnāks, jo — vairāk; tāpat viņš dara arī drauga dēļ, bet to, kas attiecas uz pašu, atstāj novārtā.

Sādi apgalvojumi nesaskan ar to, kas notiek īstenībā, un tas ir arī saprotami. Saka taču arī tā, ka pirmām kārtām vajag mīlēt to, kurš ir vislielākā mērā draugs; šāds draugs vēl labu otram šī otra cilvēka dēļ, turklāt arī tad, ja neviens neuzzinās par to. Pašam pret sevi it īpaši izpaužas šāda attieksme un arī viss pārējais, kas raksturo kādu cilvēku kā draugu. Jau iepriekš ir runāts par to, ka viss, kas apliecina draudzību, izriet no attieksmes pašam pret sevi un pāriet uz citiem. Šajā ziņā vienprātīgas ir arī visas parunas, piemēram, «viena dvēsele», «draugiem viss ir kopīgs», «izlīdzināta vienlīdzība ir draudzība», «ceļgals ir tuvāk nekā pēda». Viss minētais ir sevišķi raksturīgs paša attieksmē pret sevi, jo katrs vislielākā mērā ir draugs pats sev un arī draudzība pret sevi jājūt vislielākajā mērā. Protams, ka ir grūti izšķirt, kuram no šiem abiem uzskatiem sekot, jo abos ir kaut kas pārlicieņošs.

Sos spriedumus vajag izanalizēt un noskaidrot, ciktāl un kādā veidā tie atbilst patiesībai. Tas kļūs skaidrs, ja sapratīsim, kādu saturu katrs no viņiem ieliek jēdziņā *sevis mīlestība*. Tie, kuri ar šo jēdzienu saprot kaut ko

nosodāmu, atzīst, ka šāda īpašība piemīt cilvēkiem, kas kāro pēc iespējas vairāk naudas, goda vai fizisko baudu. Pēc visa minētā tiecas daudzi, uzskatdami, ka tas ir vislabākais, — viņi nopūlas, lai to sasniegtu, un cīnās par to. Tie, kuri šajās lietās ir negausīgi, ar prieku nododas baudām un vispār padodas afektiem, t. i., tam visam, kas saistīts ar iracionālo dvēseles daļu. Vairums cilvēku ir tādi. Tātad šāds apzīmējums ir radies tāpēc, ka vairums cilvēku ir nekrietni, un tieši tāpēc sevis mīlestība ir kaut kas nosodāms. Tātad ir pilnīgi skaidrs, ka vairums cilvēku ir parādusi piedēvēt sevis mīlestību tiem, kuri atļaujas šādas lietas, turpretim nekad nepiedēvēs sevis mīlestību un nenosodīs nevienu tādu, kurš vienmēr vairāk par citiem centīsies rīkoties taisnīgi, saprātīgi, mēreni vai arī kaut kā citādi atbilstoši tikumībai, vai vispār centīsies saglabāt skaisto.

Bet liekas, ka drīzāk gan tieši tādām piemīt sevis mīlestība, jo viņš sev kāro pašu skaistāko un augstākā mērā labo un kalpo tam, kas cilvēkā ir valdošais un noteicošais, un pakļausa tam visās lietās. Tāpat kā valsts un jebkura salikta veseluma būtība, tāpat arī cilvēka būtība izpaužas tajā, kas ir valdošais un noteicošais. Sevis mīlestība visvairāk piemīt tam, kurš šo galveno tura dārgu un kalpo tam. Cilvēku sauc par savaldīgu vai nesavaldīgu atkarībā no tā, vai prāts valda vai nē; tā notiek tāpēc, ka prāts ir katra cilvēka būtība, un var teikt, ka cilvēks veic kādu darbību pats, t. i., labprātīgi, ja šajā darbībā līdzdalību ņem prāts. Tātad ir skaidrs, ka tieši tā ir katra cilvēka būtība un to sevišķi augstu vērtē morāli krietnais, kuram sevis mīlestība, atšķirīga no tās, kura nosodāma, piemīt, var teikt, vislielākajā mērā. Šāda sevis mīlestība atšķiras no iepriekšējās tikpat lielā mērā kā saprātīga dzīve no tādas dzīves, kas pakļauta afektiem, vai arī kā tieksme pēc skaistā no tieksmes pēc tā, kas šķiet noderīgs. Tos, kuri sevišķi izceļas ar krietnu un skaistu rīcību, atzīst un slavē visi. Ja visi sacenstos tieksmē pēc skaistā un sasprindzinātu spēkus, lai darītu skaistus darbus, tad visiem kopā būtu viss nepieciešamais un katram atsevišķi tas, kas ir visaugstākais labums, ja jau patiešām tikumība ir visaugstākais labums.

Tātad [no minētā] nepieciešami izriet, ka krietnam cilvēkam piemīt sevis mīlestība (jo viņš ar krietnu rīcību darīs labu sev un palīdzēs arī citiem), turpretim morāli

samaitātam tā nepiemīt (jo viņš kaitēs gan sev, gan tuvākajiem, nododamies zemiskiem afektiem). Morāli samaitātam cilvēkam nav saskaņas starp to, ko vajag darīt, un to, ko viņš dara, toties morāli krietns dara to, ko vajag darīt. Jebkurā gadījumā prāts izvēlas to, kas ir vislabākais pašam, un morāli krietnais pakļaujas prātam. Patiesība ir arī tā, ka krietns cilvēks daudz dara savu draugu dēļ, kā arī dzimtenes labā, un, ja vajadzīgs, ir gatavs arī mirt. Viņš ziedos naudu, godu un vispār tos visus labumus, par kuriem cīnās cilvēki, sev atstādams tikai to, kas ir skaists. Viņš labāk izvēlēšies spēcīgu baudu īsam laikam nekā nenozīmīgu — ilgām laikam un labāk dzīvos vienu gadu skaisti, nekā daudzus gadus kaut kā, tāpat arī labāk paveiks vienu lielu darbu skaisti, nekā darīs daudzus maznozīmīgus. Tā tas, acīm redzot, mēdz notikt ar cilvēkiem, kuri ziedo savu dzīvību: viņi sev izvēlas to, kas ir liels un skaists. Viņš atdos arī naudu, ja draugi var gūt lielāku labumu: naudu iegūs draugs, bet viņš pats būs izdarījis kaut ko skaistu; tādējādi viņš piešķir lielāko labumu pats sev. Tādā pašā veidā viņš rīkosies attiecībā uz godu un amatiem, proti, viņš atteiksies no visa drauga labā, un tas ir skaisti un cildinoši attiecībā pret sevi. Šāds cilvēks pilnīgi pamatoti šķiet krietns, jo visa cita vietā viņš izvēlas skaisto. Var pat atteikties no kādas rīcības drauga labā, ja skaistāk ir ierosināt, lai draugs veic kādu darbību nekā darīt pašam. Krietns cilvēks, izrādās, visās cildināmās lietās piesavina sev vairāk skaistā. Tātad, kā jau teikts, sevis mīlestība ir nepieciešama šādā nozīmē, nevis tādā nozīmē, kā domā lielais vairums.

9. Dažādas domas ir izteiktas arī par to, vai laimīgiem nepieciešami draugi vai ne. Saka taču, ka svētlaimīgiem un tiem, kuri ir pilnīgi patstāvīgi, draugi nav vajadzīgi, jo viņiem jau ir visi labumi; tam, kurš ir pilnīgi patstāvīgs, vairs nekā nevajag, bet draugs, būdams otrs pats, sagādā to, ko pirmais pats nespētu. No minētā radies arī teiciens: «Ja dēmons ir labvēlīgs, kāda vēl vajadzība pēc draugiem?»¹⁰⁴ Tomēr liekas nejēdzīgi piešķirt laimīgajam visus labumus, bet nepiešķirt draugus, — tieši to, kas šķiet pats lielākais no ārējiem labumiem. Ja draugam vairāk raksturīgi darīt labu nekā saņemt palīdzību un ja krietnumam un tikumībai ir raksturīga labdarība, kā arī ja skaistāk ir darīt labu draugiem nekā svešiem,

tad jāsecina, ka krietnam cilvēkam būs nepieciešami tie, kuriem varēs darīt labu. Tāpēc izvirzās šāds jautājums: vai draugi vairāk ir vajadzīgi laimē vai nelaimē? Tam, kuram neveicas, vajag palīgus, bet tam, kuram veicas un kurš dzīvo labklājībā, vajag tādus, kuriem viņš palīdzētu.

Liekas, ka nejēdzība ir arī svētlaimīgu padarīt par vientuli, jo neviens negribētu paturēt visus labumus tikai pats sev: cilvēks taču ir sabiedriska būtne un no dabas radīts, lai dzīvotu kopā. Tātad tāds ir arī laimīgais, jo viņam no dabas ir visi labumi. Skaidrs, ka kopā ar draugiem un turklāt ar krietniem [draugiem] ir labāk pavadīt dienas nekā ar svešiem vai gadījuma cilvēkiem. Tātad draugi nepieciešami arī laimīgajam.

Tādā gadījumā, kā izprast to, ko apgalvo pirmie¹⁰⁵, un kādā nozīmē viņu apgalvojums ir patiess? Vai tas nav jāsaprot tā, ka daudzi uzskata par draugiem tos, kuri ir noderīgi? Pēc tādiem draugiem, protams, svētlaimīgajam nebūs nekādas vajadzības, jo viņam pašam ir visi labumi; tāpat viņam nebūs vajadzības vai arī būs ļoti niecīga vajadzība pēc tādiem draugiem, kuri varētu sagādāt baudu (jo viņa dzīve ir patikama pati par sevi un tai nav vajadzīga vēl kāda klātnākoša bauda). Tā kā viņam nav vajadzīgi šādi draugi, tad parasti secina, ka viņam vispār nav vajadzīgi draugi. Šāds apgalvojums laikiem tomēr nav patiess. Jau sākumā¹⁰⁶ tika teikts, ka laime ir zināma aktivitāte, taču aktivitāte, skaidrs, ka rodas, nevis ir pastāvīgi īpašumā kā kaut kāda manta. Ja laime izpaužas dzīves aktivitātē un krietna cilvēka aktivitāte ir krietna un patikama pati par sevi, kā jau sākumā teikts¹⁰⁷, un ja tas, kas ir pašam piemītošs, ir arī patikams, bet vērot varam vairāk citus nekā sevi un citu rīcību vairāk nekā paši savu, tad tiem, kuri paši ir krietni, patiku sagādā krietnu draugu rīcība (jo abiem piemīt tas, kas no dabas ir patikams). Tātad svētlaimīgajam būs nepieciešami šādi draugi, ja jau viņš dod priekšroku iespējai vērot krietnu rīcību un tādu [rīcību], kas pašam ir raksturīga. Tieši tāda ir krietna drauga rīcība.

Tālāk: tiek uzskatīts, ka laimīga cilvēka dzīvei nepieciešami jābūt patīkami. Taču dzīve vientulībā ir grūta, jo nav viegli, dzīvojot pašam ar sevi, būt nemitīgā aktivitātē, bet tas ir viegli, dzīvojot kopā ar citiem un citiem. Tāda aktivitāte būs pastāvīgāka, — tā būs patī-

kama pati par sevi, kā tam arī jābūt, ja runa ir par svētlaimīgo (jo krietns cilvēks tieši tāpēc, ka viņš ir krietns, priecājas par tiem veikumiem, kas ir atbilstoši tikumībai, un jūt nepatiku pret tiem, kas rodas no netikumības, — gluži tāpat kā mūziķim skaistas melodijas sagādā baudu, bet neskanīgas — rada ciešanas). Kā apgalvo Teognīds,¹⁰⁸ krietnu cilvēku kopīgā dzīve savā ziņā ir vingrināšanās tikumā.

Ja aplūkojam šo jautājumu no dabas viedokļa, liekas pamatoti, ka krietns cilvēks ir no dabas vēlams par draugu krietnajam. Kā jau teikts, tas, kurš ir no dabas labs, tas ir arī krietnajam labs un patīkams pats par sevi. Dzīvnieku dzīve raksturojama ar sajūtas spēju, cilvēka dzīve — ar sajūtas un domāšanas spēju. Spēja pārvērsties aktivitātē, un noteicošais ir tieši aktivitāte. Tātad *dzīvot* būtībā nozīmē *just* vai *domāt*. Taču *dzīvot* ir labums un vienlaikus arī patīkamais pats par sevi, jo tas ir kaut kas noteikts, bet noteiktība labajam ir piemītoša no dabas. Tas, kas ir labs no dabas, tas ir tāds arī morāli krietnajam. Tāpēc šāda dzīve visiem šķiet patīkama. Nevajag ņemt par piemēru nekrietnu un sagandētu dzīvi, tāpat arī ciešanu pilnu dzīvi, jo šādai dzīvei nav noteiktības tāpat, kā [nav noteiktības] tam, kas ir pamatā šādai dzīvei un kas veido to. Par ciešanām turpmāk tiks paskaidrots sīkāk.

Ja dzīve pati par sevi ir labums un patīkamais (minētais redzams no tā, ka visi tiecas pēc dzīves — it īpaši morāli krietnie un svētlaimīgie, jo tieši viņiem dzīve ir visvairāk vēlama un tajā ir visvairāk svētlaimes), ja, tālāk, tas, kurš redz, tas arī jūt, ka viņš redz, un dzirdošais jūt, ka viņš dzird, tāpat kā staigājošais jūt, ka viņš staigā, arī citos gadījumos līdzīgi, tātad, ja ir kaut kas tāds, kas jūt mūsu aktivitāti, tā ka mēs varam sajūst, ka mēs sajūtam, un domāt, ka mēs domājam, bet tas, ka mēs sajūtam un domājam, nozīmē, ka mēs esam (jo *būt* taču nozīmē *just* vai *domāt*), tālāk, ja sajūst, ka dzīvojam, ir kaut kas patīkams pats par sevi (jo dzīve no dabas ir labums, bet sajūst sevī šādu labumu ir patīkami), tālāk, ja dzīve ir kaut kas vēlams un jo sevišķi krietnajiem, tāpēc ka esība viņiem ir kaut kas labs un patīkams (jo, sajūtot sevī to, kas ir labs pats par sevi, viņi jūt arī baudu), beidzot, ja krietns cilvēks izturas pret draugu tāpat kā pret sevi (jo draugs ir otrais pats), tātad, —

ja tas viss ir tā, tad katram ir vienādi vai vismaz apmēram vienādi vēlama paša esība un drauga esība. Bet esība, kā mēs redzējam, padarīja vēlamu paša krietnības sajūtu, un šāda sajūta ir patikama pati par sevi. Tāpēc ir nepieciešami just līdzās drauga tikumību, un tas ir iespējams, dzīvojot kopā, [risinot] kopīgās sarunas un daloties domām. Jēdzienu *kopā dzīvot* lieto šādā nozīmē attiecībā uz cilvēkiem, bet attiecībā uz ganāmpulku tas nozīmē — kopā ganīties vienā un tajā pašā vietā.

Tātad, ja svētlaimīgajam esība ir vēlamais pats par sevi kā tāds labums, kas ir labs no dabas un vienlaikus arī patikams, un ja viņš izturas līdzīgi pret drauga esību, tad jāsecina, ka arī draugs pieder pie tā visa, kas vēlams. Ja svētlaimīgajam kaut kas ir vēlams, tam arī vajag būt, — pretējā gadījumā viņa svētlaimībai būs kaut kāda nepilnība. Tātad laimīgajam būs nepieciešami krietni draugi.

10. Tādā gadījumā [jājautā:] vai nepieciešams iegūt pēc iespējas vairāk draugu vai arī, kā trāpīgi, šķiet, teikts par viesmīlību, pareizs ir atzinums: «Ne pārāk daudz viesu un ne bez viesiem» un tas noder arī draudzībā, proti, nebūt bez draugiem, bet lai nav pārāk daudz draugu? Teiktais, šķiet, sevišķi vietā attiecībā uz draudzību, kas dibinās uz izdevīgumu (jo atlīdzināt daudziem ar pakalpojumu pret pakalpojumu ir grūti, un, lai to izdarītu, mūžs būtu par īsu; ja draugu ir vairāk, nekā nepieciešams paša dzīvei, viņi ir lieki un traucē skaistu dzīvi, tātad pēc viņiem nav vajadzības). Baudai pietiekami nedaudzi draugi, tāpat kā garšvielas — pārtikai. Bet vai vajag pēc iespējas vairāk krietnu draugu, vai arī šādu draugu skaitam ir kāds mērs, tāpat kā polisā pilsoņu skaitam? No desmit cilvēkiem vēl nebūs polisas, bet desmit reiz desmit tūkstoši cilvēku — tā vairs nebūs polisa. «Cik daudz» nenozīmē konkrētu skaitli, bet kaut kādu daudzumu noteiktās robežās. Arī draugu skaits ir ierobežots, — robežu nosaka tas, cik daudziem cilvēkiem ir iespējams dzīvot kopā (jo kopā dzīvošana ir sevišķi raksturīga draudzīgām attiecībām). Ir pilnīgi skaidrs, ka nav iespējams dzīvot kopā ar daudziem un sadalīt sevi. Turklāt arī šiem daudzajiem vajag būt savstarpēji draugiem, ja jau visi grib kopīgi pavadīt laiku. Daudziem to izdarīt ir grūti, jo nav iespējams ar daudziem dalīt priekus un bēdas kā savas; tā var gadīties, ka vienlaikus va-

ladzēs gan priecāties, gan bēdāties. Tāpēc varbūt labāk ir meklēt nevis pēc iespējas vairāk draugu, bet tikai tik daudz, cik ir pietiekami, lai dzīvotu kopā, jo patiešām, šķiet, būt tuvam draugam [vienlaikus] daudziem nav iespējams. Tāpēc jau arī neiemīlas vairākos, jo mīlestība ir kaut kas līdzīgs pārmērīgai draudzībai, turklāt attiecsmē pret vienu cilvēku. Tātad tuva draudzība ir iespējama ar nedaudziem. Minētais atbilst tam, kas notiek īstenībā: draudzībā starp biedriem nav liels skaits draugu, un tikai divus apdzied arī himnās.¹⁰⁹ Turpretim tie, kuriem ir daudz draugu un ar visiem ir vienādi tuvas attiecības, tie, liekas, nevienam nav draugi, — viņu draudzība ir saprotama vienīgi tādā nozīmē kā draudzība starp pilsoņiem. Šādā draudzībā ir iespējams būt draudzīgam pret daudziem, turklāt neizdabājot, bet saglabājot īstenu morālu krietnumu. Turpretim draudzība tukumības vārdā un pašu draugu dēļ nav iespējama ar daudziem; ir patīkami, ja var atrast dažus tādus.

Vai draugi vairāk vajadzīgi labklājībā vai nelaimē? Draugus meklē tiklab vienā, kā otrā gadījumā. Tiem, kuri nonākuši nelaimē, vajadzīga palīdzība, tiem, kuriem veicas, nepieciešami cilvēki, ar kuriem viņi varētu dzīvot kopā un palīdzēt, jo viņi grib darīt labu. Nelaimē draugi ir nepieciešamāki, tāpēc te vajadzīgi tādi, kuri var būt noderīgi, taču ir skaistāk, ja draugi ir laimē, tāpēc ka tad meklē draugus, kuri ir godprātīgi un krietni, jo darīt labu tādiem un pavadīt laiku ar tādiem ir vairāk vēlams.

Patī draugu klātbūtne ir patīkama gan laimē, gan nelaimē; tiem, kuri cieš, kļūst vieglāk, ja līdzī jūt draugi. Tāpēc varētu jautāt, vai draugi mūs atbrīvo it kā no kāda smaguma vai arī, ja tas nav tā, draugu klātbūtne, kas patī par sevi ir patīkama, un apziņa, ka kāds jūt līdzī, padara ciešanas mazākas? Vai tas ir vienādi vai otrādi, — šis jautājums lai tiek atstāts, — skaidrs ir tas, ka notiek tā, kā teikts.

11. Draugu klātbūtne, liekas, nav kaut kas pilnīgi viendabīgs. Patīkama ir jau pati iespēja redzēt draugus, it īpaši nelaimē, tāpēc ka tā ir zināma palīdzība pret ciešanām (drauga izskats un vārds spēj nomierināt, jo sevišķi, ja viņš ir laipns: viņš pazīst drauga raksturu un zina, kas var iepriecināt, kas — apbēdināt). No otras puses, sajūst to, ka draugam jācieš mūsu likstās, ir nepatīkami. Ikviens izvairās būt par ciešanu cēloni draugiem.

Tāpēc tie, kuri pēc savas dabas ir īsti vīrišķīgi, izvairās no draugu līdzjūtības un, ja vien attiecībā pret ciešanām nav galīgi bezjūtīgi, nepanes ciešanas, kas radušās draugiem viņu dēļ, un vispār raudulīgus nelaiž sev tuvumā, jo paši nav raudulīgi. Turpretim sievietes un viņām līdzīgus virus iepriecina tie, kuri raud līdzī, un viņi uzskata tos par draugiem un līdzjutējiem. Skaidrs, ka ikvienā gadījumā vajag atdarināt krietnāko.

Draugu klātbūtne laimē dod iespēju patikami pavadīt laiku un sniedz apziņu, ka draugiem sagādā patiku tas pats, kas pašam šķiet krietns un labs. Tāpēc uzskata, ka laimē vajag aicināt draugus ar prieku (jo būt labdarim ir skaisti), bet nelaimē — vilcināties (savu nelaimi pēc iespējas mazāk vajag uzvelt citiem; no minētā radies teiciens: «pietiek ar to, ka es esmu nelaimīgs»¹¹⁰). Draugus it īpaši vajag aicināt tad, ja viņi var daudz palīdzēt arniecīgām pūlēm. Turpretim iet vajadzētu tieši pie tā, kurš ir nelaimē, turklāt neaicinātam un labprātīgi (jo draugam ir raksturīgi darīt labu tiem, kuriem vajadzīga palīdzība, ja arī neviens to nav prasījis, jo abiem tas ir gan skaistāk, gan patīkamāk). Arī laimē labprāt vajag dalīties (jo draugi ir vajadzīgi arī tādā gadījumā), bet nevajag mudināt draugus palīdzēt mums, — jo tiekties pēc tā, lai kāds mums palīdz, nav skaisti). Taču ar palīdzības atvairīšanu var iegūt nepatīkama cilvēka slavu, — no tā vajag izvairīties, jo dažkārt tā notiek.

12. Tātad draugu klātbūtne ir vēlama jebkurā gadījumā.

Ir taču tā, ka draudzībā visvairāk vēlama ir kopā dzīvošana, tāpat kā milētājiem vispatīkamāk liekas redzēt vienam otru, un viņi izvēlas šo sajūtu vairāk nekā visu citu, jo pati mīlestība un tās rašanās saistīta tieši ar to. Draudzība ir zināma kopība, un tā, kā katrs izturas pret sevi, viņš izturas arī pret draugu. Sajūta par paša esību ikvienam ir patīkama un vēlama, — tāda pati ir attieksme pret draugu. Šī sajūta kā aktivitāte izpaužas kopā dzīvošanā, tāpēc saprotams, ka pēc tās tiecas. Kas arī būtu katra [cilvēka] esība un kas arī būtu tas, kura dēļ katrs izvēlas dzīvot, visi vēlas pavadīt dzīvi ar draugiem: daži kopā dzer, daži nododas kauliņu spēlei, citi kopā trenējas vai dodas medībās, vēl citi kopā nododas filozofijai. Katrs pavada laiku kopā tajā nodarbībā, ko dzīvē mil vairāk par visu, tāpēc ka, gribēdami dzīvot kopā ar

draugiem, cilvēki nododas tam, kas, pēc viņu domām, nodrošina iespēju dzīvot kopā.

Nekrietnu cilvēku draudzība arī ir nekrietna (raksturā būdami nenoturīgi, viņi apvienojas tieksmē pēc zemiskā un, pielīdzinādamies viens otram, kļūst morāli samaitāti), toties krietnu cilvēku draudzība ir krietna un pilnveidojas savstarpējā kopībā. Šķiet, ka viņi, viens otru pilnveidojot un labojot, kļūst arvien krietnāki, — viņi iemācās viens no otra to, kas viņiem liekas patīkams; no minētā radies teiciens: «No krietnajiem — krietno.»¹¹⁴

K

[X GRĀMATA]

1. Tagad var iztirzāt jautājumu par baudu. Tā, liekas, cilvēka dabai ir sevišķi raksturīga. Jauniešu audzināšanā bauda un ciešanas ir kā virziena rādītāji. Liekas, ka rakstura krietnībā ļoti liela nozīme ir tam, vai kāds prot priecāties par to, par ko vajag priecāties, un ienīst to, ko vajag ienīst. Tā tas ir visā dzīvē, un tam ir liels svars un nozīme attiecībā gan uz tikumību, gan uz laimi mūžā, jo izvēlas taču patikamo, bet bēg no nepatikamā.

Šim jautājumam nekādi nedrīkst paiet garām, vēl jo vairāk tāpēc, ka par to ir daudz pretrunīgu domu. Daži atzīst, ka bauda ir labums, citi domā gluži otrādi — vis-tīrākais ļaunums. Dažiem tā ir viņu pārliecība; citi domā, ka mūsu dzīvei nāksot tikai par labu, ja baudu pieskaitīšot ļaunumiem, kaut arī tā nebūtu: daudzi taču tiecoties pēc baudas un vergojot baudām, tāpēc vajagot virzīt pretējā virzienā un tādā veidā sasniegšot vidu. Ka tikai šāds spriedums nav nepareizs!

Spriedumi attiecībā par afektiem un rīcību ir mazāk pārliecinoši nekā darbi; it īpaši tad, ja spriedumi nesaskan ar to, ko var redzēt, tie rada pret sevi neuzticīgu naidu, un līdz ar to tiek atmesta arī tajos esošā patiesība. Patiesām, ja kāds nicina baudu, taču tajā pašā laikā var redzēt, ka viņš tai nododas, var izdarīt secinājumu, ka viņam ir nosliece uz baudu un jebkura bauda ir tieksmes vērts: lielākā daļa cilvēku nespēj nošķirt jēdzienus vienu no otra. Patiesi spriedumi ir derīgi ne tikai zināšanai, bet arī dzīvei. Būdami saskanīgi ar darbiem, tie pārlie-

cina un rosina saprastspējīgus cilvēkus dzīvot saskaņā ar tiem.

Par šiem jautājumiem pietiek runāt; tagad pāriesim pie to uzskatu iztirzāšanas, kādi ir izteikti par baudu.

2. Eudokss¹¹² domāja, ka bauda ir labums, tāpēc ka visi, kā redzams, pēc tās tiecas, — gan saprātīgas būtnes, gan nesaprātīgas, un visiem krietns un augstākā mērā labums ir tas, kas ir vēlams. Tas, ka visi nododas baudai, pēc Eudoksa domām, apliecinot, ka tā visiem ir augstākais labums (katrs meklē sev to, kas viņam ir labs, tāpat kā pārtiku), un tas, kas visiem ir labs, uz ko visi tiecas, tas ir labums pats par sevi.

Šādi spriedumi vairāk varēja pārlicināt Eudoksa rakstura krietnības dēļ nekā paši par sevi, jo likās, ka viņš sevišķi izcēlās ar saprātīgu mērenību. Rezultātā radās iespaids, ka viņš tā spriež nevis tāpēc, ka būtu mīlējis baudu, bet tāpēc, ka tā ir arī patiesībā.

Turklāt viņš domāja, ka tas ne mazāk redzams, skatoties no pretējā, proti, visi izvairās no ciešanām, tātad pretējais ir vēlams, un it īpaši vēlams ir tas, ko vālamies pašu par sevi, nevis kā cita dēļ. Par tādu vienprātīgi tiek uzskatīta bauda, jo neviens taču nejautā, kādēļ viņš jūt baudu vai prieku, — tātad bauda ir vēlama pati par sevi.

Papildinādama ikvienu labumu, bauda padara šo labumu vēl vairāk vēlamu, kā, piemēram, taisnīgu un saprātīgi mērenu rīcību. Labuma vērtība pieaug tikai tad, ja tas tiek papildināts ar labumu. Tātad arī šāds spriedums atzīst baudu par vienu no labumiem, taču nepadara to lielāku par jebkuru citu labumu. Katrs labums, papildināts ar citu labumu, ir vairāk vēlams nekā viens pats. Tieši balstoties uz šādu spriedumu, Platons savukārt noraida baudu kā labumu: patikama dzīve, papildināta ar gudrību, ir vairāk vēlama nekā bez gudrības; ja šāds savienojums ir uzskatāms par labāku, tad jāsecina, ka bauda nav labums, jo labums ir vēlams pats par sevi, arī tad, ja nekas to nepapildina. Tātad skaidrs, ka par labumu nav uzlūkojams arī nekas tāds, kas kļūst vairāk vēlams tad, ja to papildina vēl kāds labums.

Kas tādā gadījumā ir tas visaugstākais labums no visa, kas mums ir pieejams? Tieši to mēs meklējam!

Tie, kas turas pie uzskata, ka tas nav labums, pēc kā visi tiecas, liekas, neko nepasaka: kas šķiet visiem, tas,

kā mēs sakām, arī ir. Tas, kurš noraida šo argumentu, vēl nepasaka neko ticamāku. Ja nesaprātīgie vien dzītos pēc baudām, tad šādam atzinumam būtu kāda vērtība, bet, ja pēc tām tiecas arī saprātīgie, kā gan var atzīt šādu domu? Varbūt pat nesaprātīgās būtņēs ir kaut kas krietns no dabas, kas pārāks par šīm būtņēm un tiecas pēc sava labuma.

Tas, kas tiek apgalvots par baudas pretstatu, acīm redzot, nav labi izteikts. Ja ciešanas ir ļaunums, tad tas, kā tiek apgalvots, vēl nenozīmējot, ka bauda ir labums, jo pretstats ļaunumam varot būt cits ļaunums un abi varot būt pretstati tam, kas nav nedz ļauns, nedz labs. Šāds spriedums varbūt nav gluži maldīgs, taču tas nav patiess attiecībā uz minēto. Ja abi pretstati būtu ļaunums, no abiem vienādi vajadzētu izvairīties; ja nedz viens, nedz otrs nav ļaunums, tad nevajadzētu izvairīties ne no viena, ne arī no otra. Bet īstenībā ir redzams, ka cilvēki izvairās no viena kā no ļaunuma, toties otru izvēlas kā labumu; tā veidojas pretstats.

Tālāk: nevar apgalvot, ka bauda nepieder pie labumiem, pamatojoties tikai uz to, ka bauda nav noteikta kvalitāte. Kvalitāte taču nav arī tikumības izpausme aktivitāte, tāpat — laime.

Tālāk: labumu uzskata par kaut ko tādu, kam ir noteiktas robežas, bet bauda esot nenoteikta, jo tā varot būt gan lielāka, gan mazāka. Ja par to spriež, izejot no baudas izpausmes, tad to pašu var teikt arī par taisnību un citiem tikumiem, kur var skaidri redzēt, ka var būt vairāk vai mazāk tikuma; tāpat arī rīcība var būt vairāk vai mazāk atbilstoša tikumiem (ir taču taisnīgāki un drosmīgāki cilvēki; arī rīcībā taisnība vai saprātīga mērenība var izpausties *vairāk* un *mazāk*). Bet, runājot par baudu, šādu uzskatu aizstāvji, liekas, nenosauc īsto cēloni, proti, nepasaka, vai baudai līdzī nāk arī ciešanas vai ne. Kas gan kavē uzskatīt baudu par kaut ko noteiktu, tāpat kā veselību, par kuru arī var teikt, ka ir vai nu vairāk, vai mazāk veselības? Samērs nav vienāds visos gadījumos, arī vienā un tajā pašā tas nav vienmēr vienāds, bet, veselībai samazinoties, tā tomēr saglabājas līdz zināmai pakāpei. Tātad atšķirība ir tikai pakāpē — *vairāk* vai *mazāk*. Tas pats iespējams arī attiecībā uz baudu.

Tie, kas labumu vērtē kā kaut ko pilnīgu, bet kustību un tapšanu atzīst par kaut ko nepilnīgu, arī baudu cen-

šas parādīt kā kustību un tapšanu. Šāds spriedums, acīm redzot, nav pareizs tāpēc, ka bauda nav kustība, jo ikvienai kustībai piemīt ātrums vai lēnums, — ja arī ne pašai par sevi, kā, piemēram, Kosmosa kustībai, tad attiecībā pret kaut ko citu. Baudai nepiemīt nekas tamlīdzīgs. Bauda gan var ātri uzliesmot, tāpat kā ātri var sadusmoties, taču priecāties nevar ātri; arī attiecībā pret kaut ko citu šeit neizpaužas ātrums, kā tas ir iešanā, augšanā vai citās tamlīdzīgās kustībās. Baudas rašanās kā pārmaiņa var notikt ātri vai lēni, bet, ja bauda ir aktivitāte, tad tajā neizpaužas ātrums.

Kā gan bauda var būt tāpšana? (Uzskata taču, ka viss kas nevar rasties no visa kā, bet gan ir tā: no kā kaut kas rodas, par to arī sadaloties izirst.) Tādā gadījumā būtu jāsecina, ka tam, kam bauda būtu piemītoša kā tapšana, tam bojāeja būtu ciešanas.

Tālāk: saka, ka ciešanas esot dabiskā stāvokļa kaut kāda nepietiekamība, toties bauda esot nepietiekamības piepildījums. Minētais attiecas uz ķermeņa dažādiem stāvokļiem. Tādā gadījumā, ja bauda ir piepildījums, tad baudu jūt tas, kurā notiek šis dabas nepietiekamības piepildījums, — tātad to jūt ķermenis. Tomēr tiek uzskatīts, ka tas nav tā; tātad bauda nav piepildījums, bet cilvēks jūt baudu pašā piepildījuma procesā un ciešanas jūt tad, kad viņam, piemēram, griež. Šāds uzskats, liekas, radies no tām ciešanām un baudām, kas saistītas ar pārtiku: sākotnēji, jūtot barības trūkumu un līdz ar to arī ciešanas, cilvēki jūt baudu apmierinājumā. Taču minētais neattiecas uz visām baudām. Tās baudas, kas saistītas ar zināšanām, vai tās, kas atkarīgas no tādām sajūtām kā oža, dzirde vai redze, tāpat arī atmiņas vai cerības, — tās visas nav savienotas ar ciešanām. Kā gan šajos gadījumos var runāt par tapšanu, ja nav bijis nekāda trūkuma vai nepietiekamības, kas tapšanas rezultātā sasniegtu piepildījumu?

Tiem, kuri savos pamatojumos kā pierādījumu izvirza nosodāmas baudas, var iebilst, ka tās nemaz nav baudas, jo tas, kas ir tikams morāli samaitātam, nav jāuzskata par tikamu vēl kādam citam, izņemot šo cilvēku. Tāpat vēl nebūt nav veselīgs, salds vai rūgts tas, kas tāds šķiet slimniekam, vai arī nav jāuzskata par baltu tas, kas tāds šķiet cilvēkam ar slimām acīm. Var atbildēt arī citādi: baudas ir vēlamas, taču ne jau tās, kas rodas no tādām

lietām, piemēram, būt bagātam ir vēlami, bet tādēļ nav jāklūst nodevējam; tāpat arī — labi ir būt veselam, bet tāpēc jau nav jāēd tas, kas pagadās. Vēl var teikt tā: ir dažāda veida baudas; baudas, kas rodas no kaut kā skaista, atšķiras no tām baudām, kas rodas no zemiskā; nav iespējams just prieku par taisnību, ja cilvēks pats nav taisnīgs; tāpat arī mūzika nesagādās prieku tam, kurš nav mūziķis; līdzīgi notiek citos gadījumos.

Tas, ka draugs ir kaut kas cits nekā lišķis, liekas, skaidri parāda arī to, ka bauda nav labums, vai to, ka baudai ir vairāki veidi. Draugs meklē kopību tieksmē pēc labā, lišķis — tieksmē pēc baudas; viens gadījums ir cildinošs, otrs — nosodāms, jo katrā gadījumā ir atšķirīga tieksme.

Neviens nevēlēsies dzīvot, saglabādams visu mūžu bērna domāšanu, priecādamies par to, par ko sevišķi priecājas bērni, vai arī gūdam prieku no nekrietnas rīcības, kaut arī ne reizi nebūtu jācieš par to. Taču mēs ar visu centību tiecamies pēc daudz kā, kaut gan var būt tā, ka no tā visa nerodas nekāda bauda, piemēram, skatīšanās, atcerēšanās, zināšanas, tikumi. Nav nekādas nozīmes tam, ka šīs lietas ir nepieciešami saistītas arī ar baudu: mēs vēlētos to visu arī tad, ja no tā nerastos bauda.

Tātd tas, ka bauda nav labums un ka ne jau katra bauda ir vēlama, liekas, ir skaidrs. Tāpat ir skaidrs, ka pastāv dažas baudas, kas ir vēlamas pašas par sevi un ir atšķirīgas no citām baudām gan veidā, gan tajā cēlonī, kas tās rada.

Ir pietiekami pateikts par to, kādi ir uzskati par baudu un ciešanām.

3. Kas īsti ir bauda un kāda tā ir, kļūs skaidrāks, ja vēlreiz sāksim no sākuma.

Liekas, ka skatīšanās jebkurā laika momentā ir kaut kas pilnīgs (jo nav taču nekādas nepietiekamības, kas, vēlāk piepildoties, padarītu skatīšanos par kaut ko pilnīgu un pabeigtu). Tāda šķiet arī bauda. Tā ir veselums, un nevienā laika momentā tā nav tāda, kas, aizritot ilgākam laikam, kļūtu pilnīgāka. Tieši tāpēc bauda nav arī kustība, jo ikviena kustība notiek laikā un noteikta mērķa dēļ, kā, piemēram, mājas celšana; kustība ir pabeigta, ja tā sasniedz to, uz ko tiecas, tātd tad, kad ir aizritējis viss laiks vai iestājies rezultāts. Atsevišķos laika sprīžos jebkura kustība ir nepabeigta; šādas nepabeigtas kus-

tības atšķiras gan savā starpā, gan no visas kustības kopumā. Tā, piemēram, akmeņu salikšana atšķiras no kolonnas gropēšanas, un tā savukārt atšķiras no tempļa celšanas. Tempļa uzcelšana ir kaut kas pabeigts (jo nekas vairs netrūkst no tā, kas bija paredzēts sākumā), turpretim pamatu likšana vai triglifu uzstādīšana ir kaut kas nepabeigts (jo šīs darbības ir tikai daļa). Tātad šīs kustības ir atšķirīgas, un jebkurā laika momentā nav iespējams uztvert kustību kā kaut ko pabeigtu; tas ir iespējams vienīgi visā kustības laikā. Līdzīgi tas [vērojams] arī iešanā un citos gadījumos. Ja pārvietošanās ir kustība kā virzība *no—uz*, tad te iespējamās atšķirības kustības veidos: lidošana, iešana, lekšana un tamlīdzīgi. Atšķirība ir ne tikai šāda, bet arī pašā iešanā: virzīšanās *no—uz* nav vienāda, ja tiek noiets stadijs vai tikai daļa no stadija; salīdzinājumā ar citu atšķiras arī noteiktais ceļa posms. Tāpat ir atšķirība — šķērsot vienu līniju vai kādu citu, jo līnija ne tikai tiek pārieta, — tā tiek pārieta noteiktā vietā, un viena līnija ir vienā vietā, cita — citā.

Par kustību precīzāk un sīkāk ir runāts citur; skaidrs ir tas, ka atsevišķā laika momentā tā nav pabeigta un pilnīga, bet daudzās atsevišķās kustības ir nepabeigtas un atšķiras pēc veida, ja jau virzībā *no—uz* ir iespējami veidi.

Turpretim bauda jebkurā laika momentā ir kaut kas pabeigts un pilnīgs. Tātad kustība un bauda ir atšķirīgi jēdzieni, un bauda ir kaut kāds veselums un kaut kas pabeigts. To var secināt arī no tā, ka kustība nav iespējama citādi kā vienīgi laikā, bet bauda gan [ir iespējama], jo tā noteiktā tagadnes momentā ir kaut kas vesels.

No šī iztīrījuma ir skaidrs, ka tie nespriež pareizi, kuri uzskata baudu par kustību vai tapšanu. Kustību un tapšanu var attiecināt nevis uz visām lietām, bet tikai uz tām, kas ir dalāmas un kas nav veselums. Tapšanas process nav iespējams nedz redzēšanai, nedz punktam, nedz arī atsevišķai vienībai. Šīm parādībām nav kustības un nav arī tapšanas, jo tās ir veselums.

4. Sajūtas aktivitāte ir vērsta uz to, kas ir uztverams ar sajūtu. Sajūtas aktivitātē izpaužas pilnība, ja sajūta ir krietna un objekts ir kaut kas skaists; tādā gadījumā aktivitāte ir kaut kas pilnīgs (nav nekādas atšķirības, vai mēs sakām, ka pati sajūta ir aktivitāte, vai arī aktivitāte

ir tur, kur sajūta lokalizējas). Katrā atsevišķā gadījumā vislabākā aktivitāte ir tam, kas pats ir vislabākajā kvalitātē, un attiecībā pret vislabāko objektu. Šāda aktivitāte būs vienlaikus vispilnīgākā un vispatīkamākā. Jebkura sajūta ir saistīta ar baudu, — tāpat kā jebkura prāta darbība un domāšana; vispatīkamākā sajūta ir tā, kas ir vispilnīgākā, bet vispilnīgākā piemīt tam, kas pats ir labā kvalitātē un kas ir vērsts uz viskrietnāko. Ar šādu baudu aktivitāte sasniedz pilnību. Taču bauda nepiešķir pilnību aktivitātei tādā pašā veidā kā attiecībā uz sajūtas uztveres objektu un pašu sajūtu, pieņemot, ka gan viens, gan otrs ir izcilība. Gluži tāpat arī veselīgums un ārsts nav vienlīdz cēlonis veselībai.

Tāpat ir skaidrs, ka ikviena sajūta ir saistīta ar baudu. Mēs taču sakām, ka tas, ko redzam vai dzirdam, ir patīkams. Vislielākā bauda ir tad, ja pašai sajūtai ir laba kvalitāte un tās aktivitāte izpaužas pret kaut ko augstākā mērā labu. Ja izcilība piemīt gan sajūtas objektam, gan pašai sajūtai, tad vienmēr būs arī bauda, pieņemot, ka ir tas, kas izraisa sajūtu, un tas, kurš to uztver.

Bauda tāpat piešķir pilnību aktivitātei, taču sasniedz to, nevis būdama noturīga kvalitatīva iezīme, bet drīzāk gan būdama papildrezultāts, kā, piemēram, skaistums pieaugušam cilvēkam. Tāpat aktivitāti pavadīs bauda vienmēr, kad domas vai sajūtas objekts būs tāds, kādam tam jābūt, un tāda būs arī sajūta un domāšanas spēja.

Kā var būt tā, ka neviens nevar nemitīgi just baudu? Vai ne tāpēc, ka [visi] nogurst? Viss, kas saistīts ar cilvēku, nevar būt pastāvīgā aktivitātē, tāpat tāda nevar būt arī bauda, jo tā pavada aktivitāti. Ir lietas, kas sagādā prieku, kamēr tās jaunas, bet vēlāk šī paša iemesla dēļ tās vairs nesagādā prieku. Tā notiek tāpēc, ka sākumā doma ir ierosināta un sasprindzināti nodarbināta ar šo jauno, tāpat kā tas ir ar skatīšanos, ieraugot kaut ko jaunu; vēlāk nav tādas aktivitātes un tā ir atslābināta, tāpēc arī baudai vairs nav sākotnējā spilgtuma.

Var uzskatīt, ka visi tiecas pēc baudas tā paša iemesla dēļ, kura dēļ tiecas dzīvot. Dzīve ir zināma aktivitāte, un katra cilvēka aktivitāte visvairāk izpaužas tajā jomā un tādā darbībā, ko viņš visvairāk mīl, piemēram, mūziķis, klausoties melodijas; tas, kurš mīl zināšanas, domājot par teorētiskām lietām; tas pats sakāms arī par citiem.

Bauda piešķir pilnību jebkurai aktivitātei, tātad arī dzīvei, pēc kuras visi tiecas; tāpēc ir pats par sevi saprotams, ka [visi] tiecas arī pēc baudas, jo tā ikvienai dzīvei piešķir pilnību.

5. Šobrīd nav svarīgi noskaidrot, vai mēs vēlamies dzīvi baudas dēļ vai baudu — dzīves dēļ. Kā redzams, šis lietas ir cieši saistītas un atdalīšana nav iespējama, jo, tāpat kā bez aktivitātes nav baudas, tā arī katrai aktivitātei pilnību piešķir bauda.

Pamatojoties uz to, uzskata, ka baudas ir atšķirīgas pēc sava veida, jo atšķirīgām lietām pilnība izpaužas atšķirīgi. Minētais līdzīgi parādās dabā un mākslā, piemēram, dzīvniekos, kokos, zīmējumā un statuļā, mājā un sadzīves priekšmetos¹³. Gluži tāpat atšķirīgas darbības līdz pilnībai noved atšķirīgas baudas. Domāšana atšķiras no sajūtu aktivitātes; te darbības atšķiras savstarpēji, — tātad atšķiras arī baudas, kas aktivitāti noved līdz pilnībai.

To var redzēt arī tādējādi, ka katrai baudai ir cieša vienojoša saikne ar noteiktu aktivitāti, jo katra bauda palielina un veicina tieši noteiktu aktivitāti. Tie, kuru darbošanos pavada bauda, spēj labāk vērtēt un vairāk iedziļināties, kā, piemēram, par ģeometrijas zinātniekiem kļūst tie, kuriem prieku sagādā ģeometrija, un viņi arī spēj to visu labāk saprast; tāpat arī tie, kuri mīl mūziku, vai tie, kuriem prieku sagādā celtniecība, un visi citi gūst panākumus savā darbā, ja viņi jūt prieku par savu darbu. Tātad bauda veicina aktivitāti, un tas, kas veicina, tas ir cieši piederīgs.

To vēl vairāk var redzēt tādējādi, ka bauda, kas rodas vienā darbībā, kavē un traucē citu darbību. Tie, kuri mīl flautas spēli, nespēj uzmanīgi sekot sarunām, ja viņi kaut kur dzird spēlēt flautu, jo viņi vairāk priecājas par mūziku nekā par to, ar ko paši nodarbojas attiecīgajā momentā. Tātad bauda, kas rodas no flautas spēles, iznīcina to darbību, kas saistīta ar piedalīšanos sarunās. Līdzīgi tas notiek citos gadījumos, kad aktivitāte vienlaikus ir vērsta uz divām pusēm. Tā darbība, kas ir patīkamāka, izspiež otru un, jo lielāka atšķirība ir sagādātās baudas ziņā, jo vairāk, — pat tiktāl, ka nav iespējams veikt otru darbību. Ja mums kaut kas sagādā ļoti lielu prieku, mēs nespējam darīt neko citu; gluži tāpat mēs ķeramies vienlaikus pie kaut kā cita, ja mūs kaut

kas maz valdzina, piemēram, teātros var redzēt tādus, kuri ēd saldumus, it īpaši tad, ja tie, kas uzstājas, ir slikti.

Tātad, ja noteikta bauda padara noteiktas aktivitātes izpausmi spilgtāku, ilglaicīgāku un labāku, bet svešas baudas kavē un traucē darbību, tad ir skaidrs, ka šīs baudas stāv tālu viena no otras. Var pat teikt, ka svešas baudas sasniedz to pašu, ko ciešanas, kas saistītas ar kādu darbību, proti, ciešanas iznīcina darbību; piemēram, ja kādam nepatīk rakstīt jeb tas ir saistīts ar ciešanām vai arī ja kādam nepatīk rēķināt, tad rezultātā viens no viņiem neraksta, otrs nerēķina, jo šīs darbības sagādā viņiem nepatīku un ciešanas. Turpretim tā bauda, kas ir cieši saistīta ar kādu darbību, rodas tieši sakarā ar attiecīgo konkrēto darbību.

Par svešām un noteiktai darbībai nepiederīgām baudām tātad ir pateikts, ka tās darbojas līdzīgi ciešanām, proti, iznīcina darbību, tomēr ne gluži tādā pašā veidā.

Tā kā darbības atšķiras ar krietnību vai nekrietnību un vienas ir vēlamas, no otrām jāizvairās, citas ir neitrālas, tad līdzīgi ir arī ar baudām. Katra darbība ir saistīta ar savu baudu: krietna darbība ar krietnu baudu, nekrietna — ar zemisku. Gluži tāpat tieksme pēc skaistā ir cildena, pēc nekrietnā — nosodāma. Taču darbībai tuvākas ir baudas nekā tieksmes; tieksmes gan laika ziņā, gan pēc savas dabas ir atdalāmas no pašas darbības, turpretim bauda ir daudz tuvāka darbībai un pat tik neatdalāma, ka rodas jautājums, vai darbība kā noteikta aktivitāte nav tas pats, kas bauda. Neliekas gan, ka bauda būtu vai nu domāšana, vai sajūta (tas nebūtu saprotami), bet dažiem tieši tāpēc, ka tās nav atdalāmas viena no otras, šķiet, ka tās ir viens un tas pats.

Tāpat kā darbības ir atšķirīgas, atšķiras arī baudas. Redze no taustes atšķiras ar skaidrību, un dzirde un oža atšķiras no garšas. Līdzīgi atšķiras arī tās baudas, kas piemīt katrai sajūtai; no šīm baudām atšķirīgas ir tās, kas saistītas ar domāšanu, un katra no minētajām baudām atšķiras arī savstarpēji.

Liekas, ka ikvienai dzīvai būtnei ir sava raksturīga bauda, tāpat kā tai ir savs darbs un uzdevums. To var redzēt, aplūkojot katru atsevišķi, — piemēram, zirgam, sunim un cilvēkam ir atšķirīgas baudas; Heraklīts saka: «Ēzelis izvēlē dos priekšroku salmiem, nevis zeltam,» —

jo ēzeļiem tīkamāka par zeltu ir barība. Tātad tam, kas ir savstarpēji atšķirīgs, arī baudas būs atšķirīgas, turpretim vienvēidīgajiem, protams, arī baudas ir vienādas. Taču cilvēkiem tās ir atšķirīgas, turklāt ne jau mazā mērā. Viens un tas pats vieniem sagādā baudu, citiem — ciešanas; vieniem tas ir nepatīkams un ienīstams, citiem — tīkams un mīļš. Tā tas ir attieksmē pret saldumiem: drudža slimniekam un veselajam viens un tas pats nešķiet salds; vājš organisms un veselīgs vienādi neuztver arī siltumu. Līdzīgi tas ir arī ar citām lietām. Liekas, ka visos minētajos gadījumos par īstenībā esošu jāuzlūko tas, kas šķiet tāds priekšzīmīgi krietnam cilvēkam. Ja šāds spriedums ir pareizs, kā tas šķiet, un ja mērs katrā gadījumā ir tikumība un krietns cilvēks, tad arī par baudu var saukt to, kas ir tāda šādam cilvēkam, un patīkamais ir tas, kas iepriecē šādu cilvēku. Ja kādam patīkams šķiet tas, kas krietnam cilvēkam izraisa nepatīku, tas nav nekāds brīnums, jo cilvēku novirzēm un samaitātībai ir daudz veidu. Tādā gadījumā tas ir nevis patīkams pats par sevi, bet gan patīkams tikai tādiem cilvēkiem, kuriem ir šādas tieksmes. Skaidrs, ka baudas, kas vienprātīgi tiek atzītas par zemiskām, nav jāsauc par baudām, — tās var saukt vienīgi par samaitātu cilvēku baudām.

Bet kuru no krietnām baudām var saukt par cilvēkam raksturīgu un piemītošu baudu? Vai tas neklūst skaidrs no darbībām? Bauda taču pavada tieši darbību. Vai nu pilnvērtīgam un svētlaimīgam cilvēkam ir viena kāda raksturīga darbība kā aktivitāte, vai vairākas darbības — tieši tās baudas, kas piešķir pilnību šīm darbībām, ir cilvēkam piemītošās baudas šā vārda pilnīgajā un galvenajā nozīmē, turpretim pārējās ir otrajā vietā un vēl tālāk, tāpat kā darbības.

6. Ir pārrunāts par tikumiem, par draudzību un par baudām, atliek vēl vispārīgos vilcienos iztīrīt jautājumu par laimi, jo tieši laimi mēs uzskatām par mērķi tam visam, kas saistīts ar cilvēku.

Mūsu izklāsts būs koncentrētāks, ja mēs īsumā atkārtosim to, kas jau iztīrāts. Mēs tātad apgalvojām, ka laime nav ievingrināta rakstura kvalitāte, jo tādā gadījumā varētu runāt par laimi arī attiecībā uz guļošu cilvēku, kura dzīve ir līdzīga augu dzīvei, vai attiecībā uz tādu, kurš cieš vislielākās neveiksmes. Tā kā šāds uzskats neapmierina, tad drīzāk gan laime uzskatāma par

aktivitāti, kā tas jau teikts. Darbības var būt vai nu nepieciešamas un vēlamas kaut kā cita dēļ, vai arī vēlamas pašas par sevi. Skaidrs, ka laime ir tāda aktivitāte, kas ir vēlama pati par sevi un nevis kaut kā cita dēļ, jo laimei nekā netrūkst, — tai pietiek pašai ar sevi. Darbība ir vēlama pati par sevi, ja tajā netiek meklēts nekas cits kā tikai šī pati darbība. Tādas ir darbības, kas izriet no tikumiem, jo rīkoties skaisti un krietni ir kaut kas pats par sevi vēlams. Tādas ir arī izklaidēšanās, kas sagādā prieku, jo tās neviens neizvēlas kaut kā cita dēļ. Tiem, kuri nerūpējas nedz par savu ķermeni, nedz par īpašumu, tās biežāk nes sev līdzīgu launumu nekā labumu. Daudzi no tiem, kurus uzskata par laimīgiem, nododas šādai laika pavadīšanai, tāpēc arī pie tirāniem labā slavā ir tie, kuri ir atjautīgi šādās lietās. Viņi ir patikami tādā laika pavadīšanā, pēc kādas tiecas tirāni, tātad viņi ir vajadzīgi tirāniem. Tas viss šķiet kaut kādā mērā saistīts ar laimi tikai tādēļ, ka tie, kuriem ir vara, šādi pavada savu brīvo laiku, taču tādi cilvēki, liekas gan, nav pierādījums. Iespēja būt valdniekam nav saistīta nedz ar tikumību, nedz ar prātu, kas abi ir cēlonis krietnai darbībai. Tādēļ vien, ka šādi cilvēki, kuri nepazīst tīras un nesamaitātas baudas un brīva cilvēka cienīgas baudas, nododas ķermeniskām baudām, tās vēl nav jāuzskata par vēlamām; arī bērni uzskata par vislabāko to, ko viņi paši augstu vērtē. Ir taču dabiski, ka tāpat kā bērniem un pieaugušiem šķiet augstu vērtējamas atšķirīgas lietas, tas ir tā arī nekrietniem un krietniem. Kā jau vairākkārt teikts, gan vērtīgs, gan patikams ir tieši tas, kas tāds šķiet priekšzīmīgi krietnam cilvēkam. Ikvienam visvēlamākā ir tā aktivitāte, kas atbilst viņa paša rakstura kvalitātei; krietnam cilvēkam tā ir aktivitāte, kas izriet no tikumības. Tātad laime nav izklaidēšanās darbības; un būtu nevēlami, ja mērķis būtu izklaidēšanās un cilvēks visu mūžu pūlētos un ciestu grūtības izklaidēšanās dēļ; var teikt, ka mēs izvēlamies visu kaut kā cita dēļ, izņemot laimi, jo tā ir galamērķis. Censties un nopūlējies izklaidēšanās dēļ liekas muļķīgi un pārāk bērnišķīgi. Pareizi, šķiet, ir tā, kā saka Anaharsiss¹⁴ — izklaidējies, lai pēc tam ar visu centību varētu nodoties kaut kam nopietnam. Izklaidēšanās ir līdzīga atpūtai; cilvēkiem ir nepieciešama atpūta, jo viņi nespēj smagi strādāt pastāvīgi un bez pārtraukuma, taču atpūta nav mērķis, — tā rodas tikai dar-

bības dēļ. Tātad šķiet, ka laimīga dzīve ir tā, kas izriet no tikumības, un tāda dzīve ir saistīta ar nopietnu nodarbošanos, nevis ar izklaidēšanos. Mēs apgalvojam, ka nopietnais un krietnais ir labāks par smieklīgo un to, kas saistīts ar izklaidēšanos, un krietnāka ir arī tā aktivitāte, kas saistīta ar labāko dvēseles daļu un piemīt krietnākam cilvēkam, — tā ir arī laimīgāka. Ķermeniskām baudām var nodoties jebkurš gadījuma cilvēks vai vergs ne sliktāk par viskrietnāko, bet neviens neuzskatīs vergu par laimīgu, jo viņam nav pilnvērtīgas dzīves. Laime ir nevis šādā laika pavadīšanā, bet darbībā, kas izriet no tikumības, kā jau iepriekš teikts.

7. Ja laime ir tāda aktivitāte, kurā izpaužas tikumība, tad saprotams, ka šai tikumībai jābūt vislabākajai un tā arī piemīt vislabākajam, vai nu tas būtu prāts, vai kas cits, kas atbilstoši savai dabai valda un vada, un apjauš skaisto un dievišķo; tas ir vai nu kaut kas dievišķs pats par sevi, vai dievišķākais no visa, kas ir mūsos. Tieši šīs vislabākās daļas aktivitāte atbilstoši tikumībai būs pilnīga laime. Ka šī aktivitāte ir filozofiska apcere, par to runāts jau agrāk. Šāds atzinums pilnīgi saskan ar to, kas teikts iepriekš, un ar patiesību: šāda aktivitāte ir visnozīmīgākā, tāpat kā visnozīmīgākais mūsos ir prāts un no tā visa, kas izzināms, visnozīmīgākais ir tas, ko mēs izzinām ar prātu; bez tam šādā aktivitātē ir visvairāk paštāvīguma un nepārtrauktības, jo nodoties filozofiskai apcerei mēs varam ilgstošāk nekā jebkurai citai darbībai.

Mēs atzīstam, ka laimei vajag būt savienotai ar baudu un patikamo, bet vispatīkamākā no visām tikumiskajām darbībām, kā vienprātīgi tiek atzīts, ir tā, kas saistīta ar gudrību. Uzskata taču, ka filozofija sniedz tādu baudu, kurai piemīt apbrīnojama skaidrība un noturība, tāpēc saprotams, ka tiem, kuriem jau ir zināšanas, šāda laika pavadīšana ir patīkamāka nekā tiem, kuri vēl tikai tiecas pēc zināšanām.

Tā saucamā autarkija sevišķi raksturīga filozofiskai apcerei, jo dzīvei nepieciešamais vajadzīgs gan gudrajam, gan taisnīgajam, gan citiem, taču, ja dzīvei nepieciešamais ir pietiekamā daudzumā, tad taisnīgajam tomēr vēl vajadzīgi cilvēki, attiecībā pret kuriem viņš varētu rīkoties taisnīgi; līdzīga [vajadzība] ir arī saprātīgi mēreniem, drosmīgiem un citiem, turpretim gudrais var nodoties filozofiskai apcerei viens pats un jo viņš gudrāks,

jo — vairāk. Var jau būt, ka ir labāk, ja ir kāds līdzdalībnieks, tomēr gudrais ir vislielākā mērā patstāvīgs un neatkarīgs. Šāda aktivitāte ir patīkama pati par sevi, jo no tās nerodas nekāds cits blakus labums, turpretim no praktiskās rīcības mēs vairāk vai mazāk iegūstam vēl kaut ko klāt bez pašas darbības.

Liekas, ka laimes priekšnosacījums ir brīvs laiks. Mēs darbojamies tādēļ, lai mums būtu brīvs laiks, un karojam, lai dzīvotu mierā. Praktiskās rīcības tikumība izpaužas darbībās, kas saistītas ar politisas dzīvi vai karu. Šādas darbības atņem brīvu laiku, it īpaši tās, kas saistītas ar karu. Neviens taču neizvēlas karu pašas karošanas dēļ un tādēļ negatavo karu. Tas liktos pavisam noziedzīgs, kurš gribētu draugus padarīt par ienaidniekiem, lai būtu ciņas un slepkavības. Darbošanās politisas dzīvē arī atņem brīvo laiku. Šāda aktivitāte līdztekus pašai politiskajai darbībai dod arī varu, godu un laimi pašam un pilsoņiem; tā laime, kuru mēs šobrīd meklējam, ir cita, atšķirīga no tās, kas sasniedzama ar darbošanos politisas dzīvē. Tikumiskā rīcība, kas saistīta ar politisas dzīvi un karu, izceļas ar skaistiem darbiem un lieliskumu, bet tā atņem brīvu laiku; turklāt tā tiecas uz kādu ārēju mērķi un līdz ar to nav tāda, ko vēlētos pašu par sevi. Turpretim prāta aktivitāte izceļas ar garīgu nopietnību, netiecas ne uz kādu citu mērķi un tai piemīt sava īpaša bauda (kura palielina šo aktivitāti). Šāda aktivitāte saistīta ar autarkiju, brīvu laiku un nepazīst pagurumu (cik jau cilvēkam tas vispār iespējams); šajā aktivitātē parādās arī viss cits, kas raksturīgs svētlaimīgajam. Tieši tā tad būs cilvēka pilnīga laime, jo nekas nav nepilnīgs, kas ir saistīts ar laimi.

Šāda dzīve, iespējams, būs augstāka nekā cilvēka dzīve, jo viņš dzīvos tā nevis tāpēc, ka ir cilvēks, bet tāpēc, ka viņā ir kaut kas dievišķs; ciktāl šis dievišķais atšķiras no cilvēka kā salikta veseluma, tiktāl arī šī aktivitāte atšķirsies no jebkuras citas tikumiskas aktivitātes. Ja prāts salīdzinājumā ar cilvēku ir kaut kas dievišķs, tad arī dzīve, kas izriet no prāta aktivitātes, ir dievišķa salīdzinājumā ar cilvēka dzīvi. Vajag nevis sekot tiem, kuri dod padomus «cilvēkam jādodomā par to, kas attiecas uz cilvēku» un «mirstīgajam — mirstīgais», bet gan, gluži otrādi, vajag tiekties, cik iespējams, uz nemirstīgo un darīt visu, lai dzīvotu saskaņā ar to, kas cilvēkā ir augstā-

kais. Pat ja pēc apjoma tas ir kaut kas niecīgs, pēc spēka un vērtīguma tas tālu pārspēj visu. Var pat teikt, ka tas ir ikviena cilvēka būtība, jo tas ir cilvēkā kaut kas valdošs un krietns, — tāpēc nebūtu saprotami, ja cilvēks izvēlētos kādu citu dzīvi, nevis to, kas ir viņa paša. Iepriekš teiktais saskan ar to, kas tiek apgalvots tagad: katram cilvēkam gan pats labākais, gan patīkamākais ir no dabas piemītošais; cilvēkam tā ir dzīve, kas pakļauta prātam, jo tieši prāts pirmām kārtām liecina par cilvēku. Tieši šāda dzīve ir vislaimīgākā.

8. Otrajā vietā ir dzīve saskaņā ar jebkuru citu tikumu, jo tā ir aktivitāte, kas piemītoša tieši cilvēkam. Jo, patiešām, mēs rīkojamies taisnīgi, drosmīgi un atbilstoši citiem tikumiem savstarpējās attiecībās gan maiņā, gan dažādās vajadzībās un darbībās, jebkurā gadījumā ievērojot katram pienācīgo. Tas viss liekas piederīgs cilvēku dzīvei. Turklāt dažas lietas, šķiet, attiecas uz ķermeni, un rakstura tikumība daudzējādā ziņā ir saistīta ar afektiem. Savstarpēji saistīta ir arī praktiskā gudrība un rakstura tikumība, jo praktiskās gudrības principi pamatojas uz rakstura tikumiem, bet praktiskā gudrība nosaka pareizību visā, kas saistīts ar raksturu. Tā kā rakstura tikumiem ir saskarsme ar afektiem, tad tie ir tikumi, kas attiecas uz saliktu veselumu; un šādi tikumi, kas piemīt saliktam veselumam, ir īsti cilvēkam raksturīgi, — tāda ir arī šiem tikumiem atbilstoša dzīve un laime. Turpretim prāta aktivitāte ir atdalīta [no ķermeniskās].

Bet par to jau pietiekami runāts — pārāk sika iedziļināšanās šajā jautājumā pārsniegtu paredzēto. Turklāt liekas, ka šādai aktivitātei būs ļoti niecīga vai katrā ziņā mazāka vajadzība pēc ārējiem labumiem nekā tai, kas saistīta ar rakstura tikumību. Tiklab vienā, kā otrā gadījumā dzīvei nepieciešamais ir vajadzīgs, pieņemsim, vienādā mērā, kaut gan tāds, kurš nododas praktiskai un politiskai dzīvei, vairāk rūpējas par ķermeni un tamlīdzīgām lietām (bet tā ir niecīga atšķirība), turpretim attiecībā uz pašu darbošanos ir liela atšķirība: devīgajam būs vajadzīga nauda, lai viņš varētu būt devīgs; taisnīgajam, — lai viņš varētu atlīdzināt; drosmīgajam nepieciešams spēks, ja viņš patiešām rīkosies atbilstoši tikumībai; arī saprātīgi mērenajam būs nepieciešama atbilstoša iespēja. Kā gan citādi katrs no viņiem varēs parādīt sevi?

Pastāv arī tāda neskaidrība: vai tikumībā svarīgāka ir izvēle vai pati rīcība, jo tikumība parādās tiklab vienā, kā otrā? Pilnīgā tikumības izpausmē, protams, svarīgi ir abi faktori, bet, lai varētu notikt pati darbība, ir nepieciešams ļoti daudz kā cita, un jo nozīmīgāka un krietnāka ir rīcība, jo — vairāk.

Prāta aktivitātei nevajag nekā tāda, — drīzāk gan tas viss, var teikt, pat kavē un traucē, vismaz šādu nodarbošanos, bet, tā kā arī tas, kurš nododas apcerei, ir cilvēks un dzīvo kopā ar citiem, tad viņš izvēlas rīcību atbilstoši rakstura tikumībai, un līdz ar to viņam būs nepieciešami šādi labumi, lai viņš varētu būt cilvēks.

Ka pilnīgas laimes aktivitāte ir apcere, to var redzēt arī no [šāda prātojuma]. Mēs taču iedomājamies, ka visvētlaimīgākie ir dievi. Kādas tad darbības viņiem nepieciešamas? Taisnīgas? Vai viņi neliksies smieklīgi savstarpējās maiņas attiecībās un noguldījuma atlīdzināšanā, un tamlīdzīgi? Vai varbūt viņi ir drošsirdīgi, izturot briesmas un riskējot skaista mērķa dēļ? Varbūt ir devīgi? Bet kam gan viņi dos? Būtu galīgi neiedomājami, ka viņiem būtu nauda vai kaut kas tamlīdzīgs. Kāpēc lai viņi būtu saprātīgi mēreni? Vai tā nav nejēdzīga uzslava, ka viņiem nav zemisku iekāru? Uzskaitot visu, būtu redzams, ka tas, kas attiecas uz darbībām, dieviem ir maznozīmīgs vai gluži nevērtīgs. Taču to, ka dievi dzīvo, pieņem visi, un viņiem tā tad piemīt arī aktivitāte, — viņi taču neguļ kā Endimions¹¹⁵. Kas gan cits kā vērojoša apcere atliek tam, kurš dzīvo, bet nav saistīts ar darbību un, vēl jo vairāk, ar kaut kā radīšanu? Tā tad aktivitāte, kas piemīt dieviem un ir izcila ar savu svētlaimīgumu, ir vērojoša apcere, un tā, kas no visām cilvēkam piemītošām aktivitātēm ir tai visradnieciskākā, ir arī visvairāk atbilstoša laimei. Minētā pierādījums ir tas, ka pārējās dzīvās būtnes nespēj būt laimīgas, jo viņām nav pieejama šāda aktivitāte. Dieviem svētlaimīga ir visa viņu dzīve, bet cilvēkiem — tikai tiktāl, ciktāl cilvēku dzīvei ir līdzība ar šo aktivitāti. Neviena no citām dzīvajām būtnēm nav laimīga, jo nespēj nodoties šādai apcerei. Cik lielā mērā izvērsas ar prāta darbību saistītā aktivitāte, tik liela ir arī laime; kuri to spēj vairāk, tie ir laimīgāki. Šādiem cilvēkiem laime nav blakusfaktors, — tā ir pašā prāta aktivitātē un vērtīga pati par sevi. Tā tad var teikt, ka laime zināmā mērā ir vērojoša apcere.

9. Taču cilvēkiem ir vajadzīga arī ārēja labklājība, jo cilvēka dabai nav tādas pašpietiekamības, lai tā varētu nodoties tikai apcerei, — vajag arī veselīgu ķermeni, pārtiku un citas ērtības. Tomēr nav jādodomā tā, ka laimīgam būs nepieciešams ļoti daudz kas un lielā mērā, lai gan nav iespējams būt svētlaimīgam bez ārējiem labumiem.

Autarķija nav pārmērībā, tāpat kā darbība, — ir taču iespējams rīkoties skaisti, nevaldot pār zemi un jūru. Iespēju rīkoties tikumiski dod arī mēreni līdzekļi, to var redzēt skaidri: ne velti uzskata, ka vienkāršie cilvēki ir tikpat vai pat vairāk spējīgi [izvēlēties] krietnu rīcību kā tie, kuriem pieder vara; tāpat pilnīgi pietiek ar to, cik daudz ir vienkāršam cilvēkam, jo dzīve būs laimīga tam, kurš rīkosies atbilstoši tikumībai. Solons, liekas, ir pareizi raksturojis laimīgus cilvēkus, sacīdams, ka tie ir cilvēki, kuru ārējā labklājība ir mērena un kuri, kā viņš iedomājās, vienmēr ir rīkojušies skaisti un ievērojuši saprātīgu mērenību. Patiesām, ir taču iespējams cilvēkam, kura ienākumi ir mēreni, rīkoties tā, kā vajadzīgs. Liekas, ka arī Anaksagors neuzskatīja par laimīgu bagātnieku un to, kuram ir vara, teikdams, ka viņš nebrīnītos, ja lielākajai daļai cilvēku šāds laimīgais šķistu dīvains, jo viņi spriež pēc ārējā, uztverdami tikai to. Tādēļ filozofu uzskati saskan ar šo mūsu spriedumu. Šāda uzskatu saskaņa vieš pārliecību, tomēr patiesību attiecībā uz visu, kas saistīts ar darbībām, redzam tikai no veicumiem un visas dzīves, jo tieši tur ir galvenais. Tāpat iepriekš teikto vajag salīdzināt ar to, kas notiek dzīvē, un, ja teiktais saskan ar darbiem, tad tas jāpieņem, bet, ja ir pretruna, tad pareizi jānovērtē spriedumi.

Par tādu cilvēku, kas nododas ar prāta aktivitāti saistītai darbībai un izkopj to, liekas, var teikt, ka viņa dzīve ir vislabāk izkārtota un viņš ir visvairāk mīlams arī dieviem. Ja jau dieviem vispār ir kādas rūpes par cilvēku lietām, un šķiet, ka tā ir, tad ir pats par sevi saprotams, ka viņi priecājas par to, kas ir vislabākais un viņiem visradnieciskākais (tāds varētu būt prāts). Tiem, kuri visvairāk cieni un vērtē prātu, dievi atlīdzina ar labu gan tāpēc, ka viņi rūpējas par to, kas pašiem ir mīļš, gan arī tāpēc, ka tie rīkojas krietni. Ir skaidri redzams, ka viss minētais piemīt gudrajam, — tāpat viņš ir vismīļākais arī dieviem un viņu kā tādu ir dabiski uzskatīt arī par

vislaimīgāko. Tādēļ arī no minētā ir redzams, ka vislielākā mērā laimīgs ir gudrais.

10. Pēc tam kad mēs vispārīgos vilcienos esam pārrunājuši šos jautājumus, kā arī tikumus, draudzību un baudu, vai esam sasnieguši izvirzīto mērķi?¹¹⁶ Vai varbūt lietās, kas saistītas ar rīcību, mērķis nav apcerēt katru no šiem jautājumiem un izzināt tos, bet gan, kā saka, mērķis ir pati rīcība? Nepietiek taču, ja zinām par tikumību, bet vajag iegūt tikumību un censties likt to lietā vai arī rīkoties krietni kaut kā citādi. Ja jau pietiktu ar iztīrājumiem, lai cilvēkus padarītu krietnus, tad pilnīgi pamatoti saskaņā ar Teognīdu¹¹⁷ cilvēki maksātu par tiem lielu naudu un to vajadzētu darīt. Taču īstenībā ir redzams, ka pamudinājumiem un skubinājumiem ir kaut kāds spēks tikai attiecībā pret ciideniem jauniešiem un ar tikumību var iedvesmot tikai cildenu raksturu, kas tik tiešām mīl skaisto. Lielāko daļu cilvēku nav iespējams pamudināt uz krietniem un skaistiem darbiem, jo viņi no dabas ir tādi, kurus vada nevis godbijība, bet bailes; viņus neattur no sliktiem darbiem negods, bet tikai bailes no soda. Dzīvē pakļaudamies afektiem, viņi tiecas pēc savām baudām un pēc tā visa, kas var sniegt šīs baudas, toties izvairās no tā, kas sagādā ciešanas; viņiem nav ne jausmas par skaisto un īsteni patīkamo, jo viņi nav baudījuši neko tādu. Kādi gan vārdi šādus cilvēkus varētu padarīt citādus? Nav taču iespējams vai, katrā ziņā, nav viegli ar vārdiem izmainīt to, kas raksturā ir pārņemts no paša sākuma. Varbūt ir jāapmierinās ar to, ja varam nodrošināt kādu daļu tikumības, pieņemot, ka ir viss, kas ir priekšnosacījums tam, lai cilvēks kļūtu godprātīgs.

Daži uzskata, ka cilvēki krietni ir vai nu no dabas, vai arī kļūst tādi vingrinoties vai mācoties. Tas, kas attiecas uz dabu, nav mūsu varā, bet īsti veiksmīgajiem krietnība piemīt kāda dievišķa cēloņa dēļ. Spriedumi un mācīšanās nekādā ziņā neietekmē visus, taču ir nepieciešams, lai klausītāja dvēsele jau iepriekšējos vingrinājumos būtu sagatavota un prastu pareizi priecāties un ienīst, — tāpat, kā jāsastrādā zeme, kurā audzēs sēklu. Tāds, kurš dzīvo, pakļaudamies afektiem, neklausīsies vārdos, kas viņu gribēs atturēt, un nesapratīs tos. Kā gan ir iespējams pārliecināt šādu cilvēku? Jūtas pakļaujas nevis vārdam, bet spēkam. Tātad vajadzīgs raksturs, kas ir piemērots tikumībai, mīl skaisto un ienīst nekrietno.

Ja nav atbilstošu likumu, ir grūti jau kopš jaunības pareizi audzināt tikumībai, jo daudziem nepatīk dzīvot saprātīgi mēreni un atturīgi; it īpaši [tas sakāms par] jauniem. Tāpēc likumiem vajag noteikt audzināšanu un visas nodarbības. Tas, kas kļuvis par paradumu, vairs nebūs nepatīkams un grūts. Tomēr laikam nepietiek tikai ar to, ka jauniešus audzina pareizi un par viņiem rūpējas pareizi, — vajag rūpēties arī par pieaugušajiem un radināt viņus pie noteiktiem paradumiem, un, vispār, to vajag darīt visu mūžu. Tādā gadījumā mums vajag atbilstošus likumus. Lielākā daļa cilvēku vairāk klausā nepieciešamībai nekā spriedumiem un sodus [ievēro] vairāk nekā skaisto. Ne jau velti dažiem šķiet, ka likumdevējiem vajag mudināt uz tikumību un rosināt tieksmi pēc skaistā. Tie, kuri radināti pie skaistiem paradumiem, paklausā likumdevējiem, bet tos, kuri nepaklausā un ir nekrietnāki no dabas, vajag sodīt un tiesāt; savukārt tos, kuri nav labojami, vispār jāizraida no polisas. Krietnais un tas, kurš dzīvo skaistajam, paklausīs vārdiem, toties nekrietnais, kurš tiecas pēc baudām, ir savaldāms tāpat kā jūglops, sagādājot viņam ciešanas ar sodu. Tāpēc saka, ka ciešanām vajag būt tieši pretējām tām baudām, kas kādam sevišķi mīļas. Tāpat, kā jau teikts, vajag, lai krietnais tiktu pareizi audzināts un radināts; tas nozīmē, ka viņam vajag pavadīt mūžu krietnās nodarbībās un nerīkoties zemiski nedz labprātīgi, nedz pret gribu. Minētais iespējams tādām, kurš dzīvo, pakļaudamies prātam un pareizai kārtībai, kam ir arī noteikts spēks. Tādas varas un nepieciešamības spēka nav tēva varai, un tas vispār nav viena cilvēka varā, ja vien šis cilvēks nav ķēniņš vai kaut kas līdzīgs, bet likumam ir nepieciešamības spēks, jo likums ir zināmas praktiskas gudrības un prāta spriedums. Pret cilvēkiem, kas rikojas pretēji mūsu tieksmēm, mēs jūtam naidu, kaut arī viņi rīkotos pareizi, bet nav iespējams, ka, nosakot kārtību, būtu ienīstams likums. Likumdevējs ir parūpējies par audzināšanu un nodarbībām, liekas, vienīgi spartiešu valstī un vēl dažās. Lielākajā daļā polisu par tādām lietām nerūpējas un katrs dzīvo, kā grib, pēc kīklopu parauga «tiesājot savus bērnus un sievu»¹¹⁸. Ir ļoti labi, ja var panākt, ka šīs rūpes ir kopīgas un pareizi ievirzītas, taču, ja par to nerūpējas kopīgi, tad, šķiet, ikvienam pienāktos palīdzēt saviem bērniem un draugiem kļūt krietniem vai vismaz sasniegt to,

ka viņi vēlētos kļūt tādi. Tas vislabāk būs iespējams, kā redzams no teiktā, tādām, kurām būs zināšanas likumdošanā. Rūpēšanās par visu minēto politas mērogā notiek ar likumu starpniecību, ja likumi ir krietni un rūpēšanās pareiza. Vai likumi ir rakstīti vai nerakstīti, tam nav nozīmes, tāpat kā nav nozīmes tam, vai šie likumi audzinās vienu cilvēku vai daudzus; tā tas ir arī mūzikā, gimnasistikā un citās nodarbībās.

Tāpat kā politas spēks ir likumiskajam un sabiedrības tikumiem, tā ģimenē spēks ir tēva spriedumiem un viņa paradumiem. Ģimenē tas izpaužas vēl vairāk tuvās radniecības un labdarības dēļ, jo bērni mīl tēvu un ir tam paklausīgi no dabas. Tomēr audzināšana atsevišķā ģimenē atšķiras no kopīgās audzināšanas politas; tāpat notiek medicīnā: drudža slimniekam vispār nāk par labu miers un badošanās, bet kādam atsevišķam slimniekam tas varbūt nav tā; arī dūru cīnītājs laikam gan ne jau visiem māca vienu un to pašu paņēmienu.

Liekas, ka ir sasniedzama lielāka precizitāte, ja katrā atsevišķā gadījumā tiek ņemts vērā atsevišķais, jo tad ikviens saņem vairāk to, kas viņam pienākas. Bet katrs ārsts, sporta skolotājs vai jebkurš cits varēs labāk rūpēties par katru atsevišķi, ja viņš zinās arī vispārīgo, tāpat zinās gan to, kas der visiem, gan arī to, kas — atsevišķiem. Zinātne, kā jau teikts, attiecas uz vispārīgo, un tā tiešām ir. Protams, nekas nekavē pareizi rūpēties par kaut ko vienu arī tad, ja nav vispārīgo zināšanu; to var [veikt] tad, ja no pieredzes var skaidri saskatīt, kas notiek katrā atsevišķā gadījumā. Tā, piemēram, dažus uzskata par lieliskiem ārstiem attiecībā pret sevi, lai gan viņi nespēj nodrošināt veselību citam. Tomēr tam, kurš grib kļūt par labu savas lietas pratēju un pārzinātāju, jāpievēršas vispārīgajam un tas jāizzina, ciktāl iespējams. Jau iepriekš teikts, ka zinātne spriež par vispārīgajiem jautājumiem. Tāpēc visticamāk, ka tam, kurš gribēs cilvēkus — vai nu daudzus, vai nedaudzus — padarīt krietnākus, jāmēģina apgūt likumdošana, ja jau mēs varam kļūt labāki ar likumu palīdzību. Protams, ne jau katrs ir spējīgs pareizi mācīt jebkuru; ja kāds to spēj, tad tas ir zinātājs. Tāpat tas notiek medicīnā un visur tur, kur ir rūpes par kaut ko un kur ir nepieciešama praktiska gudrība.

Vai tieši tāpēc tagad nebūtu jāaplūko jautājums, kā

var kļūt par likumdošanas zinātāju? Vai to, tāpat kā citos gadījumos, nevar iemācīties no tiem, kuri darbojas polisas dzīvē? Likumdošanas māksla, kā mēs uzskatām, taču ir daļa no polisas lietu pārzināšanas. Bet varbūt valsts lietu pārzināšana atšķiras no citām zinātnēm un praktiskajām spējām? Citos gadījumos mēs redzam, ka tie, kuri paši darbojas noteiktā nozarē, nodod savas zināšanas arī citiem, kā, piemēram, ārsti un mākslinieki.

Polisas lietu pārzināšanu uzņemas iemācīt sofisti, taču neviens no viņiem pats nenodarbojas [ar polisas lietu kārtošanu]; tie, kuri darbojas valsts dzīvē, to dara, vairāk vadoties no kaut kādām spējām un pieredzes nekā no prāta apsvērumiem. Viņi neraksta un nerunā par to (lai gan tas būtu skaistāk nekā teikt runas tiesās un tautas sapulcēs); viņi nav izaudzinājuši par polisas darbiniekiem arī savus dēlus vai kādus no saviem draugiem. Ja vien viņi to varētu, tas būtu saprātīgi: neko labāku viņi nevarētu atstāt valstij mantojumā, un nav nekā labāka, ko viņi varētu vēlēt sev vai saviem draugiem.

Lielu labumu, liekas, dod pieredze, — citādi nebūtu iespējams ar nemitīgu darbošanos valsts lietās kļūt par politiķi; tāpēc tam, kurš grib būt zinātnis polisas lietās, vajadzīga arī pieredze. Tie sofisti, kuri apsola iemācīt polisas lietu zinātni, liekas, ir pārāk tālu no solītā veikšanas, jo nezina, kas tā ir un uz kādu jomu tā attiecas, citādi nepielīdzinātu to retorikai vai nenostādītu to vēl zemāk un nedomātu, ka ir viegli sastādīt likumus, — vajag tikai savākt kopā tos visus likumus, kurus pieņemts uzskatīt par labiem un izlasīt labākos. Viņi spriež tā, it kā šāda izlase neprasītu saprašanu un spēja izšķirt pareizi nebūtu nekas liels, kā, piemēram, arī mūzikā. Jo, tiešām, tie, kuri pieredzējuši, katrā atsevišķā lietā spēj izšķirt pareizi un saprot, ar ko un kādā veidā var izdarīt kādu lietu, un kas ar ko sader kopā. Bet attiecībā uz nepieredzējušiem [jāsaka, ka] ir labi, ja viņi var saskatīt, vai darbs ir visumā labi vai slikti veikts, kā, piemēram, glezniecībā. Likumi ir kaut kas līdzīgs darbiem tajā mākslā, kas attiecas uz polisas lietām. Kā gan paši šie darbi spētu padarīt kādu par zinātāju likumdošanā vai spējīgu priest, kuri likumi ir vislabākie? Šķiet, ka nevar kļūt arī par ārstu, zinot tikai to, kas sarakstīts par medicīnu, lai gan tur ir pateikts ne tikai par vispārējo kopšanu, bet arī par to, kā jāārstē un kā

jākopj katrā gadījumā, sīkāk iztīrājot raksturīgās iezīmes. Pieredzējušiem to zināt ir noderīgi, bet nepieredzējušiem — nevajadzīgi.

Iespējams gan, ka likumu un polisu satversmju apraksti¹¹⁹ būs ļoti noderīgi tiem, kuri spēj saprast un izšķirt, kas ir labs un kas, gluži pretēji, slikts, un kas ar ko saskan. Tie, kuri iepazīs materiālu bez iepriekšējas sagatavotības, nespēs izšķirt pareizi, ja vien tas nenotiks pats no sevis un nejauši; tomēr viņi iegūs kaut kādu saprašanu.

Tā kā mūsu priekšteči nav pievērsuši uzmanību likumdošanai, tad tagad, liekas, būtu labāk jāaplūko likumi un vispār jautājumi par polisas iekārtu, lai tā filozofija, kas attiecas uz cilvēku lietām, iegūtu iespējami pilnīgāku pabeigtību. Vispirms mēģināsim noskaidrot, vai mūsu priekšgājēji nav izteikuši kādu pareizu atzinumu par atsevišķu jautājumu, pēc tam mēģināsim izziņāt, balstoties uz sakopotajiem polisu satversmju aprakstiem, kas saglabā noteiktu valsts iekārtu un kas to iznīcina, un kādu iemeslu dēļ dažas valsts iekārtas ir pareizas, bet dažas — tieši pretējas. Kad to būsīm aplūkojuši, varbūt labāk saskatīsim, kāda ir vislabākā polisas iekārta, kāda ir katras iekārtas struktūra un kādi ir katrai polissai likumi un paradumi.¹²⁰

**«NIKOMAHA ĒTIKĀ»
LIETOTO TERMINU ATVEIDOJUMS
LATVIEŠU VALODĀ**

- agathón — labais, labums, kriet-
nība
- ágnoia — nezināšana
- aísthēsis — sajūta
- anaísthēsia — nejutīgums
- akolasiā — izlaidība
- akrasíā — (morāla) nesavaldība
vai nenoturība
- akríbeia — precizitāte
- alazoneiā — lielība
- axiā — vērtība, cieņa
- al'ētheia — patiesība
- analogiā — proporcija
- andreíā — drošsirdība, drosmē
- apódeixis — pierādījums
- arch'ē — sākums, pamats
- archai — pamatprincipi, pamat-
pieņēmumi; sprieduma premi-
sas
- aret'ē — tikumība, izcilība, izci-
lības mēraukla
- aretai — tikumi; dianoētikai
- aretai — prāta, domāšanas ti-
kumi
- ēthikai aretai — rakstura tikumi
- asōtīā — izšķērdība
- autárkeia — pašpietiekamība, au-
tarķija
- áriston — vislabākais; augstākais
labums
- bébaios — noturīgs, pastāvīgs
- bíaiōn — piespiedu rīcība
- bíos — dzīve; bioi — dzīves
veidi
- b'ūlēsís — griba
- b'ūleusís — apsvēršana
- chr'ēsís — lietošana, izmanto-
šana
- chr'ēmata — bagātība, manta,
nauda
- deiliā — glēvulība
- deinótēs — izveicība
- diánoia — domāšana
- dikaíōma — taisnīga pretdar-
bība
- adik'ēma — netaisnīgs nodarī-
jums, pāridarījums
- díkaion — taisnīgais, taisnība;
- díkaia — taisnīgas attiecības
- ádikon — netaisnīgais, netais-
nība
- dikaíosynē — taisnīgums [kā rak-
stura kvalitāte]
- adikíā — netaisnīgums [kā
rakstura kvalitāte]

díōxis — nodošanās, tieksme
dóxa — uzskats
eidē — idejas
eirōneīa — pašironija
éleos — līdzjūtība
eleutheriōtēs — devīgums
    aneleutheriā — skopulība
éleipsis — nepietiekamība
empeiriā — pieredze
enérgeia — aktivitāte, darbība
enkrátēia — (morāla) savaldība
    vai noturība; savaldīgums
epagōgē — indukcija
épainos — cildinājums, slava
epichairekakīā — ļauns prieks
epieikeia — godprātība
epist'ēmē — zinātne, loģiski teo-
    rētiskās zināšanas
érgon — darbs, uzdevums, mēr-
    ķis; darba produkts, darbības
    rezultāts
éthos — paradums
'ēthos — raksturs
eubūlīa — spēja pareizi izlemt
eudaimoniā — laime
eutrapeliā — asprātība
eutychiā — veiksmē, labklājība
epithymiā — iekāre
gēnesis — tapšana
gn'ōmē — apziņa
    eugn'ōmōn — apzinīgums
    syngn'ōmē — apzinīgums
gnōsis — zināšana, izziņa, iz-
    pēte
hamártēma, hamartiā — kļūda
hapl'ōs — vienkārši, viennozī-
    mīgi, tiešajā nozīmē
hēdon'ē — bauda, prieks
hékaston — atsevišķais
hek'usion — labprātīgs, labprā-
    tīga rīcība, darbība
ak'usion — nelabprātīgs, ne-
    labprātīga darbība, rīcība

hēxis — rakstura noturīga kva-
    litāte vai iezīme; arī spēja
homilīa — savstarpējās attiecības
homoiōtēs — savstarpēja līdzība
horm'ē — tiekšanās
hóros — robeža; jēdziens
    pr'ōtoi hóroi — vispārīgās pa-
    matatziņas
    éschatos hóros — atsevišķais
    kā galējā esība
hyperbol'ē — pārmērība
hypokeimenon — pamatpieņē-
    mums
hypólēpsis — priekšstats, pieņē-
    mums
hypóthesis — pamatpieņēmums,
    pieņēmums
idēa — ideja
ison — līdzsvars, vienlīdzība
    ánison — nevienlīdzība
isótēs — līdzvērtīgs izlīdzinā-
    jums
kakīā, kakón — nekrietnība, ļau-
    nums
kalón — skaistais, cildenais,
    krietnība
karteriā — izturība
kathólū — vispārīgais
koinōniā — kopība
kólax — lišķis
logismós — prāta apsvērumš, at-
    zinums; doma
lógos — spriedums, iztīrājums;
    doma; prāts
    orthós lógos — pareizais ra-
    cionālais princips
lýpē — ciešanas, sarūgtinājums
makários — svētlaimīgs
malakīa — mīkstčaulība
megaloprēpeia — cēlsirdība
    mikroprēpeia — sīkmanība
megalopsychiā — pašapzinīgums

mikropsychiā — pašcieņas no-
 niecināšana
 méson, mesotēs — vidus, parei-
 zais samērs, samērība
 metaméleia — nožēla
 méthodos — zinātnisks izklāsts
 [iztirzājums]; iztirzājuma me-
 tode, zinātne
 métron — mērs, mēraukla
 mochthēriā — nelietība, nekriet-
 nība
 némesis — pamatots, taisnīgs sa-
 šutums
 nómissa — nauda (kā maiņas
 vērtība)
 nómos — vienošanās; likums
 nomothēsīā — likumdošana
 nūs — intuitīvais prāts; prāts
 órexīs — tieksme
 org'ē — dusmas
 orgilótēs — ātrsirdība, nesaval-
 dība dusmās
 aorgēsīā — lēnprātība
 orthótēs — pareizība, domāšanas
 pareizība
 paideiā — audzināšana
 parékbasis — novirze
 páthos — afekts
 phaúlon — zemiskais, nekrietnais,
 nekrietnība
 philautiā — sevis mīlestība
 philēsis — draudzības jūtas, pa-
 tika, mīļa attieksme
 philētón — draudzības pamats
 philiā — draudzība, draudzī-
 gums
 philotimīā — godkāriība
 aphilotimīā — galīgs godkāres
 trūkums
 phóbos — bailes
 aphobiā — bezbailība, galīgs
 baiļu trūkums
 phrónēsīs — praktiskā gudrība

phthónos — nenovīdība
 pleonexiā — tieksme iegūt vairāk,
 ieraušana, piesavināšanās
 poíesis — radīšana
 politeiā — valsts iekārta, polisas
 satversme
 pragmateiā — izklāsts, iztirzā-
 jums
 prāótēs — savaldīga laipnība
 pr'axis — darbība, rīcība
 prépon — pienācīgais
 proaíresīs — apzināta izvēle
 psektón — nosodāms
 pseúdos — meli
 psých'ē — dvēsele
 álogon méros psých'ēs — ira-
 cionālā dvēseles daļa
 lógon échon méros psých'ēs —
 racionālā dvēseles daļa
 sophiā — gudrība; filozofiskā
 gudrība
 sōphrosýnē — saprātīga mēre-
 nība, atturība
 spūdaíos — priekšzīmīgs, krietns
 sympérasma — sprieduma slē-
 dziens
 sýnesīs — saprašana
 eusynesīā — saprastspēja
 téchnē — māksla, prasme; zi-
 nātne
 atechniā — nemākulība
 téleios — pilnīgs, piepildīts
 atelēs — nepilnīgs, nepiepil-
 dīts
 télós — mērķis, rezultāts
 téleion télós — galamērķis
 theōriā — vērošana, apcere; teo-
 rētiskā izziņa
 thrasýtēs — pārdrošība
 thymós — niknums, dusmas
 tím'ē — cieņa, gods

t'imion — cienījams, godājams; vērtīgs	ūsīā — esamība; [materiālās] iespējas, manta
tychē — gadījums, nejaušība	zō'ē — dzīve, dzīvošana [kā aktivitāte]
eutychiā — veiksmē, labklājība	

PIEZĪMES

1. Oriģinālā te lietots vārds *politika*, kas tulkojumā citur ir saglabāts. Sis jēdziens Aristoteļa darbā traktēts plašāk par mūsdienās lietoto jēdzienu.

2. Aristotelis pats uzskata, ka *ētika* kā zinātne ir daļa no *politikas*. Sis traktāts faktiski ir ļoti cieši saistīts ar nākamo darbu, kura tēma ir tieši politika. Tradicionāli abi darbi tiek uzskatīti par atsevišķiem sacerējumiem.

3. Hēsiods, Darbi un dienas, 293; 295.—297.

4. Leģendārs asīriešu valdnieks, slavens ar savu izlutinātību un grezno dzīvesveidu.

5. Aristoteļa uzskatus par dvēseli lielā mērā ir ietekmējis Platons; atšķirībā no Platona Aristotelis dvēselē nodala četras daļas. Vislabākā un augstākā, tā saucamā racionālā dvēseles daļa ir saistīta ar teorētisko izziņošo domāšanu. Zemāka par šo daļu, taču arī racionāla, ir tā daļa, kurā iemīt viss, kas saistīts ar rīcības apsvēršanu un rakstura noturīgām kvalitātēm, — tā, pēc Aristoteļa domām, ir spējīga pakļauties prātam. Pārējās divas daļas veido tā saucamo iracionālo dvēseles daļu, kas arī iedalāma divās atsevišķās daļās: vienā no tām iemīt tieksmes un vispār visi afekti, otra, pati zemākā daļa, regulē cilvēka augšanas un barošanās procesus. Aristoteļa ētikā īpaša loma ir, ja tā varam teikt, «vidējām» dvēseles daļām, t. i., tai, kura spēj pakļauties prātam un uzklaut prāta spriedumus, un tai, kurā iemīt tieksmes, jo viena no galvenajām ētikas problēmām ir tieksmju un prāta saskaņošana.

6. T. i., tāds stāvoklis, kad nav ciešanu.

7. Milons krotonietis (VI gs. p. m. ē.), ar savu spēku un Olimpiskajās spēlēs gūtajām uzvarām slavens sportists.

8. Nezināma autora dzejas rinda.

9. Aristoteļa skolā, acīm redzot, ir bijuši uzskates līdzekļi, kurus viņš izmantojis lekciju laikā. Tabulu, kurā sagrupēti tikumi un netikumi, Aristotelis minējis arī citos darbos.

10. Homērs, Odiseja, XII, 219. Homēra tekstā šos vārdus saka pats Odisejs.

11. «Nedriksdam dusmoties velti uz trojiešu vīriem un grieķiem,
Tāpēc ka cietuši mokas par skaistuli tādu tik ilgi:
Viņa pēc skata un balss ir līdzīga mūžīgai dievei;
Tomēr kaut arī tā skaista, lai kuģos uz dzimteni dodas,
Iekams nav kļuvusi mums un bērniem par postu un lāstu.»
(Homērs, Iliāda, III, 156.160.)

12. Piemērs ņemts no Euripīda traģēdijas, kas nav saglabājusies. Alkmeona tēvs Amfiarajs līcis, lai dēls nogalina māti Erifili, ja viņš neatgriezīsies no kara, jo Erifile pierunājusi Amfiaraju doties karā.

13. Viena darbība ir *nelabprātīga*, otra — *nav labprātīga*. Aristoteļa tendence dot precīzus terminus te izpaužas sevišķi spilgti.

14. Euripīda traģēdijā «Kresfontis», kura nav saglabājusies.

15. Šī teiciena autors nav zināms.

16. Homērs, Iliāda, XXII, 99.

17. Homērs, Iliāda, VIII, 149.—150.

18. Homērs, Iliāda, II, 391.—393.

19. Runa ir par kauju pie Hermeja tempļa Haironejā (Boiotijā) 354.—353. gadā p. m. ē., kad haironejiešu palīgi pēc karavadoņa nāves bēga, bet haironejieši, kas neatstāja savu vietu, tika nogalināti.

20. Kauja notika pie Korintas 392. gadā p. m. ē.; spartiešiem bija tādi paši vairogi kā sikioniešiem.

21. T. i., tieksmēm un prātam.

22. T. i., nav iespējams, ka viens un tas pats cilvēks varētu kaut ko iegūt negodprātīgi, bet pēc tam dot to atbilstoši tikumībai.

23. Simonīds — ievērojams grieķu kora lirikas dzejnieks VI—V gs. p. m. ē. Te domāts Simonīda teiciens, kas citēts Aristoteļa «Retorikā» (II, 16.), kur dzejnieks apgalvo, ka viņš gribētu labāk būt bagāts nekā gudrs.

24. Triērarhs — tas, kura uzdevums bija sagādāt un uzturēt triēru — nelielu kara kuģi. Viņa izdevumi šajā gadījumā bija ļoti lieli.

25. Homērs, Odiseja, XVII, 420.

26. II, 1.—2.

27. Parods sengrieķu teātrī bija sāneja starp skatītāju vietām un aktieru uzturēšanās telti vai namu, pa kuru pirms izrādes savas

vietas amfiteātri ieņēma daļa skatītāju, bet izrādes laikā to izmantoja koris un atsevišķi aktieri, lai dotos uz izrādes laukumu.

28. Homērs, Iliāda, I, 394.—408. un 503.—504.

29. Te domāta kāda vieta grieķu vēsturnieka, Aristoteļa skolnieka un drauga Kallistēna darbā, kas nav saglabājusies. Kallistēns piedalījās Aleksandra karagājienos, 327. gadā p. m. ē. Aleksandrs viņu sodīja ar nāvi.

30. II, 7.

31. T. i., gan tad, ja kāds kaut ko pietēlo klāt, gan arī tad, ja noliedz īstenībā piemītošo.

32. T. i., viegli slēpt, ka nemaz nav šādu īpašību vai spēju.

33. Teognids, Elēģijas, I, 147.

34. Biantis priēnietis (Mazāzijā), VII—VI gs. p. m. ē.; viens no tā saucamajiem «septiņiem gudrajiem».

35. T. i., kā tieksme pēc pašlabuma.

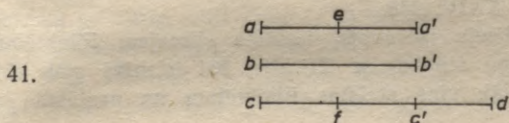
36. Jēdzieni *taisnīgums*, *netaisnīgums* ir attiecināti uz cilvēkam piemītošām rakstura kvalitātēm, turpretim *taisnība*, *netaisnība* ir plašāki jēdzieni, kas ietver sevī gan rīcības izpausmi, gan arī tās novērtējumu.

37. Proti, par taisnību plašākā nozīmē, t. i., kā rīkošanos atbilstoši likumiem jebkurā atsevišķā gadījumā.

38. T. i., atbildes neveidojas: **A:B** tāpat kā **B:C**, jo tādā gadījumā **B** būtu gan cilvēks, gan lieta.

39. T. i., attiecībā pret to, kuru sit.

40. Aristotelis vārdu *dikaion* (taisnība, taisnīgais) pēc tautas etimoloģijas parauga saista ar vārdu *dikha* (uz pusēm).

42. Radamants — mītisks personāžs, Zeva un Europes dēls, pazīstams ar savu taisnīgumu, tēlots kā tiesas spriedējs pazemes valstī. Citētā rinda saglabājusies starp Hēsioda darbu fragmentiem.

43. Haritas — sengrieķu mitoloģijā daiļuma, pievilcības dievītes; kā sugas vārds *kharis* (ģen. *kharitos*) nozīmē arī *pateicība*.

44. Aristotelis te pievērš uzmanību tam, ka vārdam *nomisma* (nauda) ir viena sakne ar vārdu *nomos* (vienošanās, likums).

45. Kā taisnības un netaisnības izpausmes rezultāts.

46. Netaisnību var nodarīt arī tāds, kuram nepiemīt netaisnīgums kā rakstura kvalitāte attieksmē pret otru. Par to runāts jau 10. iedaļas sākumā.

47. Brasīds — Spartas karavadonis Peloponēsas kara laikā, krita kaujā pie Amfipoles 422. gadā p. m. ē. Šīs pilsētas iedzīvotāji viņu vēlāk godāja kā heroju.

48. III, 1.—3.

49. No Euripīda traģēdijas «Alkmeons Psofidā»; pirmos vārdus saka Alkmeons, tālākos — kāda cita persona; šis sacerējums saglabājies niecīgos fragmentos.

50. Homērs, Iliāda, VI, 236.

51. T. i., taisnība, kas pastāv no dabas.

52. Godprātīgums jāsaprot kā rakstura kvalitāte; godprātība — godprātīguma izpausme darbībā.

53. Izņemot taisnīgumu.

54. Agatons — traģēdiju dzejnieks V gs. p. m. ē. otrajā pusē.

55. T. i., uz to, kas var būt un var nebūt.

56. Aristotelis grieķu vārdu *sōphrosynē* (saprātīga mērenība, saprātīgums) etimoloģizē, sadalot to sastāvdaļās: pirmā daļa *sō* saistāma ar vārdu *sōzein* (saglabāt), otrā daļā — ar vārdu *phronēsis* (prāts, praktiskā gudrība, prātīgums).

57. Homēram piedēvēta eposa galvenais varonis, komiska persona, neveikls, neizdarīgs un pamuļķis. Eposs saglabājies niecīgos fragmentos.

58. Odiseja vārdi no Euripīda traģēdijas «Filoktēts». Šis darbs saglabājies fragmentos.

59. Filozofiskā gudrība piemīt pašai augstākajai dvēseles racionālajai daļai, praktiskā gudrība — tai racionālajai dvēseles daļai, kas pakļaujas prātam.

60. Homērs, Iliāda, XXIV, 258.

61. Neoptolems, Odiseja pierunāts, iestāta slimajam Filoktētam, ka nolēmis aizvest viņu atpakaļ uz Grieķiju, bet īstenībā grib viņu aizvest uz Troju. Vēlāk viņš atzīstas Filoktētam un pastāsta patiesību.

62. *Anthrōpos* — latviešu valodā *Cilvēks*. Ipašvārds un sugas vārds ir pilnīgi vienādi. Aristotelis uzskata, ka, runājot par konkrēto cilvēku, vēl jāpiebilst — olimpisko spēļu uzvarētājs.

63. Domāti visi pārējie labumi, kas nav saistīti ar ķermeniskām baudām; šādās situācijās nerunā par mikstčaulību.

64. Niobe — sengrieķu mitoloģijā Tantala meita; viņa lepojās ar saviem 7 dēliem un 7 meitām, izsmejot dievieti Lēto, kurai bija tikai 2 bērni — Apollons un Artemīda.

65. Filopators — burtiskā tulpojumā «tāds, kurš mīl tēvu».

66. Falarīds, ārkārtīgi nežēlīgs tirāns Akragantā VI gs. p. m. ē.; savus pretiniekus Falarīds esot sadedzinājis izdobtā vara vērsī.

67. Homērs, Iliāda, XIV, 217.
68. VII, 6.
69. No vienas puses, netaisnība ir lielāks ļaunums tāpēc, ka tā ir nekrietnība vispār; no otras puses, netaisnīgs cilvēks ir lielāks ļaunums tādā nozīmē, ka šādā cilvēkā labākā daļa, — tā, kas ir rīcības pamats un sākums, ir morāli samaitāta.
70. Teodekts, Karkīns un Ksenofants — Aristoteļa laikabiedri. Teodekta traģēdijā Filoktēts aiz sūpēm iesaucies: «Nocērtiet man roku!»; Karkīna traģēdijā Kerkions, nespēdams pārdzīvot meitas negodu, padarījis sev galu.
71. Dēmodoks ir dzejnieks VI gs. p. m. ē.
72. Sk. 61. piezīmi.
73. VI, 13.
74. Anaksandrijs — komēdiju dzejnieks, Aristoteļa laikabiedrs.
75. Euēns — sofists un elēģiju dzejnieks V gs. p. m. ē.
76. Grieķu valodā «svētļaimīgs» ir *makarios*, «priecāties» — *khairēin*. Aristotelis uzskata, ka tie ir vienas cilmes vārdi, saskatīdams līdzību vārdu skaniskajā sastāvā: *ma-kar-ios*, *khair-ein*.
77. Iespējams, ka te domāta samaksa, ko ārsti prasa par saviem pakalpojumiem.
78. VII, 6.
79. Hēsiods, Darbi un dienas, 763.
80. VII, 6; 13.
81. Euripīds, Orests, 234.
82. Homērs, Iliāda, X, 224.
83. Oriģinālā lietots vārds *filantropija*. Šī saliktena pirmā daļa «*fil-*» apzīmē gan «mīlestību», gan arī «draudzību», otrā daļa saistāma ar vārdu *anthrōpos* — «cilvēks».
84. Homērs, Odiseja, XVII, 218.
85. Pēc Hēsioda sacerējuma «Darbi un dienas», 25; podnieku savstarpējās attiecības balstās uz savstarpēju skaudību, kas rada sacensību.
86. Piemērs ņemts no traģēdijas, kas nav saglabājusies.
87. Sajā darbā minētie jautājumi nav iztirzāti, — iespējams, domāti citi darbi.
88. Apmelojumi, savstarpēji apvainojumi u. tml.
89. Autors nav zināms.
90. Viens motīvs ir *labais pats par sevi*, otrs — patika vai bauda.
91. T. i., kas izceltos ar savu varenību un vienlaikus arī ar tikumību.
92. VIII, 1.
93. Fila un dēms — Aristoteļa laikā Atēnu polisas teritoriālā dalījuma vienības.

94. Atēnās viena no 9 amatpersonām, kuras tika ievēlētas uz I gadu; arhonta — ķēniņa pārziņā bija kulta lietas.

95. VIII, 3.

96. Hēsiods, Darbi un dienas, 370.

97. Tātad labprātīgi.

98. T. i., ja krietnais nav īsti pārliecināts par to, ka otrs ir nekrietns, tomēr neaizdod viņam naudu.

99. Šajā vietā teksts bojāts un grūti saprotams.

100. Pitaks (VII—VI p. m. ē.) — mitilēniešu izvēlēts valdnieks.

101. Euripīda traģēdijā «Feniķietes» (588.—637.) Eteokla un Polineika dialogā parādās viņu nesaskaņas un naids.

102. Eurips kā sugas vārds apzīmē jūras šaurumu ar mainīgu straumi. Pazīstamākais ir Eurips pie Halkīdas.

103. Komēdiju autors, dzīvojis Sicīlijā apm. VI gs. p. m. ē.

104. Euripīds, Orests, 607.

105. T. i., tie, kuri apgalvo, ka laimīgajam draugi nav nepieciešami.

106. I, 6; 9.

107. I, 9.

108. Aristotelis te, iespējams, domājis šādu Teognīda dzejas rindu: «Krietno tu iemācīsies no krietniem.» (Elēģijas, I, 35).

109. Piemēram, Ahillejs un Patrokls, Orests un Pilāds u. c.

110. No kādas nezināmas traģēdijas.

111. Teognīds, Elēģijas, I, 35.

112. Eudokss minēts arī I, 12.

113. Dabā pilnība ir saistīta ar briedumu, mākslā un amatniecībā pilnība ir sasniegta tad, ja ir sasniegts darba mērķis un uzdevums.

114. Anaharsiss (VI gs. p. m. ē.) — skitu ķēniņu dzimtas atvase, kādu laiku uzturējies Grieķijā, interesējies par grieķu filozofiju, kultūru un dzīves veidu; viņa mēģinājums ieviest pie skitiem grieķu reliģiskos kultus cieta neveiksmi un viņš tika nogalināts.

115. Endimions — mitoloģisks personāžs; kāds no mīta variančiem vēsti, ka mēness dieviete Selēne iemīdzinājusi Endimionu mūžīgā miegā, tādējādi saglabājot viņam jaunību.

116. Izvirzītais mērķis bija noskaidrot, kas ir cilvēka laime.

117. Teognīds, Elēģijas I, 429—438.

118. Homērs, Odiseja, IX, 114.

119. Domāti Aristoteļa un viņa skolnieku sakopotie 158 polisu satversmju apraksti; no tiem līdz mūsdienām saglabājusies tikai tā saucamā «Atēnu politija».

120. Sos jautājumus Aristotelis iztīrājīs traktātā «Politika».

SATURS

Aristotelis un viņa «Nikomaha ētika»	5
Nikomaha ētika	27
I grāmata	29
II grāmata	47
III grāmata	60
IV grāmata	80
V grāmata	100
VI grāmata	122
VII grāmata	137
VIII grāmata	160
IX grāmata	180
X grāmata	198
«Nikomaha ētikā» lietoto terminu atveidojums latviešu valodā	219
Piezīmes	223

SĒRIJA „AVOTS”

Pagātnes izcilo domātāju darbu sērijas «Avots» pamatuzdevums ir sniegt latviešu lasītājam šo domātāju galvenos darbus un galvenās viņu darbu idejas, kas nozīmīgas arī mūsdienās (gan no kultūras un zinātnes vēstures, gan arī no mūsdienu zinātnes nozaru problemātikas risināšanas aspektiem).

Jau iznākuši šādi darbi:

Cēzars G. J. Piezīmes par gallu karu

Loks Dž. Eseja par cilvēka sapratni

Dekarts R. Pārruna par metodi

Didro D. Domas par dabas interpretāciju. Matērijas un kustības filozofiskie principi

Mendelis G. Pētījumi par augu hibrīdiem

Voltērs. Zadīgs jeb liktenis. Mikromegs. Kandidis

Platons. Menons. Dzīres

Kampanella. Saules pilsēta

Hēgelis G. V. F. Filozofijas zinātņu enciklopēdija

Monteņs M. Esejas (fragmenti no I sējuma)

Platons. Valsts

Vavilovs N. Homoloģisko rindu likums iedzimtības mainībā. Linneja suga kā sistēma

Monteņs M. Esejas (fragmenti no I un II sējuma)

Feierbahs L. Kristietības būtība. Nākotnes filozofijas pamati

Lisijš. Tiesas runas

Monteņs M. Esejas (fragmenti no II un III sējuma)

Roterdamas Erasms. Muļķības slavinājums

Izdošanai tiek gatavoti G. E. Lesinga, Dž. Berklija, D. Hjūma, Š. Monteskjē, Laodzi, N. Makiaveli un citu pagātnes domātāju atsevišķi darbi.

АВОТС
Аристотель
ЭТИКА НИКОМАХА
Рига «Звайгзне» 1985
На латышском языке
С древнегреческого языка перевела
Инара Кемере

Aristotelis
НИКОМАНА ЭТИКА

Vāku zīm. *A. Grinbergs*. Redaktors *N. Antēns*. Māksl.
redaktore *A. Lubgāne*. Tehn. redaktore *B. Briede*. Ko-
rektore *Z. Seņkova*

ИБ № 2603

Nodota salikšanai 18.04.85. Parakstīta iespēšanai 11.09.85.
Formāts 84×108/32. Tipogr. papīrs Nr. 1. Literatūras
garnitūra. Augstspiedums. 12,18 uzsk. iespiedl., 12,6 uzsk.
krāsu novilk., 13,36 izdevn. l. Metiens 10 000 eks. Pa-
sūt. Nr. 505-1. Cena 1 rbl. 10 kap. Izdevniecība «Zvaig-
zne», 226013, Rīgā, Gorkija ielā 105. Izdevn. Nr. 6647/
SP-269. Iespiesta Latvijas PSR Valsts izdevniecību, poli-
grāfijas un grāmatu tirdzniecības lietu komitejas tipo-
grāfijā «Cīņa», 226011, Rīgā, Blaumaņa ielā 38/40. Vāki
iespiesti Rīgas Paraugtipogrāfijā, 226004, Rīgā, Vienības
gatvē 11.

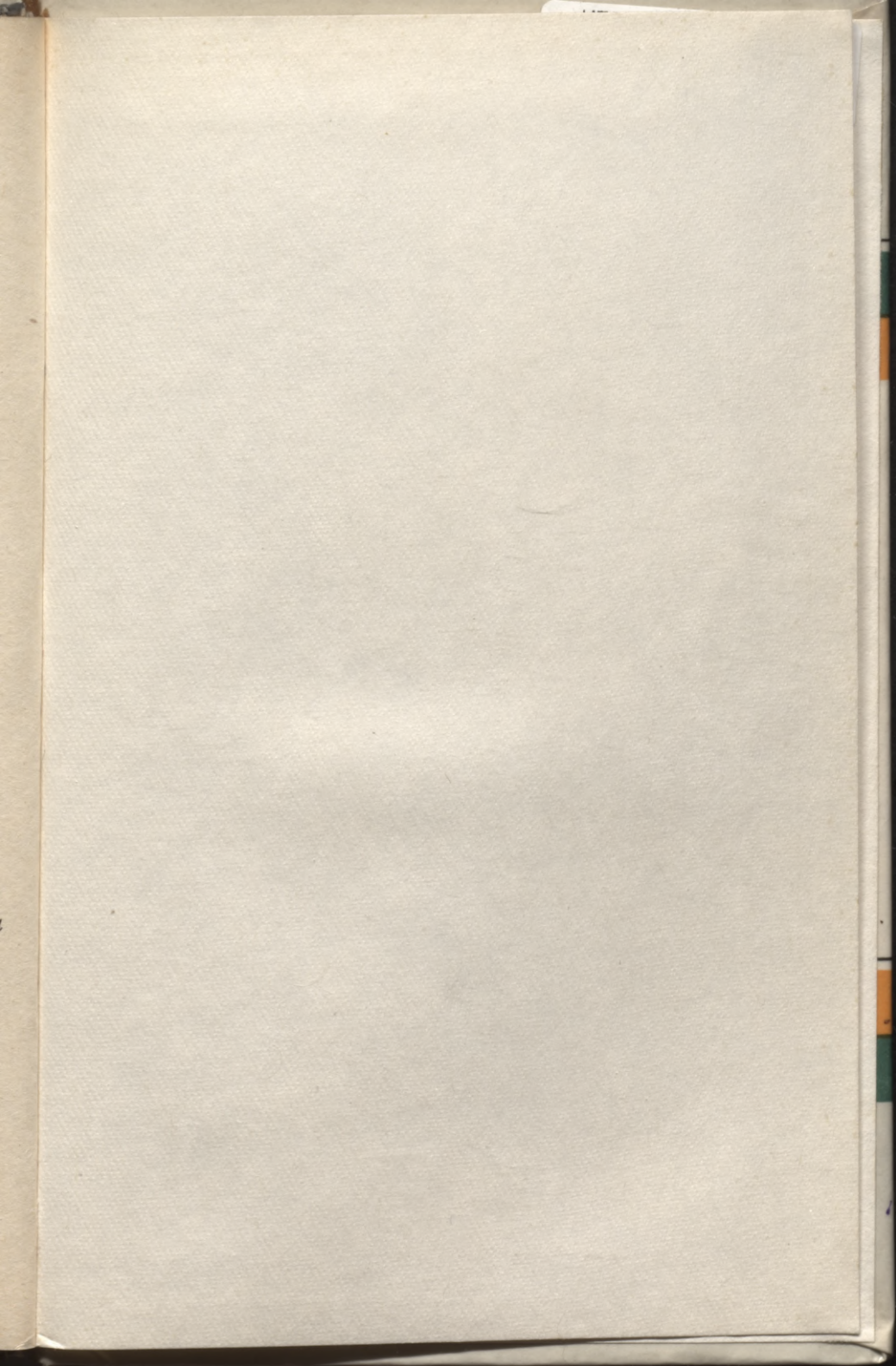
Aristotelis
Ar 525 Nikomaha ētika / No sengrieķu val. tulk. *Ināra Kemere*. — R.: Zvaigzne, 1985. 229 lpp. — (Avots).

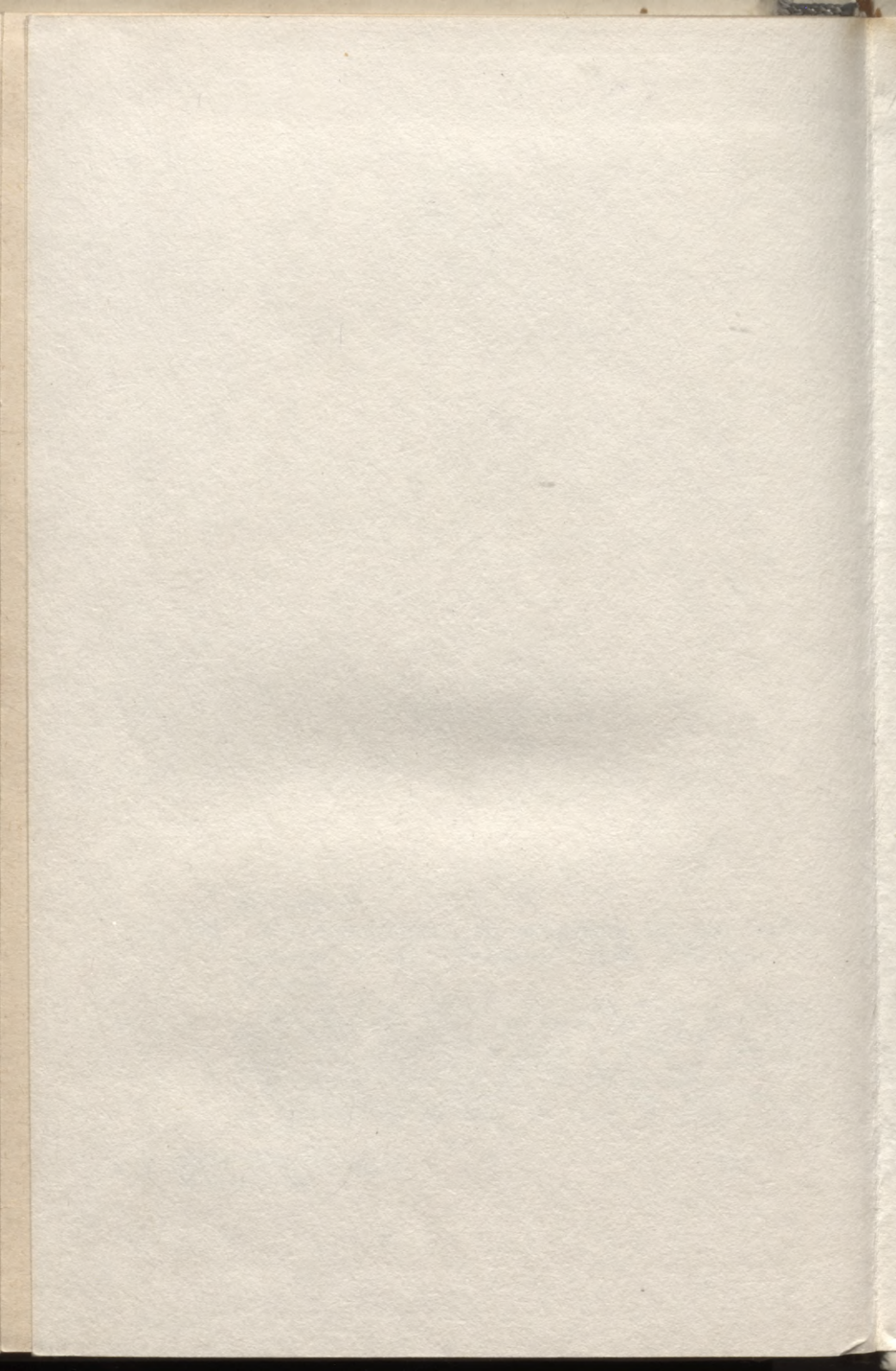
Sengrieķu filozofs Aristotelis, ko Markss dēvēja par senatnes vislielāko domātāju, šajā darbā iztīrza tikumības būtību, tikumiskus mērķus un tikumisku rīcību, it īpaši akcentējot jautājumu par to, kāds ir tikumisks un pilnvērtīgs cilvēks, un pētot problēmu par laimi kā cilvēka augstāko labumu. Viņš pirmo reizi cilvēces vēsturē reljefi ieskicē ētikas kā zinātnes kontūras.

Grāmata paredzēta pasniedzējiem, studentiem, skolotājiem, kā arī lasītājiem, kuri interesējas par zūdošo un paliekošo ētikas zinātnē.

A 0302010000—173 162.85
M802(11)—85

87.3

Kontaksem

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0304040514

1 rbl. 10 kap.